वर्ष १ २०६८ अंक १

प्रमुख सल्लाहकार

डा. लवदेव अवस्थी

महानिर्देशक

सल्लाहकार

डिल्लीराम रिमाल

निर्देशक

प्रधानसम्पादक

आचार्य नुर्बु शेर्पा

सम्पादक मण्डल

चूडामणि पौडेल

पेम्बा दोर्जे शेर्पा

आचार्य सार्की शेर्पा

भिक्षु निग्रोध (सिद्धार्थ)

जनार्दन नेपाल

रामराज खकुरेल

फुपुछेम्वे शेर्पा

नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
गुम्बा/विहार व्यवस्थापन परिषद् नेपाल
सानोठिमी, भक्तपुर
फोन : ६६३८८५३, ६६३१०७५

गोन्पा विहार - सन्देश

वर्ष १, अंक १

प्रकाशक

गुम्बा/विहार व्यवस्थापन परिषद्, नेपाल

शिक्षा विभाग

सानोठिमी, भक्तपुर

स्मारिका प्रकाशक उप समिति

चूडामणि पौडेल

पेम्बा दोर्जे शेर्पा

आचार्य सार्की शेर्पा

भिक्षु निग्रोध (सिद्धार्थ)

जनार्दन नेपाल

रामराज खकुरेल

फुपुछेम्वे शेर्पा

कभर ले आउट

आनन्द पौडेल, ananda.paudel@yahoo.com

कम्प्यूटर ले आउट

आनन्द पौडेल, ९७५१००६२०१

अशोक चौलागाई

मुद्रण

नेशनल मानसरोवर प्रिन्टिङ्ग प्रेस प्रा.लि.

फोन : ४४६०४७७

नेपाल सरकार

मा. गंगालाल तुलाधर

मन्त्री

शिक्षा

निजी सचिवालय

केशरमहल, काठमाडौं ।

फोन नं. { ४४११४९९, ४४१४६९०

फ्याक्स् नं. ४४३५१४०

मितिः-

२०६८।३।१६

पत्र सं.

च. नं.

नेपाल सरकार
माननीय शिक्षा मन्त्रीज्यूको
निजी सचिवालय
केशरमहल, काठमाण्डौं, नेपाल

विषयः-

शुभकामना ।

शिक्षा विभाग (गुम्बा विहार व्यावस्थापन परिषद्, नेपाल) बाट गुम्बा विहारसंग सम्बन्धित लेख रचनाहरुलाई समेटी सन्देश मूलक पत्रिका **गोन्पा/ विहार सन्देश** प्रकाशन हुन लागेको थाहा पाउँदा खुसी लागेको छ ।

देशभर छरिएर रहेका सबै प्रकारका शैक्षिक संस्थाहरूलाई समेटी शिक्षाको मूलधारमा ल्याउने शैक्षिक नीतिलाई नेपाल सरकारद्वारा गठित यस परिषद्बाट प्रकाशन हुन लागेको स्मारिकामा समेटिने लेख रचनाले कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

सुदृढ व्यवस्थापनको माध्यमद्वारा सरोकारवालाहरुको सक्रिय सहभागितामा आफ्ना विविध कार्यक्रमहरु सम्पन्न गर्न परिषद्ले सफलता प्प्त गर्न सकोस् भन्ने शुभेच्छाका साथ प्रकाशनको निरन्तरताको कामना गर्दछु ।

गंगालाल तुलाधर

मन्त्री

शिक्षा

नेपाल सरकार
शिक्षा मन्त्रालय
(...शाखा)

फोन नं. ४४११७०४, ४४१२०१३, ४४१८१९१, ४४१८७८४

केशरमहल,
काठमाडौं, नेपाल ।

पत्र संख्या:-
चलानी नं.:-

मिति: ....२०६८/०३/१५....

विषय :- **शुभकामना**

शिक्षा विभाग (गुम्वा व्यवस्थापन परिषद, नेपाल) ले **गोन्पा / विहार सन्देश** नामक स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा मलाई खुसी लागेको छ ।

सन् २०१५ सम्म सबैका लागि शिक्षा पुर्‍याउने भनी राष्ट्रले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा गरेको प्रतिवद्धता पुरा गर्नका लागि गोन्पा/विहार जस्ता धार्मिक संस्थाहरुले प्रदान गरेको शिक्षालाई मूल प्रवाहीकरण गर्न जरुरी महशुस गरी नेपाल सरकारले त्यसतर्फ पाइलाहरु शुरु गरेको छ । यसै सन्दर्भमा देशभर छरिएर रहेका धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरु मार्फत दिइने शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नका लागि गठित यस परिषदले सो कार्यका अलावा आफ्ना गतिविधि सहित विविध लेख रचना समावेश गरी पत्रिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा सम्वद्ध सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो पत्रिकाले यस सम्वन्धमा चासो राख्ने महानुभावहरुलाई आवश्यक सूचना प्रदान गर्नुको साथै पत्रिका एक संग्रहणीय सामग्री वन्ने छ भन्ने अपेक्षा सहित पत्रिका प्रकाशनको निरन्तरताको कामना गर्दछु ।

(शङ्करप्रसाद पाण्डे)
सचिव

हाम्रो भनाइ

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुधार्मिक देश हो । त्यसैले यहाँ बौद्ध, हिन्दु, किरात, इस्लाम, कृस्चियन, जैनलगायतका विभिन्न धर्मावलम्बीहरु रहेका छन् । यस्ता धर्महरुले आफ्नै मौलिक मूल्य मान्यताबाट प्रभावित भई परम्परागत रुपमा विभिन्न शैक्षिक प्रणाली सञ्चालन गर्दै आएका छन् । यस्ता शैक्षिक प्रणालीमध्ये नेपालमा गोन्पा (गुम्बा), गुरुकुल र मदरमा मूख्य रहेको पाइन्छ । यस्ता शिक्षा प्रणालीहरु आफ्नै साधन, स्रोतका साथ विशिष्ट शैक्षिक प्क्रियामा सञ्चालन भइरहको छन् ।

विश्व शिक्षा सम्मेलनले सन् २०१५ सम्म सबैका लागि प्रदान गर्ने लक्ष्य राखे अनुरुप नेपालले पनि उक्त लक्ष्यप्रति सन् २०१५ सम्ममा सबैका लागि शिक्षा प्रदान गर्न राष्ट्रिय कार्ययोजना तयार गरी लागु गरिरहेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा देशका सबै जात जाती, लिङग, वर्ण र क्षेत्रका जनसमुदायलाई शिक्षा प्रदान गर्नका लागि शिक्षाको पहुँच बाहिर रहेका सबैलाई शिक्षाको मूल धारमा समाहित गर्नु राज्यको दायित्व हुन गएको छ । यस सन्दर्भमा आफ्नै स्रोत, साधन र शिक्षण प्रक्रियाका माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्दै आएका गान्पा, (गुम्बा), गुरुकुल र मदरसा शिक्षा प्रणलीलाई राष्ट्रिय शिक्षा प्रणालीमा समाहीकरण गर्नु राज्यको कर्तव्य भएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले गोन्पा (गुम्बा), गुरुकुल र मदरसा शिक्षालार्य राष्ट्रिय शिक्षा प्रणलीको मूलधारमा समाहीकरण गर्ने कार्यकम अगाडि सारेको छ ।

देशका विभिन्न भागमा सञ्चालनमा रहेका गोन्पा विहारहरुको पहिचालन गरी तिनीहरुलाई ओपचारिक शिक्षापद्धतिमा समायोजन गर्ने उद्देश्यका साथ सरकारको तर्फबाट मिति २०६६/८/२८ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयनुसार गुम्बा, विहार व्यवस्थापन परिषद् नेपाल गठन गरिएको हो । यसै परिषद्ले गोल्पा । विहार र शाम्य मुनि बुद्ध संग सम्वन्धित लेखहरु समेटेर यो गोन्पा विहार सन्देश पत्रिका प्रकाशित गरेको छ ।

अन्तमा गुम्बा विहार सन्देशको निम्ति शुभकामना प्रदान गर्नु भई हामीहरुलाई हौसला बढाउनुहुने माननीय शिक्षा मन्त्री श्री गंगालाल तुलाधर ज्यू शिक्ष सचिव श्री शङ्क प्रसाद पाण्डे ज्यू शिक्षाका महानिर्देशक श्री डा. लवदेव अवस्थी विद्यालय व्यवस्थापन शाखाका निर्देशक एवं उपनिर्देशक ज्यूहरु तथा लेख रचना उपलब्ध गराउने विशिष्ट विद्धानहरु, सम्पादनमा सहयोग गर्ने मित्रहरु र प्रकाशनमा सहयोग गर्ने सबै महानुभावहरु प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं ।

नोट: यस स्मारीकामा प्रकाशित विचारहरु लेखकका निजी भएकाले लेखक स्वयं नै जिम्मेवार हुनुहुने छ ।

विषय सूचि

सि.नं.	लेखक	विवरण	पेज नं.
१.	आचार्य कर्म फुन्छोक	त्रिगिता	
२.	आचार्य कमर्र फुन्छोक	गोन्पाको परिचय	
३.	आचार्य कर्मा नाम्गेल	बौद्ध विद्धानहरुको जीवनी	
४.	आचार्य उर्बु शेर्पा	बौद्ध शिक्षा	
५.	भिक्षु सुजनकीर्ति	आर्य पुद्गला छोटो परिचय	
६.	आचार्य तेन्जीङ लामा	बुद्ध जीवनी	
७.	आचार्य सार्की शेर्पा	धार्मिक सहिष्णुता एवं बौद्ध धर्म	
८.	मिलन शाक्य	रिन्पोछेः निर्माण काथिक बोधिसत्व (टुल्कु) को एक पदवी	
९.	जनार्दन नेपाल	धार्मिक विद्यालय सम्बन्धिी भए गरेका नितिगत निर्णय एवं कार्यहरुको विष्लेषण तथा समिक्षा	
१०.	टिका शर्मा थुप्तेल काल्साङ	शान्तिका अग्रनायक गौतम बुद्ध	
११.	लामा पेमा दोर्जे मोक्तान	बौद्ध धर्म र दर्शनको आवश्यकता	
१२.	खेन्पो ङावाङ वोशेर लामा	महायान बौद्ध धर्मको चार सम्प्रदाय	
१३.	स्मीता नेपाल	आधारभूत तहको गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा पाठ्यक्रमः एक परिचय	
१४.	प्रा.डा. खड्गमान श्रेष्ठ	ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा बौद्ध विश्वविद्यालय	
१५.	भिक्षु निग्रोधर (सिद्धार्थ)	नेपालमा थेरवादी बौद्धको अध्ययन	
१६.	डा. मिनबहादुर शाक्य	भावनाक्रम	
१७.	भिक्षु तिग्रोध	बुद्धको जिवनी	

༄༅། །ལྷག་པའི་སྡེ་སྣོད་རིན་པོ་ཆེ་རྣམ་པ་གསུམ་ལས་འཕྲོས་པའི་རྣམ་གཞག་བློ་གསར་གཞོན་ནུའི་འཁྲི་ཤིང་ ཞེས་བྱ་བ་བཞུགས་སོ། །

Acharya Karma Gendun

༈ སྣ་ཚོགས་སྣང་བའི་སེམས་ཀྱི་རྒྱ་མཚོ་འདིར། །
འཕྲུལ་རྟོག་ཡན་གར་འཕྱོ་བའི་རླབས་དྲག་པོས། །
གཉུག་མའི་རང་ཞལ་སྒྲིབ་པའི་སྐྱོ་གནས་དེར། །
རྟོག་ཚོགས་རང་གྲོལ་ངོ་སྤྲོད་ཁྲ་འགུ་མཁྱེན། །

༈ སེམས་ཀྱི་བསླབ་པ་གཙོར་སྟོན་ཤེར་ཕྱིན་དང་། །
ཚུལ་ཁྲིམས་བསླབ་པ་གཙོར་སྟོན་ལུང་སྡེ་བཞི། །
ཤེས་རབ་གཙོར་སྟོན་མངོན་པ་སྡེ་བདུན་སོགས། །
ལྷག་པའི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་ལ་ཕྱག་བཙས་འབྲི། །

ཞེས་བདེན་ཚིག་ཤིས་བརྗོད་ཀྱི་སྒྲ་དབྱངས་སྙིང་པོར་འཕྱུར་བའི་ཀུན་ཏུ་དགེ་བའི་ངག་ཚིག་མནྡ་ར་བའི་ཕྲེང་བ་ཕྱོགས་སུ་བསྐར་ཏེ། འདིར་གླེང་བར་བྱ་བ་ནི། སྤྱིར་ཐུབ་པ་ཆེན་པོ་ཡང་དག་པར་རྫོགས་པའི་སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཐུགས་རྗེ་ཆེན་པོ་དང་ལྡན་པ་དེས། ཐོག་མར་ཚད་མེད་པའི་ཐུགས་རྗེ་ཆེན་པོས་བྱང་ཆུབ་མཆོག་ཏུ་ཐུགས་བསྐྱེད། བར་དུ་བསྐལ་པ་གྲངས་མེད་པ་རྣམ་པ་གསུམ་དུ་དཀའ་བ་དཔག་ཏུ་མེད་པས་བསོད་ནམས་དང་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་ཚོགས་བསགས། མཐར་མར་རྡོ་རྗེ་གདན་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཤིང་དྲུང་དུ་སྡོད་ལ་བདུད་བཏུལ། ཐོ་རངས་ཡེ་ཤེས་ཀྱི་མེས་ཤེས་བྱའི་བུད་ཤིང་ཐམས་ཅད་བསྲེགས་ནས་རྫོགས་པའི་བྱང་ཆུབ་ཏུ་སངས་རྒྱས་པའི་བཅོམ་ལྡན་འདས་དེས། རིགས་ཅན་རྣམ་པ་གསུམ་ལ་ཆོས་ཀྱི་འཁོར་ལོ་རྣམ་པ་གསུམ་བསྐོར། ཆོས་དེ་ཡང་ཆོས་ཀྱི་ཕུང་པོའམ་སྒོ་བརྒྱད་ཁྲི་བཞི་སྟོང་དུ་གསུངས་པ་སྟེ། དེ་ཡང་འདོད་ཆགས་ཀྱི་གཉེན་པོར་ཉི་ཁྲི་ཆིག་སྟོང་། ཞེ་སྡང་གི་གཉེན་པོར་ཉི་ཁྲི་ཆིག་སྟོང་། གཏི་མུག་གི་གཉེན་པོར་ཉི་ཁྲི་ཆིག་སྟོང་། ཆ་མཉམ་པའི་གཉེན་པོར་ཉི་ཁྲི་ཆིག་སྟོང་སྟེ་བརྒྱད་ཁྲི་བཞི་སྟོང་ངོ་། །དེ་བསྡུ་ན་གསུམ་སྟེ། འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་དང་། མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད། མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་དེ། སྡེ་སྣོད་རིན་པོ་ཆེ་རྣམ་པ་གསུམ་དུ་འདུས་སོ། །དེ་ཐམས་ཅད་ཉམས་སུ་བླང་བའི་དབང་དུ་བྱས་ན་ལམ་བསླབ་པ་རིན་པོ་ཆེའི་རྣམ་པ་གསུམ་དུ་འདུས་ཏེ། དེ་ལྟར་ཡང་སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་འཕགས་པ་དཀོན་མཆོག་བརྩེགས་པ་ནས་དུས་གསུམ་གྱི་དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ལམ་ནི། བསླབ་པ་རིན་པོ་ཆེ་རྣམ་པ་གསུམ་འདི་ཁོ་ནའོ། །ཞེས་གསུངས་པ་ལྟར། སྡེ་སྣོད་གསུམ་མམ་བསླབ་པ་རིན་པོ་

ཆེ་རྣམ་པ་གསུམ་གྱི་ཆོས་དེ་དག་ལས་བྱུང་བའི་ཤེས་རབ་ཀྱིས་རྣམ་པར་གྲོལ་བར་བྱེད་དེ། དེའང་ཐོས་པའི་ཤེས་རབ་ཀྱིས་ཆོས་ཀྱི་དབྱིངས་རྣམ་པར་དག་པའི་རྒྱུ་མཐུན་པ་ལས་བྱུང་བའི་ཐོས་པའི་བག་ཆགས་འཇོག་པ་དང་། བསམས་པའི་ཤེས་རབ་ཀྱིས་ཇི་ལྟར་བསམས་པ་དེ་དང་དེའི་དོན་སྤྱིའི་ཚུལ་གྱིས་རྟོགས་པར་བྱེད་པ་དང་། དེ་ལྟ་བུའི་ཐོས་པ་དང་བསམས་པའི་ཤེས་རབ་དང་ལྡན་པས་ནི་བསམ་པའི་དོན་རྩེ་གཅིག་ཏུ་ཡིད་ལ་བྱེད་པའི་བསྒོམ་པ་ལ་སྦྱོར་བའི་ཚུལ་གྱིས་ལྷག་མཐོང་གི་རྒྱུ་ཞི་གནས་ཀྱི་ཏིང་ངེ་འཛིན་རྒྱུད་ལ་སྐྱེད་པར་བྱེད་དོ། །དེས་སེམས་ཀྱི་ཉོན་མོངས་པ་ཞི་བར་བྱེད་པ་དང་ལྷག་མཐོང་གིས་ཆོས་ཉིད་དོན་དམ་པའི་བདེན་པ་ཡང་དག་པ་ཇི་ལྟ་བ་བཞིན་དུ་རྟོགས་པའི་སྒོ་ནས་རྣམ་པར་གྲོལ་བར་བྱེད་དེ། རྒྱལ་བ་བྱམས་པས། སྡེ་སྣོད་དག་ནི་གསུམ་མམ་གཉིས་ཀྱང་རུང་། །བསྡུས་པའི་ཕྱིར་ན་རྒྱུ་ནི་དགུས་འདོད་དོ། །དེ་ཡིས་བག་ཆགས་རྟོགས་དང་ཞི་བ་དང་། །རབ་ཏུ་རྟོགས་པས་རྣམ་པར་གྲོལ་བར་བྱེད། །ཅེས་གསུངས་པའི་ཕྱིར་ན། བརྗོད་པར་བྱ་བའི་བསླབ་པ་རིན་པོ་ཆེའམ་སྡེ་སྣོད་རྣམ་པ་གསུམ་པོ་དེའང་། སྐྱབ་པ་བླ་ན་མེད་པ་དམ་ཆོས་དཀོན་མཆོག་རིན་པོ་ཆེའི་ཁོངས་སུ་མ་འདུས་པ་གཅིག་ཀྱང་མེད་ལ། དེའི་ཁོངས་སུ་འདུས་ན། འོན་དམ་པའི་ཆོས་དཀོན་མཆོག་དེ་ལའང་དབྱེ་བའི་ཚུལ་ཇི་ལྟར་ཡིན་ཞེ་ན། སྤྱིར་དམ་པའི་ཆོས་ལའང་བརྗོད་བྱ་རྟོགས་པའི་དམ་པའི་ཆོས་དང་། རྗོད་བྱེད་ལུང་གི་དམ་པའི་ཆོས་ཞེས་གཉིས་སུ་དབྱེ་བའམ། ཡང་ན་སྐབས་འདིར། ༡༽ དུས་ཀྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་དང་། ༢༽ བརྗོད་བྱའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་དང་། ༣༽ རྗོད་བྱེད་ཀྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་དང་། ༤༽ གཉེན་པོའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་དང་། ༥༽ གདུལ་བྱའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་དང་། ༦༽ བདག་རྐྱེན་གྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་དྲུག་ལས།

དང་པོ་དུས་ཀྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་ནི།

དུས་དང་པོར་གསུངས་པ་བདེན་པ་བཞིའི་ཆོས་ཀྱི་འཁོར་ལོ། བར་དུ་གསུངས་པ་མཚན་ཉིད་མེད་པའི་ཆོས་ཀྱི་འཁོར་ལོ། མཐར་མར་གསུངས་པ་ལེགས་པར་རྣམ་པར་འབྱེད་པའམ་དོན་དམ་རྣམ་པར་ངེས་པའི་ཆོས་ཀྱི་འཁོར་ལོ་སྟེ། གསུམ་དུ་དགོངས་པ་ངེས་འགྲེལ་དུ་བཤད་དོ། །

གཉིས་པ་བརྗོད་བྱའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་ནི།

བདེན་པ་གཉིས་སམ་དྲང་ངེས་གཉིས་ཏེ། འཕགས་པ་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱིས། སངས་རྒྱས་རྣམས་ཀྱིས་ཆོས་བསྟན་པ། །བདེན་པ་གཉིས་ལ་ཡང་དག་བརྟེན། །ཞེས་སོ། །དེའང་ཇི་ལྟར་གསུང་རབ་གང་གིས་ཀུན་རྫོབ་ཀྱི་བདེན་པ་བརྗོད་བྱ་གཙོ་བོར་སྟོན་བྱེད་དེ་ནི་དྲང་བའི་དོན་དང་། དོན་དམ་པའི་བདེན་པ་བརྗོད་བྱ་གཙོ་བོར་སྟོན་བྱེད་དེ་ནི་ངེས་པའི་དོན་ཏེ། འཕགས་པ་བློ་གྲོས་མི་ཟད་པས་བསྟན་པ་ལས། ཀུན་རྫོབ་སྒྲུབ་པ་སྟོན་པ་ནི་དྲང་བའི་དོན་ཏོ། །དོན་དམ་སྒྲུབ་པ་སྟོན་པ་ནི་ངེས་པའི་དོན་ཏོ་ཞེས་སོ། །

གསུམ་པ་རྫོང་ཁྲིད་ཀྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ངོ་སྤྲོད་ཙམ་ནི།

གསུང་རབ་ཡན་ལག་བཅུ་གཉིས་ཏེ། བརྒྱད་སྟོང་འགྲེལ་པ་སྙིང་པོ་མཆོག་ལས། མདོ་སྡེ་དབྱངས་བསྙད་ལུང་དུ་བསྟན། །ཚིགས་བཅད་ཆེད་བརྗོད་གླེང་གཞི་དང་། །རྟོགས་བརྗོད་དེ་ལྟ་བུ་བྱུང་དང་། །སྐྱེས་རབས་ཤིན་ཏུ་རྒྱས་པ་དང་། །རྨད་བྱུང་གཏན་ལ་དབབ་པའི་སྡེ། །གསུང་རབ་ཡན་ལག་བཅུ་གཉིས་སོ། །ཞེས་གསུངས་པ་ལྟར་དང་པོ་མདོའི་སྡེ། ༢༽ དབྱངས་ཀྱིས་བསྙད་པའི་སྡེ། ༣༽ ལུང་དུ་བསྟན་པའི་སྡེ། ༤༽ ཚིགས་སུ་བཅད་པའི་སྡེ། ༥༽ ཆེད་དུ་བརྗོད་པའི་སྡེ། ༦༽ གླེང་གཞིའི་སྡེ། ༧༽ རྟོགས་པ་བརྗོད་པའི་སྡེ། ༨༽ དེ་ལྟ་བུ་བྱུང་བའི་སྡེ། ༩༽ སྐྱེས་པ་རབས་ཀྱི་སྡེ། ༡༠༽ ཤིན་ཏུ་རྒྱས་པའི་སྡེ། ༡༡༽ རྨད་དུ་བྱུང་བའི་སྡེ། ༡༢༽ གཏན་ལ་དབབ་པའི་སྡེའོ། །

བཞི་པ་གཉེན་པོའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་རྒྱས་པར་བཤད་པ་ལ་བརྒྱད་དེ། ༡༽ གསུང་རབ་ཡན་ལག་བཅུ་གཉིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་བསྡུ་བ། ༢༽ སྡེ་སྣོད་སྤྱིའི་ངེས་ཚིག ༣༽ སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་ངེས་ཚིག ༤༽ སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་མཚན་ཉིད། ༥༽ སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་མཚན་གཞི། ༦༽ སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་ངོས་འཛིན་གྱི་འགྱུར་ཕྱག ༧༽ སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་འཛོག་པའི་རྒྱུ་མཚན། ༨༽ གསང་སྔགས་རྡོ་རྗེ་ཐེག་པ་འདི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་འདུས་ཚུལ་ལོ། །

དང་པོ་གསུང་རབ་ཡན་ལག་བཅུ་གཉིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་བསྡུ་བ་ནི།

༡༽ མདོ་སྡེ། ༢༽ དབྱངས་བསྙད། ༣༽ ལུང་བསྟན། ༤༽ ཚིགས་བཅད། ༥༽ ཆེད་བརྗོད་ལྔ་ཉན་ཐོས་ཀྱི་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་དོ། ། ༦༽ གླེང་གཞིའི་སྡེ་ནི། བྱུང་བ་དང་བཅས་པའི་བསླབ་པ་གསུངས་པ་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་གཙོ་བོ་ཡིན་ལ། ༧༽ རྟོགས་བརྗོད། ༨༽ དེ་ལྟ་བུ་བྱུང་བ། ༩༽ སྐྱེས་རབས་གསུམ་ནི་དེའི་འཁོར་ཡིན་པས་དེ་ལྟར་བཞི་ནི་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་དོ། ། ༡༠༽ ཤིན་ཏུ་རྒྱས་པའི་སྡེ་དང་། ༡༡༽ རྨད་དུ་བྱུང་བའི་སྡེ་ནི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་དེ། བྱང་སེམས་དང་སངས་རྒྱས་དེ་དག་གི་ཁྱད་པར་གྱི་མཐུ་བསམ་གྱིས་མི་ཁྱབ་ཅིང་རྒྱ་ཆེ་བའི་ཁྱད་པར་དང་ལྡན་པའི་ཕྱིར་རྨད་དུ་བྱུང་བ་ཡང་བྱང་སེམས་ཀྱི་མདོ་སྡེར་བསྡུའོ། ། ༡༢༽ གཏན་ལ་ཕབ་པར་བསྟན་པའི་སྡེ་ནི་ཐེག་ཆེན་དང་ཉན་ཐོས་གཉིས་ཀའི་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་དོ། །སྡུད་ཚུལ་འདི་ཀུན་ལས་བཏུས་ཀྱི་ལུགས་ཡིན་ཞེས་བུ་སྟོན་གྱིས་གསུངས་སོ། །

གཉིས་པ་སྡེ་སྣོད་སྤྱིའི་ངེས་ཚིག་ནི།

ཐུན་མོང་དུ་ལེགས་པར་སྦྱར་བའི་སྐད་དུ་པི་ཊ་ཀ་ཞེས་འབྱུང་སྟེ། དེ་ཉིད་བསྒྱུར་ན་གང་བུའམ་བསྡུས་པའི་དོན་ལ་འཇུག་སྟེ། དེ་ན་ཤེས་པར་བྱ་བའི་ཆོས་ཐམས་ཅད་ནི་འདིའི་བརྗོད་བྱ་ཉིད་དུ་བསྡུས་པའི་ཕྱིར་སྡེ་སྣོད་དམ། ཡང་ན་ཡུལ་དབུས་ཀྱི་བྲེ་བོ་ཆེའི་མིང་སྟེ། དེའི་ནང་དུ་བྲེའུ་ཆུང་གིས་གཞལ་བར་བྱ་བའི་འབྲུ་ལ་སོགས་པ་མང་པོ་ཆུད་པ་ལྟར། འདིར་ཡང་ཤེས་པར་བྱ་བའི་ཆོས་སམ་བསླབ་པར་བྱ་བའི་ཆོས་མང་པོ་འདུས་པའི་ཕྱིར་སྡེ་སྣོད་ཅེས་བྱ་སྟེ། དེ་ལྟར་ཡང་

སློབ་དཔོན་ཐོགས་མེད་ཀྱིས། ཅིའི་ཕྱིར་སྡེ་སྣོད་ཅེས་བྱ་ཞེ་ན། སྨྲས་པ། བསྡུས་པའི་ཕྱིར་ཏེ་ཞེས་བྱ་བའི་དོན་ཐམས་ཅད་བསྡུས་པའི་ཕྱིར་རོ། །ཞེས་དང་། འགྲེལ་བཤད་དུ། ཅིའི་ཕྱིར་གསུམ་པོ་དང་གཉིས་པོ་དེ་དག་ལ་སྡེ་སྣོད་ཅེས་བྱ་ཞེ་ན། དེའི་ཕྱིར་བསྡུ་བའི་ཕྱིར་ཏེ། དཔེར་ན་སྣོད་གང་དུ་འབྲུ་བྲེ་བཅུ་ཤོང་ཞིང་འདུས་པའི་སྣོད་དེ་ལ་སྣོད་ཅེས་བྱ་བ་དང་འདྲ་བར་སྡེ་སྣོད་གསུམ་པོ་དང་གཉིས་པོ་འདིར་ཡང་གསུང་རབ་ཡན་ལག་བཅུ་གཉིས་ཀྱི་དོན་དང་ཚིག་ཐམས་ཅད་འདུས་པས་སྡེ་སྣོད་ཅེས་བྱའོ། །ཡང་ན་ཕུང་པོ་དང་། ཁམས་དང་། སྐྱེ་མཆེད་ཀྱི་ཆོས་ནས་སྐུ་དང་ཡེ་ཤེས་ལ་སོགས་པའི་བར་དུ་ཤེས་པར་བྱ་བའི་དོན་ཐམས་ཅད་འདུས་པས་ན་དེའི་ཕྱིར་སྡེ་སྣོད་ཅེས་བྱའོ། །ཞེས་གསུངས་སོ། །

གསུམ་པ་སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་ངེས་ཚིག་བཤད་པ་ལ་གསུམ་ལས།

དང་པོ་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་ངེས་ཚིག་ནི།

མདོའི་སྐད་དོད་ལ་ལེགས་སྦྱར་སྐད་དུ་སཱུ་ཏྲ་ཞེས་པ་མགོ་སྨོས་པ་སྟེ། མདོ་སྡེ་རྒྱན་ལས། མདོ་དང་ཆོས་མངོན་འདུལ་བ་དག །མདོར་ན་[illegible]་ནི་རྣམ་བཞིར་འདོད། །བློ་ལྡན་པས་ནི་དེ་ཤེས་ན། །རྣམ་པ་ཐམས་ཅད་མཁྱེན་པ་ཐོབ། །ཅེས་པའི་དོན་ནོ། །སྡེ་སྣོད་གསུམ་པོ་སོ་སོར་རེ་རེ་ཞིང་གནས་ལ་སོགས་པ་བཞི་དང་། མངོན་དུ་བ་སོགས་པ་བཞི་དང་། ལྡང་བ་ལ་སོགས་པ་བཞི་སྟེ། མདོར་ན་སྡེ་སྣོད་གསུམ་པོ་མ་ལུས་པར་ཤེས་པའི་བློ་དང་ལྡན་པའི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་རྣམས་ཀྱིས་རྣམ་པ་ཐམས་ཅད་མཁྱེན་པ་ཉིད་འཐོབ་པར་བཤད་ལ། ཉན་ཐོས་དག་གིས་ནི་ཚིགས་སུ་བཅད་པ་གཅིག་གི་དོན་རྟོགས་པས་ཀྱང་ཟག་པ་ཟད་པའི་འབྲས་བུ་འཐོབ་པར་བཤད་དོ། །དེ་དག་ལས་གནས་ལ་སོགས་པ་རྣམ་པ་བཞི་ནི། དེ་ཉིད་ལས། གནས་རྣམས་དང་ནི་མཚན་ཉིད་དང་། །ཆོས་དོན་སྟོན་ཕྱིར་མདོ་ཡིན་ནོ། །ཞེས་གསུངས་པ་བཞིན་དུ། ས་ཡུལ་གང་དུ་བཤད་པ་དང་། གང་གིས་བཤད་པ་དང་། གང་གི་ཕྱིར་གསུངས་པ་རྣམས་སྟོན་པའི་ཕྱིར་གནས་དང་། ཀུན་རྫོབ་དང་དོན་དམ་བདེན་པའི་མཚན་ཉིད་སྟོན་པས་མཚན་ཉིད་དང་། ཕུང་ཁམས་སྐྱེ་མཆེད་རྟེན་འབྲེལ་སོགས་པ་སྟོན་པས་ཆོས་དང་། དེ་རྣམས་ཀྱི་དགོངས་པའི་དོན་ཟབ་མོ་དེ་དག་སྟོན་པའི་ཚུལ་གྱིས་གསུངས་པའི་ཕྱིར་མདོ་ཡིན་ནོ། །དེ་དག་སྟོན་པར་བྱེད་པའི་གསུང་རབ་ཀྱི་ཚོགས་སུ་གྱུར་པའི་ཕྱིར་སྡེ་ཞེས་བྱ་བ་ཡིན་ནོ། །

གཉིས་པ་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་ངེས་ཚིག་ནི།

འདུལ་བ་ལ་ལེགས་སྦྱར་སྐད་དུ་བི་ན་ཡ་ཞེས་པ་འབྱུང་སྟེ་བི་པཱ་ཏི་རྣམ་པར་ལྟུང་བ་དང་། བི་ནི་ཝ་ཡ་རྣམ་པར་ངེས་པ་སྟེ། མདོ་རྒྱན་ལས། ལྟུང་དང་འབྱུང་དང་ལྡང་བ་དང་། །ངེས་པར་འབྱུང་དང་གང་ཟག་དང་། །བཅས་པ་དང་ནི་རབ་དབྱེ་དང་། །རྣམ་པར་ངེས་ཕྱིར་འདུལ་བ་ཉིད། །ཅེས་འབྱུང་བ་ལྟར་ཏེ། དེ་ལ་ལྟུང་བ་ནི་ཕས་ཕམ་པ་དང་། དགེ་འདུན་ལྷག་མ་དང་། ཉེས་པ་སྦོམ་པོ་དང་། ལྟུང་བྱེད་དང་། སོ་སོར་བཤགས་པ་སྟེ་ལྟུང་བ་རིས་ལྔའོ། །ལྟུང་བ་དེ་དག་གང་ལས་འབྱུང་བའི་རྒྱུ་ནི། མི་ཤེས་པ་ལ་སོགས་པ་བཞི་ལས་འབྱུང་བའོ། །ལྟུང་བ་ལས་ལྡང་བའི་ཐབས་ནི། ཕྱིན་ཆད་མི་བྱ་བར

བསྟམས་པའི་སེམས་སྟོན་པས་ལྷུང་བའོ། །ལྟུང་བ་ལས་ངེས་པར་འབྱུང་བའི་ཐབས་ནི། སོ་སོར་བཤགས་པ་ལ་སོགས་པ་བདུན་སྟོན་པས་ངེས་པར་འབྱུང་བ་སྟེ་ཆོས་རྣམ་པ་བཞི་འབྱུང་བའི་ཕྱིར་འདུལ་བ་ཡིན་ནོ། །རྣམ་པ་གཞན་ཡང་གང་ལ་བརྟེན་ནས་བསླབ་པའི་ཚིག་བཅའ་བའི་གང་ཟག་དང་། གང་ཟག་གི་ཉེས་པ་གསོལ་ནས་སྟོན་པས་དགེ་འདུན་ལ་བསླབ་པ་བཅས་པ་དང་། དེ་མདོར་བསྟན་པ་ལས་རབ་ཏུ་དབྱེ་བ་དང་། ལྟུང་བ་དང་ལྟུང་བ་མ་ཡིན་པ་རྣམ་པར་ངེས་པ་སྟེ་བཞི་འབྱུང་བའི་ཕྱིར་ཡང་འདུལ་བ་ཡིན་ནོ། །

གསུམ་པ་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་ངེས་ཚིག་ནི།

མངོན་པ་ལ་ལེགས་སྦྱར་སྐད་དུ་ཨ་བྷི་ཞེས་འབྱུང་སྟེ། ཨ་བྷི་མུ་ཁ་ཞེས་པ་མངོན་དུ་ཕྱོགས་པ་དང་། ཨ་བྷི་ཀྵཎ་ཞེས་པ་ཡང་ཡང་དང་། ཨ་བྷི་བྷུ་ཞེས་པ་ཟིལ་གནོན་དང་། ཨ་བྷི་ས་མ་ཡ་ཞེས་པ་རྟོགས་པ་སྟེ། མདོ་རྒྱན་ལས། མངོན་དུའི་ཕྱིར་དང་ཡང་དང་ཡང་། །ཟིལ་གནོན་རྟོགས་ཕྱིར་མངོན་པའི་ཆོས། །ཞེས་པ་ལྟར་ཞི་བ་མྱ་ངན་ལས་འདས་པ་ལ་མངོན་དུ་ཕྱོགས་པའི་ཆོས་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཕྱོགས་དང་མཐུན་པ་རྣམ་པར་ཐར་པའི་སྒོ་ལ་སོགས་པ་སྟོན་པའི་ཕྱིར་མངོན་དུ་བ་དང་། ཕུང་ཁམས་སྐྱེ་མཆེད་སོགས་ཆོས་རེ་རེའང་བསྟན་དུ་ཡོད་པ་དང་མེད་པ་ལ་སོགས་པའི་བྱེ་བྲག་མང་པོ་ཡང་དང་ཡང་དུ་སྟོན་པའི་ཕྱིར་ཡང་ཡང་དང་། བརྩད་པ་དང་བརྩད་པའི་གཞི་ལ་སོགས་པ་སྨྲ་བ་ལ་རྣམ་པར་ངེས་པས་ཕས་ཀྱི་རྒོལ་བ་ཟིལ་གྱིས་གནོན་པའི་ཕྱིར་ཟིལ་གནོན་དང་། ཤེས་བྱ་ཇི་སྙེད་པའི་མདོ་སྡེའི་དོན་མ་ནོར་བར་རྟོགས་པའི་རྒྱུར་འགྱུར་བའི་ཕྱིར་རྟོགས་པ་སྟེ་རྣམ་པ་བཞི་པོ་དེ་དག་གིས་མངོན་པ་ཡིན་ནོ། །

བཞི་པ་སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་མཚན་ཉིད་ནི།

སྤྱིར་བཀའ་ཐམས་ཅད་བརྗོད་བྱ་བསླབ་པ་གསུམ་ལ་གཙོ་བོར་གྱུར་པའི་སྒོ་ནས་རྗོད་བྱེད་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་དབྱེ་ན། མདོ་སྡེ། འདུལ་བ། མངོན་པ་གསུམ་མོ། །དེ་ཡང་དང་པོ་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ནི། ལྷག་པ་སེམས་ཀྱི་བསླབ་པ་བརྗོད་བྱའི་གཙོ་བོར་སྟོན་པའི་རིགས་སུ་གནས་པའི་གསུང་རབ་བོ། །

གཉིས་པ་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ནི། ལྷག་པ་ཚུལ་ཁྲིམས་ཀྱི་བསླབ་པ་བརྗོད་བྱའི་གཙོ་བོར་སྟོན་པའི་རིགས་སུ་གནས་པའི་གསུང་རབ་བོ། །

གསུམ་པ་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ནི། ལྷག་པ་ཤེས་རབ་ཀྱི་བསླབ་པ་བརྗོད་བྱའི་གཙོ་བོར་སྟོན་པའི་རིགས་སུ་གནས་པའི་གསུང་རབ་བོ། །

ལྔ་པ་སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་མཚན་གཞི་ནི།

དང་པོ་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་མཚན་གཞི་ནི། ཤེས་རབ་ཀྱི་ཕ་རོལ་ཏུ་ཕྱིན་པ་སྟོང་ཕྲག་བརྒྱ་པ་ལ་སོགས་པ་རྣམས་སོ། །

གཉིས་པ་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱི་མཚན་གཞི་ནི། ལུང་སྡེ་བཞི་ལ་སོགས་པ་རྣམས་སོ། །

གསུམ་ པ་ མངོན་ པའི་ སྡེ་ སྣོད་ ཀྱི་ མཚན་གཞི་ ནི། མངོན་ པ་ སྡེ་ བདུན་ ལ་ སོགས་ པ་ རྣམས་ སོ། །

དྲུག་པ་སྡེ་སྣོད་སོ་སོའི་ངོས་འཛིན་གྱི་འགྱུར་ཕྱག་ནི།

དེ་ཡང་སྔོན་ལོ་པཎ་དམ་པ་རྣམས་བྱ་བ་གང་ལ་འཇུག་ཀྱང་བར་ཆད་ཞི་ཞིང་དོན་བདེ་བླག་ཏུ་འགྲུབ་པའི་ཕྱིར་རམ་འགྱུར་མཐར་ཕྱིན་པ་སོགས་དགོས་པ་ཁྱད་པར་ཅན་གྱི་ཕྱིར་འགྱུར་ཕྱག་མཛད་པ་ཡིན་ལ། འགྱུར་ཕྱག་དེ་ལའང་མིང་གི་རྣམ་གྲངས་ནི། སྡེ་སྣོད་ངོས་འཛིན་གྱི་ཕྱག་གམ་ཆོས་རྒྱལ་བཀས་བཅད་ཀྱི་ཕྱག་ཅེས་གསུངས་ཏེ། སྔོན་ཆོས་རྒྱལ་རྣམས་ཀྱི་བཀའ་བཞིན་དུ་ལོ་ཙྪ་བ་དག་གིས། འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་དུ་གཏོགས་པ་ཡིན་ན། ཐམས་ཅད་མཁྱེན་པ་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །ཞེས་དང་། ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། འདུལ་བར་ལས་རྒྱུ་འབྲས་ཕྲ་ཞིབ་གསུངས་པ་རྣམས་སངས་རྒྱས་ཉག་གཅིག་གི་སྤྱོད་ཡུལ་ཡིན་པས་སོ། །མདོ་སྡེར་གཏོགས་པ་ལ། སངས་རྒྱས་དང་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཐམས་ཅད་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །ཞེས་དང་། ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། མདོ་སྡེ་རྣམས་སངས་རྒྱས་དང་བྱང་སེམས་རྣམས་དྲི་བ་དང་དྲིས་ལན་གྱི་ཚུལ་དུ་གསུངས་པས་སོ། །མངོན་པའི་ཕྱོགས་ལ། འཕགས་པ་འཇམ་དཔལ་གཞོན་ནུར་གྱུར་པ་ལ་ཕྱག་འཚལ་ལོ། །ཞེས་དང་། ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན། མངོན་པར་ཕུང་ཁམས་སྐྱེ་མཆེད་ཀྱི་རབ་དབྱེ་སོགས་གསུངས་པ་རྣམས་ཤེས་རབ་ཟབ་མོས་རྟོགས་བྱ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། །འོན་ཀྱང་ཕྱི་ནས་ལོ་ཙྪ་བ་རྣམས་ཀྱིས་གཞུང་རང་རང་གི་བརྗོད་བྱ་དང་མཐུན་པའི་ལྷའམ་རང་གང་ལ་དད་པའི་ལྷག་པའི་ལྷ་ལྷ་བུ་ལ་ཕྱག་མཛད་པས་མཐའ་གཅིག་ཏུ་ངེས་པ་མེད་པར་མཁས་དབང་ཐུབ་བསྟན་ཆོས་གྲགས་སོགས་ཀྱིས་གསུངས་སོ། །

བདུན་པ་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་འཇོག་པའི་རྒྱུ་མཚན་ལ་གསུམ་ལས།

༡༽ སྤང་བྱ་གསུམ་ཡིན་པ་དང་། ༢༽ བསླབ་བྱ་གསུམ་ཡིན་པ་དང་། ༣༽ ཤེས་བྱ་གསུམ་ཡིན་པ་སྟེ་རྒྱུ་རྣམ་པ་དགུ་ལས།

དང་པོ་སྤང་བྱ་ཉོན་མོངས་པ་གསུམ་གྱི་དབང་གིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་གཞག་པ་ནི།

༡༽ འདི་ལྟར་ཉེ་བའི་ཉོན་མོངས་པ་ཐེ་ཚོམ་གྱི་གཉེན་པོར་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་རྣམ་པར་གཞག་པ་སྟེ། འདི་ལྟར་ཉེ་བའི་ཉོན་མོངས་པ་ཐེ་ཚོམ་གྱི་གཉེན་པོར་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་རྣམ་པར་གཞག་པ་སྟེ། མདོ་སྡེ་གང་ལས་ཕུང་ཁམས་སྐྱེ་

མཆེད་རྟེན་འབྲེལ་དང་། བདེན་པ་དང་ས་དང་ཕ་རོལ་ཏུ་ཕྱིན་པ་ལ་སོགས་པའི་དོན་གང་ལ་ཡིད་གཉིས་སུ་གྱུར་པ་དེ་ལ་དེ་གདོན་མི་ཟ་བར་བྱ་བའི་ཆེད་དུ་བཤད་པའི་ཕྱིར་རོ། །

༢། མཐའ་གཉིས་ལ་སྤྱོར་བའི་གཉེན་པོར་འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་རྣམ་པར་གཞག་པ་སྟེ། གང་ལས་ཚོགས་དང་རྩོལ་བས་བསྒྲུབ་པའི་ཁ་ན་མ་ཐོ་བའི་ཡོངས་སུ་སྤྱད་པས་སྲིད་པས་ཀུན་ནས་བསླང་བའི་གསོག་འཇོག་ལ་སྤྱོད་པ་བཀག་པ་འདོད་པའི་བསོད་ཉམས་ཀྱི་མཐའ་སྤོང་བ་དང་། ངེས་པར་འབྱུང་བའི་ཚུལ་ཁྲིམས་དག་པ་དང་ལྡན་པའི་དགེ་སློང་གིས་ཁ་ན་མ་ཐོ་བ་མེད་པའི་ཚུལ་ཡོངས་སུ་སྤྱད་པ་ལྷག་པར་རྟེན་ན་ཁ་ཟས་རོ་བརྒྱ་དང་ལྡན་པ་དང་། ཁང་པ་བརྩེགས་པ་ཁང་མིག་ལྔ་བརྒྱ་པ་ཡང་ཞེན་མེད་དུ་སྤྱོད་པར་གནང་བ་བདག་ཉིད་ངལ་ཞིང་དུབ་པའི་མཐའ་སྤོང་བར་སྟོན་པའི་ཕྱིར་ཏེ། དཔེར་ན་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དགེ་སློང་ཚུལ་ཁྲིམས་དང་ལྡན་པ་དང་། ཡོན་ཏན་དང་ལྡན་པ་ལ་ནི་ངས་ཁ་ཟས་རོ་བརྒྱ་དང་ལྡན་པ་དང་གོས་འབུམ་རི་བ་ཡང་གནང་ངོ་ཞེས་གསུངས་པ་ལྟ་བུའོ། །

༣། རང་གི་ལྟ་བ་ལ་མཆོག་ཏུ་འཛིན་པའི་གཉེན་པོར་ཆོས་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་རྣམ་པར་གཞག་པ་སྟེ། ཆོས་རྣམས་ཀྱི་མ་མོ་གང་གིས་ཤེས་བྱ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་རང་སྤྱིའི་མཚན་ཉིད་ཕྱིན་ཅི་མ་ལོག་པར་གཏན་ལ་ཕབ་ནས་རྒྱ་ཆེར་སྟོན་པའི་ཕྱིར་རོ། །

གཉིས་པ་བསླབ་པར་བྱ་བ་རྣམ་པར་བྱང་བའི་ལམ་གསུམ་གྱི་དབང་གིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་རྣམ་པར་གཞག་པ་ནི།

༡། མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་ཉན་ཐོས་དང་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་བསླབ་པ་གསུམ་རྒྱས་པར་བརྗོད་པའི་སྒོ་ནས་གདུལ་བྱ་རྣམས་བསླབ་པ་གསུམ་ལ་ཡང་དག་པར་སྦྱོར་བར་བྱེད་དོ། །

༢། འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་སོ་སོར་ཐར་པའི་སྡོམ་པའི་བསླབ་བྱ་ལ་སློབ་པའི་ཚུལ་རྒྱ་ཆེར་བསྟན་པའི་སྒོ་ནས་གདུལ་བྱ་རྣམས་ཀྱི་རྒྱུད་ལ་དངོས་སུ་ཚུལ་ཁྲིམས་ཡོངས་སུ་དག་པར་བྱེད་པ་དང་། དེ་ལ་གནས་པས་འགྱོད་པ་མེད་པ་ལ་སོགས་པ་རིམ་གྱིས་སེམས་རྩེ་གཅིག་པ་འཐོབ་པའི་ཕྱིར་ལྷག་པའི་ཚུལ་ཁྲིམས་ཀྱི་བསླབ་པ་དང་ལྷག་པའི་སེམས་ཀྱི་བསླབ་པ་ལ་ཡང་དག་པར་སྦྱོར་བར་བྱེད་དོ། །

༣། ཆོས་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་ཆོས་རྣམས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་མ་ནོར་བར་རྒྱ་ཆེར་བསྟན་པའི་སྒོ་ནས་ཆོས་རབ་ཏུ་རྣམ་པར་འབྱེད་པའི་བློ་དྲི་མ་མེད་པར་བསྒྲུབ་པའི་ཕྱིར་ལྷག་པའི་ཤེས་རབ་ཀྱི་བསླབ་པ་ལ་ཡང་དག་པར་སྦྱོར་བར་བྱེད་དོ། །

གསུམ་པ་ཤེས་པར་བྱ་བ་ཆོས་དོན་བཤད་པ་དང་ཆོས་དོན་སྒྲུབ་པ་དང་ཆོས་དོན་འཐེལ་གདམས་ཀྱིས་གདན་ལ་འབེབས་པའི་དབང་གིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་རྣམ་པར་གཞག་པ་ནི།

༡། འདི་ལྟར་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་རྗོད་པར་བྱེད་པའི་མིང་དང་ཚིག་དང་ཡི་གེའི་མཚན་ཉིད་ཀྱི་ཆོས་དང་དེས་བརྗོད་པར་བྱ་བ་ཕུང་པོ་དང་ཁམས་ལ་སོགས་པའི་མཚན་ཉིད་ཀྱི་དོན་ནམ། མཐོ་རིས་འགྲུབ་པར་བྱེད་པའི་རྒྱུ་དགེ་བ་བཅུའི་ལས་ལ་སོགས་པའི་ཆོས་དང་མྱ་ངན་ལས་འདས་པ་འགྲུབ་པར་བྱེད་པའི་རྒྱུ་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཕྱོགས་ཀྱི་ཆོས་སུམ་ཅུ་རྩ་བདུན་ལ་སོགས་པའི་དོན་བརྗོད་པའི་སྒོ་ནས་ཚིག་དོན་ལ་བློ་འབྱོངས་པར་བྱེད་དོ། །

༢། འདུལ་བའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་འདོད་ཆགས་ལ་སོགས་པའི་ཉོན་མོངས་པ་རྣམས་ལ་མི་སྡུག་པ་ལ་སོགས་པར་བསྒོམ་པའི་སྒོ་ནས་ཉོན་མོངས་པ་འདུལ་བ་ལ་མཆོག་ཏུ་སྦྱོར་བས་ན། མིང་གི་ཚོགས་ལ་སོགས་པའི་ཆོས་དང་དེ་དག་གིས་བརྗོད་པར་བྱ་བའི་དོན་མངོན་སུམ་དུ་བྱེད་དོ། །

༣། མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་ཀྱིས་ནི་ཆོས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ཤིན་ཏུ་མཁས་པར་བསླབས་ནས་ཆོས་དང་དོན་རྣམས་གཞན་ལ་མ་ནོར་བ་ཉིད་དུ་ལེགས་པར་འདོམས་པ་ལ་མཁས་པར་འགྱུར་རོ། །དེ་སྐད་དུ་ཡང་སློབ་དཔོན་དེ་ཉིད་ཀྱིས། མདོ་སྡེས་ནི་ཆོས་དང་དོན་བཤད་དོ། །འདུལ་བས་ནི་ཆོས་དང་དོན་བསྒྲུབ་པ་སྟེ། ཉོན་མོངས་པ་འདུལ་བ་ལ་རབ་ཏུ་བརྩོན་པས་དེ་གཉིས་རྟོགས་པའི་ཕྱིར་རོ། །ཆོས་མངོན་པས་ནི་འཐེལ་བའི་གདམས་རྣམ་པར་གདན་ལ་དབབ་པ་ལ་མཁས་པ་ཞེས་གསུངས་སོ། །

བརྒྱད་པ་གསང་སྔགས་རྡོ་རྗེ་ཐེག་པ་འདི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་དུ་འདུས་ཚུལ་ནི།

རིག་པ་འཛིན་པ་གསང་སྔགས་རྡོ་རྗེ་ཐེག་པའི་སྡེ་སྣོད་ནི་སྔར་སྡེ་སྣོད་གསུམ་པོ་གང་ཡང་རུང་བའི་ཁོངས་སུ་འདུ་བར་འགྱུར་རམ། ཡང་ན་ལོགས་སུ་འགྱུར་བ་ཡིན་སྙམ་ན། སློབ་དཔོན་ཨ་བྷ་ཡཱ་ཀ་རས་ནི་བསླབ་པ་གསུམ་ཀ་སྟོན་པས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་ཀའོ་ཞེས་གསུམ་ཆར་གྱི་ཟབ་པའི་མཐར་ཐུག་ཡིན་པས་དེ་དག་ཏུ་བསྡུ་བའི་ལུགས་སུ་མཛད་དོ། །ཡང་སློབ་དཔོན་ཤཱནྟི་པས་ནི་ཟབ་མོའི་དོན་བསྟུས་ནས་སྟོན་པས་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་ཡིན་ནོ་ཞེས་མདོ་སྡེའི་ཁོངས་སུ་བསྡུ་བའི་ལུགས་སུ་བཞེད་དོ། །སློབ་དཔོན་ཨཱཪྻ་དེ་ཝས་ནི་རིག་པ་འཛིན་པའི་སྡེ་སྣོད་དོ་ཞེས་ལོགས་སུ་ཕྱེ་བའི་སྡེ་སྣོད་བཞི་པ་ཉིད་དུ་བཞེད་དོ། །དེའི་རྒྱུ་མཚན་ཁ་ཅིག་གི་སྡེ་སྣོད་བཞིར་ཡང་འགྱུར་ཏེ་འདི་ནི་གདུལ་བྱ་ཐུན་མོང་དུ་མ་གྱུར་པ་བདག་གི་ངོར་གསུངས་པ་ལ་སོགས་པས་ཕྱི་མ་ལྟར་འཐད་པའི་ལུགས་སུ་བཞེད་དོ། །ཡང་ཁ་ཅིག་གིས་མདོ་སྡེའི་སྡེ་སྣོད་དུ་འདོད་དེ། གསང་སྔགས་མདོ་སྡེའི་ཚུལ་དུ་ངས་བཤད་ཉོན། །ཞེས་པ་དང་། ཁ་ཅིག་གིས་ནི་འདུལ་བར་འདོད་དེ་བླ་ན་མེད་པའི་རྒྱུད་ནས། ཆོས་འདུལ་བ་ཟབ་མོ་འདི་ཞེས་གསུངས་པ་དང་། ཁ་ཅིག་གིས་མངོན་པར་འདོད་དེ། སྣོད་དང་བཅུད་གཟུང་བ་དང་འཛིན་པ། ཕུང་པོ་ཁམས་དང་སྐྱེ་མཆེད་ཀྱི་དག་པ་སྟོན་པའི་ཕྱིར་ཞེས་གསུངས་སོ། །ཀུན་མཁྱེན་སི་

ཏུ་པཎ་ཆེན་གྱི་ཞལ་སྔ་ནས། སྡེ་སྣོད་ཀྱི་དབང་དུ་བྱས་ཀྱང་སྡེ་སྣོད་གསུམ་གའི་ཆར་གཏོགས་པར་འཇིགས་མེད་འབྱུང་གནས་སྣྲས་པ་སོགས་བཞེད་པ་ལྟར་ལེགས་པ་ཡིན་མོད་ཀྱི། གསུམ་ག་དང་མཐུན་པ་ལས་ཀྱང་འདི་ཆེས་ཟབ་ཅིང་ཁྱད་པར་དུ་མས་འཕགས་པའི་སྒོ་ནས་རིག་པ་འཛིན་པའི་སྡེ་སྣོད་བྱེ་བྲག་ཏུ་ཕྱེ་ནའང་མི་འགལ་ཏེ། ཞེས་པ་དང་། ཡང་འབྲི་གུང་སྐྱོབ་པ་རིན་པོ་ཆེས། དེ་ཐམས་ཅད་ཀྱང་དོན་གཅིག་སྟེ། ཉམས་སུ་བླང་བའི་རིམ་པའི་དབང་དུ་བྱས་པས་བསླབ་པ་གསུམ་དུ་འདུས་པ་ཁོ་ནར་ངེས་སོ། །དེ་ཉམས་སུ་བླང་བའི་རིམ་པའི་དབང་དུ་བྱས་ན། ལྷག་པ་ཚུལ་ཁྲིམས་ཀྱི་བསླབ་པ་སོ་སོར་ཐར་པ་རིགས་བདུན་གྱི་སྡོམ་པས་ལེགས་པར་བསྡམས་པ། ལྷག་པ་ཚུལ་ཁྲིམས་ཀྱི་བསླབ་པ་ཉམས་སུ་བླངས་པ་ལས། ཞི་གནས་ཀྱི་ཏིང་ངེ་འཛིན་ཁྱད་པར་དུ་འཕགས་པ་རྒྱུད་ལ་སྐྱེས་པ་ལྷག་པ་ཏིང་ངེ་འཛིན་གྱི་བསླབ་པ། དེ་ཇི་བཞིན་དུ་སྒོམ་པ་ལྷག་མཐོང་གི་ཤེས་རབ་སྐྱེ་དང་། བྱེ་བྲག་རང་གི་མཚན་ཉིད་ཤེས་བྱའི་དཀྱིལ་འཁོར་ཐམས་ཅད་ཆགས་ཐོགས་མེད་པར་མངོན་དུ་གྱུར་པ་ནི་ལྷག་པ་ཤེས་རབ་ཀྱི་བསླབ་པ་སྟེ། སངས་རྒྱས་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་ཆར་དུ། འདི་ལ་རིག་པ་དང་ཞབས་སུ་ལྡན་པ་ཞེས་རྒྱ་ཆེར་བསྔགས་པ་མཛད་ཅིང་བསྔོད་པར་གྱུར་པ་སྟེ། ལམ་རིམ་གྱིས་པའི་དབང་དུ་བགྱིས་པའོ། །འོན་ཀྱང་ཏིང་ངེ་འཛིན་རྒྱལ་པོའི་མདོ་ལས། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས། ཏིང་འཛིན་རྒྱལ་པོ་འདི་ནི་སྒོམ་བྱེད་པ། །སྤྲིན་ལ་མི་སྲིད་ཚུལ་ཁྲིམས་སྲིད་མ་ཡིན། །ཞེས་པ་ལ་སོགས་པས། བསླབ་པ་རིན་པོ་ཆེ་གསུམ་ཆར་སྔོན་དུ་གང་འགྲོ་བ་མ་ངེས་པ་སྣ་ཚོགས་སུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་སོ། །དེ་ལྟར་གྱུར་ན་མི་མཐུན་པ་སྣ་ཚོགས་རྩོད་པའི་གཞིར་གྱུར་པ་འདིས་ཅི་ཞིག་བྱ་སྙམ་ན། གོང་དུ་ཇི་སྐད་སྨོས་པའི་བཞིན་དུ། ཆོས་ཀྱི་སྒོ་བརྒྱད་ཁྲི་བཞི་སྟོང་གསུངས་པ་སྒོ་དེ་ལ་ཞུགས་ནས་ཕུག་ཏུ་ཕྱིན་པ་མ་ལགས་སམ། སྒོམ་བསམ་པའི་འཇུག་སྒོ་མ་ལགས་སམ། བསམ་པའི་འཇུག་སྒོ་གང་ཡིན་པ་དེ་ལ་ཞུགས་པས། ཉོན་མོངས་པ་དང་རྣམ་པར་རྟོག་པ་རྣམ་པར་སྤོང་བ་ནི་ལྷག་པ་ཚུལ་ཁྲིམས་ཀྱི་བསླབ་པ། སྒོ་དེ་ལ་ཞུགས་པས་སྒོ་དེའི་ནང་རྣམ་པར་གྲོལ་བའི་ཁྱིམ་དུ་ཕྱིན་པ་ནི་ལྷག་པ་ཏིང་ངེ་འཛིན་གྱི་བསླབ་པ། སྒོ་དེའི་ཕུག་འཁོར་བ་དང་མྱ་ངན་ལས་འདས་པའི་ཆོས་ཐམས་ཅད་རྣམ་པར་གྲོལ་བའི་ངོར་རོ་གཅིག་པ་ནི་ལྷག་པ་ཤེས་རབ་ཀྱི་བསླབ་པ་མ་ལགས་སམ། དེ་ལྟར་ལགས་ན་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་བསྟན་པ་རིན་པོ་ཆེའི་སྒོར་ཞུགས་པ་གསུམ་ལ་སྐྱབས་སུ་སོང་ནས། ཉམས་ལེན་གྱི་བྱེ་བྲག་མི་གཅིག་པ་ཐ་དད་པ་ཉམས་སུ་ལེན་པ་ཀུན་ཡང་ཆོས་ཡིན་པར་འདྲ། ཞེས་འབྲི་གུང་སྐྱོབ་པས་སྡེ་སྣོད་གསུམ་གྱི་ཉམས་ལེན་བསིལ་བྱེད་ཙན་དན་གྱི་ཕྲེང་བ་ལས་གསུངས་པའི་མན་ངག་རྣམས་འདིར་ཙུང་ཟད་བཀོད་པའོ། །

ལྔ་པ་གདུལ་བྱའི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ནི།

ཡང་ན་བཀའ་ཐམས་ཅད་སྡེ་སྣོད་གཉིས་སུ་དབྱེར་རིགས་ཏེ། གདུལ་བྱའི་གང་ཟག་གི་དབང་དུ་བྱས་ན། ཉན་ཐོས་ཀྱི་སྡེ་སྣོད་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སྡེ་སྣོད་གཉིས་སོ། །དེའང་བཤད་མ་ཐག་པའི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་སོ་སོ་ལ་གཉིས་གཉིས་སུ་དབྱེ་བ་སྟེ། དེའང་གདུལ་བྱའི་གང་ཟག་བློ་དམན་པ་ལ་མོས་པ་རྣམས་ཀྱི་ངོར་གསུངས་པ་ཉན་ཐོས་ཀྱི་སྡེ་སྣོད་

དང་། བློ་མཆོག་ཏུ་གྱུར་པ་ལམ་རྒྱ་ཆེན་པོ་ལ་མོས་པ་རྣམས་ཀྱི་ངོར་གསུངས་པ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སྡེ་སྣོད་གཉིས་སུ་འགྱུར་བ་ཡིན་ཏེ། ཐོགས་མེད་ཞབས་ཀྱིས། གསུམ་པོ་དེ་ཉིད་ཐེག་པ་དམན་པ་དང་། ཐེག་པ་མཆོག་གི་བྱེ་བྲག་གིས་གཉིས་སུ་འགྱུར་ཏེ། ཉན་ཐོས་ཀྱི་སྡེ་སྣོད་དང་། བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི་སྡེ་སྣོད་དོ། །ཞེས་གསུངས་པ་ལྟར། ཁྱད་པར་འབྱེད་བྱེད་དགོས་ནི་ཐེག་པ་ཆེ་ཆུང་གིས་ཏེ། ཐེག་ཆེན་ལ་ཞུགས་པའི་གང་ཟག་ལ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ཞེས་དང་། དམན་པའི་ཐེག་པ་ལ་ཞུགས་པའི་གང་ཟག་ལ་ཉན་ཐོས་ཞེས་བྱ་བའི་ཕྱིར་རོ། །རང་རྒྱལ་ལ་ཡང་འགའ་ཞིག་ཏུ་ཐེག་པ་འབྲིང་ལ་ཞུགས་པའི་གང་ཟག་ཏུ་གསུངས་ཀྱང་འདིར་ནི་ཐེག་དམན་པ་ཉིད་དུ་སྡུད་དོ། །

དྲུག་པ་བདག་རྐྱེན་གྱི་སྒོ་ནས་དབྱེ་བ་ལ་གསུམ་ལས།

དང་པོ་ཞལ་ནས་གསུངས་པའི་བཀའ་དང་། གཉིས་པ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པའི་བཀའ་དང་། གསུམ་པ་རྗེས་སུ་གནང་བའི་བཀའོ། །

དང་པོ་ཞལ་ནས་གསུངས་པའི་བཀའ་ནི།

དཔེར་ན་འཕགས་པ་མདོ་སྡུད་པ་ལྟ་བུ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཉིད་ཀྱིས་ཞལ་ནས་གསུངས་པའི་ཚུལ་བསྟན་པ་དང་།

གཉིས་པ་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པའི་བཀའ་ནི།

སྐུ་གསུང་ཐུགས་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་གསུམ་སྟེ། སློབ་དཔོན་སེང་གེ་བཟང་པོས། འདི་ན་ལ་ལར་ནི། དེ་བཞིན་གཤེགས་པ་རྣམས་ཀྱི་སྐུའི་མཛད་པའི་བདག་ཉིད་ཅན་ཕྱག་ལ་སོགས་པས་བྱིན་གྱིས་རློབ་སྟེ། དཔེར་ན་ས་བཅུ་པ་ལ་སོགས་པའི་མདོ་སྟོན་པར་མཛད་པ་ལྟ་བུའོ། །ལ་ལར་ནི་གསུང་གིས་བྱིན་གྱིས་རློབ་སྟེ། དཔེར་ན་མ་སྐྱེས་དགྲའི་འགྱོད་པ་བསལ་བའི་མདོ་ལ་སོགས་པ་ལྟ་བུའོ། །ལ་ལར་ནི་ཐུགས་ཀྱིས་བྱིན་གྱིས་རློབ་སྟེ། དཔེར་ན་ཀུན་ཏུ་བཟང་པོའི་སྨོན་པ་སྟོན་པའི་མདོ་ལ་སོགས་པ་ལྟ་བུའོ། །ཞེས་བཤད་པ་ལྟར་དང་། སྐབས་འདིར་ཀུན་མཁྱེན་སི་ཏུ་པཎ་ཆེན་གྱི་ཞལ་སྔ་ནས། བྱིན་གྱིས་བརླབས་པའི་སྐབས་སུ། ཐུགས་ཀྱིས་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་ལ་བོད་ཀྱི་མཁས་པ་(ཁྲི་ལོ་)རྣམས་ཐུགས་ཏིང་ངེ་འཛིན་གྱིས་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ། ཐུགས་ཐུགས་རྗེས་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ། ཐུགས་བདེན་པས་བྱིན་གྱིས་བརླབས་པ་སྟེ་གསུམ་དུ་དབྱེ་ཞིང་། རིམ་བཞིན་སོ་སོའི་མཚན་གཞིར། ཤེས་རབ་སྙིང་པོ་སོགས་དང་། གནོད་སྦྱིན་ལ་སོགས་པ་རྣམས་ཀྱིས་རིག་སྔགས་སྨྲས་པ་སོགས་དང་། ནམ་མཁའ་དང་ལྗོན་ཤིང་སོགས་ལས་ཆོས་ཀྱི་སྒྲ་འབྱུང་བ་རྣམས་སུ་བཞག་པ་ནི་དོན་གྱིས་འཐད་མོད་ཀྱི། འཕགས་ཡུལ་པའི་མཁས་པ་དག་གིས་བཤད་པ་ནི་སྣང་མ་མཐོང་ངོ་། །ཞེས་གསུངས་སོ། །

གསུམ་པ་རྗེས་སུ་གནང་བའི་བཀའ་ནི།

བཀའ་བསྡུ་བ་པོ་རྣམས་ཀྱིས། ཐོག་མར་གླེང་གཞིའི་ཚིག་དང་། བར་དུ་མཚམས་སྦྱོར་གྱི་ཚིག་དང་། མཐར་མཇུག་འགྱུར་གྱི་ཚིག་དང་། རྗེས་སུ་ཡི་རང་གི་ཚིག་རྣམས་འཇུག་པ་རྗེས་སུ་གནང་བ་སྟེ། སྙིང་རྗེ་ཆེན་པོ་པད་དཀར་ལས། ཀུན་དགའ་བོ། དེ་ན་དགེ་སློང་དག་གིས་ཁྱོད་ལ་དེ་སྐད་དྲིས་པས་དང་འདི་སྐད་ལུང་སྟོན་ཅིག །འདི་སྐད་བདག་གིས་ཐོས་པ་དུས་གཅིག་ན་བཅོམ་ལྡན་འདས་དང་པོ་མངོན་པར་རྫོགས་པར་སངས་རྒྱས་ནས་ཡུལ་མ་ག་དྷ་ན་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་སྙིང་པོ་ལ་བཞུགས། ཞེས་སོགས་ནས། དོན་དང་ཚིག་དང་ཡི་གེ་གང་དང་གང་དག་གིས་རྣམ་གྲངས་གང་དང་གང་གསུངས་པ་དེ་ལ་ཁྱོད་ཀྱིས་གླེང་གཞི་དང་བཅས་པ་དང་། རྒྱུ་དང་བཅས་པ་དང་། རྐྱེན་དང་བཅས་པ་དང་། དོན་བཟང་པོ་དང་། ཚིག་འབྲུ་བཟང་པོ་རྒྱས་པར་སྟོན་ཅིག །མདོ་སྡེའི་མཇུག་ཏུའང་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་དེ་སྐད་ཅེས་བཀའ་སྩལ་ནས། ཐམས་ཅད་དང་ལྡན་པའི་འཁོར་ཡི་རངས་ཏེ། བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་གསུངས་པ་ལ་མངོན་པར་བསྟོད་དོ་ཞེས་བྲིས་ཤིག །ཀུན་དགའ་བོ་ཆོས་ཀྱི་ཚུལ་འདི་དེ་ལྟར་ཡང་དག་པར་བསྡུ་བར་བྱའོ། །ཞེས་དང་། ལུང་ལས་ཀྱང་། གནས་ མ་ དྲན་ ན་ གྲོང་ ཁྱེར་ དྲུག་ པོ་ གང་ རུང་ སྨོས་ ཤིག་ ཅེས་ སོགས་ རྗེས་ སུ་ གནང་ བར་ མཛད་ པའོ། །

ཞེས་པ་དེ་རྣམས་ཀྱིས་གང་བརྗོད་པར་བྱ་བ་ལྷག་པའི་བསླབ་པ་གསུམ་མམ་སྡེ་སྣོད་རིན་པོ་ཆེ་རྣམ་པ་གསུམ་ལས་འཕྲོས་པའི་དམ་པའི་ཆོས་ཀྱི་རྣམ་པར་གཞག་པའི་རིམ་པ་རྣམས་དཔལ་འབྲི་གུང་སྐྱོབ་པ་རིན་པོ་ཆེ། ཀུན་མཁྱེན་བུ་སྟོན། ཀུན་མཁྱེན་སི་ཏུ་པཎ་ཆེན། ཞུ་ཆེན་ཚུལ་ཁྲིམས་རིན་ཆེན་སོགས་ཀྱི་གསུང་ལ་གཞི་བཅོལ་ནས་བྲིས་པ་དེ་འང་དཔལ་ལྡན་བལ་གཞུང་གི་གཟིགས་རྟོག་འོག ༼དགོན་པ་འམ་བི་ཧཱར་འཛིན་སྐྱོང་ཚོགས་པའི་༽ཚོགས་གཙོ་འམ་ཐུགས་བརྩེ་བའི་ཆོས་གྲོགས་ཨཱ་ཙརྱ་ནོར་བུ་ཤར་པ་མཆོག་ནས་བཀའ་བསྐུལ་གནང་བ་ལྟར་གུས་ཁྲ་འབྲུའི་གྲྭ་དོལ་པོ་པ་སངྒ་མིང་ཅན་ནས་བྲེལ་ཟིང་གི་དང་ནས་ ཡོངས་ སུ་ འགྲུབ་པར་ བྱས་པས་ཆད་ ལྷག་ སོགས་ ཀྱི་ ནོངས་ པ་ ཅི་ མཆིས་ བཟོད་ པར་ གསོལ་ལོ།། ༎ སརྦ་ མངྒ་ལཾ།། ༎

༄༅། །དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་གི་འབྱུང་ཁུངས་སྐོར་མདོ་ཙམ་གླེང་བ།

Acharya Karma Phuntsok

དང་པོ་གླེང་གཞི་ནི།

དེ་ཡང་ཐོག་མར་དགོན་པ་ཞེས་པའི་དོན་ནི་གནས་དབེན་པ་ཞིག་ལ་གོ་བ་དང་གནས་དབེན་པའི་ཚད་དེ་ཡང་མདོ་རྒྱུད་བསྟན་བཅོས་ཁག་ལས་ཇི་ལྟར་གསལ་བ་བཞིན་གཞུ་འདོམ་ལྔ་བརྒྱ་ལ་རྒྱང་གྲགས་གཅིག་སྟེ་གྲོང་ཁྱེར་རམ་རྒྱལ་ས་ལས་གཞུ་འདོམ་ལྔ་བརྒྱ་འམ་རྒྱང་གྲགས་གཅིག་གིས་མཚམས་ལས་འདས་པའི་དབེན་ཞིང་ཉམས་དགའ་བའི་ས་གནས་ཞིག་ལ་དགོན་པའི་ཐ་སྙད་འདོགས་པར་གསུངས་ཏེ།

དེ་ཡང་ཇི་སྐད་དུ་ཆོས་མངོན་པ་མཛོད་ལས། སོར་མོ་ཉི་ཤུ་བཞི་ལ་ཁྲུ།། ཁྲུ་བཞི་ལ་ནི་གཞུ་གང་ངོ་།། དེ་དག་ལྔ་བརྒྱ་རྣམས་ལ་ནི།། རྒྱང་གྲགས་དེ་ལ་དགོན་པར་འདོད།། ཅེས་གསུངས་པ་ལྟར་རོ།། དེ་ལ་སྤྱིར་གནས་དབེན་པ་དང་། དགོན་པ། འབྲོག བས་མཐའ་རྣམས་དོན་གཅིག་ཏུ་བཤད་ཅིང་། དེ་ལྟའི་གནས་སུ་སྔོན་རྒྱ་གར་འཕགས་པའི་ཡུལ་དང་བོད་གངས་ཅན་ལྗོངས་སོགས་སུ་མི་སྐྱེར་སོ་སོ་དང་བླ་ཆེན་རྣམས་ཀྱིས་དགེ་འདུན་པ་རྣམས་ཀློག་པ་ཐོས་བསམ་དང་། སྒོང་བ་བསམ་གཏན་གྱི་འཁོར་ལོ་ལ་བརྩོན་པའི་ཆེད་གདན་ས་འམ་བསྟི་གནས་ཐུར་དུ་ཕྱག་བཏབ་བཞེངས་བསྐྲུན་གནང་བ་ཞིག་ལ་དགོན་སྡེ་གྲྭ་ཚང་ངམ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་གྲགས་སོ།།

དེ་བཞིན་དཀོན་མཆོག་གསུམ་གྱི་རྟེན་སྐུ་བརྙན་དང་། གླེགས་བམ་པོ་ཏི། མཆོད་རྟེན་བཅས་བཞུགས་སུ་གསོལ་བའི་ལྷ་ཁང་ལའང་དགོན་པ་ཞེས་འབོད་སྲོལ་ཡོད། གཞན་ཡང་སྔར་རྒྱ་གར་འཕགས་པའི་ཡུལ་དུ་གཙུག་ལག་ཁང་དང་། དྲི་གཙང་ཁང་། ཀུན་དགའ་ར་བ། བི་ཧར་སོགས་ཀྱི་ཐ་སྙད་བཀོལ་སྤྱོད་གནང་བ་རྣམས་ཀྱང་དགོན་པ་དང་གཅིག་མཚུངས་སུ་གྱུར་ཡོད།

དེ་ཡང་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་པ་ནི། གཙོ་བོ་རྒྱལ་བའི་གསུང་བཀའ་འགྱུར་དང་རྗེས་འཇུག་མཁས་པ་དཔལ་མགོན་འཕགས་པ་ཀླུ་སྒྲུབ་སོགས་འཕགས་ཡུལ་གྱི་མཁས་གྲུབ་རྣམས་ཀྱིས་མཛད་པའི་རྣམ་བཤད་བསྟན་འགྱུར་དང་། དུས་ཕྱིས་བོད་གངས་ཅན་ལྗོངས་ཀྱི་ས་དགེ་བཀའ་རྙིང་མཁས་གྲུབ་དམ་པ་རྣམས་ཀྱིས་གཞུང་འགྲེལ་ཁག་བཞུགས་སུ་གསོལ་བའི་ལྷ་ཁང་དང་དཔེ་མཛོད་ཁང་ངམ་རྒྱ་བོད་མཁས་གྲུབ་རྣམས་ཀྱི་བཀའ་བསྟན་གཞུང་འགྲེལ་ཁག་ལ་བསླབ་པ་སློབ་གཉེར་གནང་ས་ལ་སོགས་ལ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་འབོད་སྲོལ་ཡོད་འདུག

དེ་ཡང་རྒྱལ་སྲས་ཞི་བ་ལྷས། གཙུག་ལག་ཁང་རྣམས་ཀློག་པ་དང་། །ཁ་ཏོན་གྱིས་རྒྱས་ལེགས་གནས་ཤོག །ཅེས་ཐུགས་སྨོན་མཛད་པ་བཞིན། དེ་ལྟའི་གཙུག་ལག་ཁང་དུ་དགེ་འདུན་པ་རྣམས་རྒྱུན་གཏན་གཙུག་ལག་རིག་གནས་དང་

གཞུང་ཆེན་ཁག་ལ་ཐོས་བསམ་སྒོམ་སྒྲུབ་ཀྱིས་དུས་འདའ་བའི་ས་གནས་ཤིག་ལ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་བརྗོད།

སྤྱིར་གཙུག་ལག་ཅེས་པའི་ཐ་སྙད་དེ་ནི། ཆོས་དང་སྲིད། བཀའ་དང་བསྟན་བཅོས། རིག་པའི་གནས་བཅུ་དང་གཞུང་ཆེན་ཁག མདོ་དང་སྔགས་སོགས་དོན་མང་དག་ལ་འཇུག་པར་བཤད་ཀྱང་། སྐབས་འདིར་གཙོ་བོ་བཀའ་བསྟན་གཉིས་བཞུགས་སའི་ལྷ་ཁང་སོགས་ལ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་གོ་ན་སྐབས་དོན་དང་མཚུངས་སྙམ། མདོར་ན་དགོན་པའམ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་པ་ནི་དཀོན་མཆོག་གསུམ་གྱི་རྟེན་བཞུགས་སའམ་དགེ་འདུན་པ་རྣམས་ལུང་སྡེ་སྣོད་གསུམ་ལ་འཆད་ཉན་དང་། ལམ་བསླབ་པ་གསུམ་ལ་ཉམས་སུ་ལེན་པའི་ས་གནས་ཁྱད་པར་ཅན་ཞིག་ལ་གོ་བ་མ་ཟད། གྲོང་ཁྱེར་ལས་རྒྱང་གྲགས་གཅིག་གིས་འཕགས་ཤིང་འདས་པའི་དབེན་གནས་དགོན་པ་རྣམས་སུ་རང་དོན་དུ་ཐོས་བསམ་སྒོམ་གསུམ་དང་། གཞན་དོན་དུ་འཆད་རྩོད་རྩོམ་གསུམ་གྱིས་དུས་འདས་ཏེ་མཐར། གཉིས་དོན་དུ་མཁས་བཙུན་བཟང་གསུམ་གྱི་སྒོ་ནས་བསྟན་འགྲོའི་དོན་རླབས་ཆེན་སྒྲུབ་པའི་གནས་ཞིག་ཀྱང་ཡིན།

གཉིས་པ་དབེན་གནས་དགོན་པར་བཞུགས་པའི་ཕན་ཡོན་ནི།

དེ་ཡང་སྤྱིར་སྔོན་རྒྱ་གར་འཕགས་པའི་ཡུལ་དང་ཕྱིས་བོད་གངས་ཅན་ལྗོངས་གཙོས་པའི་ནང་པའི་རྒྱལ་ཁབ་ཕལ་མོ་ཆེར་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཆེ་ཆུང་གྲངས་ལས་འདས་པ་བཞེངས་དང་གསར་བཞེངས་གནང་བཞིན་ཡོད་པ་རྣམས་བྱིན་ཆགས་པའི་གནས་ཁྱད་པར་ཅན་དང་དེའི་ཉེ་འཁོར་གྲོང་ཁྱེར་ལས་ཐག་རིང་དུ་འདས་ཏེ་གནས་དབེན་པ་བྲག་རིའི་མཚམས་སུ་བཞེངས་ཡོད་པ་མཐོང་ཐུབ།

དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་རྣམས་དེ་ལྟའི་གནས་སུ་བཞེངས་བསྐྲུན་གནང་བའི་དགོས་པ་རྒྱུ་མཚན་དང་དམིགས་ཡུལ་གཙོ་བོ་ནི། མདོ་རྒྱུད་བསྟན་བཅོས་དུ་མ་ལས་ཞིབ་རྒྱས་གསལ་བར་གསུངས་ཡོད་ཀྱང་སྙིང་དོན་ནི། རྒྱལ་སྲས་ཐོགས་མེད་བཟང་པོས་ལག་ལེན་སོ་བདུན་མ་ལས། ཡུན་ངན་སྤངས་པས་ཉོན་མོངས་རིམ་གྱིས་འགྲིབ།། རྣམ་གཡེང་མེད་པས་དགེ་སྦྱོར་ངང་གིས་འཕེལ།། རིག་པ་དྭང་བས་ཆོས་ལ་ངེས་ཤེས་སྐྱེས།། དབེན་པ་བསྟེན་པ་རྒྱལ་སྲས་ལག་ལེན་ཡིན།། ཞེས་གསུངས་པ་ལྟར། ཡུལ་ངན་ཏེ་འདོད་ཆགས། ཞེ་སྡང་། གཏི་མུག ང་རྒྱལ། ཕྲག་དོག་སོགས་ཉོན་མོངས་དུག་ལྔའམ་དུག་གསུམ་ཕྱིའི་རྒྱུ་རྐྱེན་ལ་བརྟེན་ནས་འཕེལ་ཞིང་རྒྱས་པའི་གནས་ནི་ཡུལ་ངན་ཡིན་པར་གསུངས་སོ།།

དེས་ན་དེ་ལྟ་བུའི་གྲོང་ཁྱེར་གྱི་ཡུལ་ལུང་ཁག་ལ་གནས་ན་ཆགས་སོགས་ཉོན་མོངས་པ་རྣམས་རང་ཤུགས་ཀྱིས་འཕེལ་རྒྱས་ཇེ་ཆེར་འགྲོ་བའི་རྒྱུ་བྱས་པ་ལ་བརྟེན་ནས། བདག་ཅག་གི་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཐབས་མཁས་ལ་ཐུགས་རྗེ་ཚད་མེད་མངའ་བའི་སྐྱེས་མཆོག་དམ་པས། ལུས་འདུ་འཛིས་དབེན་པ་དང་སེམས་རྣམ་རྟོག་གིས་དབེན་པའི་གནས་གྲོང་ཁྱེར་རྒྱལ་ས་ལས་རིང་དུ་འདས་ཏེ་འབྲོག་དགོན་པ་བསྟེན་དགོས་ཚུལ་གསུངས་སོ།། དེ་ཙམ་དུ་མ་ཟད། གནས་དབེན་པ་བསྟེན་པ་ཡིན་ན་སྒོ་གསུམ་དགེ་ལ་སྦྱོར་ཞིང་རིག་པ་ཤིན་ཏུ་དྭང་བས་དམ་པའི་ཆོས་ལ་ངེས་ཤེས་དཔྱིས་ཕྱིན་

པར་སྐྱེ་བ་སོགས་ཕན་ཡོན་བསམ་གྱིས་མི་ཁྱབ་པ་ལྡན་པར་ཡང་གསུངས་སོ།། དེ་ལྟར་ཕྱི་འདུ་འཛིའི་ཞེས་དམིགས་དང་དབེན་པ་བསྟེན་པའི་ཡོན་ཏན་རྣམས་ངེས་པར་བྱས་ཏེ་སྤང་བླང་གི་འཇུག་ལྡོག་ལ་བརྩོན་པ་གལ་གནད་ཤིན་ཏུ་ཆེའོ།།

གསུམ་པ་རྒྱ་གར་འཕགས་པའི་ཡུལ་དུ་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཇི་ལྟར་བྱུང་བའི་ཚུལ་ནི།

དེ་ཡང་ཐོག་མར་སྟོན་པ་བདག་ཅག་གི་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཞལ་བཞུགས་པའི་སྐབས་དམིགས་བསལ་དེང་སྐབས་ལྟར་དགེ་འདུན་པ་བརྒྱ་ཕྲག་སྟོང་ཕྲག་ལྡན་དུ་ས་གནས་དགོན་པ་ལྟ་བུ་ཞིག་ཏུ་བཞུགས་པའི་སྲོལ་ཏ་ལམ་མེད་པར་གསལ་ཀྱང་། ཕྱིས་སྐབས་ཤིག་ན་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་རྒྱལ་པོའི་ཁབ་ཏུ་བཞུགས་པའི་ཚེ། ཀོའུ་ཤམ་བི་རྣ་ཁྱིམ་བདག་གདངས་ཅན་ཞེས་པའི་འབྱོར་ལྡན་ཞིག་ཡོད་པ་དེ། སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ཀྱིས་རྫས་ལས་འབྱུང་བའི་བསོད་ནམས་བདུན་གྱི་སྐོར་ཆོས་གསུངས་པ་ལ་ལྷག་པར་དད་པར་གྱུར་ཏེ་མཐར། སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་དགེ་སློང་དང་དགྲ་བཅོམ་པ་ལྔ་བརྒྱ་ས་གནས་གཅིག་ཏུ་བཞུགས་ཐུབ་པའི་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞིག་ཀོའུ་ཤམ་བིར་གསར་བཞེངས་གནང་རྒྱུའི་གསོལ་འདེབས་ཞུས་པ་བཞིན། སྟོན་པས་ཀྱང་ཞལ་བཞེས་བཟང་པོ་བསྐྱལ་ཏེ་མོ་གལ་བུ་སློབ་སྟོན་གྱི་ཚུལ་དུ་ཁྱིམ་བདག་གདངས་ཅན་དང་ལྷན་ཅིག་ཀོའུ་ཤམ་བིར་གཏོང་གནང་མཛད།

དེ་ལྟར་ཀོའུ་ཤམ་བིའི་གྲོང་ཁྱེར་ལས་རྒྱང་གྲགས་འགའ་ཞིག་འདས་པའི་དབེན་ཞིང་ཉམས་དགའ་བའི་ས་གནས་ཤིག་ཏུ་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཤིན་ཏུ་རྒྱ་ཆེན་ཞིག་གསར་བཞེངས་ལེགས་གྲུབ་ཟིན་པའི་མཐར། སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་དགེ་སློང་བརྒྱ་ཕྲག་ལྔ་ལས་བརྒལ་བ་རྣམས་གནས་དེར་སྤྱན་དྲངས་ཤིང་བཞུགས་སུ་གསོལ་བར་མཛད། དགོན་ཆེན་གཙུག་ལག་ཁང་དེའི་ཆགས་ཤུལ་ནི་དེང་སྐབས་ཀྱང་རང་རེ་རྣམས་ཀྱིས་མཇལ་ཡུལ་གྱུར་ཡོད།

དེ་བཞིན་གཞན་ཡང་སྔོན་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་རྒྱལ་པོའི་ཁབ་ཏུ་འཁོར་དགེ་སློང་བརྒྱ་ཕྲག་དང་བཅས་དབུ་བཞུགས་མཛད་པའི་སྐབས། མཉན་ཡོད་ཀྱི་ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་ནམ། ཨ་ནཱ་ཐ་པིན་ད། ཞེས་པའི་ཁྱིམ་བདག་འབྱོར་ལྡན་དད་གུས་ཅན་ཁོང་ཚོང་གི་དོན་དུ་མཉན་ཡོད་ནས་རྒྱལ་པོའི་ཁབ་ཏུ་འབྱོར་བའི་སྐབས། ཐོག་མར་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་མཇལ་མ་ཐག་སྙིང་ནས་དད་གུས་དཔག་མེད་སྐྱེས་ཏེ་ཞབས་ཏོག་དང་བསྙེན་བཀུར་ཚད་མེད་ཞུས། མཐར་ཁོང་ནས་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་ལ་མཉན་ཡོད་དུ་ཕེབས་བསྐུའི་གདན་འདྲེན་ཞུས་པ་ན། སྟོན་པས་ཀྱང་ངས་གཅིག་པུ་མ་ཡིན་པར་ལྷན་དུ་དགེ་སློང་ལྔ་བརྒྱ་ཕྲག་འཁོར་བཅས་འབྱོན་གྱིན་ཡོད་པས་བཞུགས་གནས་གྲྭ་སྒྲིག་ཡོད་དམ་གསུངས་པའི་ལན་དུ། མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་བཞུགས་གནས་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དམ་ཀུན་དགའ་ར་བ་རྒྱ་ཆེ་ལ་སྤུས་དག་པ་ཞིག་གསར་བཞེངས་གྲྭ་སྒྲིག་ཞུ་རྒྱུའི་དམ་བཅའ་ཁས་ལེན་ཕུལ།

འོན་ཀྱང་སྐབས་དེར་ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་བཞུགས་གནས་ཇི་ལྟར་བཞེངས་པའི་ཚུལ་དང་། ས་གནས་གང་ཞིག་ལ་བཞེངས་དགོས་མིན་སྐོར་མཁྱེན་རྒྱུས་མེད་པས་དེའི་སྐོར་སྟོན་པ་ལ་གསོལ་བས་སྟོན་

པས་ཀྱང་། དགོན་སྡེ་བཞུགས་གནས་གསར་བཞེངས་ཀྱི་སློབ་སྟོན་གྱི་ཆེད་ཉེ་གནས་ཀུན་དགའ་བོ་ཁྲིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་དང་ལྷན་དུ་མཉན་ཡོད་དུ་གཏོང་གནང་མཛད།

མཉན་ཡོད་དུ་འབྱོར་རྗེས་ཀུན་དགའ་བོའི་སློབ་སྟོན་འོག་མཉན་ཡོད་ཀྱི་གྲོང་ཁྱེར་ལས་རྒྱང་གྲགས་འགའ་འདས་པའི་ནགས་ཚལ་སྟུག་པོ་ཞིག་ཏུ་ས་གཞི་ཤིན་ཏུ་རྒྱ་ཁྱོན་ཡངས་པའི་དབུས་སུ་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་བཞུགས་གནས་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་རྟེན་དང་བརྟེན་པར་བཅས་པ་གསར་བཞེངས་ལེགས་གྲུབ་ཟིན་ཏེ། ས་གནས་དེར་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་དགེ་སློང་བརྒྱ་ཕྲག་ལྔ་ལས་བརྒལ་བ་རྣམས་གདན་དྲངས་བཞུགས་སུ་གསོལ་བར་མཛད་དེ་ཞབས་ཏོག་བསྙེན་བཀུར་བསམ་གྱིས་མི་ཁྱབ་པ་གནང་བ་མ་ཟད། ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་ལ་ས་གནས་དེར་གཏན་དུ་བཞུགས་སུ་གསོལ་ཏེ་ཆོས་གོས་རྣམ་གསུམ་དང་བསོད་སྙོམས་བཅས་རྟག་ཏུ་འབུལ་རྒྱུའི་དམ་བཅའ་ཡང་ཞུས་སོ།།

ཕྱིས་ནས་ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་ཕུལ་བའི་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དེའི་མཚན་དུ། རྒྱལ་བུ་རྒྱལ་བྱེད་ཀྱི་ཚལ་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱི་ཀུན་དགའ་ར་བ་ཞེས་ཡོངས་སུ་གྲགས་སོ།། དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དེ་ནི་སྟོན་པའི་བཞུགས་གནས་གཙོ་བོ་ལྷ་བུ་ཞིག་གམ་མ་མགོན་ལྷ་བུ་ཞིག་ཏུ་གྱུར། བཞུགས་གནས་དེར་སྟོན་པས་དབྱར་གནས་ཐེངས་ཉེ་ཤུ་རྩ་བཞི་ཙམ་བཞུགས་ཡོད་པར་ཆོས་འབྱུང་ཁག་ལས་གསལ་ཞིང་གྲགས་པ་ཙམ་དུ་མ་ཟད།

སྤྱིར་སྟོན་པ་བཅོམ་ལྡན་འདས་སྐུ་ཚེ་ཧྲིལ་པོར་རྒྱ་གར་གྱི་ས་གནས་ཡུལ་ལུང་ཁག་འདྲ་མིན་སྣ་ཚོགས་གང་སར་ཕེབས་ཏེ་བཞུགས་ཤིང་དབྱར་གནས་མཛད་པ་རྣམས་ལས་དབྱར་གནས་ཐེངས་མང་ཤོས་དང་བཞུགས་གནས་ཡུན་རིང་ཤོས་ཀྱང་ས་གནས་འདི་ཉིད་ཡིན་པར་གསལ་ཡོད། དེ་ལྟའི་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་བཞུགས་པའི་ས་གནས་གཙོ་བོ་དང་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་གཙོ་བོ་འདིའི་ཆགས་ཤུལ་ནི་དེང་སྐབས་ཀྱང་མཉན་ཡོད་དུ་མཇལ་ཆོས་སུ་གྱུར་ཡོད།

མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱི་ཀུན་དགའ་ར་བའི་ས་གཞི་འདི་ནི་ཐོག་མར་མཉན་ཡོད་ཀྱི་རྒྱལ་པོ་གསལ་རྒྱལ་མཆོག་གི་སྐྱིད་ཚལ་ཡིན་པས་ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་རྒྱལ་པོའི་སྤྱན་སྔར་བཅར་ཏེ། ས་གཞི་དེ་རིན་གོང་ཇི་ཙམ་གནས་ཀྱང་འབུལ་རྒྱུའི་ཁས་བླངས་ཏེ་བསྐུལ་གནང་ཡོང་བའི་རེ་བསྐུལ་ཞུས་པའི་ལན་དུ། རྒྱལ་པོ་མཆོག་ནས་གསུངས་དོན་གལ་ཏེ་ཁྱོད་ལ་ས་གཞི་འདི་མགོ་ན་ས་ཞིང་འདིར་ཇི་ཙམ་གསེར་ཏཾ་དགྲམ་སྟེ་ཁེབས་ཐུབ་པ་དེ་དེ་ཚོད་ཀྱི་ཁྱོད་ཉིད་ལ་དབང་བ་ཡིན། ཞེས་བཀའ་གནང་བས་དེར་ཁྱིམ་བདག་མགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱིས་ཐབས་ཤེས་ཡོད་རྒྱུ་རྩལ་སྒྲུབ་ཀྱིས་གསེར་ཏཾ་རྣམས་བསྡུ་རུབ་བགྱིས་ཏེ་རྟ་དང་བོང་བུའི་སྟེང་བཀལ་ཞིང་རྒྱལ་པོའི་ས་ཞིང་ཕལ་མོ་ཆེ་གསེར་ཏཾ་གྱིས་འགེབས་ཐུབ་པ་བྱུང་ཡང་། ས་ཞིང་ཅུང་ཟད་འགེབས་མ་ཐུབ་པར་ལུས་པ་ན་མཐར་ས་ཞིང་ཕལ་མོ་ཆེ་གསེར་གྱིས་བཀྲམ་པར་གཟིགས་པ་ན་རྒྱལ་པོ་ཤིན་ཏུ་ངོ་མཚར་ཏེ་ས་གཞི་ལྷག་མ་རྣམས་ཀྱང་ཞལ་འདེབས་ཀྱི་ཚུལ་དུ་ཕུལ་བར་མཛད། དགོན་མེད་ཟས་སྦྱིན་གྱི་ཀུན་དགའ་ར་བའི་གཙུག་ལག་ཁང་གི་ས་གཞི་འདི་ནི་དེ་ལྟར་སྔར་རྒྱ་གར་འཕགས

པའི་ཡུལ་དུ་སྟོན་པ་ཞལ་བཞུགས་དུས་འཁོར་དགེ་སློང་བརྒྱ་ཕྲག་བཞུགས་གནས་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་གཙོ་བོ་གཉིས་དང་། དེ་མིན་ཡྻ་རྻཋ་སྒྲི། སེར་སྐྱའི་གྲོང་སོགས་སུ་འང་སྟོན་པ་འཁོར་བཅས་བཞུགས་གནས་ཀྱི་དགོན་སྡེ་ཡོད་པ་དང་། ཕྱིས་ན་ལནྡྲའི་གཙུག་ལག་ཁང་དང་། བི་ཀྲམ་ཤི་ལ། ཨོ་ཏན་ཏ་པུ་རི། སོ་མ་པུ་རི། ཏཀ་ཤ་ཤི་ལ་སོགས་སུ་འང་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དང་དཔེ་མཛོད་ཁང་། དེ་བཞིན་ལྷ་ཁང་། དགེ་འདུན་པའི་བཞུགས་ཤག་སོགས་དཔག་ཏུ་མེད་པ་ཞིག་ཡོད་པར་རྒྱལ་རབས་ཆོས་འབྱུང་ཁག་ཏུ་གསལ་ཡང་དེང་སྐབས་དེ་དག་གི་ཆགས་ཤུལ་ཙམ་ལས་དངོས་སུ་མཇལ་དུ་མེད།

བཞི་པ་བོད་གངས་ཅན་ལྗོངས་སུ་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཇི་ལྟར་བྱུང་ཚུལ་ནི།

སྤྱིར་བོད་དུ་བརྒྱ་ཕྲག་བདུན་པའི་ནང་རྒྱལ་བའི་བསྟན་པ་རིན་པོ་ཆེ་དར་འགོ་ཚུགས་པ་ནས་བཟུང་བརྒྱ་ཕྲག་བརྒྱད་པ་དང་དགུ་པའི་མཇུག་བར་རྒྱལ་བའི་བསྟན་པ་རིན་པོ་ཆེ་ཚང་ལ་མ་ནོར་བ་ཁྱབ་གདལ་ཆ་ཆེན་བྱུང་ཡོད་པ་དང་། ལྷག་པར་བརྒྱ་ཕྲག་བརྒྱད་པའི་ནང་མཁས་སློབ་ཆོས་གསུམ་གདན་འཛོམས་ཏེ་ལེགས་སྦྱར་སྐད་ནས་བོད་སྐད་ནང་མདོ་སྔགས་བཀའ་བསྟན་ཡོངས་རྫོགས་གསར་བསྒྱུར་དང་དག་བཅོས་ཀྱིས་སྒོ་ནས་གཏན་ལ་ཕབ་ཅིང་། སྐབས་དེར་ཨོ་རྒྱན་པདྨ་འབྱུང་གནས་ཞབས་ཀྱིས་ཐུགས་ཁུར་བླ་ན་མེད་པ་མཛད་དེ་བོད་དུ་ནང་པའི་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཐོག་མར་གསར་བཞེངས་ལེགས་གྲུབ་གནང་། དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དེ་ནི་དེང་སྐབས་འཛམ་གླིང་ཡུལ་གྲུ་ཀུན་ལ་ཡོངས་སུ་གྲགས་པའི་བསམ་ཡས་མི་འགྱུར་ལྷུན་གྱིས་གྲུབ་པའི་གཙུག་ལག་ཁང་ཞེས་པའི་མཚན་སྙན་གྱི་གྲགས་པ་ས་གསུམ་ཀུན་ལ་ཁྱབ་པ་དེ་འོ།།

བསམ་ཡས་ཀྱི་གཙུག་ལག་ཁང་དེ་ཉིད་གསར་བཞེངས་ལེགས་གྲུབ་ཐོག་མར་བྱུང་བ་མ་ཟད་རིང་མིན་མཁན་ཆེན་བོ་དྷི་ས་ཏྭ་མཁན་པོ་མཛད་དེ་བོད་དུ་རབ་བྱུང་གི་སྡེ་ཐོག་མ་འཛུགས་སྐབས་ལོ་ཙྪ་བ་བཻ་རོ་ཙ་ན་སོགས་སད་མི་མི་བདུན་བསྙེན་རྫོགས་གནང་། དེ་ནས་བཟུང་བོད་དུ་ཐོག་མར་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དང་རབ་བྱུང་གི་སྡེ་རིམ་བཞིན་འཕེལ་རྒྱས་སུ་ཕྱིན་ཏེ། ཕྱིས་མདོ་དབུས་ཁམས་གསུམ་དུ་བཀའ་གདམས་པའི་བླ་ཆེན་འབྲོམ་སྟོན་པ་རྒྱལ་བའི་འབྱུང་གནས་ཞབས་ཀྱི་གདན་ས་ར་སྒྲེང་དགོན་པ་དང་། ས་འབྲས་དགའ་གསུམ། གཙང་བཀྲ་ཤིས་ལྷུན་པོ། སྐྱ་འབུམ་བྱམས་པ་གླིང་སོགས་དགེ་ལྡན་པའི་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་དང་། དཔལ་ལྡན་ས་སྐྱ་བའི་ས་ངོར་ཚར་རྫོང་སོགས་ཀྱི་གདན་སའི་དགོན་སྡེ་ཁག་དང་། དཔལ་རྫོ་མོ་ནང་པའི་གདན་སའི་དགོན་སྡེ་ཁག་དང་། དེ་བཞིན་རྙིང་མའི་ཞེ་རྫོགས། སྨིན་གྲོལ་སོགས་ཀྱི་གདན་ས་ཁག་དང་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་། དེ་བཞིན་འབྲི་གུང་། འབྲུག་པ། ཀམ་ཚང་སོགས་བཀའ་བརྒྱུད་པའི་གདན་ས་དང་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་མི་ཉུང་བ་ཞིག་གསར་བཞེངས་དང་ནང་བཞུགས་སྐུ་གསུང་ཐུགས་རྟེན་བཅས་བཞེངས་གྲུབ་གནང་སྟེ་འཆད་ཉན་སྒོམ་སྒྲུབ་གནང་མཁན་གྱི་རབ་བྱུང་བརྒྱ་ཕྲག་སྟོང་ཕྲག་འཕེལ་རྒྱས་ཆེན་པོ་བྱུང་ཡོད་པ་བཅས་སོ།།

ལྷ་པ་ཧི་མ་ལའི་ལྗོངས་སུ་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་ཇི་ལྟར་བྱུང་ཚུལ་ནི།

དུས་ཕྱིས་བོད་གངས་ཅན་གྱི་ལྗོངས་ནས་ནང་བསྟན་དར་ཁྱབ་ཆེན་པོ་བྱུང་སྟེ། རིམ་བཞིན་བལ་ཡུལ། འབྲུག་ཡུལ། རྒྱ་གར། ཕྱི་རྒྱལ་ཡུལ་གྲུ་ཁག་ཏུའང་བརྒྱུད་དེ་བོད་ཀྱི་ནང་ཆོས་གཙོ་བོར་འཆད་ཉན་སྒོམ་སྒྲུབ་བྱ་བའི་བསྟི་གནས། ལྷ་ཁང་། དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་། ཆོས་ཚོགས། སྐུ་གསུང་ཐུགས་རྟེན། རབ་བྱུང་གི་སྡེ་བཅས་དར་ཁྱབ་ཆེན་པོ་བྱུང་ངོ།། ལྷག་པར་བལ་ཡུལ་ཧི་མ་ལའི་རི་རྒྱུད་ལྟ་བུ་ལ་མཚོན་ན། དོལ་པོ། ཙུམ། ནུབ་རི། སྙེ་ཤང་། ཤར་པ། སུ་གུམ། ཧུམ་ལ། འཛུམ་ལ་སོགས་ཡུལ་ལུང་ཁག་ཏུ་དགོན་སྡེ། ལྷ་ཁང་། གཙུག་ལག་ཁང་གསར་བཞེངས་དང་། སྐུ་གསུང་ཐུགས་རྟེན། རབ་བྱུང་གི་སྡེ་བཅས་འཕེལ་རྒྱས་ཆེན་པོ་བྱུང་ཡོད་པ་ནི་སྨོས་མེད་མངོན་སུམ་དུ་གྲུབ་པ་ལྟར་ཡིན།

དེང་སྐབས་ཀྱང་བལ་ཡུལ་རྒྱལ་སའི་མཆོད་རྟེན་རྣམ་གསུམ་དང་། དེ་བཞིན་གྲོང་གསེབ་ཁག་བཅས་ལ་ས་དགེ་བཀའ་རྙིང་སོགས་རིས་སུ་མ་ཕྱེས་པའི་བོད་ལུགས་ཀྱི་དགོན་སྡེ་ཁག་གྲངས་མང་གསར་བཞེངས་འཛུགས་བསྐྲུན་གནང་ཡོད་པ་ནི་མཐོང་ཆོས་མངོན་སུམ་དུ་གྲུབ་ཡོད་པ་ལྟར་ལགས་སོ།། གཞན་ཡང་བལ་གཞུང་གི་འཛིན་སྐྱོང་འོག་བལ་ཡུལ་དགོན་པ་ཡར་རྒྱས་ཚོགས་པ་ཟུར་དུ་ཡོད་པ་བཅས་སོ།།

མདོར་ན་གོང་དུ་སྨོས་པའི་རྒྱ་བལ་བོད་འབྲུག་སོགས་སུ་ཡོད་པའི་དགོན་སྡེ་གཙུག་ལག་ཁང་རྟེན་དང་བརྟེན་པར་བཅས་པ་རྣམས་ནི་ནང་ཆོས་ཀྱི་བསྟི་གནས་དང་། མཆོད་འབུལ་ཞབས་ཏོག་བསྙེན་བཀུར་འབུལ་གནས་ཏེ། མཆོག་གསུམ་གྱི་རྟེན་ལ་བསོད་ནམས་དགེ་ཚོགས་རླབས་ཆེན་གསོག་པའི་ཞིང་ས་ལྟ་བུ་ཞིག་དང་། ནང་བསྟན་གྱི་འཇུག་སྒོ་དང་ཆོས་ཕྱོགས་ཀྱི་འདུ་སྒོ་རྒྱ་ཆེན་ལྟ་བུ་ཞིག་ཀྱང་ཡིན། དེ་ཙམ་དུ་མ་ཟད། ནང་པ་སངས་རྒྱས་པའི་བསྟན་པའི་གཞི་སྒོ། འབྱུང་ཁུངས། ཁྱབ་སྤེལ་གྱི་གཞི་མ། ཡུན་གནས་ཀྱི་དཔང་རྟགས། རང་གཞན་ཆོས་ཕྱོགས་སུ་བསྐུལ་བའི་གནས་གཞི། འདི་ཕྱི་གཉིས་སུ་རང་གཞན་ཐར་པ་དང་ཐམས་ཅད་མཁྱེན་པའི་གོ་འཕང་ལ་བཀྲི་བའི་རྟེན་གཞི་གཙོ་བོ་ལྟ་བུ་བཅས་ཆགས་ཡོད།

དེ་ལྟར་གོང་གསལ་དགོན་སྡེ་ཁག་གི་བྱུང་ཚུལ་སྐོར་འདི་ནི་༼དགོན་པའམ་པི་ཧར་འཛིན་སྐྱོང་ཚོགས་པའི་༽ཚོགས་གཙོ་ཨཙཪྻ་ནོར་བུ་ཤར་པ་མཆོག་ནས་འབྲི་དགོས་ཞེས་བཀའ་གནང་བ་བཞིན། ཕྱི་ལོ་ ༢༠༡༡ ཟླ་ ༠༥ ཚེས་ ༠༣ ཉིན་བལ་ཡུལ་མཆོད་རྟེན་རྣམ་གསུམ་གྱི་ཡ་གྱལ་བྱ་རུང་ཁ་ཤོར་གྱི་ཉེ་འགྲམ་ཁྲ་འགྱུ་དགོན་དུ་ཀརྨ་ཕུན་ཚོགས་ཀྱིས་བྲིས་པ་དགེ་ལེགས་འཕེལ།

༄། །ཞང་པའི་པཎ་གྲུབ་རྣམས་ཀྱི་མཛད་རྣམ་སྙིང་བསྡུས།

Acharya Karma Namgyal

དཔལ་མགོན་འཕགས་པ་ཀླུ་སྒྲུབ་ཀྱི་རྣམ་ཐར་ནི།

དཔལ་མགོན་འཕགས་པ་ཀླུ་སྒྲུབ་ནི། ལུང་གིས་ཟིན་པའི་སྐྱེས་བུ་ཆེན་པོ་ཞིག་ཡིན་ཏེ། དེ་ཡང་། ལང་ཀར་གཤེགས་པ་ལས། ལྷོ་ཕྱོགས་བཻ་དའི་ཡུལ་དུ་ནི། །དགེ་སློང་དཔལ་ལྡན་ཆེར་གྲགས་པ། །དེ་མིང་ཀླུ་ཞེས་འབོད་པ་སྟེ། །ཡོད་དམ་མེད་པའི་ཕྱོགས་འཇིག་པ། །ང་ཡི་ཐེག་པ་འཇིག་རྟེན་དུ། །བླ་མེད་ཐེག་ཆེན་རབ་བཤད་ནས། །རབ་ཏུ་དགའ་བའི་ས་བསྒྲུབས་ཏེ། །བདེ་བ་ཅན་དུ་དེ་འགྲོའོ། །ཞེས་གསུངས་པ་ལྟར། སྟོན་པ་མྱ་ངན་ལས་འདས་ནས་ལོ་བཞི་བརྒྱ་ཙམ་སོང་རྗེས། ལྷོ་ཕྱོགས་བཻ་དརྦྷའི་ཡུལ་དུ་སངས་རྒྱས་གཉིས་པའི་ཕྲིན་ལས་ཅན་སློབ་དཔོན་ཆེན་པོ་ཀླུ་སྒྲུབ་བྱུང་སྟེ་ལོ་བདུན་པ་ལ་ན་ལནྡྲར་མཁན་པོ་སྒྲ་གཅན་འཛིན་བཟང་པོ་ལས་རབ་ཏུ་བྱུང་། མཁན་པོ་དེ་ཉིད་ལས་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་སྔགས་མཐའ་དག་ཉན་པས་མཁས་པ་ཆེན་པོར་གྱུར། ཕྱིས་བསྙེན་པར་རྫོགས་ནས་དགེ་སློང་དཔལ་ལྡན་དུ་གྲགས། དགེ་འདུན་གྱི་ཞལ་ཏ་པ་མཛད་ནས། ཐེག་པ་ཆེ་ཆུང་གི་བསྟན་པ་གཉིས་ཀ་བསྐྱངས་ཏེ་དགེ་འདུན་ཚུལ་འཆལ་དབང་ཆེ་བར་ཡོད་པ་མང་པོ་གནས་དབྱུང་བཏང་། མུ་གེ་ཉམ་ངའི་ཚེ་ན་ལནྡྲའི་དགེ་སློང་ཐེག་ཆེན་འཆད་པ་ལྔ་བརྒྱ་ལ་གསེར་འགྱུར་གྱི་རྩིའི་སྦྱོར་བ་ལ་བརྟེན་ནས་འཚོ་བ་སྦྱར། ཕྱོགས་གཞན་ནས་འཚོ་བའི་ཡོ་བྱད་རྣམས་དྲངས་ཏེ་ལོ་བཅུ་གཉིས་བར་དུ་དགེ་འདུན་རྣམས་ལ་འཚོ་བའི་ཕོངས་པ་མེད་པར་སྦྱོར་བ་མཛད་དེ། ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་རྩ་ལག་གཅིག་པུར་གྱུར། ལྷག་པར་དམ་པའི་ཆོས་འདུལ་བ་རྒྱ་ཆེར་སྤེལ་བར་མཛད་དེ། སྔོན་སྟོན་པས་ཆོས་འཁོར་དང་པོ་བསྐོར་བ་དང་མཚུངས་པར་ཆོས་ཀྱི་སྒྲ་ཆེན་པོ་ལན་དང་པོ་བསྒྲགས། དེའི་རྗེས་སུ་སློབ་དཔོན་གྱི་ལྷ་ཁང་བརྒྱ་རྩ་བརྒྱད་དུ་ཐེག་ཆེན་གྱི་ཆོས་གཞི་བརྒྱ་རྩ་བརྒྱད་བཙུགས། དེ་དག་ཏུ་ནག་པོ་ཆེན་པོའི་སྐུ་རེ་རེ་བཞེངས། རྡོ་རྗེ་གདན་གྱི་བྱང་ཆུབ་ཤིང་ལ་གླང་པོ་ཆེའི་གནོད་པ་སྲུང་བའི་ཕྱིར་རྡོ་རིང་། དཔལ་ལྡན་འབྲས་སྤུངས་ཀྱི་མཆོད་རྟེན་ལ་ལྕགས་རི་བཏབ། ལྕགས་རི་ནང་དུ་ལྷ་ཁང་བརྒྱ་རྩ་བརྒྱད་བཞེངས། སློབ་དཔོན་གྱི་ཀླུ་མང་པོའི་རྒྱུད་ལ་དགེ་རྩ་བསྐྱེད་པ་དང་། ཤེར་ཕྱིན་སྟོང་ཕྲག་བརྒྱ་པ་ཀླུ་ཡུལ་ནས་གདན་འདྲེན་སོགས་དགོས་པ་དུ་མར་གཟིགས་ཏེ་ཀླུ་ཡུལ་དུ་ཕེབས། ཀླུ་རྣམས་ཀྱིས་མཆོད་པ་རྒྱ་ཆེ་དང་བཅས་ཆོས་སྟོན་པར་གསོལ་བ་བཏབ་པ་ན། ཆོས་མང་པོ་བསྟན་པས་ཀླུ་རྣམས་ཡིད་མགུ་སྟེ་ཀླུ་ཡུལ་དུ་བཞུགས་པར་ཞུས་ཀྱང་། ད་ལྟ་མཆོད་རྟེན་བྱེ་བ་བཞེངས་གྲུབ་ནས་བྱོན་པར་ཞལ་གྱིས་བཞེས་ཏེ། དེ་ནས་ཀླུའི་འདམ་མང་པོ་དང་། ཤེར་ཕྱིན་སྟོང་ཕྲག་བརྒྱ་པ། གཟུངས་རྣམས་གདན་དྲངས་ཏེ་འཛམ་གླིང་དུ་བྱོན། དེ་ནས་མཉན་ཡོད། གནས་བཅས། ཙམ་པ་ཀ ཝཱ་ར་ཎ་སཱི། རྒྱལ་པོའི་ཁབ། ཡངས་པ་ཅན་ཏེ་རྒྱ་གར་དབུས་ཀྱི་གྲོང་ཁྱེར་ཆེན་པོ་དྲུག་གི་གཙོས་ཕྱོགས་ཐམས་ཅད་དུ་གཙུག་ལག་ཁང་དང་། མཆོད་རྟེན་མང་པོ་བཞེངས། ཆོས་སྨྲ་བ་རྣམས་ལ་ཆོས་གཞིའང་བཙུགས། སྐབས་དེ་དུས་རྣམ་རིག་སྨྲ་བའི་བཙུན་པ་དགའ་བོ་དང་།

དམ་པའི་སྡེ། ཡང་དག་བདེན་གསུམ་གྱིས་རྣལ་འབྱོར་སྤྱོད་པའི་ལུགས་ཀྱིབསྟན་བཅོས་ཀྱང་མང་དུ་བརྩམས་སོ། །དེ་ནས་སློབ་དཔོན་གྱིས་དངོས་སློ་བ་རྣམས་རྩོད་པ་བཟློག་པའི་ཕྱིར། རིགས་ཚོགས་ལྔ་ལ་སོགས་པའི་བསྟན་བཅོས་དང། གཞན་ཡང་རིག་གནས་ལྔའི་བསྟན་བཅོས་བསམ་གྱིས་མི་ཁྱབ་པ་ཞིག་མཛད། ཤེར་ཕྱིན་གདན་དྲངས་ནས་ཐེག་ཆེན་གྱི་སྒྲོལ་ནུབ་པ་དེ་སླར་གསོ་མཛད་དེ་ཆོས་སྟོན་པའི་སྐབས་ཀླུ་རྣམས་ཀྱིས་སྒྲུལ་གྱི་གདེངས་ཀ་ཕྱུལ་བ་སོགས་གྲོགས་བྱས་པས་ཀླུ་སྒྲུབ་ཅེས་མཚན་ཆགས། ཁྱད་པར་དུ་ཤེར་ཕྱིན་གྱི་མདོ་སྡེ་རིན་པོ་ཆེའི་ཟབ་དོན་དབུ་མར་འགྲེལ་བའི་བསྟན་བཅོས་རྩ་བ་ཤེས་རབ་ཅེས་བྱ་བ་སོགས་མཛད་དེ། སྟོན་སྟོན་པས་ཆོས་འཁོར་བསྐོར་བ་དང་མཚུངས་པར་དམ་པའི་ཆོས་ཀྱི་སྒྲ་དབྱངས་གཉིས་པ་བསྒྲགས། སྐུ་ཚེའི་སྨད་ལ་གཙོ་ཆེར་ལྷོ་ཕྱོགས་དཔལ་གྱི་རིར་བཞུགས་ཏེ་མདོ་སྔགས་གཉིས་ཀའི་ཆོས་འཁོར་རྒྱ་ཆེར་བསྐོར། ལྷག་པར་ཆོས་དབྱིངས་བསྟོད་པ་སོགས་མཛད་དེ། སྟོན་སྟོན་པས་ཆོས་འཁོར་ཐ་མ་བསྐོར་བ་དང་མཚུངས་པའི་ཆོས་ཀྱི་སྒྲ་ཆེན་པོ་གསུམ་པ་བསྒྲགས། མདོར་ན་རྒྱལ་པོ་བདེ་སྤྱོད་གཙོས་པའི་གདུལ་བྱ་གྲངས་ལས་འདས་པ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་ལམ་ལ་བཀོད། སྡེ་སྣོད་གསུམ་དང་། རྒྱུད་སྡེ་བཞིའི་དགོངས་འགྲེལ་བསྟན་བཅོས་ཀྱང་མང་དུ་མཛད། མཐར་རྒྱལ་པོ་བདེ་སྤྱོད་ཀྱི་བུ་རབ་ནུས་ལ་དབུ་སྦྱིན་པར་བསྐུལ་ཞིང་དབུ་དང་སྐུ་ལུས་མི་འཇིག་པར་བྱིན་གྱིས་བརླབས་ཏེ་བདེ་བ་ཅན་དུ་གཤེགས།

སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་མཛད་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། དབུ་མ་རྩ་བ་ཤེས་རབ། རིགས་པ་དྲུག་ཅུ་པ། སྟོང་ཉིད་བདུན་ཅུ་པ། རྩོད་བཟློག ཞིབ་མོ་རྣམ་འཐག མདོ་ཀུན་ལས་བཏུས་པ། རྨི་ལམ་ཡིད་བཞིན་ནོར་བུའི་གཏམ། ཆོས་དབྱིད་ཁྱིམ་བདག་ལ་གདམས་པ་བཤེས་སྤྲིང་། རྒྱལ་པོ་བདེ་སྤྱོད་བཟང་པོ་ལ་གཏམ་དུ་བྱ་བ་རིན་ཆེན་ཕྲེང་བ། ཆོས་དབྱིད་རབ་བྱུང་ལ་གདམས་པ་བྱང་ཆུབ་ཀྱི་ཚོགས། གསང་སྔགས་ཀྱི་ལྟ་སྤྱོད་མདོར་བསྡུས་ཏེ་བཤད་པ་རྒྱུད་ཀུན་ལས་བཏུས་པ། དབུ་མའི་ལྟ་བ་གཏན་ལ་འབེབས་པ་བྱང་ཆུབ་སེམས་འགྲེལ། གསང་སྔགས་ཀྱི་བསྐྱེད་རིམ་སྟོན་པ་མདོར་བྱས། མདོར་བསྲེ། དཀྱིལ་ཆོག་ཉི་ཤུ་པ། གསང་སྔགས་ཀྱི་རྫོགས་རིམ་སྟོན་པ་རིམ་པ་ལྔ་པ། གསོ་བ་རིག་པའི་བསྟན་བཅོས་སྦྱོར་བ་བརྒྱ་པ། སྐྱེ་བོ་སྤྱི་ལ་གདམས་པ་ལུགས་ཀྱི་བསྟན་བཅོས་སྐྱེ་བོ་གསོ་ཐིགས། རྒྱལ་པོའི་བློན་པོ་རྣམས་ལ་གདམས་པ་ཤེས་རབ་བརྒྱ་པ། སྦྱོར་སྦྱོར་གྱི་བསྟན་བཅོས་མིག་མངས་རིས་ཀྱི་སྦྱོར་བ། རྩིས་ཀྱི་བསྟན་བཅོས་རྟེན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བའི་གཙུག་ལག་གི་དེ་ཁོ་ན་ཉིད་བཅས་སོ། །

འཕགས་པ་ཐོགས་མེད་ཀྱི་རྣམ་ཐར་ནི།

ཤིང་རྟ་ཆེན་པོ་འཕགས་པ་ཐོགས་མེད་ནི། ཡུམ་བྲམ་ཟེ་མོ་པྲ་ཀཱ་ཤི་ལའི་སྲས་སུ་འཁྲུངས། ཆུང་དུས་ནས་རིག་པའི་གནས་ལྔ་ལ་མཁས་པར་གྱུར་ཅིང་། རབ་ཏུ་བྱུང་ནས་ཀྱང་ཐེག་པ་ཆེ་ཆུང་གི་སྡེ་སྣོད་ཐམས་ཅད་ལ་ཤིན་ཏུ་མཁས་པར་གྱུར་ཀྱང་ཤེར་ཕྱིན་ཅུང་ཟད་རྟོགས་དཀའ་བར་བརྟེན། དེའི་དོན་རྟོགས་པའི་ཆེད་ལྷ་ཞལ་མཐོང་བར་བྱའོ་ཞེས་གཅིག་ཏུ་བསམ་ནས། དེ་ནས་གྱུར་པཱུད་སྟེ། རི་བོ་བྱ་རྐང་ཅན་དུ་གྲགས་པ་དེའི་ཕུག་ཅིག་ཏུ་བྱམས་པ་བསྒྲུབས་ཏེ་ལོ་

གསུམ་དུ་ལྷས་ཅི་ཡང་མ་བྱུང་བས་ཡིད་སྐྱོ་ནས་ཕྱིར་ཐོན་པས། བྲག་གི་ངོས་ལ་བྱའི་ཚང་བཅས་སྤྲ་དྲོ་ཟན་འཚོལ་བ་ལ་འཕུར་བ་དང་། དགོང་མོ་ཚང་དུ་ལོག་ཡོང་བ་བྲག་གི་ངོས་ལ་གཤོག་པ་རེག་ཙམ་རེ་བྱུང་བ་ལ། ཡུན་རིང་བས་བྲག་ཟད་པར་མཐོང་ནས་ངའི་བརྩོན་འགྲུས་ཆུང་ངོ་སྙམ་ནས་སླར་ལོག་སྟེ་ལོ་གསུམ་སྒྲུབ་པ་མཛད། དེས་ཀྱང་ལྷས་བཟང་བ་ཙམ་ཡང་མ་བྱུང་བས་ཕྱིར་ཐོན་པ་ན། ཆུ་ཐིགས་ཀྱིས་ཟད་པར་མཐོང་། ཡང་ལོ་གསུམ་བསྒྲུབས་ཏེ་ཐོན་པ་ན། མི་རྒན་པོ་ཞིག་རས་བལ་འཇམ་པོས་ལྕགས་ཕྱི་བྱེད་ཅིང་། འདི་ལས་ཕྲ་ཁབ་བྱེད་པ་ཡིན། སྔར་ཡང་རས་བལ་གྱིས་ཕྱིས་ཏེ་ལྕགས་ཟད་པ་ལས་ཁབ་འདི་ཙམ་བྱུང་ངོ་ཞེས་སྟོན་ཅིག་ཁབ་ཀྱིས་གང་བ་བསྟན་ནོ། ཡང་ལོ་གསུམ་བསྒྲུབ། དེ་ལྟར་བཅུ་ལོ་གཉིས་སུ་ལྷས་གང་ཡང་མ་བྱུང་བས་ཐུགས་སྐྱོ་སྟེ་ཕྱིར་ཐོན་ནས་ཕྱིན་པ་ན། གྲོང་ཁྱེར་ཞིག་ན་ཁྱི་མོ་མི་ལ་ཟུག་ཅིང་ཟ་བ། སྨད་འབུས་ཁྱེར་བ་ཞིག་མཐོང་ནས་སྙིང་རྗེ་ལྷག་པར་སྐྱེས་ཏེ། འབུ་རྣམས་མ་བསལ་ན་ཁྱི་འདི་འཆི་ལ། བསལ་ནས་པོར་ན་འབུ་རྣམས་འཆི་བས་རང་གི་ལུས་ཀྱི་ཤ་བཀོག་ནས་དེའི་སྟེང་དུ་ལྕེའི་འབུ་རྣམས་བླང་བར་བརྩམས་པས་རྗེ་བཙུན་བྱམས་པ་མགོན་པོ་དངོས་སུ་ཞལ་གཟིགས། དེ་ནས་བྱམས་པས་དགའ་ལྡན་དུ་འཁྲིད་ནས་མི་ལོ་ལྔ་བཅུ་ཆོས་གསན། སླར་མི་ཡུལ་དུ་ཕེབས། མངོན་པར་ཤེས་པ་སོགས་བསམ་གྱིས་མི་ཁྱབ་པའི་བདག་ཉིད་ཆེན་པོར་གྱུར་ཏེ་ས་གསུམ་པའི་རྟོགས་པ་བརྙེས། མདོ་སྡེའི་དོན་ལ་མཁས་པའི་སློབ་མ་མང་པོ་བྱུང་། སློབ་དཔོན་འདིས་དང་པོར་མ་ག་དྷ་བཏང་བྲང་གི་ཚལ་དུ་གཙུག་ལག་ཁང་བཞེངས་ཏེ། དེར་མང་དུ་ཐོས་པ་བརྒྱད་ལ་ཟབ་མོའི་དོན་བཀྲལ་ཞིང་བསྟན་པས་ཐམས་ཅད་མི་སྐྱེ་བའི་ཆོས་ལ་བཟོད་པ་ཐོབ་པར་གྱུར། བྱམས་པའི་ཆོས་ལྔའང་ཡི་གེར་བཀོད། མངོན་པ་ཀུན་བཏུས་དང་ཐེག་བསྡུས་ཏེ་སྡོམ་རྣམ་གཉིས་དང་། ས་སྡེ་ལྔ་སོགས་བསྟན་བཅོས་དུ་མ་མཛད་དེ་སེམས་ཙམ་པའི་ལྟ་བ་སྲོལ་ཕྱེས་པས་ཤིང་རྟའི་སྲོལ་འབྱེད་ཅེས་གྲགས། ཁྱད་པར་ནུབ་ཕྱོགས་གྲོང་ཁྱེར་ས་ག་རི་ཞེས་བྱ་བར་ཨུཥྞ་རིའི་གཙུག་ལག་ཁང་དུ་རྒྱལ་པོ་ཟབ་མོའི་ཕྱོགས་ཀྱིས་སྦྱིན་བདག་བྱས་ཏེ་ཕྱོགས་བཞིའི་དགེ་སློང་ཐམས་ཅད་འདུས། ཉན་ཐོས་ཀྱི་སྡེ་སྣོད་ཐམས་ཅད་དང་། ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་སྡེ་ལྔ་བརྒྱ་ཙམ་བཤད་པས་ཐམས་ཅད་ཐེག་པ་ཆེན་པོར་རིགས་སད་ཅིང་ཡང་དག་པའི་དོན་ལ་བཀོད། ཐེག་ཆེན་གྱི་མདོ་སྡེ་ལ་མི་འཇིགས་པར་སྨྲ་བའང་སྟོང་ལྷག་པ་བྱུང་ངོ་། །ཁྱད་པར་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མངོན་པའི་སྡེ་སྣོད་ཤེས་པ་སུའང་མེད་པ་ལ་སློབ་དཔོན་གྱིས་ཤིན་ཏུ་གསལ་བར་མཛད། རྒྱལ་པོ་ཟབ་མོའི་ཕྱོགས་ཀྱང་ལྷག་པར་དད་པ་ཆེར་སྐྱེས་ནས་ཐེག་ཆེན་གྱི་ཆོས་གཞི་ཉི་ཤུ་རྩ་ལྔ་བྱེད་དུ་བཙུགས། གནས་དེར་རང་གི་གཙུང་དབྱིག་གཉེན་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་བསྟན་པའི་སྒོར་བཙུག ཡུལ་ཀྱིཥྚ་ར་ཛ་དང་ཨོ་རྒྱན་གཉིས་ཀར་ཐེག་ཆེན་ཆེས་དར་བར་མཛད་ཅིང་མཆོད་རྟེན་ཡང་མང་པོ་བཞེངས། སྤྱིར་སློབ་མའི་ཚོགས་བགྲང་གིས་མི་ལངས་ཤིང་། ཁྱད་པར་ཐེག་ཆེན་གྱི་དགེ་སློང་ཁྲི་གཉིས་གསུམ་ཙམ་བྱུང་བར་གྲགས་པ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་བསྟན་པའི་བདག་པོ་ཟླ་མེད་པར་གྱུར། སྐུ་ཚེའི་མཐར་ཉེ་བ་ན་ན་ལནྡྲར་བསྟན་པ་ལོ་བཅུ་གཉིས་སུ་བསྐྱངས་ཤིང་། མུ་སྟེགས་པ་རྩོད་ཕྱིར་འོངས་པ་ཁོ་ནའང་སྟོང་ཙམ་ཞིག་བསྟན་པ་ལ་བཙུག་ནས། མཐར་རྒྱལ་པོའི་ཁབ་ཏུ་སྐུ་ཡི་བཀོད་པ་བསྡུས་ནས་དགའ་ལྡན་དུ་གཤེགས།

སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་མཛད་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། མངོན་རྟོགས་རྒྱན་གྱི་དོན་སྟོན་པ་དེ་ཉིད་རྣམ་ངེས། ཐེག་པ་ཆེན་

པོའི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་གྱི་དོན་རྒྱས་པར་སྟོན་པ་ས་སྡེ་ལྔ་སྟེ། ས་ཡི་དངོས་གཞི་བསྡུ་བ། རྣམ་པར་གཏན་ལ་དབབ་པ་བསྡུ་བ། གཞི་བསྡུ་བ། རྣམ་གྲངས་བསྡུ་བ། རྣམ་པར་བཤད་པའི་སྒོ་བསྡུ་བ་དང་། ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་དོན་བསྡུས་ནས་བསྟན་པ་ཐེག་བསྡུས། ཐེག་པ་ཐུན་མོང་གི་དོན་བསྡུས་ནས་སྟོན་པ་མངོན་པ་ཀུན་བཏུས། མདོ་སྡེ་དགོངས་པ་ངེས་འགྲེལ་གྱི་འགྲེལ་པ། ཐེག་པ་ཆེན་པོ་རྒྱུད་བླ་མའི་འགྲེལ་པ་བཅས་སོ། །

སློབ་དཔོན་ཨཙྪ་དེ་བའི་རྣམ་ཐར་ནི།

སློབ་དཔོན་ཨཙྪ་དེ་བ་ནི་སིཾ་ཧ་ལའི་རྒྱལ་པོའི་སྲས་སུ་སྐྱ་འཁྲུངས། མཁན་པོ་ཧེ་མ་དེ་ཝ་ལས་རབ་ཏུ་བྱུང་ཞིང་བསྙེན་པར་རྫོགས། སྡེ་སྣོད་གསུམ་ལ་མཁས་པ་ཞིག་ཕྱིས་དཔལ་གྱི་རི་རུ་སློབ་དཔོན་ཀླུ་སྒྲུབ་བརྟེན་ནས་དངོས་གྲུབ་མང་པོ་ཐོབ་པར་མཛད་ཅིང་སྙིང་པོའི་དོན་གྱི་བསྟན་པ་འཛིན་ཅིང་བཟང་པོ། །སློབ་དཔོན་འདས་ནས་ལྷོ་ཕྱོགས་ཀྱི་རྒྱུད་རྣམས་སུ་བསྒོམ་པ་དང་བཤད་ཉན་གྱིས་ཀུང་སེམས་ཅན་གྱི་དོན་རྒྱ་ཆེན་པོ་མཛད། ཤིང་གི་ལྷ་ལ་སོགས་པ་ལས་ཡོ་བྱད་བཞེས་ནས་གཙུག་ལག་ཁང་ཉི་ཤུ་རྩ་བཞི་བཞེངས། དེ་སོ་སོར་ཐེག་ཆེན་གྱི་ཆོས་གཞི་རེའང་བཙུགས། ཤར་ཕྱོགས་ན་ལི་ནྟིའི་ཡུལ་གྱི་བྲམ་ཟེ་མ་ཁོལ་བས་ཕྱོགས་ཕྱོགས་ཀྱི་སངས་རྒྱས་པ་མང་པོ་རྩོད་པས་ཕམ་པར་བྱས་ཏེ་ན་ལནྡྲ་རྩོད་པའི་ཕྱིར་འོངས་པ་དང་། ཆོས་སྐྱོང་གིས་བསྐུལ་ཏེ་དཔལ་གྱི་རི་ནས་ན་ལནྡྲར་ཐུན་ཚོད་གཅིག་གི་ཡུན་ཙམ་གྱིས་གཤེགས་ནས་རྩོད་པས། མུ་སྟེགས་ཅན་ལན་གསུམ་དུ་ཚར་གཅད་ཅིང་ཕམ་པར་བྱས། མཐར་ཏྲ་དབྱངས་རྣམ་པ་ཀུན་ཏུ་ཕམ་པར་མཛད་དེ། དེ་ནས་སྔགས་ཀྱི་མཐུས་ནམ་མཁའ་ལ་འགྲོ་བར་བརྩམས་ཀྱང་སླར་རིག་སྔགས་ཀྱིས་བཅིངས་ཏེ་བཞག རྒྱལ་པོས་ཏྲ་དབྱངས་བཀའ་སྡེ་སྣོད་མང་པོ་བཞུགས་པའི་གཙུག་ལག་ཁང་ཞིག་ཏུ་བཅུག དེར་རང་ཉིད་ལུང་བསྟན་པའི་མདོ་སྡེ་མཐོང་བས་དད་ཅིང་ནོངས་པ་བཤགས་ནས་བསྟན་པ་ལ་ཞུགས་ཏེ་སྡེ་སྣོད་གསུམ་འཛིན་པར་འགྱུར་རོ། །དེ་ལ་སོགས་པ་ཕྲིན་ལས་རྒྱ་ཆེན་པོ་མཛད་ནས་དམངས་རིགས་ལས་རབ་ཏུ་བྱུང་ཞིང་དངོས་གྲུབ་ཆེན་པོ་བརྙེས་པ་སྒྲ་འཛིན་བཟང་པོ་ལ་སྙིང་པོའི་བསྟན་པ་གཏད་ནས་གཤེགས།

སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་བརྩམས་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། དབུ་མའི་ལྟ་བ་རྒྱས་པར་བཤད་པ་དབུ་མ་བཞི་བརྒྱ་པ། དེ་མདོར་བསྡུས་ནས་བཤད་པ་དབུ་མ་ལག་པའི་ཚད། དེ་ལ་རྩོད་པ་སྤོང་བ་འཁྲུལ་བ་བཟློག་པའི་གཏན་ཚིགས་གྲུབ་པ། མཚན་ཉིད་དང་སྔགས་ཀྱི་གྲུབ་མཐའི་རྣམ་གཞག་སྟོན་པ་ཡེ་ཤེས་སྙིང་པོ་ཀུན་ལས་བཏུས་པ། གསང་སྔགས་ལྷ་སྤྱོད་གཏན་ལ་འབེབས་པ་སྤྱོད་པ་བསྡུས་པའི་སྒྲོན་མ། དེ་རིག་པས་སྒྲུབ་པ་སེམས་ཀྱི་སྒྲིབ་སྦྱོང་། སྙིན་བྱེད་དབང་གི་ཆོ་ག་ལ་དོ་རྗེ་གདན་བཞིའི་དཀྱིལ་ཆོག་སྙིང་པོ་མདོར་བསགས། བསྐྱེད་རིམ་སྟོན་པ་དོ་རྗེ་གདན་བཞིའི་སྒྲུབ་ཐབས་བཅས་སོ།

སློབ་དཔོན་དབྱིག་གཉེན་གྱི་རྣམ་ཐར་ནི།

སློབ་དཔོན་དབྱིག་གཉེན་ནི་འཕགས་པ་ཐོགས་མེད་ཀྱི་གཅུང་པོ་ཡིན། མས་བསྐུལ་བ་ལྟར་ན་ལནྡྲར་རབ་ཏུ་བྱུང་། རྟོག་

གེ་དང་མུ་སྟེགས་ཀྱི་གཞུང་ལུགས་མཐའ་དག་དང་། ཉན་ཐོས་ཀྱི་སྡེ་སྣོད་གསུམ་ལ་ཤིན་ཏུ་བྱང་བ་ཞིག་ཡིན་པ་གཅིན་གྱིས་བཏུལ་ནས་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་མདོ་སྡེ་མཐའ་དག་བསྟན་པས་གསན་པ་ཙམ་གྱིས་ཐུགས་སུ་ཆུད། གཅིན་འདས་ནས་ན་ལནྡྲའི་མཁན་པོ་མཛད་དེ་བཀའི་དགོངས་འགྲེལ་སོགས་གཞན་འགྲེལ་གྱི་བསྟན་བཅོས་ལྔ་བཅུ་ཙམ་དང་། རང་རྐང་དུ་པྲ་ཀ་ར་ཎ་སྡེ་བརྒྱད་ཀྱི་བསྟན་བཅོས་བརྩམས། མུ་སྟེགས་ཀྱི་རྒོལ་བ་ལྔ་བརྒྱ་སུན་ཕྱུང་། ན་ལནྡྲ་སོགས་མ་ག་དྷའི་ཕྱོགས་ཐམས་ཅད་དུ་ཆོས་གཞིས་ཁྱབ་པར་མཛད། ཨོ་ཊི་ཤ་དང་གོ་ཊའི་ཡུལ་དུའང་ཆོས་གཞི་བརྒྱ་རྩ་བརྒྱད་རེ་བཙུགས། སྤྱིར་ཆོས་གཞི་དྲུག་བརྒྱ་ལྔ་བཅུ་རྩ་བཞི་བཙུགས་ཤིང་། འདི་སྐབས་ཡུལ་ཐ་དད་ཀྱི་ཐེག་ཆེན་གྱི་དགེ་སློང་ཡང་གཅིན་པོའི་དུས་ལས་མང་སྟེ་དྲུག་ཁྲིར་ལོངས་པར་གྲགས། མཐར་དགོས་པ་མང་པོ་ཞིག་ལ་གཟིགས་ནས་བལ་ཡུལ་དུ་བྱོན་ཏེ། དེར་གནས་པའི་དགེ་འདུན་རྣམས་ལ་ཐེག་པ་ཆེན་པོའི་ཆོས་རྒྱ་ཆེར་བསྟན་ཏེ་སྐུ་འདས་པའི་ཚེ་རེ་ཞིག་ཆོས་ཀྱི་ཉི་མ་ནུབ་པ་ལྟར་གྱུར། སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་མཛད་པའི་པྲ་ཀ་ར་ཎ་སྡེ་བརྒྱད་ནི། ཆོས་ཐམས་ཅད་སེམས་ཙམ་དུ་སྟོན་པ་སུམ་ཅུ་པ། དེ་རིག་པས་གྲུབ་པ་ཉི་ཤུ་པ། དེའི་གཞི་ཕུང་པོ་ལྔ་འཐད་པར་སྟོན་པ་ཕུང་པོ་ལྔ་པ། དེ་ལྟར་བཤད་ཉན་འཐད་པར་སྟོན་པ་རྣམ་བཤད་རིག་པ། སྒོ་གསུམ་གྱི་ལས་འཐད་པར་སྟོན་པ་ལས་གྲུབ་པའི་རབ་ཏུ་བྱེད་པ་སྟེ་རང་རྒྱུད་དུ་བརྩམས་པ་ལྔ། ཕྱིན་དྲུག་སོགས་སྤྱོད་པ་རྒྱ་ཆེན་དང་། རྟེན་འབྲེལ་བཅུ་གཉིས་དང་། མཚན་ཉིད་གསུམ་འཐད་པར་སྟོན་པ་མདོ་སྡེ་རྒྱན། རྟེན་འབྲེལ་གྱི་མདོ། དབུས་མཐའ་རྣམ་འབྱེད་གསུམ་གྱི་འགྲེལ་བ་སྟེ། གཞན་འགྲེལ་དུ་བརྩམས་པ་གསུམ་བཅས་བརྒྱད་དོ། །

སློབ་དཔོན་ཕྱོགས་གླང་གི་རྣམ་ཐར་ནི།

སློབ་དཔོན་ཕྱོགས་གླང་ནི་དབྱིག་གཉེན་གྱི་སློབ་མ་ཚད་མ་ལ་མཁས་པ་ཞིག་ཡིན་ཅིང་། བྲམ་ཟེ་མུ་སྟེགས་ཀྱི་གྲུབ་མཐར་ཤིན་ཏུ་མཁས་པ་ཞིག་གནས་མ་བུའི་སྡེ་པའི་མཁན་པོ་ནཱ་ག་དཏྟ་ལས་རབ་ཏུ་བྱུང་བ་ཡིན། ཕྱིས་དབྱིག་གཉེན་ལ་བརྟེན་ནས་ཐེག་པ་ཆེ་ཆུང་གི་སྡེ་སྣོད་ཐམས་ཅད་ལ་མཁས་པར་གྱུར། རིག་སྔགས་གྲུབ་པས་འཇམ་དཔལ་ལས་དངོས་སུ་ཆོས་གསན། ན་ལནྡྲར་མུ་སྟེགས་ཀྱི་རྒོལ་བ་མང་པོ་སུན་ཕྱུང་ནས་བསྟན་པ་ལ་བཀོད། དེར་མདོ་སྡེ་དུ་མ་རྣམ་པར་བཤད་ཅིང་ཆོས་མངོན་པའང་རྒྱས་པར་མཛད། ཐུན་མོང་མིན་པའི་རང་སྟོབས་ཀོ་ནས་རྟོག་གེའི་བསྟན་བཅོས་ཐོར་བུ་མང་དུ་བརྩམས་པ་ཕྱིས་ཕྱོགས་གཅིག་ཏུ་བསྡུ་བར་བཞེད་ནས་མཆོད་བརྗོད་བྲིས་པའི་ལྟས་ཀྱིས་བྲམ་ཟེ་ནག་པོ་ཞེས་བྱ་བ་བསྐྱལ་བ་དང་རྩོད་པས་ཕམ་པར་བྱས་ཏེ་སླར་ཚང་བར་བརྩམས་པ་ཚད་མ་མདོ་སོགས་སྔ་ཕྱིར་བསྟན་བཅོས་ཀྱང་བརྒྱར་ལོངས་པ་མཛད། ལྷོ་ཕྱོགས་ཀྱི་རྒྱུད་ཐམས་ཅད་དུ་མུ་སྟེགས་ཀྱི་རྒོལ་བ་རྣམས་ཚར་བཅད། ཆོས་གཞི་ཉམས་པ་རྣམས་གསོས། ཨོ་ཊི་བི་ཤའི་རྒྱལ་པོའི་བློན་པོ་བྷ་དྲ་པཱ་ལི་ཏ་བསྟན་པ་ལ་བཙུག་ནས་དེས་གཙུག་ལག་ཁང་བཅུ་དྲུག་ དེ་རེ་རེར་དགེ་འདུན་གྱི་སྡེ་ཆེན་པོ་རེ་རེ། དེ་རེ་རེ་ལ་ཆོས་གཞི་མང་པོ་བཙས་བཙུགས་པས། མདོར་ན་རྩོད་པའི་ཁྱུ་མཆོག་ཆེན་པོར་གྲགས་ཤིང་ལོག་སྨྲ་ཕམ་ཆེར་ཚར་བཅད། སློབ་མའི་ཚོགས་ཀྱིས་ཕྱོགས་བཀང་སྟེ་བསྟན་པ་གསལ་བར་མཛད་

ནས་ཨོ་ཊི་བི་ཤའི་ཡུལ་གྱི་ཚུལ་དབེན་པ་ཞིག་ཏུ་སྐུ་འདས། སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་མཛད་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། ཚད་མ་མདོ་ཀུན་ལས་བཏུས་པ། དེའི་རང་འགྲེལ། དམིགས་པ་བརྟག་པ། དེའི་རང་འགྲེལ། དུས་གསུམ་བརྟག་པ། ཚད་མའི་བསྟན་བཅོས་རིག་པ་ལ་འཇུག་པ། ཕྱོགས་ཆོས་དགུའི་འཁོར་ལོ། ཆོས་མངོན་པ་མཛོད་ཀྱི་འགྲེལ་པ་གནད་ཀྱི་སྒྲོན་མེ། ཡོན་ཏན་མཐའ་ཡས་པར་བསྟོད་པའི་འགྲེལ་པ་བཅས་སོ།

སློབ་དཔོན་ཆོས་གྲགས་ཀྱི་རྣམ་ཐར་ནི།

སློབ་དཔོན་ཆོས་གྲགས་ནི་སློབ་དཔོན་ཕྱོགས་ཀྱི་གླང་པོའི་སློབ་མ་སློབ་དཔོན་དབང་ཕྱུག་སྡེའི་དངོས་སློབ་ཡིན། རྒྱ་གར་ལྷོ་ཕྱོགས་ཏྲི་མ་ལ་ཡ་ཟེར་བའི་ཡུལ་དུ་འཁྲུངས། ཆུང་དུས་ནས་རིག་པའི་གནས་ལྔ་དང་མུ་སྟེགས་ཀྱི་གྲུབ་མཐའ་ལ་ཤིན་ཏུ་མཁས་པར་སྦྱངས་ནས་ལོ་བཅོ་བརྒྱད་སོན་ཚེ་མུ་སྟེགས་ལྟ་བ་ལ་ཤིན་ཏུ་མཁས་པར་གྱུར། ཕྱིས་སུ་སངས་རྒྱས་ཆོས་ལུགས་ཀྱི་གཞུང་ལ་གཟིགས་ནས་མུ་སྟེགས་ཀྱི་གྲུབ་མཐའ་དོར་ནས། རྒྱ་གར་ཡུལ་དབུས་སུ་བྱོན་ནས་སློབ་དཔོན་ཆོས་སྐྱོང་གི་དྲུང་དུ་རབ་ཏུ་བྱུང་ནས་སངས་རྒྱས་ཆོས་ལུགས་ཀྱི་གསུང་རབ་མཐའ་དག་ལ་མཁས་པར་སྦྱངས། སློབ་དཔོན་དབང་ཕྱུག་སྡེའི་དྲུང་དུ་ཚད་མ་ཀུན་བཏུས་ཚར་གསུམ་གསན། ན་ལེནྡྲར་རྟོད་གླེང་དུ་འོངས་པའི་མུ་སྟེགས་པའི་མཁས་པ་གྲགས་ཅན་མང་པོ་སྤྱི་རྗེས་སུ་ཕམ་པར་མཛད། རྒྱ་གར་ལྷོ་ཕྱོགས་དང་ལྷོ་ཕྱོགས་ཀྱི་རྒྱུད་དུ་ཕེབས་ནས་མུ་སྟེགས་མང་པོ་བཏུལ་ནས་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཆོས་དར་བར་མཛད་དེ་ལྔ་ཁང་དང་ཆོས་གཞི་བརྒྱ་ལྷག་ཙམ་གསར་དུ་བཙུགས། དགེ་འདུན་གྱི་སྡེས་ཁྱབ་པར་མཛད། ཚད་མ་སྡེ་བདུན་སོགས་ཀྱི་བསྟན་བཅོས་ཀྱང་མང་དུ་བརྩམས། མདོར་ན་ཆོས་ཀྱི་གྲགས་པ་ཉིད་ཀྱིས། གལ་ཏེ་ཆོས་ཀྱི་གྲགས་པ་ཡི། །སླ་བའི་ཉི་མ་ནུབ་པ་ན། །ཆོས་རྣམས་གཉིད་ལོག་ཡང་ན་ཤི། །ཆོས་མ་ཡིན་རྣམས་དགོད་ལོང་། །ཞེས་པ་ལྟར། དུས་དེ་ཙམ་ན་བསྟན་པའི་རྩ་ལག་གཅིག་པུར་གྱུར། སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་བརྩམས་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། ཚད་མ་རྣམ་འགྲེལ་དང་། ཚད་མ་རྣམ་ངེས། རིགས་པའི་ཐིགས་པ། གཏན་ཚིགས་ཐིགས་པ། འབྲེལ་པ་བརྟག་པ། རྒྱུད་གཞན་སྒྲུབ་པ། རྩོད་པའི་རིག་པ་བཅས་སོ། །

སློབ་དཔོན་ཡོན་ཏན་འོད་ཀྱི་རྣམ་ཐར་ནི།

སློབ་དཔོན་ཡོན་ཏན་འོད་ནི་སློབ་དཔོན་དབྱིག་གཉེན་གྱི་སློབ་མ་འདུལ་བ་ལ་ཤིན་ཏུ་མཁས་པ་ཞིག་ཡིན།། ཡུལ་བཅོམ་བརླག་ཏུ་བྲམ་ཟེའི་རིགས་སུ་འཁྲུངས། ཆུང་དུས་ནས་མུ་སྟེགས་ཀྱི་གྲུབ་མཐའ་དང་རིག་གནས་ལ་མཁས་པར་སྦྱངས། ཕྱིས་སུ་གཙུག་ལག་ཁང་ཞིག་ཏུ་རབ་ཏུ་བྱུང་ཞིང་བསྙེན་པར་རྫོགས་ནས། སློབ་དཔོན་དབྱིག་གཉེན་གྱི་དྲུང་དུ་ཐེག་པ་ཆེ་ཆུང་གི་སྡེ་སྣོད་དང་། ཉན་ཐོས་སྡེ་པ་བཅོ་བརྒྱད་ཀྱི་གྲུབ་མཐའ་ཐམས་ཅད་ལ་སྦྱངས། འདུལ་བ་འབུམ་སྡེ་རྟག་ཏུ་ཐུགས་ལ་འདོན་པར་མཛད། ཡུལ་བཅོམ་བརླག་གི་གཙུག་ལག་ཁང་ཨ་གྲ་པུ་རི་ཞེས་བྱ་བར་བཞུགས་ཏེ། ལྷན་ཅིག་གནས་པ་དགེ་སློང་སྟོང་ཕྲག་ལྔ་རེ་ཡོད་ཅིང་། ཐམས་ཅད་ཀྱང་མདོ་སྡེ་འཛིན་པ་དང་། མ་མོ་འཛིན་པའང་མང་དུ་ཡོད་ཅིང་། ཚུལ་ཁྲིམས་རྣམ་པར་དག་པའི་སྟོབས་ཀྱིས་རྒྱལ་པོ་ཤྲཱི་ཧརྵའི་བློན་པོ་མ་ཏནྟྲ་རྡྷ་ཞེས་བྱ་བ་ལན་གཅིག་རྒྱལ་པོའི་ཆད་པས་མིག་ཕྱུང་བ་ཡང་

སློབ་དཔོན་གྱི་སློན་ལམ་གྱི་སྟོབས་ཀྱིས་སོར་ཆུད། རྒྱལ་པོའི་བློ་མར་གྱུར་པས་ཉིན་རེ་བཞིན་ཡོ་བྱད་དཔག་ཏུ་མེད་པ་འདུ་བ་བྱུང་ཡང་དེ་མ་ཐག་ཐམས་ཅད་དགེ་བར་བསྒྱུར་ཏེ། རང་ཉིད་སྦྱངས་པའི་ཡོན་ཏན་ལས་ཉམས་པ་མི་མངའ་འོ། །

སློབ་དཔོན་ཉིད་ཀྱིས་བརྩམས་པའི་བསྟན་བཅོས་ནི། བྱང་སའི་སྤྱིན་པའི་རིམ་པ་ཕྱེ་བ་དགུ་པ་ཡན་གྱི་འགྲེལ་པ་དང་། བྱང་སའི་ཚུལ་ཁྲིམས་ལེའུའི་འགྲེལ་པ། འདུལ་བ་མདོ་རྩ་བ་དང་དེའི་རང་འགྲེལ། འདུལ་བ་ལག་ལེན་ལས་བརྒྱ་རྩ་གཅིག་པ་བཅས་སོ། །

ཞེས་པའང་སྟོན་པ་ཐུགས་རྗེ་ཅན་གྱི་དུས་ཆེན་ཁྱད་པར་ཅན་ས་ག་ཟླ་བའི་ཆོས་བཅོ་ལྔ་སྤྱི་ལོ་༢༠༡༡ ཟླ་༤ ཚེས་༡༥ ཉིན་ཨུ་ཙཎྜ་ཀརྨ་ནམ་རྒྱལ་ཧྲ་མང་ནས་ཕྱོགས་གཅིག་ཏུ་བསྒྲིགས་པ་དགེ་ལེགས་འཕེལ།། །།

बौद्ध शिक्षा

आचार्य नुर्बु शेर्पा*

आज भन्दा २५५५ औं वर्ष पूर्व नेपालको लुम्बिनीमा शाक्य कुलका राजा शुद्धोधन र रानी माया देवीको सुपुत्रको रुपमा जन्म लिनु भएका राज कुमार सिद्धार्थले यर्थाथ ज्ञानको खोजी गर्नका लागि २९ वर्षको उमेरमा छोरा राहुल, रानी यशेधारा सहित वैभव शाली सुविधा सम्पन्न राज दरबारलाई त्यागी तत्कालिन ख्यातिप्राप्त सवै ऋषिहरु बाट विभिन्न विधाका ज्ञान आर्जन गर्दै अन्तत्वगत्व बुद्धगयामा आफ्नै प्रयासद्वारा वैशाख पूर्णिमाको दिन ज्ञान प्राप्त गर्नु भयो । तत् पश्चात् यस संसारमा विभिन्न प्रकारका दुःखबाट पीडित प्राणिहरुको दुःख निवारण गर्नका लागि वाराणासीको सारनाथमा प्रथम धर्म देशना दिनु हुँदै चार आर्य सत्यको विषयमा बताउनु भयो । यथा १) दुःख छ । २) दुःखको कारण छ । ३) दुःख निवारण हुन्छ । ४) दुःख निवारणको मार्ग छ । चौथो आर्य सत्य दुःख निवारणको मार्ग अन्तर्गत आठ ओटा मार्गहरु छन् । १) सम्यक दृष्टि २) सम्यक संकल्प ३) सम्यक वचन ४) सम्यक कर्म ५) सम्यक आजिविका ६) सम्यक व्यायाम ७) सम्यक स्मृति ८) सम्यक समाधि । तत् पश्चात् उहाँले क्रमशः गृधकुट पहाड र वैशालीमा पनि विभिन्न समयमा धर्म देशना गर्नु भयो । यस प्रकार उहाँले जीवन पर्यन्त सबैको हितको लागि निस्वार्थ रुपले गाउँ-गाउँमा गएर शिक्षा दिनु भयो ।

बुद्ध भगवानले देशना गर्नु भएको शिक्षालाई अनुशरण गर्ने अनुयायीहरुलाई बौद्ध भनी नामाकरण गरियो । तर बौद्ध शिक्षा कुनै समुदाय वा जाति विशेषको लागि नभएर समग्र प्राणीको हितको लागि थियो ।

शिक्षा शब्दको अर्थ :

"शिक्षा" शब्द संस्कृतको "शिक्ष" धातु बाट बनेको हो । जसको अर्थ सिक्नु वा ज्ञान प्राप्त गर्नु हो । शिक्षालाई विद्या पनि भनिन्छ । "विद्या" पनि संस्कृतको "विद्" धातुबाट बनेको हो । यसको अर्थ जान्नु वा ज्ञान प्राप्त गर्नु हो । शिक्षालाई अंग्रेजीमा Education (एडुकेशन) भनिन्छ । यसको उत्पत्ति लेटिन भाषाको शब्द "एडुकेटम" बाट भएको हो । यसमा "इ" को अर्थ भित्र देखि र "डु" को अर्थ अगाडि बढ्नु वा बाहिर निकाल्नु हो । अतः शिक्षा वा एडुकेशनको अर्थ भित्र लुकिएको गुह्य आयामहरुलाई बाहिर निकाल्नु वा अभिव्यक्त गर्नु हो ।

बौद्ध परम्परामा शिक्षालाई शिल समाधि र प्रज्ञा संग जोडिएर हेर्छन् । शिक्षित हुनुको अर्थ कुनै व्यक्ति इतिहास, भूगोल, गणित वा कम्प्यूटरमा कुशलता प्राप्त गर्नु मात्रै नभएर मानवले जीवनमा उचित कार्यलाई ग्रहण गर्नु र अनुचित कार्यलाई त्याग्न सक्ने क्षमताको विकास भएको व्यक्तिलाई शिक्षित भन्न सकिन्छ ।

शाक्य मुनि बुद्धले सर्वजन हितको लागि देशना गर्नु भएको शिक्षालाई आगम र अधिगममा समेटिएका छन् । पहिलो आगमलाई तीन भागमा विभाजन गर्ने गरिएको छ । ती हुन् १) विनय पिटक २) सुत्र पिटक ३) अभिधर्म पिटक । पहिलो विनय पिटकमा उपासक, उपासीकाले पालना गर्नुपर्ने पञ्चशील देखि श्रामणेर, श्रामणेरिका, शिक्षामान, भिक्षु र भिक्षुणीहरुले पालना गर्नु पर्ने शीलका विषय समेटिएका छन् । दोश्रो सूत्र पिटकमा शाक्य मुनि बुद्धसँग प्रत्यक्ष प्रश्नोत्तर गरिएका विषय समेटिएका छन् । तेश्रो अभिधर्म पिटकमा सबै

*अध्यक्ष, गुम्बा/विहार व्यवस्थापन नेपाल

धर्महरुको स्वलक्षण, सामान्य लक्षण, अनित्य, दुःख अनात्मा आदि विशेष गरेर सैद्धान्तिक विषय समेटिएका छन् । दोश्रो अधिगमलाई पनि तीन भागमा विभाजन गरिएका छन् । ती हुन् १) शील २) समाधि ३) प्रज्ञा । शील (आचरण) शुद्ध भए मात्र समाधिको लाभ हुन्छ र समाधि प्राप्त भएमा प्रज्ञा उत्पन्न गर्न सजिलो हुन्छ । त्यसैले निर्वाण वा बुद्धत्व प्राप्त गर्नको लागि प्रमुख नभै नुहने कुरा प्रज्ञामा नै भर पर्नु पर्ने हुन्छ । शाक्य मुनि बुद्धले देशना गर्नुभएका उपदेशहरु विभिन्न समयमा भिक्षुहरुद्वारा परिषद बोलाई संरक्षण गर्ने कार्यहरु भएका छन् ।

१) पहिलो सङ्गीति :- शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको चार महिना पछि भारतको राजगृह सप्तपणी गुफामा महाकाश्यपको अध्यक्षतामा प्रथम सङ्गीतिको आयोजना भएको थियो । त्यस समय धर्म सम्बन्धी आनन्द र विनय सम्बन्धि उपालिले पाठ गरेका थिए । त्यस परिषद्मा पाँच सय अर्हत भिक्षुहरुको सहभागिता रहेको थियो । त्यस परिषद्को व्यवस्थापन गर्न मगदका शासक अजात शत्रुले सहयोग गरेका थिए ।

२) दोश्रो सङ्गीति :- आयुष्मान यशले वैशालीको वज्जिपुत्तक भिक्षुहरुले नियम विपरित दश वस्तुहरुको प्रयोग गरेको देखेको कारणले शाक्य मुनि बुद्धको महा परिनिर्वाण भएको एक सय वर्ष पछि वैशालीमा महास्थविर रेवत्को अध्यक्षतामा आठ महिना सम्म राजा कालाशोकको सहयोगमा छलफल भएको थियो । त्यस सङ्गीतीमा सात सय अर्हत भिक्षुहरुको सहभागिता रहेको थियो । दश वस्तुको प्रयोग विनय विपरित भएको निर्णय गर्दै दोश्रो सङ्गीति सम्पन्न गरियो । तर त्यस पछि वैशालीको वज्जिपुत्तक भिक्षुहरुले महास्थविरको निर्णयलाई अस्वीकार गर्दै कौशाम्बीमा फेरी अर्को सङ्गीतिको आयोजना गरियो जसमा दशहजार भिक्षुले भाग लिएका थिए र आफ्नो हितानुकुल नियमको पालना गर्ने निर्णय गरियो ।

३) तेश्रो सङ्गीति :- लाभ तथा सत्कारको लागि साठी हजार तैर्थिकहरु बौद्ध भिक्षु संघमा प्रवेश गरी भिक्षु संघलाई दुषित बनाएको कारणले शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको २३६ वर्ष पछि पाटलि पुत्रमा महास्थविर मोग्गलि पुत्त तिस्सको अध्यक्षतामा तेश्रो सङ्गीतिको आयोजना हुँदा दुई हजार अर्हत भिक्षुहरु सहभागि हुनु भएको थियो । त्यस सङ्गीतिले मिथ्यवादी १७ बौद्ध निकायहरुको निराकरण गर्दै कथावस्तु नामक ग्रन्थको रचना गर्नुको साथै विदेशमा धर्मोपदेश गर्न पठाउने निर्णय गरियो ।

४) चौथौ सङ्गीति :- शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको चार सय पचास वर्ष पछि सिंहलद्वीपको मातुल जनपदको आलोक गुफामा महास्थविर धर्म रक्षितको अध्यक्षतामा चौथो सङ्गीतिको आयोजना हुँदा पाँच सय अर्हत भिक्षुहरुको सहभागिता रहेको थियो । त्यस सङ्गीतिमा पहिलो पटक बुद्ध वचनलाई लिपिबद्ध गरियो ।

५) पाँचौ सङ्गीति :- शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको दुई हजार चार सय पन्ध्र वर्ष पछि म्यानमार देशको मण्डले नामबाट प्रसिद्ध रत्न पुञ्ज नामक नगरमा धार्मिक राजा मितुको सहयोगले दुई हजार चार सय महास्थविर भिक्षुहरुको सहभागितामा पाँचौ सङ्गीति सम्पन्न भएको थियो ।

६) छैठौं सङ्गीति :- शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको दुई हजार पाँच सय वर्ष पछि म्यान्मारको राजधानी रंगुनमा श्रीमंगल नामक स्थानको परलोकशम चैत्यको नजीक महापाषाण शैल गुफामा महास्थविर भदन्त रेवत्को अध्यक्षतामा छैठौं सङ्गीति हुँदा दुई हजार पाँच सय जनाको सहभागिता रहेको थियो । त्यस सङ्गीतिलाई सफल पार्न धार्मिक प्रधान मन्त्री ऊनुले सहयोग गरेका थिए ।

शाक्य मुनि बुद्धको महापरिनिर्वाण पछि भारतको नालन्द विश्वविद्यालयमा दश बौद्ध विद्याहरुको अध्ययन अध्यापन हुने गर्थ्यो । यथा : १) शिल्प विद्या २) चिकित्सा विद्या ३) शब्द विद्या ४) हेतु विद्या ५) अध्यात्म विद्या ६) ज्योतिष विद्या ७) काव्य विद्या ८) अभिधान विद्या ९) छन्द विद्या १०) नाटक विद्या । उपरोक्त विद्याहरु प्राचीनकालमा संस्कृत भाषामा थिए । सातौं शताब्दी देखि बाह्रौ शताब्दी सम्म यी विषयहरु भोट भाषामा अनुवाद गरियो । आज त्रिपिटक लगायत बौद्ध साहित्यहरु जति भोट भाषामा उपलब्ध छन् त्यति विश्वको अन्य कुनै भाषामा छैन । सातौ शताब्दी देखि नै नेपालका उत्तरी भागमा बसोवास गर्ने हिमाली वासीहरुले प्रायः प्रत्येक गाउँमा गोन्पा स्थापना गरी शाक्य मुनि बुद्धले प्राणी हितका लागि उपदेश गर्नु भएका शिक्षाहरु गोन्पामा भोट भाषामा नै अध्ययन-अध्यापन गराउँदै आई रहेका छन् ।

नेपालमा औपचारिक शिक्षा लागु हुनु भन्दा धेरै वर्ष अगाडि देखि नै नेपालको हिमाली क्षेत्रमा बौद्ध गुरुहरुले गोन्पा स्थापना गरी बौद्ध शिक्षाको अध्ययन-अध्यापन निःशुल्क रुपले संचालन गरेता पनि गोन्पा शिक्षाले नेपाल सरकारबाट औपचारिक मान्यता पाउन सकिरहेको थिएन । तर विश्व शिक्षा सम्मेलनले सन् २०१५ सम्मा सबैलाई शिक्षा प्रदान गर्ने घोषणा गरे अनुसार नेपालले पनि उक्त घोषणा पत्रमा हस्ताक्षर गर्दै राष्ट्रिय कार्य योजना तयार गरी अगाडि बढ्ने क्रममा धार्मिक शिक्षा प्रणालीलाई पनि राष्ट्रिय मूल धारमा प्रवेश गराउने नीति अनुरुप शिक्षा विभाग, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति विकासले नेपाल बौद्ध महासंघसंग समन्वय गर्दै अगाडी बढी रहेको छ ।

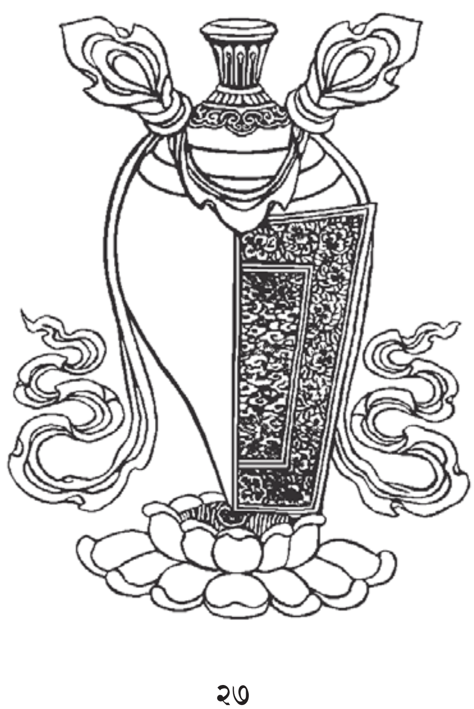

आर्य पुद्गल छोटो परिचय

- भिक्षु सुजनकीर्ति

भाग (क)

बुद्धशासनको दर्शनानुसार पृथकजन र आर्यजन भनी दुई प्रकारका मानिसहरु छन् । पृथकजन वा पृथक पुद्गल भन्नाले साधारण र क्लेश युक्त कम्म (-कर्म) र फलमा (-कर्मविपाक) घुमिरहेको मानिसहरुलाई बुझिन्छ । पालीमा पृथकजनलाई यसरी वर्णन गरीएको छ ।

> अरियानं अदस्सावी अरियधम्मस्स अकोविदो अरियधम्मे अविनीतो सप्पुरिसानं अदस्सावी
> सप्पुरिसधम्मस्स अकोबिदो सप्पुरिसधम्मे अविनीतो (Mi 1, 7; Siii 16, 42, 46; Siv 287) ।

पृथकजन भनेको अस्तुतवन्त अर्थात् अस्सुतवा पुथुज्जनो भन्नाले अज्ञानी अन्धकारमा घुमिरहने साधारण मानवलाई जनाउछ (KSV 316; GSi8, GS iii 46; GS iv 39f, MLS i 3) । अस्सुतवन्त अर्थात कहिल्यै नसुकेका पुरुष र पुथुज्जना अर्थात सत्यधर्मलाई नसुनेका पुरुष भनी देखाउछ । विशेषतः हामी यहाँ अनुत्तरसम्बोधि लाभी महाकरुणामय भगवान बुद्धद्वारा देशना गर्नु भएका धर्महरुलाई अध्ययन गरेर आफ्नो दैनिक जीवनमा उतारेर कुशल कार्यको संचय गर्नमा लागेका मानिसहरुलाई बुझिन्छ । त्यसैगरी मज्झिमनिकायमा अरियानं अदस्सावी अर्थात आर्यजनहरु बुद्ध, पच्चेक बुद्ध र श्रावक बुद्धको दर्शनगर्ने पारमीता वा भाग्यमा नभएका तथा सप्पुरिसानं अदस्सावी अर्थात सत्पुरुषहरु पच्चेक बुद्ध र श्रावक (तथागतका) को दर्शनार्थ पारमीता नभएको वा असक्षम भएका पुग्गललाई नै पृथकजन भनेर भनिएको पाईन्छ । (MA i 21, CP Asi 349)

कुशल कार्यमा प्रतिस्थित भईसकेका, आर्यमार्गमा दृढ श्रद्धा उत्पन्न भईसकेका, यो कर्म र कर्मफल धर्मलाई बुझिसकेका र भगवानबाट देशित मार्गदेखि अलग्ग नहुने भइसकेका पुद्गल र त्यस मार्गमा लागेर फललाभी भईसकेका पुद्गल गरी आठ प्रकारका पुद्गलहरुलाई आर्य पुद्गल भनिन्छ । ती पुद्गलहरु हुन् :

१. श्रोतापन्न मार्गमा लागेका पुद्गल

२. सकृदागामी मार्गमा लागेका पुद्गल

३. अनागामी मार्गमा लागेका पुद्गल

४. अरहन्त मार्गमा लागेका पुद्गल

५. श्रोतापन्न फल लाभी पुद्गल

६. सकृदागामी फल लाभी पुद्गल

७. अनागामी फल लाभी पुद्गल र

८. अरहन्त फल लाभी पुद्गल

यी आठ प्रकारका आर्य पुद्गलहरुमा सेखा पुद्गल भनेर पहिलेका ७ पुद्गलहरुलाई लिइन्छ । उहाँहरु

आर्य पुद्गल भईसक्नु भएता पनि अझ अरु पढ्न, अध्ययन गर्न र अभ्यास गरी निर्वाण धर्मको साक्षात्कार गर्नको लागि अझ मेहनत गर्नु पर्दछ। तर उहाँहरुको कार्य तथा श्रद्धामा अब कुनै परिवर्तन हुने छैन। एकबाट अर्को गर्दै सम्पूर्ण क्लेशहरुलाई अन्त्य गर्दै अन्तमा अवश्य पनि निर्वाण लाभ गर्नु हुनेछ। आठौं पुद्गल वा अरहन्त लाभी पुद्गललाई असेखा पुद्गल भनिन्छ। निर्वाण धर्मको लागि गर्नु पर्ने सम्पूर्ण कार्यलाई पूरा गरिसक्नु भएका उहाँ हुनुहुन्छ। आध्यात्मिक रुपमा गर्नु पर्ने सम्पूर्ण कार्यहरु पूर्ण गरी निर्वाण धर्मलाई साक्षात्कार गरिसक्नु भएका पुद्गल उहाँलाई नै असेखा पुद्गल भनिन्छ। यो असेखा पुद्गलहरुमा भगवान बुद्धलाई अग्रमा लिइन्छ। त्यसैले छोटकरीमा आर्य पुद्गल (आर्यजन) भनेको क) सेखा - काम गर्न बाँकी र ख) असेखा - गर्नुपर्ने सबै गरिसकेका (अं.द. २०/७०) पुग्गलहरु हुन्।

बुद्ध धर्मानुसार कुनै व्यक्ति वाचक वा जात वाचक नभई तृष्णा मुक्त क्लेश मुक्त वा राग द्वेष र मोहलाई जरादेखि नै अन्त्य गरिसक्नु भएका र गर्ने मार्गमा लागी सक्नु भएका पुद्गलहरुलाई नै आर्य पुद्गल भनिन्छ। अर्को अर्थमा दश प्रकारका (मानसिक) संयोजनाहरु मध्येमा केही संयोजनहरुलाई पूर्ण रुपले अन्त्य गरिसकेका पुद्गलहरुलाई आर्य पुद्गल भनिन्छ। यो दश संयोजनलाई (तालिका हेर्नुस) तीन तीन भागमा विभाजन गरिएको छ। यी संयोजनहरुको अन्त्य वा पूर्ण रुपले जरादेखि नै उखाड्नु वा उखाडिसकेका पुरुषहरुलाई (पुरुष -लिङ्ग वाचक नभई दुबै लिङ्ग पुरुष र महिलालाई जनाउछ) नै आर्य पुद्गल भनिन्छ। ती आठ पुद्गलहरुको विषयमा छोटो चर्चा गरौं।

१. श्रोतापन्न पुद्गल

श्रोतापन्न मार्गफलमा लाग्नु भएका पुद्गल निर्वाण धर्मको पहिलो धारामा पुगिसक्नु भएका पुद्गललाई बुझिन्छ। यो धारामा पुगिसक्नु भएका पुद्गलले अवश्यमेव निर्वाण धर्मलाई प्राप्त गर्नु हुनेछ। पहाडको टुप्पोमा रहेको ढुंगालाई जसरी हुरिबतासले हल्लाउन नसक्ने झै उहाँहरुको मन नडगमगाउने गरी यो मार्गमा लागेको हुन्छ। उहाँहरुले दश संयोजनहरुमा पहिलो तीन संयोजनलाई राम्ररी बुझि अभ्यास स्वरुप त्यसको प्रभावलाई कम गरिसकेको हुन्छ। बुद्ध धर्मको अनुसार यो श्रोतापन्न लाभी पुद्गल सात जन्म भन्दा माथि अरु जन्म लिने छैन। श्रोतापन्न मार्ग र फलमा लाग्नेहरु प्रबजित तथा गृहस्थि पनि हुन सक्दछ।

२. सकदागामी वा सकृदागामी पुद्गल

सकदागामी वा सकृदागामी मार्ग फल लाभी पुद्गल निर्वाण धारामा पुगिसक्नु भएका श्रोतापन्न पुद्गलभन्दा एक तह माथिका हुनुहुन्छ। सकदागामी पुद्गलहरु एक पटकमात्र फर्केर मानिस भएर जन्म लिने गर्दछ। सकदागामी पुद्गलहरुले पहिलो तीन संयोजनलाई पूर्णरुपमा अन्त्य गरिसकेको हुन्छ भने त्यसभन्दा माथिको दुई संयोजनाहरुलाई पनि कम गरिसकेका हुन्छन्। एक पटक फर्केर जन्म लिनेछ भन्नुको अर्थ स्वर्गबाट फेरी एक पटक मानव भएर मनुष्य लोकमा एक पटक जन्म लिन आउनेछ। त्यसपछि स्वर्गमा वा अन्तिम मनुष्यलोकमा नै निर्वाण धर्म प्राप्त गरी निर्वाण हुनेछ। यी पुद्गलहरु पनि पुरुष, महिला र प्रवजित पुद्गलहरु हुन सक्दछन्।

३. अनागामी पुद्गल

अनागामी पुद्गल मार्गफल लाभी वा मानव लोकमा फर्केर नआउने पुद्गल माथिका दुई आर्य पुद्गलहरु भन्दा माथिल्लो तहको पुद्गल हुनुहुन्छ। यो मार्गमा लागेका पुद्गलले पाँच संयोजनालाई पूर्ण रुपमा नै अन्त्य

गरिसकेको हुन्छ । साथमा अरु संयोजन धर्महरुलाई पनि केही मात्रामा असक्षम गरिसकेका हुन्छ । अनागामी नामबाट नै प्रष्ट हुन्छ की फर्केर नआउने र यहाँबाट मृत्यु भएर स्वर्गलोकबाट नै निर्वाण धर्म प्राप्त गरी निर्वाण भएर जानु हुनेछ । अनागामी पुद्गलमा पनि महिला, पुरुष र प्रव्रजित पुद्गलहरु हुन सक्दछन् ।

४. अरहन्त पुद्गल

अरहन्त पुद्गल आर्य पुद्गलहरु मध्येमा उच्च तहको आर्यजन हो । यो मार्गमा लागेका पुद्गलले दश संयोजनाहरुलाई पूर्ण रुपमा जरादेखि नै अन्त्य गरिसक्नु भएको हुन्छ । उहाँहरुको मनमा कुनै प्रकारका राग द्वेष र मोह भएको हुँदैन । उहाँहरुको कार्य वा कर्मको विपाक वा फल हुँदैन । उहाँहरुको कार्यलाई खाली क्रिया वा किरिया भनिन्छ जसको कुनै फल वा विपाक भनेको हुने छैन । अरहन्त प्राप्त जन्म नै उहाँको अन्तिम जन्म हुनेछ । फेरी फेरी जन्म लिनेछैन । फेरी फेरी जन्म गर्ने कारणहरु पूर्णरुपले अन्त्य भईसको हुन्छ । अरहन्त लाभी नै निर्वाण लाभ हो र शारीरिक रुपले पञ्चखण्डको अन्त पश्चात् अर्को संस्कार हुने छैन । यसमा बुझ्नु पर्ने एउटा कुरा के छ भने यो मार्गमा लाग्ने पुद्गल महिला पुरुष र प्रव्रजित तीनै हुन सक्दछ तर प्रव्रजितहरु मात्र अरहन्त लाभी हुन्छ ।

अरहन्तहरुको विषयमा जान्नु पर्ने अरु के कुरा छ भने उहाँहरुले गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्यहरु गरिसक्नु भएता पनि, अरु अध्ययन अभ्यास गर्नु नपरेता पनि यसको अर्थ उहाँहरुले केहि पनि गर्नु पर्दैन भनेको होइन । उहाँले पूर्ण गरिसकेको कार्य भनेको आध्यात्मिक स्तर हो । आध्यात्मिक विकास गर्नु पर्दैन भनेको बुझिन्छ । उहाँहरुले अरु कार्य मानिसहरुको हित सुखार्थ गर्नु नै परेको हुन्छ । तर उहाँहरुका ती कार्यको विपाक वा फल हुने छैन । जस्तै : भगवान बुद्ध र अरु अरहत श्रावकहरुले धर्म प्रचारलाई आफ्नो कर्तव्य बनाउनु भएको छ । बहुजनका हितार्थ र सुखार्थ आफ्नो पूरा जीवन नै बिताउनु भएका छन् । बहुजन हित र मुखको लागि उहाँहरुलाई काम गर्नु नै परेको हुन्छ । त्यसैगरी अभ्यास गर्नु नपर्ने भईसकेका पुद्गल भनेर अभ्यास गर्न नै पूर्ण रुपले छोड्ने होइन । शीललाई पूर्ण रुपले पालन गरिएको हुन्छ (सीलसम्पन्नो), भोजनमा मात्राछीको अभ्यास (भोजनेमत्तञ्मुता), सधैं स्मृतिवान भई जाग्रित भईरहनु (जागरियानुयोग) साथ साथै संघको शुद्धता र पूर्णताको लागि सप्पुरिस धर्मको पनि पालन गर्नु पर्ने हुन्छ । साथमा उहाँहरु शील समाधी र प्रज्ञाका साथ विमुक्ति धर्म (विमुत्तित्राणदस्सन) मा पनि प्रतिक्षण प्रतिस्थित भएका हुन्छन् ।

दश संयोजनहरु

१. २. ३. ४. ५.	सक्कायदिट्ठि विचिकिच्छा सीलब्बतपरामास कामराग पटिघ	ओरम्भागिय संयोजन "साधारण भूमिमा जाने वा साधारण संयोजनहरु"
६. ७. ८. ९. १०.	रुपराग अरुपराग मान उद्देच्च अविज्या	उद्धम्भागिय संयोजन "उच्च भूमिहरुमा जाने वा शुक्षम संयोजनहरु"
V. 61, A.V. 13; Vbh. 377 (PTS), सं.म. १९/३४९/९०, अ.दसक २४/१३/१८, अभि. वि. ३५/९७६.७/५०१		

मार्ग + फल

१. श्रोतापन्न पुद्‌गल = मार्ग + फल　　२. सकदागामी पुद्‌गल = मार्ग + फल

३. अनागमी पुद्‌गल = मार्ग + फल　　४. अरहन्त पुद्‌गल = मार्ग + फल = निर्वाण (D I. S. 9/199)

क.सं.	दश संयोजन	श्रो.	स.	अन.	अर.	पुद्‌गल
१.	सक्कायदिट्ठि	√	√	√	√	म.पु.प्र.
२.	विचिकिच्छा	√	√	√	√	"
३.	सीलब्बतपरामास	√	√	√	√	"
४.	कामराग	×	कम	√	√	"
५.	पटिघ	×	कम	√	√	"
६.	रुपराग	×	×	कम	√	"
७.	अरुपराग	×	×	कम	√	"
८.	मान	×	×	कम	√	"
९.	उद्धच्च	×	×	×	√	"
१०.	अविज्जा	×	×	×	√	प्रव्रजित

“आर्यजन र निर्वाण”

सउपादिसेस निब्बान वा पञ्चस्कण्डमा जिवित भएर पाउने पद जुन अंगुत्तर निकाययको नवक निपातानुसार सेखा आर्यपुद्‌गलहरुको लागि भनिएको उहाँहरु यस संसारबाट त्याग गरेर गएता पनि फेरी जन्म लिनुपर्ने भएकोले उहाँहरुलाई निर्वाण लाभ भए पनि पूर्णरुपले लाभी हुनु हुन्न । साथै अरहन्त हुनु भएकाहरुलाई पनि यो लागु हुन्न । जबसम्म यो शारीरिक देहलाई त्याग्दैन उहाँहरुले पहिलो निर्वाणलाई प्राप्त गरी त्यसमा विचरण गरिरहनु भएको हुन्छ । उहाँहरुलाई पनि अरु साधारण मानिसहरुलाई झै शारीरिक सुख र दुःखको अनुभव हुन्छ तर उहाँहरुको कार्य खाली क्रियामा परेको हुन्छ जसको कुनै फल हुने छैन ।

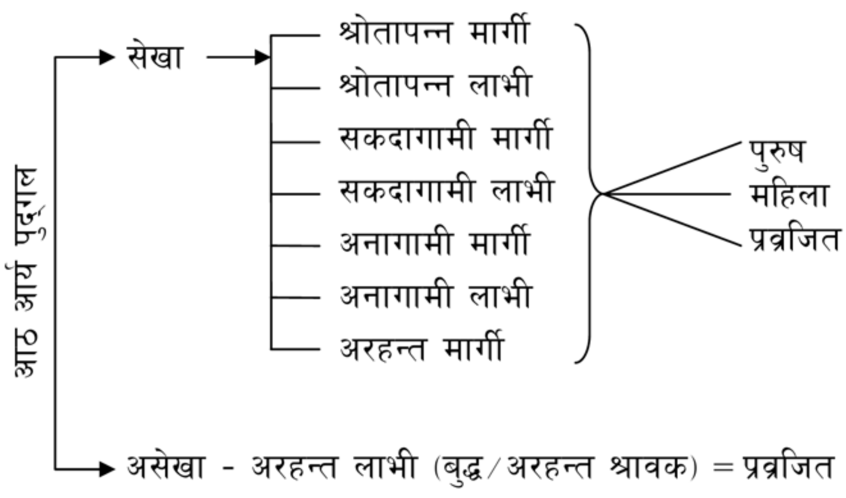

क्र.सं.	निर्वाण	सेखा	असेखा
१.	सउपादिसेस निब्बान	√	√
२.	अनुपादिसेस निब्बान	×	√
३.	फेरी जन्म लिनु	√	×

निर्वाण बुद्धधर्मका अनुसार दुई प्रकारका छन् : क) सउपाादिसेस निब्बाण (पञ्चस्कण्ड बाँकी छन्) ख) अनुपादिसेस निब्बान (पञ्चखण्डलाई छोडिसकेका) (खु. इतिवुत्तक २५/२५८ (PTS),अ. नवक २३/३९४ (PTS)

दुई संघ			
आर्य संघ - श्रोतापन्न - सकदागामी - अनागामी - अरहत		सम्मुति संघ - भिक्षु - भिक्षुणी - श्रामणेर - श्रामणेरी	
आर्य संघ		सम्मुति संघ	
१) श्रोतापन्न लाभी २) सकदागमी लाभी ३) अनागामी लाभी ४) अरहत लाभी	५) मार्गी ६) मार्गी ७) मार्गी ८) मार्गी	प्रव्रजित १) भिक्षु २) भिक्षुणी ३) श्रामणेर ४) श्रामणेरी	गृहस्थ १) उपासक २) उपासिका

आर्यमार्गफल र गती

(भाग ख)

श्रोतापन्न भईसक्नु भएका पुद्‌गलहरुको श्रद्धा र दृष्टिमा परिवर्तन नहुने गरी सम्येकमार्गमा जानु भईसकेकोले निर्वाण भएको धारामा पुगीसकेका भनेको हो । उहाँहरु सात जन्म भन्दा अरु जन्म लिनु पर्ने छैन । त्यसैले अंगुत्तर निकायको दशक निपातमा श्रोतापन्नहरुको विषयमा तिन प्रकारका पुद्‌गलहरुमा विभाजित गरिएका छन् ।

१. एकविजी = एक पटक जन्मलिने

२. कोलम्कोला = दुई वा तीन पटक जन्मलिने

३. सत्तक्खत्तुरम = सात पटक जन्मलिने (अं. दशक २४/१२९ PTS)

सम्पूर्ण पारमीताहरुलाई पूर्ण गरीसक्नु भएका पुद्‌गल जसलाई श्रोतापन्न मार्गफल भई सकेका छन् ती पुद्‌गलहरु मध्येमा एक बार मात्र जन्म लिनु पर्ने पुद्‌गल जसले अर्को जन्ममा अवश्य नै निर्वाण प्राप्त गर्नु हुनेछ त्यसलाई एकविजी आर्य पुद्‌गल भनिन्छ । यदि मनुष्यलोकमा भए देवलोकमा र यदि देवलोक भए मनुष्य लोकमा अन्तिम जन्म लिएर निर्वाण धर्मलाभी हुनेछ । यो तहमा पुगीसक्नु भएका श्रोतापन्न पुद्‌गलहरु

सकदागामी पुद्‌गलभन्दा राम्रो तहमा पुग्नु भएको पनि भन्न सकिन्छ किनकी सकदागामी पुद्‌गललाई जहाँ भए पनि एक पटक मनुष्यलोकमा जन्म लिएर नै निर्वाण हुनु पर्ने हुन्छ ।

दोस्रो प्रकारका श्रोतापन्न लाभी पुद्‌गलहरुमा दुई वा तीन बार पुनः जन्म लिनु पुद्‌गल हो । त्यसपछि मात्र निर्वाण धर्म लाभी हुनु हुनेछ । यदि मनुष्य लोकमा श्रोतापन्न भएमा देवलोकमा अर्को जन्म लिएर त्यहि निर्वाण धर्म लाभ गर्नु हुने नभई त्यहाँबाट पनि अर्को लोकमा जन्म लिएर निर्वाण धर्म लाभ गरी निर्वाण भएर जानेछ ।

तेस्रो प्रकारका श्रोतापन्न पुद्‌गलहरुमा सात पटक नै जन्म लिएर निर्वाण धर्म लाभी हुने पुद्‌गलहरुलाई बुझिन्छ । हुनतः सात जन्म नै लिनुपर्ने धेरै कम हुन्छ तर धेरै जन्म लिनु परेता पनि सात जन्म भन्दा बढी हुने छैन । त्यसैले श्रोतापन्नहरुमा पनि आफ्नो पारमी र अभ्यासानुसार कुन स्तरमा पुगेका हुन् त्यसै अनुसार पुनः जन्म लिएर निर्वाण लाभ गरी यस भवसंसारबाट मुक्त भएर जानु हुनेछ ।

यहाँ अर्को कुरा विचारणीय के छ भने श्रोतापन्न लाभी पुदगलहरुले पुनः जन्म लिनु परेता पनि उहाँहरु ‘अविनिपातधम्मो’ वा विनिपात लोकमा जन्म लिनु पर्ने छैन । यो अपाय, दुर्गति र विनिपात गरी तीन प्रकारका छन् । विनिपात भन्नाले शक्ति विहिन, जहाँ कुशल धर्मको अभ्यास गर्न नै सकिदैन । त्यसैले अविनिपातधम्म कुशल धर्मको अभ्यास र विकास गर्न नसक्ने स्थानमा फेरी जन्म लिनु नपर्ने स्थितिलाई हासिल गरिसक्नु भएका पुद्‌गललाई श्रोतापन्न पुद्‌गल भनिन्छ ।

क. अपाय

बुद्धधर्मानुसार कुशल धर्मको अभ्यास र विकास गर्न नसक्ने, स्थानलाई अपाय भनिन्छ । जसलाई दुर्गति र विनिपातको नामबाट पनि चिनिन्छ । साधारणतय यस्तो स्थितिलाई नर्कको रुपमा पनि चिनिन्छ । पालीमा अपाय शब्दले ठूलो ठाउँ लिएको छ । बुद्ध धर्ममा अपायलाई चार भागमा विभाजन गरिएका छन् ।

१. निरय

निरयलाई साधारण रुपमा लिने हो भने नर्क भनिन्छ । जहाँ आफूले गरे अनुसारको अकुशल कर्मको सजाय दिने गर्दछ । यहाँ सजाय दिने तरिका विभिन्न प्रकारले गरिन्छ । यो दर्शन हिन्दूधर्मको नर्क र यमराजको दर्शनसँग धेरै नै मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । त्यसैले हिन्दू धर्ममा नर्क भन्दा सायद यो स्थानलाई मात्र जनाएको हुन सक्दछ । तर बुद्धधर्ममा अरु पनि अकुशल कर्मको फल भोग्ने स्थानहरुको बयान छन् ।

२. तिरच्छानयोनि

तिरच्छानयोनि भन्नाले जनावर भएर जन्म लिनु हो । जनावर भएर जन्म लिनेमा पनि मनुष्यलोकमा जनावर भएर लिनु वा अदृष्य संसारमा जनावर भएर जन्मलिनु बुझिन्छ । जनावरहरुको अदृष्य संसारमा जनावर भएर जन्मलिनु बुझिन्छ । जनावरहरुको अदृष्य संसारको विषयमा नाग र गरुडको वयान वा यसको संसारको विषयमा वर्णन त्रिपिटकमा देखिन्छ । उनीहरुको संसार मानिसहरुको झै भएता पनि बुद्धधर्ममा नर्कको नै संज्ञा दिएर अपाय भूमिमा लिइन्छ ।

३. पित्तिविसय

साधारण भाषामा प्रेत वा भुत प्रेतको रुपमा पनि चिनिन्छ । यो भूमिमा जन्म लिनेहरुले मनुष्य लोकमा

गरी आएका अकुशल कर्म त्यति ठूलो नभएको वा धेरै फल नदिने अकुशल कार्यको फल भोग्नको लागि यस भूमिमा जन्म लिने गरिन्छ । त्यसैले नर्क वा निरय भूमिमा जन्म नलिई यहाँ जन्म लिने गरिन्छ । तर उनीहरु धेरै नै नराम्रो, दुर्गन्धित तथा भोको र दुक्ख वेदनाले गृष्ट हुन्छन । उनीहरु अदृष्य सत्व भएता पनि सधैं मनुष्य लोकमा भर पर्ने हुन्छ । यस भूमिमा प्रेत भएर जन्म लिए पनि सधैं आफन्तहरुबाट होस् वा कसैले पनि मरेको नाममा छोडेको पुण्यको आशा र प्रतिक्षामा भर परेको हुन्छ । विशेष रुपमा आफन्त वा परिवारको धेरै आशा राखेको हुन्छ । यसको उदाहरण तिरोकुट्टसुत्तमा राजा बिम्बिसार र उहाँका पूर्खाहरुले बिम्बिसारद्वारा गरिएको पुण्यलाई छोडेर ल्याउला भनि आशा गरेर बसेको उदाहरणलाई लिन सकिन्छ ।

उनीहरुको पनि आफ्नै संसार हुन्छ । उनीहरुको संसारको विषयमा जानुसयोनि सुत्रमा केही वर्णन भएको देखिन्छ । उनीहरुको एक के विशेषता छ भने सुख दुःखको फेरबदलमा धेरै दुःखलाई झेलिरहेका हुन्छन् । आफन्तहरुद्वारा पूण्य छोडेको समयमा रमाउँछन् र धेरै जसो समय भने विभिन्न प्रकार दुःखमा नै परिरहेको हुन्छ ।

४. असुरकाय

असुरकाय भूमिमा वा अर्को शब्दमा हाम्रो साधारण भाषामा राक्षसको नामले पनि चिनिन्छ । त्रिपिटकमा यसको विषयमा वर्णन भएको देखिदैंन । त्यसैले अर्थकथाहरुमा पनि धेरै नै कम मात्रामा उदाहरण देखिन्छ । प्रेतभूमिमा जन्म लिने र यो असुरकायमा जन्म लिनेहरुमा धेरै मिल्दछन् । प्रेतभूमिमा उत्पन्न हुनेहरुले मानिसहरुलाई डराउने वा हानी गर्ने गर्दैन तर मानिसहरुलाई देखाई दिने गरिन्छ । यसरी दृष्य हुनुको कारण उनीहरको आकृतिबाट हो । राक्षस वा असुरहरु मानिसहरुलाई डराउने वा समस्याहरु बनाउने कार्य पनि गर्दछ भनी उदाहरणहरु पाएको देखिन्छ ।

चार अपाय :

निरय	= नर्क	तिरच्छानयोपिन	= जनावर (दृष्य, अदृष्य)
पित्तिविसय	= भुत, प्रेत	असुरकाय	= राक्षस

(खु. इतिवुत्तक २५/३०१ (PTS)

त्यसैगरी नर्कमा जन्म लिनेहरुको खानामा उनीहरुको कर्ममा भर परेको हुनेछ र जवसम्म कर्म र विपाक हुन्छ त्यो अकुशल कर्मको फल भोगेरै त्यहाँबाट छुटकारा मिल्नेछ । जनावरयोनिमा जन्मेकाहरु पनि आफ्नो कर्म र घाँस वा अरु हरियो पदार्थ वा दोस्रो जनावरको आहारमा भर पर्दछ । यो दोस्रो दृष्य जनावहरुमा मात्र लागु हुन्छ । प्रेतहरुले पनि आफ्नो कर्म र मानिसहरुले छोडि ल्याएको पुण्यको भरमा जिवित रहेको हुन्छ । राक्षसहरु जनावरहरुको हड्डी तथा कुहिएका ठाउँमा रहेका खानाहरुको सेवन गरेर बसेको हुन्छ । असुरहरु पनि देवताहरु नै हुन् तर देवलोकको नियम विगारेकोले त्यहाँबाट चूत भएर यो भूमिमा जन्मनु पऱ्यो । "asurakaya on the realm of demons, on the fallen angels: legend had it that they were angels driven out of colestical realms because of their serious wrongs." (Phorn Ratanasuwan, Boddhology (BKK: Home of Psychical Research, 1983), p. 8.

ख. दुग्गति

यस संसारलाई त्यागेर गएपछि मनुष्यलोक भन्दा तलको भूमिमा जन्म लिने भूमिहरुलाई दुग्गति वा

दुर्गति भनिन्छ । यो भूमिमा सुख भनेको नै हुँदैन । दुग्गतिको विषयमा धेरै सुत्रहरुमा (क) नरय = नर्क र (ख) तिरच्छानयोनि = जनावर (दृष्य/अदृष्य) दुई प्रकारका छन् भनी भनेका छन् । त्यसैगरी अरु सुत्रहरुमा पित्तियोनि वा प्रेतयोनिलाई पनि यसमा वर्णन गरेको देखिन्छ ।

ग. विनिपात जहाँ कुशल कर्मको विकास र अभ्यास गर्न सक्दैन यो भूमिलाई विनिपात भनिन्छ ।

त्यसकारणले जब श्रोतापन्त मार्गमा पुगेको हुन्छ । उहाँहरुको मन र श्रद्धा बुद्धधर्मबाट अलग्ग हुने छैन र यी आपाय, दुर्गति विनिपात भूमिमा जन्म लिनु पर्ने छैन । मनुष्य लोकबाट मृत्यु भएर गएपछि अवश्य मेव देवता नै भएर जन्म लिनेछ । अर्को शब्दमा सुगति स्वर्गलोकमा नै जन्म हुनेछ । त्यहाँबाट आफ्नो विपस्सना याण (ज्ञान) र पारमीको क्षमतानुसार फेरी जन्म लिएर निर्वाण धर्म लाभी भएर निर्वाण भएर जाने गर्दछ ।

सुगति

सुगति बुद्ध धर्मानुसार तीन प्रकारका १. मनुस्सलोक (मानिसहरुको संसार (कामावचरभूमि)), २. देवलोक (देवताहरुको संसार (कामावचरभूमि)) र ३. ब्रम्हलोक (कामावचरबाट अलग्ग देवताहरुको भूमि) (च.सू.द. २७१ (PIS), दी. अ. १/२१५, म.अ. २/२६९ (थाई) लोकलाई लिइन्छ । यी तीनै लोकलाई अर्को शब्दमा सत्वलोक पनि भनिन्छ । यहाँ मनुष्य लोकको विषयमा वर्णन गर्नुपर्ने जरुरी देखिदैन । त्यसैले दोस्रो र तेस्रो सुगति लोकको विषयमा छोटो वर्णन यहाँ गरिन्छ । देवलोकको विषयमा त्यति विस्तृत रुपमा त्रिपिटकमा उल्लेख भएको देखिदैन । तर पनि बुद्धसँग सम्बन्धित दुई तुसित र तावतिंस भूमिहरुको वर्णन देखिन्छ । तावतिंस वा त्रायतिंस देवलोकमा आफ्नो आमालाई देशना गर्न भगवान स्वयं जानु भएको थियो विवरण पाईन्छ भने तसित देवलोकमा बोधिसत्वले मानव भएर जन्म लिनु पहिले जीवन बिताउनु भएको थियो । तर बौद्ध ग्रन्थमा यी दुई भूमिहरु बाहेक अरु भूमिहरुको पनि देवलोकको रुपमा जानकारीमा आएका छन् जुन यसप्रकार छन् १) चातुमहाराजिका २) तावतिंस ३) यामा ४) तुसित ५) निम्मानरति ६) परनिम्मितवसवत्ति (Sam. Maha 19/531) त्यसैगरी सत्वलोकहरु मध्येमा उच्चका भूमिहरुलाई ब्रम्हलोक भनिन्छ । यो लोकमा १६ तह भएको हुन्छ ।

१. ब्रह्मपरिसज्जा - पहिलो झानको तल्लो तह

२. ब्रह्मपुरोहित - पहिलो झानको मध्यम तह

३. महाब्रह्मा पहिलो झानलाभीको माथिल्लो तह/उच्च तह

४. परित्ताभा - दोस्रो झानलाभीको तल्लो तह

५. अप्पमाणाभा - दोस्रो झानलाभीको मध्यम तह

६. आभस्सरा - दोस्रो झानलाभीको माथिल्लो तह/उच्च तह

७. परित्तसुभा - तेस्रो झानलाभीको तल्लो तह

८. अप्पमाणसुभा - तेस्रो झानलाभीको मध्यम तह

९. सुभकिण्हका - तेस्रो झानलाभीको उच्च तह

१०. असञ्ञिसत्ता - चौथो झानलाभी

११. वेहप्फला - चौथो झानलाभी

१२. अविहा - चौथो झानलाभीको शुद्ध भूमिको तह

१३. अतप्पा - चौथो झानलाभीको शुद्ध भूमिको तह

१४. सुदस्सा - चौथो झानलाभीको शुद्ध भूमिको तह

१५. सुदस्सी - चौथो झानलाभीको शुद्ध भूमिको तह

१६. अकनिट्ठा - चौथो झानलाभीको शुद्ध भूमिको तह

यसरी ब्रम्हलोकलाई वर्गीकरण गरिएको छ। यसमा पनि अविहा, अतप्पा सुदस्सा, सुदास्सी र अकनिट्ठा ब्रम्हलोकलाई सुद्धावास भनिन्छ। यो लोकमा अनागामी आर्य पुद्गलहरु जन्म लिने गरिन्छ। यो ५ भूमिहरु रुपावचरभूमिमा लिइन्छ। बाँकी ११ प्रकारका लोकहरु सकदागामी र श्रोतापन्नहरुको लागि हो। अनागामी पुद्गलहरु पहिलो चार लोकमा जन्म लिएर त्यसपछि निर्वाण धर्म लाभ गर्ने हुन्छ भने कोही पाँचौ मध्येमा कुनैमा पनि जन्म लिएर त्यसपछि निर्वाण धर्म लाभ गरी निर्वाण भएर जाने गर्दछ।

अनागामी पुद्गलः

अनागामी मार्गफलमा परिपूर्ण भईसक्नु भएका आर्य पुग्गलहरुलाई पनि विभिन्न रुपमा ५ भागमा विभाजन गरीएका छन्। ती यसप्रकारका हुन्।

१. अन्तरा परिनिब्बायी = बाँकी रहेको आधा जीवनमा नै निर्माण हुने

२. उपदच्य परिनिब्बायी = जीवनको अन्त्यमा निर्माण लाभ गरी निर्वाण हुने

३. ससंरवार परिनिब्बायी = विरिय पूर्वक अभ्यास पछि निर्वाण भएर जाने

४. असंरवार परिनिब्बायी = कम विरियबाट पनि निर्वाण भएर जाने

५. उद्धोंसोतो अकनिट्ठगामी = अकनिट्ठ ब्रम्हलोकमा जन्म लिएर निर्वाण भएर जाने पुद्गल। (अं. दशक. २४/१२१)

पहिलो र दोस्रो प्रकारका अनागामी पुद्गलहरु यसै जन्ममा विना विर्य वा अभ्यास पश्चात पनि निर्वाण प्राप्त गरी निर्वाण भएर जानु हुनेछ। त्यसैगरी तेस्रो र चौथौ प्रकारका पुद्गलहरु यसै जन्ममा विरिय पूर्वक कार्य गर्दै गएमा निर्वाण लाभ गरी निर्वाण भएर जानु हुनेछ भने पाँचौं (उद्धोंसोतो) ब्रम्हलोकमा जन्म लिएर त्यहाँबाट नै विर्य र उत्साह स्वरुप निर्वाण भएर जानुहुनेछ।

यसरी सेख आर्यपुद्गलहरु विभिन्न मुनुष्य लोक, देवलोक, ब्रम्हलोक वा सत्वलोकमा पुन जन्म लिएर निर्वाण धर्म लाभी भएर यो संसारिक भवचक्रबाट मुक्त भएर निर्वाण भएर जाने गर्दछ। यसरी विभिन्न लोकमा जन्म लिनुमा तीन प्रकारका भूमिमा विभाजित गरिएको छ। १. कामावचरभूमि = कामको भूमि २. रुपावचरभूमि = रुपभूमि र ३. अरुपावचरभूमि = अरुपभूमि (खु.प. ३१/१२२)

यी भूमिहरुको साथमा अर्को भूमि पनि छन् जसलाई लोकुत्तर भूमि पनि भनिन्छ। यो भूमिमा आर्यपुदगलहरु मात्र जन्म लिन सकिन्छ। अरु भूमिहरुमा अरु पुद्गलहरु पनि उत्पन्न हुन सक्छ। यी लोकहरुमा वा भूमिहरुमा उत्पन्न हुन नपर्ने गरी जानु हुने पुद्गललाई अरहत भनिन्छ।

अरहत पुद्‌गल

अरहन्त पुद्‌गललाई आर्य पुद्‌गलहरु मध्येमा उच्चको तह हो । यो तहमा पुगिसकेका पुद्‌गललाई शुद्ध, मनलाई पूर्ण रुपमा शुद्ध गरिसकेका राग द्वेष र मोहलाई पूर्ण रुपले अन्त्य गरिसकेका र आध्यात्मिक विकासलाई पूर्ण रुपले गरिसकेका आर्यपुद्‌गललाई भनिन्छ । उहाँहरुको पूर्नजन्म हुने छैन । यी निम्न गुणहरु सबै अरहन्त आर्यपुद्‌गलमा भएको हुन्छन्‌ ।

१. सुक्खविस्सको = आध्यात्मिक सुखधारी २. तेविज्जो = तीन प्रकारका ज्ञानको पूर्ण

३. छलभिञ्ञो = ६ प्रातिहार्य लाभी ४. पटिसम्भिदप्पत्तो = प्रतिसभ्भिदा ज्ञानले पूर्ण

जन्म मरणको यो भवचक्रलाई पूर्ण रुपले जरा देखि नै अन्त्य गरिसक्नु भएका उहाँहरुको कुनै पनि भूमिमा पूनः जन्म हुने छैन । तर उहाँहरु अनुपादिसेस निर्वाण नभएसम्म आध्यात्मिक सुखमा बसेर अरुलाई पनि त्यहि आध्यात्मिक सुख पाउने मार्ग दर्शक भएर प्रचार प्रसारको लागि गाउँ नगर घुमिरहनु भएको हुन्छ । त्यसैले त्रिरत्नको रत्नहरु मध्येमा संघरत्नलाई पनि अमूल्य रत्नको रुपमा बुद्धधर्ममा प्रस्तुत गरेको छ । संघको वन्दना गर्दा वर्तमान सम्मुति संघ मात्र नभई सम्पूर्ण आर्य संघहरु सहित बुद्ध पनि सामेल भएको मानिन्छ । यी सबैलाई स्मरण गरी गुणानुस्मरण सहित आमिस र पट्टिपट्टि पूजा गर्ने गरिन्छ । त्यसैले निर्वाण धर्म नै आध्यात्मिक सुखको अन्तिम चरण हो । भवचक्रको यो संसारवत्तको अन्त्य हो । यसरी अन्त गर्नमा पूर्ण रुपले लाग्नु भएका पुद्‌गलहरु सहित पूर्ण रुपले पूर्ण गरिसकेका पुद्‌गललाई नै आर्य पुद्‌गल भनिन्छ ।

केहि जान्नुपर्ने साधारण ज्ञानहरु

१. तेजिज्जो

१) पुब्बेनिवासानुस्सतित्राण = पूर्व जन्मको ज्ञान २) चतप्पातत्राण = जन्म मरणको ज्ञान

३) आसवेक्खयत्राण = आश्रवक्षय ज्ञान (अं. दश. २८/२२७)

२. छ प्रतिहारी (अभिञ्ञा)

१. इद्धिविधि = ऋद्धि प्रतिहार्य २. दिब्बसोत = दिब्य सृत

३. चेतोपरियत्राण = अर्काको चित्तको ज्ञान ४. पुब्बेनिवासानुस्सति = बितेका जन्मको ज्ञान

५. दिब्बचक्खु = दिब्य आँखा ६. आसवकखयत्राण = आश्रवक्षय ज्ञान (अ.छ. २२/३११)

३. पटिसम्भिदा ज्ञान

१. अत्थपटिसम्भिदा = अर्थज्ञान (पूर्ण रुपले)

२. धम्मपरिसम्भिदा = धर्मज्ञान (पूर्ण रुपले)

३. निरुत्तिपटिसम्भिदा = शब्दज्ञान वा भाषा ज्ञान

४. पटिभाणपटिसम्भिदा = समयानुसार व्याक्ख्यान र रहन सक्ने (खु.प. ३१/१७५, अं.पा. २२/१३५)

सन्दर्भ पुस्तक

1. His Holiness Supreme Patriarch Vajnananavaroras, **Dhamma Vibhaga Vol. II**, (BKK: Mahamakut Buddhist University, 1995).
2. Phorn Ratnasuwan, **Buddha Vidya: Buddhalosy**, (BKK: Home of Psychical Research, 1983).
3. Dr. Rewata Dhamma, **Process of Consciousness and Matter** (USA: Triple Gem Publication, 2007).
4. Phra Brahmagunathorn (P.A. Payutto), **Dictionary of Buddhim**, (BKK: S.R. Printing Mass Production, 2005).
5. Narada, The Buddha and his Teachings, EN096, The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation.

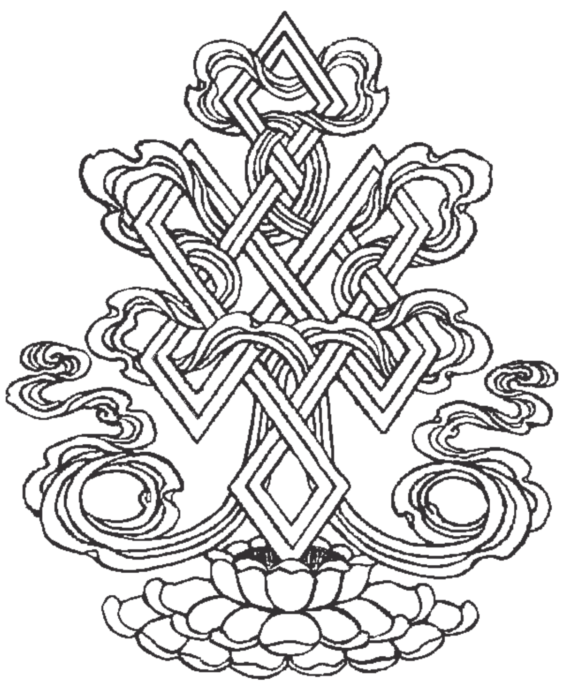

बुद्ध जीवनी

आचार्य तेन्जीङ लामा*

मङ्गल-स्तुति

बुद्धको नाम मात्र सुन्नाले पनि दुर्गतिको भयबाट त्राण गर्नुहुने, याचना गर्नाले मात्र पनि सबै सिद्धिहरु प्राप्त हुने र उहाँका वचन अनुरुप साधना गर्नेलाई त्रिकाय प्राप्त गराउनुहुने शास्ता मुनीन्द्रलाई सर्वप्रथम प्रणाम गर्दछु । नदीको स्रोत हिउँ भए झैं सदधर्मको परम्परा सम्यक सम्बुद्धलाई आधार मान्नुपर्ने हुनाले भगवान् शाक्यमुनि बुद्धको जीवनको केही अंश व्याख्या गर्नेछु । भगवान बुद्धको जीवनी विशाल तथा गम्भीर भएता पनि साधारण मनुष्यहरुका हितका निम्ति पूर्वका बौद्ध विद्वानहरुले ब्राह चरित्रमा समेटेर बुद्धको जीवनी लेख्नु भएको छ ।

तुषित देवलोकबाट भगवान बुद्धको अवतरण

काश्यप बुद्ध यस लोकमा पाल्नु भएको बेला करुणामयी बुद्ध स्वयं गुरु नामक ब्राम्हण पुत्रमा जन्मनु भयो । काश्यप बुद्धले भविष्यवाणी गर्दै ब्राम्हण पुत्र गुरु तिमी म परिनिर्वाणमा प्रवेश गरी सकेपछि सय वर्षको आयु हुँदा यस लोकमा तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्ध, विद्याचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद् पुरुषदम्य, सारथि, अनुत्तर, देव तथा मनुष्यहरुको शास्ता शाक्यमुनि बुद्धको रुपमा जन्मनु भइ एकासी वर्षको आयुसम्म धर्म चक्र प्रवर्तन गरी परिनिर्वाणमा प्रवेश गरी सक्नु भएपछि पनि सद्धर्म धेरै लामो समय स्थित रही रहने छ बताउनु भयो । यस प्रकारको भविष्यवाणी सबै लोकहरुमा प्रसिद्ध भए । गुरु नामक ब्राम्हण पुत्र त्यहाँबाट शरीर त्यागी तुषित लोकमा देवपुत्र परम सितकेतु (परमश्वेतशिखर) नामक एक जुनी मात्रको बोधिसत्वको रुप धारण गर्नु भई तुषितलोकका देवताहरुलाई धर्मोपदेश गर्नु हुँदै यस लोकमा नजन्मुञ्जेलसम्म त्यहाँ बस्नु भयो । तत्पश्चात बोधिसत्व परम सितकेतु यस लोकमा जन्मने दिन नजीक पुग्दा जहाँ बोधिसत्व जन्मनु हुने भूमि लुम्बिनी उद्यानमा दश प्रकारका लक्षणहरु देखा परेका थिए ।

यस प्रकार एक सय आठ धर्मालोक-उपदेश दिनुभई आर्य अजित (मैत्रेय) लाई रत्नमुकुटले अलंकृत पार्नुभयो । फेरि भन्नुभयो- म जम्बूद्वीपमा सम्यक सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्न जाँदैछु । अबदेखि (देव) तपाईहरुलाई मैत्रेयनाथले धर्मोपदेश दिनुहुनेछ । यसो भन्नुहुँदै बोधिसत्व परमसितकेतुले मैत्रेयनाथलाई आफ्नो युवराजको रुपमा अभिषिक्त गर्नुभयो ।

गर्भ प्रवेश तथा जन्म

त्यहाँ बोधिसत्वलाई अन्यं बोधिसत्व तथा देवताहरुले चारैतिरबाट घेर्दै जम्बूद्वीप प्रस्थान गर्ने तयारी गरे । बोधिसत्वले आफ्नो सबै रोमबाट माताको शरीरमा एक विशेष प्रकारको प्रकाश स्फुरित गर्नुभयो । तत्पश्चात बोधिसत्व परमसितकेतु असँख्य देवगणहरुद्वारा पूजा सामाग्रीहरुबाट पूजित हुँदै विस्तारै-विस्तारै तुषित लोकबाट अवतरित भए । उहाँ ६ दाँत भएको सेतो हात्तीको रुपमा माता मायादेवीको दाँया काखी हुँदै

---

*सचिव, नेपाल बौद्ध गेलुग संघ

मध्यरातमा गर्भमा प्रवेश गर्नुभयो । गर्भ-प्रवेश गर्नुहुने वित्तिकै उहाँ ६ महिने बालकको अवस्थामा माता मायादेवीको गर्भमा दायाँ तर्फ निर्मित आसनमा विराजमान हुनुभई त्यहाँ रहेको वस्त्र लगाउनु भई माता को गर्भमा बस्नुभयो ।

तत्पश्चात मायादेवी लुम्बिनी वनमा पाल्नुहुने इच्छा गर्नुहुँदा राजा शुद्धोदन र (देवदर्शित) देवदहको राजा सुप्रबुद्ध दुबैले लुम्बिनी उद्यानको सरसफाई गरे । विशेष प्रकारका सबै अलंकारहरु र अकल्पनीय पूजा सामाग्रीहरु सजिसजाउ गरे । त्यसबेला त्यस वनमा महाप्रसादको लक्षणको रुपमा देखा पर्नु । यो रत्न पद्‌मबाट उत्पन्न हुन्छ कि ? जस्ता शब्द सुनिय र प्रकाश उत्पन्न भए । दशै दिशाका बोधिसत्वहरुले चित्तोत्पाद देखि बुद्धत्व प्राप्तिसम्मको आभाष आदि दश शकुन समेत देखा परे । तत्पश्चात राजा शुद्धोदनले आपना सेवकहरुलाई आज्ञा दिनु भई कपिलवस्तु दरबारदेखि लुम्बिनी वनसम्मको सारा बाटाहरु राम्ररी सरसफाई गरी सुगन्ध जलले छर्किए । नानाथरीका पुष्पहरु बिछ्याए । दशौं हजारका संख्यामा रहेका स्त्रीहरुले गीत संगीत तथा असाधारण पूजाका बाजागाजा सहित हजारौ संख्यामा रत्नरथ तयार पारी दशों हजारौंको संख्यामा वीर अंगरक्षकहरु दिशा दिशामा राखे । रथहरु सबैं रत्न अलंकारले अलंकृत गरी मायादेवीलाई स्वागत गरे । तत्पश्चात मायादेवी लुम्बिनी वनमा पुग्नु भई रथबाट तल ओर्लनु भई वनभित्र पस्नुभयो । वृक्षवृक्षमा हेर्दै जानु भयो । सबै भूमिहरु समान भए । सर्वत्र नीलो घाँसले भरिएको हुँदा आनन्दित हुनुभई पूर्वकालको जिनको माताले पूजिएको, शुद्धकायिक देवताहरुले वन्दना गरिएको उत्तम रत्न वृक्ष प्रकाशित मूल, वृक्ष हाँगा र पत्तरत्नद्वारा अलंकृत मानव र देवताको अनेक प्रकारका पुष्पहरु फैलिएको थियो । उत्तम धूपको सुगन्ध भएको अनेक रङ्गका वस्त्र झुण्डयाइएको वृक्ष राज प्लक्ष नामक रत्नवृक्षको हाँगामा दाया हातले समात्नु हुँदा दाहिने पाताबाट स्वर्ण पूजा वृक्ष सूर्यकिरण भएका अचानक उत्पन्न भएका जस्तै (बुद्ध) जन्मनु भयो ।

शिल्प-विद्या-नैपुण्य तथा रानीहरुका साथ संसर्ग लीला

पिता शुद्धोदनको आज्ञा अनुसार बोधिसत्वले शिल्पाकला विद्याद्वारा प्राणीहरुको हित गर्नका लागि सबै लिपी विद्यामा निपूर्ण बाल आचार्य सर्वमित्र नामक पण्डित द्वारा विद्या ग्रहण गर्ने निर्णय गरे । उहाँ कुमार बोधिसत्व सामु पुग्दा बोधिसत्वको प्रताप सहन नसकी जमीनमा लडें । त्यसरी जमीनमा लड्दा तुषितलोकको देवपुत्र भद्राअंगले उठाउनु भई उक्त देवपुत्रले शुद्धोदन र मानव गणलाई यसो भन्नु भयो, "बोधिसत्व भन्दा श्रेष्ठ अरु कुनै आचार्य छैनन् । प्राणीहरुका हितका निम्ति मात्र उहाँले लिपिविद्या आर्जन गर्न आउनु भएको हो ।" यति भन्दै अन्तर्धान भए ।

तत्पश्चात राजा शुद्धोदन तथा अन्य परिचरहरु फर्कनु भयो र बोधिसत्व सिद्धार्थले दशहजार बालकहरु मध्ये पाँचसय श्रेष्ठ बालकहरुका साथ गुरुकुलमा प्रवेश गर्नुभयो । उरगसारचन्द्रनद्वारा निर्मित दैवी रङ्गले पोतेका रत्नले अलंकृत स्वार्ण पाटी धारण गर्नुभयो । 'उ' देखि शुरु गर्नुभई पाँच सय सम्मका लिपि पढाउनु हुँदा बोधिसत्वले भन्नु भयो, "यी लिपिहरु मैंले जानी सकेकोले अन्य लिपि पढाउनुहोस् ।" भनी भन्नु हुँदा आचार्यले, "मैले यति मात्र जानेकाले अन्यलिपिको बारे मलाई ज्ञान छैन ।" यति भन्नु हुँदा बोधिसत्वले ब्रह्मालिपि आदि अनेक लिपि यस भन्दा पूर्व कसैले नसुनेका असंख्य लिपिहरुका बारे बताउनु भयो । लिपिको प्रथम अक्षर 'अ' उचारण गर्नुहुँदा सबै धर्म शुन्यता आदि शून्य, नैरात्म्य तथा सबै संस्कार, धर्म दुःखका स्वभाव आदि वैराग्य धर्मको अनेक वाणी व्यापक रुपमा सुनाउनु भई लिपि आचार्य, हजारौं बालक एवम् प्राणीहरुलाई बोधिमा परिपाक पार्नु भयो । त्यसप्रकार अर्जुन नामक ज्योतिष सँग ज्योतिष विद्या अध्ययन गर्नु हुँदा बोधिसत्वहरुले

ज्योतिष आचार्य अर्जुनले पूर्वमा नाम समेत नसुनेका ज्योतिष विद्या र परमाणु बारे बताउनु भई त्रिसह्रस्र महासहस्र यस लोकमा जति अणु कण छन ती सबै जान्नका निम्ति परमाण्यवतार नामक ज्योतिष विद्याको उपदेश दिनुहुँदा देव तथा मनुष्य सबै आश्चर्य चकित हुनुका साथ असंख्य प्राणीहरुलाई बोधिमा परिपाक गर्नु भयो । त्यसरी नै धनुर्विद्या, उल्लघिका, मल्ल कला आदि सबै कला विद्याहरुमा एक एक गरी पहिले कसैले सिक्न नपाएका विद्याहरु देखाउनु भई उपायकौशल्यले असंख्य देव तथा मनुष्यहरुलाई मुक्ति दिलाउनु भयो ।

तत्पश्चात बोधिसत्व सिद्धार्थले यशोधारा आदि अन्य रानीहरु वरण गर्नु भई आफू रागको वशमा नपरे तापनि शूरंगम समाधिको ऋद्धि शक्तिले रानी सबैलाई आ-आफू साथ एक-एक जना बोधिसत्व निर्माण गर्नुभई साथै निवास गरी रहनु भएको लिला देखाउनु भयो । उपायकौशल्यपूर्ण त्यस चरित्रद्वारा यी रानीहरु तथा अन्य अंसख्य प्राणीहरु समेत बोधिमा परिपाक पार्नु भई परिमुक्त गर्नु भयो ।

प्रव्रज्या तथा तपश्या

तत्पश्चात बोधिसत्व उनान्तीस वर्षको भाद्रपक्षको अष्ठमीको प्रभातकालमा पुष्य नक्षत्रको उदय साथ साथै प्रसादको छतमा पाल्नु भई दशै दिशाका सबै बुद्धहरुलाई प्रणाम गर्नु भयो । सयौं दुःख बाट पीडित प्राणीहरुलाई देखनु भई वैराग्य उत्पन्न भएपछि आफना धर्म पत्नी यशोधरा र पुत्र राहुललाई छोडी कन्थक नामक घोडा माथी चडेरा सेवक छन्दकका साथ दरवार देखि गोमती नदी सम्म पुगे ।

त्यस स्थानमा पूर्वकालमा तीन अतीतका बुद्धहरुले टुपी काट्नु भएको तीन विशुद्ध स्तूपको सम्मुख बोधिसत्वले सारथीलाई मेरो अलंकार तथा कन्थकलाई लिएर आफन्तजनहरुका सामु फर्कनुहोस् । भनी आज्ञा गर्नुहुँदा छन्दकले आसु झार्दै "कुमार राजदरबारमा हजारौं परिचरका साथ निवास गर्नु भएको हुँदा अब यस जंगलमा एक्लै कसरी बस्न सक्नु हुन्छ भनी सोधे ।" बोधिसत्वले -"प्रजाहरु जन्मदा पनि एक्लै जन्मन्छन् । त्यस्तै मर्दा पनि एक्लै मर्दछन् । यस लोकमा दुःख एक्लैले भोग्नुपर्ने हुन्छ । संसारमा कुनै साथी हुदैनन्" । भन्नु भयो । तत्पश्चात बोधिसत्वले आफनो कपाल आफैं काटी अकाशमा छर्नु हुँदा इन्द्रले त्रायात्रिंश देवलोकमा लानु भई देवहरुका पूजा स्थान बनाई हरेक वर्ष उत्सव पनि मनाउन थाले । तत्पश्चात बोधिसत्वले काशिक विशेष वस्त्र धाराण गर्नु प्रव्रज्यको शील विपरित हुने भएको सम्झी चीवर वस्त्र धारण गर्ने निर्णय गर्नुहुँदा इन्द्रले पूर्वकालका ऋषिहरुले बोधिसत्वका निम्ति प्रणिधान गरी राख्नु भएको चीवर वस्त्र लिई बोधिसत्वलाई चढाउनु भयो । इन्द्रले त्यस काशिक वस्त्रहरु त्रयोत्रिंशत लोकमा लगि पूजाको स्थानमा राख्नु भई हरेक वर्ष वस्त्र उत्सव मनाउनु भयो । त्यस स्थानमा कपाल काटेको स्तूप, चीवर धारण गर्नु भएको स्तूप तथा छन्दक फर्केको स्तूप गरी तीन स्तूपहरु प्रसिद्ध छन् ।

तत्पश्चात बोधिसत्व शाक्य नगरबाट बाह्र योजन टाढा भएतापनि अझै बन्धु बान्धाव सँग नजिक हुनु अनुचित हुने बुझ्नु भई गंगा नदी तरी मगध पुग्नु भयो । त्यस प्रकार शास्ताले चक्रवर्तीको सारा वैभव थुकेको थुक जस्तै त्याग गर्नु भई कायिक अलंकार तथा वस्त्र समेत त्यागी प्रव्रजित हुनु भयो । अतीतका बुद्धहरुका जीवनी विनयजनहरुका अभ्यासका निम्ति भएको हुनाले बोधिमार्ग क्रममा अभ्यास गर्न इच्छुक महानुभावहरुले भगवान बुद्धका यस जीवनी स्मरण गरी सर्बप्रथम आफनो नगर तथा आफन्तजन आदि कसैलाई पनि राग रहित त्याग गर्नु पर्दछन् । बुद्ध शासनमा प्रव्रज्य हुनु भई पशु पंक्षी जस्तै खाद्य वस्तु सञ्चय नगरी भिक्षाटनद्धारा जिविकोपार्जन गर्नु साथै करुणामयी बुद्धको यस उत्तम जीवनीलाई बारम्बार स्मरण गर्नु भई आफनो अभ्यासमा लिन जान्नु सक्नु पर्दछ । तत्पश्चात बोधिसत्वले नैरञ्जना नदीको किनारमा रुखमुनि तपश्या

गर्नु भई सर्वप्रथम एक एक दाना अन्न अहारको रुपमा सेवन गर्नु भयो । तत्पश्चात क्रमानुसार आहारका रुपमा लिनु भएको एकएक दाना समेत त्याग्नु भई वज्रासनका साथ समाधिमा ध्यान गर्नु भयो । यस प्रकार छ वर्षसम्म कठोर तपश्या गर्नु हुँदा हजारौं देव तथा करोडौं मनुष्य त्रि-यानमा परिपाक पार्नु भयो । त्यसबेला देवता देखि महोरग सम्म आठ वर्गहरुले रातदिन पूजन गरी प्राणिधान गर्नु भयो । देव तथा मनुष्यहरु व्यापक रुप देख्न चाहानेहरुले बोधिसत्व रत्न गृहकुटमा निवास गरी रहेको देख्नु भयो । देव तथा मानव जो धर्म देशनाद्वारा परिपाक गरेकाहरुले केवल धर्मोपदेशना गरी रहनु भएको देख्नु भयो । सामान्य प्राणीहरुले पूर्ववत तपश्या गरी रहनु भएको देख्नु भयो । त्यस तपश्यद्वारा बयालीस लाख तैर्थिक ऋषिहरुलाई वीनीत पारी बोधिमा परिपाक पार्नु भयो ।

बोधिगर्भ तर्फ प्रस्थान

तत्पश्चात बोधिसत्वले यस प्रकार सम्झनु भयो कि तपश्या मात्रले बुद्धत्व प्राप्त नहुने देख्नु भई दुई अन्तलाई त्यागी मध्यमार्गमा आधारित भएर बुद्धत्व प्राप्त गर्ने विचार गर्नु भयो । दशै दिशाका बुद्धहरुले पनि तपश्याबाट जाग्नु भई बुद्धत्व प्राप्तीको लिला देखाउनु पऱ्यो भनी बारम्बार अनुरोध गरेका हुनाले तपश्याबाट उठ्नु भई अन्नपान गरी स्थूल अहार सेवन गर्नु भएपछि शरीरमा बल प्राप्त भयो । तत्पश्चात नैरञ्जन नदीमा स्नान गर्नु भई राग रहित वस्त्र धारण गरी अतीतमा धेरै समय देखि प्रणिधान गर्नु भएकी नगरपुत्री सुजाता र नन्दबाली यी दुबै जनाको सम्भार सम्पन्न गर्न तथा कायको चमक उत्पन्न गरी विनयजनहरुलाई लक्षण तथा अनुव्यन्जन युक्त काय स्पष्ट देखाउनका निम्ति यी दुई स्त्री सामू पाल्नु भई भिक्षा माग्नु हुँदा बैशाख पूर्णिमाको चर्तुदशीका दिन यी दुई स्त्रीहरुले हजारौं उत्तम गाईहरुको दुधबाट बनेको खीर स्वार्ण पात्रमा राखी चढाउनु हुँदा ती दुई स्त्रीहरुका बोधिधर्म सम्पन्न पार्नका निम्ति बोधिसत्वले उक्त खीर सबै सेवन गर्नु भयो । पात्र नैरञ्जना नदीमा बगाउनु हुँदा नागराज सागरले पूजा गर्नका निम्ति लानुभयो । यो दृश्य इन्द्रले देख्नुभई गरुडको रुप धारण गर्नु भई त्यस पात्र खोस्नु भई त्रायोत्रिंश देवलोकमा लानु भई त्यस स्वर्णपात्रको उत्सव समेत मनाउन थाले । सिहसान पनि नाग पुत्रिहरुले पूजा गर्नका निम्ति लगे ।

यी दुई स्त्रीहरुले पनि बोधिसत्वको यथार्थ बारे शुरु देखि अहिले सम्म बुझेका छैनन् । बोधिसत्वको पुण्य तथा प्रज्ञाबलले खीर सेवन गर्नसाथ शारीरिक वर्ण पहिले जस्तै सुन्दर भई बत्तीस लक्षण, अस्सी अनुव्यञ्जन तथा प्रकाशवान सहित अलंकृत हुनु भयो । अन्य करोडौं देव देखि महोरग सम्म आठ वर्गले बोधिसत्वलाई भोजन चढाउनु भयो । उनीहरु एक आपसमा नदेख्ने गरी बोधिसत्वले भोजन सेवन गर्नुभयो । आ-आफूले चढाएको भोजन बोधिसत्वले ग्रहण गर्नुभएको देखेर उनीहरु अत्यन्त प्रसन्न भई, सबैलाई बोधिसत्वले बोधिमा परिपाक पार्नुभयो ।

मारदमन तथा बुद्धत्व प्राप्त

तत्पश्चात राक्षसहरुले करोडौं योद्धाहरुलाई युद्धका लागि उत्प्रेरित गरे । बोधिसत्वलाई धनुषवाणहरु आदि वर्षाएर बोधिसत्वलाई विघ्न बाधा पुऱ्याउने चेष्टा गरे । बोधिसत्वको हृदय श्रीवस्तले अलंकृत हुनका साथै वज्र झै स्थिर एवं वलवान तथा सर्वधर्म माया समान हुन् भनी बुझेका कारण मार गणहरु देखि नडराई अचल रहनुभयो । मार सेनाहरुका शक्ति नाश गर्नका निम्ति मार सेनाहरु सबै मुखभित्र प्रवेश गरेको जस्तो ऋद्धि शक्ति देखाउनु हुँदा मारगणहरु भयभित भई भागे । त्यसरी भागेपछि केही हैन रहेछ भनी पुनः फर्की सेनागणहरुका साथ अनेक धनुष वाण वर्षाउँदा ती सबै शस्त्रहरु पुष्पमा रुपान्तरित भए । राक्षसका मुखबाट

निकालेका आगोका ज्वालाहरु पनि शत्पत्र पद्ममा रुपान्तरित भए । तत्पश्चात बोधिसत्वले दायाँ हात शीरमा राख्नुहुँदा मारगणहरुले बोधिसत्वको हातमा प्रज्वलीत खड्ग लिई रहनु भएको देखि दक्षिण दिशातर्फ भागे । केही बेरपछि केही हैन रहेछ भनी पुनः फर्की अस्त्र शस्त्र वर्षाउँदा ती सबै पुष्पमालाहरुमा रुपान्तरित भई बोधिवृक्षलाई अलंकृत पारे ।

त्यसरी बोधिसत्वको अद्भूत गुणदेखि मारगणहरु ईर्श्य तथा क्रोधले मतिभ्रष्ट भई बोधिसत्वलाई यसो भने । "तपाई किन बोधिगर्भमा बस्नु भएको ?" बोधिसत्व भन्नुहुन्छ, "अनुत्तर ज्ञान प्राप्तिको लागि" मारले भन्छ, "हे राजकुमार ! उठ्नुहोस् राज्य सम्हाल्नु होस् । तपाईको त्यति पुण्यले मोक्ष कसरी प्राप्त हुन्छ ?" यति भन्दै चक्रवाण वर्षाउँदा ती सबै पुष्पमा परिणत भई मार सेनाहरुले पहाडै उचालेर वर्षाउँदा ती सबै पुष्प गुच्छाहरुमा रुपान्तरित भए । बोधिसत्व भन्नुहुन्छ, "हे दुष्ट ! तिमीले एक निरन्तर यज्ञद्वारा कामेश्वरको पद प्राप्त हुन्छ भने मैले तीन असंख्य कल्पसम्म करोडौं यज्ञ निरन्तर रुपमा गरेको छु र प्राणीहरुका निम्ति बहुमुल्य चिजहरुको दान गरिसकेको छु । अतः किन अनुत्तर ज्ञान प्राप्त हुँदैन ? अनुत्तर ज्ञान प्राप्त नहुन्जेल मैले तपश्या गरें । बोधिसत्वले यस प्रकारले बताउनु हुँदा मारले भन्छ, "जसरी मैले गरेको यज्ञको कारण कामेश्वर प्राप्त भएको साक्षी तिमी हौ भने त्यसरी नै तिमीले अनुत्तर ज्ञान प्राप्तिको निम्ति तीन असंख्य कल्पसम्म निरन्तर रुपमा यज्ञ गरेको साक्षी को छ ?" भन्दै ठूलो स्वरमा गर्वसाथ उच्चारण गरे । तत्पश्चात बोधिसत्वले आफ्नो दाहिने हात महानभूमिमा स्पर्श गर्नु हुदै "मेरो साक्षीको रुपमा यो भूमि हो ।यस भूमि सबै प्राणीहरुका निवास स्थान हो । चल तथा अचलका निम्ति समान छ । यस भूमि मेरो साक्षी भएको हुँदा मैले झुठो बोलिरहेको होईन । तपाई नै मेरो साक्षी बन्नुहोस् ।"

यति भन्नु हुँदै भूमिमा दायाँ हात स्पर्श गर्नसाथ यस महाभूमि ६ प्रकारले कम्पन भई अठार प्रकारका शुभ लक्षणहरु देखा परे । तत्पश्चात पृथ्वीदेवी दृढा आफ्ना सपरिवारका साथ बोधिसत्वको यस्तो वचन बुझ्नु भई भूमि फाटी अलंकारका साथ प्रकट हुनुभई बोधिसत्वका सम्मुख अञ्जली बाँधी यसरी अनुरोध गर्नुभयो । "हे महापुरुष, तपाईले भन्नुभएको सत्य हो । यो हाम्रो लागि प्रत्यक्ष साक्षीको कुरा हो ।" तपाईको निम्ति देवताहरु पनि साक्षी हुनुहुन्छ ।" ती देवीहरुले मारगणहरुलाई पनि यस प्रकार बताउनु भयो । हे दुष्ट ! भगवानले बताउनु भएको वचन सत्य हो । यति भन्दै ती भूमिदेवीहरु त्यहाँबाट अन्तर्ध्यान भए । त्यस घटनाले गर्दा मार गणहरु हत्तोत्साहित भई केही बोल्न नसकी शीर झुकाउँदै स्तब्ध भई बसे । त्यसबेला बोधिसत्वको दायाँ हात जमीनमा पछारिएको आवाजबाट भंग, हुरी बतास तथा विनाश भएको आदि आवाज मारगणहरुले सुने । त्यस मारगणका करोडौं सेनाहरुले उहाँको शरणमा जाऊ, इत्यादि शब्दहरु सुन्दा घोप्टिएर लडें । हे सद्पुरुष, हामीलाई बचाउनुहोस् भनि गुहारे । दुष्ट मार सेनागणहरु सबै त्रसित भई भाग्न चाहदा चाहदै पनि भाग्न नसक्दा बोधिसत्वले प्रकाश उत्पन्न गर्नुभई उनीहरुलाई त्यस भयबाट बचाउनु भयो । तत्पश्चात् करोडौं सेनागण यक्ष तथा करोडौं प्राणीहरुलाई बोधिचित्त उत्पाद् गराउनुभयो । तत्पश्चात भगवान बुद्ध पलेटी कसी सात केरा वृक्षको उचाई बराबर आकाशमा अभ्यु द्रम्य हुनुभई मार्गको निरन्तरता विच्छेद भयो । दुःख परिशान्त भए । सास्रव नाश भएर गए । यति उच्चारण गर्नुभयो । सबै देवपुत्रहरुले पुष्प वृष्टि गर्नुभयो ।

तत्पश्चात शुद्ध कायिक देवताहरुले चन्दनचूर्ण तथा आभास्वर देवताहरुले छत्तरी र विजयध्वज, ब्रम्हाकायिक देवताहरुले रत्न हार, कल्याणकारी कामलोकका देवपुत्रहरुले रत्न वस्त्र तथा स्वर्ण पद्म, निर्माणरति देवताहरुले पट्टदाम, तुषित देवताहरुले देववस्त्र हार, यमहरुले गन्धमाला, इन्द्रले लेप, चार महाराजाहरुले अनेक प्रकारका पुष्प, आकाशका देवताहरुले स-साना घण्टीका हार तथा भूदेवताहरुले भूमिहरुमा पुष्प विछ्याई स्तूति गरी बोधिगर्भमा अलंकृत गर्नुभयो ।

जिन स्वयं पनि "पुण्य विपाकले सुख प्राप्त भई सबै दुःख नाश गरे । पुण्यवान व्यक्तिको मनोभाव पनि सिद्ध भए । मार दमन गरी शीघ्र बुद्धत्व प्राप्त भए । निर्वाण, शान्ति तथा शीतल वस्तु प्राप्त भएको छ ।" यति उच्चारण गर्नुभयो । त्यसप्रकार बुद्धत्व प्राप्तिको लीला देखाउनुको उद्धेश्य विनयजनहरुलाई उत्तम निर्माण कायको लीला देखाउनको निम्ति हो । शास्ता उहाँ अतीतका असंख्य कल्पहरु पूर्व नै बुद्धत्व प्राप्त गरी सकेको बारे बताई सकेका हुँदा करुणापुण्डरीक सूत्रमा (शुक्ल पद्‌मसूत्र) पनि शास्ताद्वारा असंख्य कल्प पूर्व इन्द्रकेतु नामक बुद्धको रुपमा सम्बोधि प्राप्त गर्नु भई यस लोकमा कलीयुगका प्राणीहरुका निम्ति उत्तम निर्माणकायको लीला देखाउनु भएको तथा अझै सत्वप्राणीहरुलाई निर्वाण प्राप्त नभइन्जेल सम्म निरन्तर रुपमा निर्माणकाय देखाउनु हुनेछ भनी बताउनु भएको छ । त्यस प्रकार पैंतिस वर्षको उमेर हुँदा विजय नामक वृक्ष घोडा वर्षको वैशाख पूर्णिमाको प्रभातकालीन समयमा सम्यक सम्बुद्धत्व प्राप्त भएको लीला देखाउनु भई एक सप्ताहसम्म बोधिवृक्ष मुनी निवास गर्नुभयो ।

धर्मचक्र प्रर्वतन

तत्पश्चात भगवान बुद्ध ले यस प्रकार सम्झी मैलै प्राप्त गरेको गम्भीर धर्म सबैले बुझ्न कठिन छ । यदि यस ज्ञान अरुलाई बताएता पनि उनीहरुले बुझ्ने छैनन् । अतः सुख विहारानुयोगमा सुस्थित रहने छु । यस्तो सोच्नुहुँदै उहाँ भन्नुहुन्छ- मैले गम्भीर, शान्त, निर्मल, आभास्वर, असंस्कृत तथा अमृत समान धर्म प्राप्त गरेको छु । यदि मैले यस ज्ञानबारे उपदेश दिएता पनि कसैले बुझ्ने वाला छैन । अतः चुपचाप वनमा निवास गर्नेछु । यसरी ४९ दिन सम्म रुख मुनी ध्यानमा बसें । तदपश्चत अनेक कल्याणकारी देवताहरुले धर्मोपदेश गर्नुका निम्ति अनेक अनुरोध गर्नु हुदाँ अन्त तथागतले धर्मोपदेश प्रदान गर्नुहुने इच्छा प्रकट गर्नु भएपछि देवपुत्रहरुले तथागतद्वारा धर्मचक्रप्रवर्तन गर्नुहुने बारे यसरी प्रचार गरे कि जसबाट लोकको कल्याण एवं सुख प्राप्त हुनेछ । बोधिवृक्षमा रहनुहुने धर्मरुचि नामक देवताले भगवान् समक्ष यसरी निवेदन गरे कि "तपाई धर्मचक्र प्रवर्तन कहाँ गर्नुहुन्छ ? भगवान बुद्ध भन्नुहुन्छ - "वाराणसी" धर्मरुचि देवता पुनः निवेदन गर्नुहुन्छ- त्यस स्थानमा त अल्प संखयक प्राणीहरु मात्र भएकाले अन्य स्थानमा नै धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभए बेस हुन्थ्यो । शास्ता भन्नुहुन्छ- वाराणसी पूर्वकालका ऋषिमुनीहरुको विशेष स्थान हो । जुन ठाउँमा लाखौं यज्ञ सम्पन्न भएको थियो । अतः त्यसै स्थानमा धर्मचक्रप्रवर्तन गर्नेछु । यति भन्नु भई भगवान् बुद्ध वाराणसी तर्फ प्रस्थान गर्नुभयो । तत्पश्चात भगवान् बुद्ध काशी नगरतर्फ पाल्नु भयो । वाराणसी पुग्नुभई त्यस नगरमा भिक्षा ग्रहण गर्नुभयो ।

त्यसपछि फेरि ऋषिपतन वनतर्फ प्रस्थान गर्नुभयो । ऋषिपतन वनमा पुग्नुहुँदा कौण्डिन्य आदि पाँच भिक्षुहरुले भगवान बुद्ध पाल्नुभएको देखि एक आपसमा कुराकानी गरी के भने भन्दा, जब गौतम यहाँ आउनु हुन्छ तब हामी कसै आफ्नो ठाउँबाट उठ्दैनौ र प्रणाम पनि गर्दैनौं भनी सल्लाह गरे । परन्तु कौण्डिन्य आफूभित्र भित्रै यस कुरालाई स्वीकार्न सकिरहेको थिएन । तथागत जब ती पाँच भिक्षु नजिक पुग्नु हुँदा भगवान्‌को अद्‌भूत तेजले गर्दा प्रभावित भई तुरुन्त उठे । कौण्डिन्यले सत्कार पनि गरे । अश्वजितले स्वागत गर्दै भगवान् बुद्धको हातमा रहेको भिक्षा-पात्र लिनुभयो । तथागतले पाँच भिक्षुहरुलाई नजिक बोलाउनुभई चार आर्यसत्यहरुको नाम, त्यसको हेयतथा उपदेय, त्यसको साक्षात्कार एवं भावना, दुई कोटीहरुबाट पर आर्य अष्टांगिक मध्यमार्गको बाह्र प्रकारले योग गर्नुभई धर्मचक्रप्रवर्तन गर्नुभयो । त्यस एक मात्र घोषको ज-जसले सुन्थे, उस-उसले आफ्नो मतिको क्षमता अनुसार तीन यानका विभिन्न धर्मोपदेश सुने । यस महासाहस्र लोकमा चार आर्यसत्यको नामले व्याप्त भए । उक्त धर्मोपदेशले गर्दा आयुष्मान कौण्डिन्य तथा देवताहरुले विशुद्ध

धर्म चक्षु प्राप्त गरे । तत्पश्चात् तथागतले कौण्डिन्यलाई यसप्रकार सोध्नुहुन्छ- "के तपाईले सबै बुझ्नुभयो ?" कौण्डिन्य भन्नुहुन्छ- "हजुर, तथागत, मैले सबै बुझे ।" तत्पश्चात कौण्डिन्य आज्ञात कौण्डिन्य नामले चिनिन थाले । यसप्रकार जगतमा त्रिरत्नको प्रतिष्ठा भए । शास्ताको धर्मचक्रप्रवर्तनको स्थान वाराणसीको ऋषि पतन वनमा देवता तथा पाँच भिक्षु आदि श्रद्धालुजनहरुले एक भव्य स्तूपको निर्माण गरे ।

परिनिर्वाण

मन्दकिनी तलाउ नजिक सुभद्र नामक एक सय बीस वर्षीय एक परिव्रजक बस्दथे । उसलाई अर्हत पनि भनिन्थ्यो । उसले कतै यस्तो सुनेको थियो कि जब उदुम्बर पुष्प ओइलिन्छन तब तथागत परिनिर्वाणमा प्रवेश गर्नुहुन्छ । तसर्थ प्रव्रजक सुभद्रले आफ्नो शंका मेटाउनका निम्ति आनन्दलाई भगवान बुद्ध समक्ष जान अनुमति मागे । तीन पल्ट अनुरोध गर्दा समेत आनन्दले अनुमति दिनु भएन । भगवान बुद्धले यस तथ्यलाई बुझ्नुभई आनन्दलाई आज्ञा गर्नुभयो- "आनन्द, यस तैर्थिकको साथ यो मेरो अन्तिम वार्तालाप हुनेछ । अतः उसलाई म कहाँ पठाउनु ।" सुभद्रसँग भेट्नुभई भगवान बुद्धले उहाँसँग अनेक प्रकारको वार्तालाप गर्नुभयो । तथागतले भन्नुभयो- सुभद्र, मैले उनान्तीस वर्षको उमेरमा प्रव्रजित भई एकाउन्न वर्षको उमेरसम्म यथासम्भव पुण्य संचय गरेको छु । सुभद्र, जुन विनय धर्ममा आर्याष्टांगमार्ग हुदैन, त्यस धर्ममा चार श्रामण्यफल पनि प्राप्त हुदैन । जसमा आर्याष्टांगमार्ग हुन्छ, त्यसमा फल पनि हुन्छ । यस विनय धर्मलाई छाडी अन्यत्र कुनै श्रमण पनि हुदैन ।" इत्यादि उपदेश प्राप्त भएपछि सुभद्रलाई सत्यताको दर्शन प्राप्त भयो ।

भगवान बुद्धले आउनुहोस् भन्नुहुँदै सुभद्रलाई उपसम्पन्न गराउनु भयो । तदनन्तर उसले अर्हत पद प्राप्त गरे । सुभद्रमा तथागत भगवान बुद्धको परिनिर्वाण भएको देख्ने साहस नभएको हुँदा उसले स्वयं तथागत भन्दा पूर्व पञ्चस्थानलाई अधिष्ठित गरी परिनिर्वाणमा प्रवेश गरे । भगवान बुद्धले अनुयायीहरुलाई भन्नुभयो - हे भिक्षुहरु, कल्याण एवं सुखको निम्ति द्वादशङ्ग धर्म प्रवचनको पाठ गर्नुपर्दछ । अब उप्रान्त प्रतिमोक्षलाई नै आफ्नो शास्ता मान्नु । ठूलोले सानालाई रेखदेख गर्ने र शिष्यहरुले पनि आफ्नो गुरुको नामद्वारा बोलाउनु हुँदैन । श्रद्धालुजनहरुलाई बुद्धको जन्म, बुद्धत्व प्राप्ति, धर्मोपदेश तथा निर्वाणको पक्ष (बोधिपाक्षिक धर्म) बताउनु पर्दछ । भिक्षुहरु, तपाईहरुलाई यदि त्रिरत्न र चार आर्यसत्यको विषयमा कुनै शंका भए सोध्नु । यसो भन्नु भई भगवान बुद्धले माथिल्लो भागको चीवरलाई आफ्नो कायबाट हटाउँदै भन्नुभयो - "भिक्षुगण, तथागतको दर्शन दुर्लभ हुन्छ । तपाईहरु तथागतको कायको दर्शन गर्नुहोस् । भिक्षुगण केही बेर केही नबोली चुपचाप रहे । सबै संस्कार धर्म नाशवान छन् । यो तथागतको अन्तिम वचन हो । यसो भन्नु हुँदै भविष्यमा उत्तर हिमपर्वतको देशमा बुद्ध शासनको प्रचार-प्रसार हुनेछ । यो दर्शाउनाको निम्ति एकासी वर्षको आयूमा विक्रम नामक फलाम-मेघ वर्षको वैशाख पूर्णिमाको दिन दुई शाल वृक्ष मुनी उत्तर तर्फ सिरानी पार्नुभई परिनिर्वाणमा प्रवेश गर्नुभयो ।

नोट : यो लेख भोट विद्वान योडजिन येशे ग्यालछेन (१७१३-१७९३) द्वारा रचित लामरिम लामा ग्युदपे नाम थर नामक बौद्ध ग्रन्थलाई आधार मानी लेखिएको हो ।

धार्मिक सहिष्णुता एवं बौद्ध धर्म

आचार्य सार्की शेर्पा*

विश्वमा अनेकौं धर्महरू रहेका छन् । सबै धर्मको सिद्धान्त र दर्शनमा फारक भएता पनि सबै धर्मको मूल सार भनेको सम्पूर्ण प्राणीहरु प्रतिको दया, करुण, मैत्री सद्भावना जस्ता सदाचरण एवं नैतिकता हुन् । तर आज समाजमा धर्मको सहि अर्थ नबुझेका स्वार्थी अन्ध भक्तहरुले विभिन्न सम्प्रदायबीच वैमानस्य बढाउने कार्य गरिरहेका छन् । मेरो धर्म राम्रो र अरु धर्म नराम्रो भन्ने होड चलिरहेको छ । कुनै पनि धर्म नराम्रो हुन्दैन धर्मको व्याख्या गर्ने व्यक्ति नराम्रो हुन सक्छा । सबै धर्ममा वास्तविक वैश्विक शान्ति स्थापित गर्ने क्षमता हुन्छ । हामी मानिसमा कुनै मतभेद छैन । भावात्मक, मानसिक तथा शारीरिक रुपमा सबै एक हुन्, सबैले विश्वको अरबौं जनताहरुको बारेमा सोच्नु पर्दछ । एकले अर्काको धर्म प्रति सम्मान तथा धर्म अनुयायीहरु बीच मित्रभाव कायम राख्नु पर्दछ । यही धार्मिक सहिष्णुता हो ।

समाजमा शान्ति कायम राख्नका लागि धार्मिक सहिष्णुताको अति आवश्यकता रहेको छ । धार्मिक सहिष्णुता भएमात्र मुलुकमा शान्ति स्थापना सहज हुना सक्छ । धार्मिक सहिष्णुता नभएका कारण विगतदेखि वर्तमानसम्म विश्वभर धर्मको नाममा अनेकौं धार्मिक हिंसाका घटनाहरु घटेका ताजा उदाहरुणशरु धेरै छन् । तर हाम्रो देश नेपालमा बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक भएको मुलुक भए पनि आजसम्म यस किसिमको हिंसाका घटनाहरु भएका छैनन् । यो नै हाम्रो देशको संस्कृतिक र विश्वकै लागि एक धार्मिक सहिष्णुताको उदाहरुण हो । यसलाई हामीले गर्व गर्नु पर्दछ । यस प्रकारको उदाहरणलाई अझ सहज रुपमा कायम राख्नका निम्ति नेपालको नयाँ संविधानमा पनि सबै धर्मलाई समान रुप दिने विषयमा स्पष्ट लेखिनुपर्दछ । यदि राज्यपक्षले यस विषयमा नसोचेको खण्डामा भविष्यमा हाम्रो देशमा पनि धार्मिक घटनाहरु घटना सक्ने सम्भावना रहेको छ । तसार्थ देश भर्मनिरपेक्षता हुनु पर्दछ, धर्मनिरपेक्षता भनेको कुनै धर्म नमन्नु धर्मविरोधी पनि होईन । यसको सहि अर्थ भनेको सबै धर्मलाई राज्यपक्षबाट समान अधिकार दिने हो । जबसम्म देशमा धार्मिक स्वतन्त्र हुन्दैन तबसम्म देशमा शान्ति हुनसक्दैन । धर्मनिरपेक्षता सहिष्णुताको परिणाम हो । प्रत्येक धर्मानुयायीलाई समान अधिकार र समान अवसर प्राप्त हुनु पदछ । मनुष्यको धर्म उसको व्यक्तिगत उपासना पद्धदिसँग सम्बधित हुन्छ । एक धर्मको अनुयायी अन्य धर्मको अनुयायीहरुको उपासनामा बाधक भन्नु हुन्दैन ।

प्राचीनकालमा सबै वैदिक एवं अवैदिक धर्म सँग-सँगै बस्थ्यो र आचार्यहरु आपसमा ज्ञान अदान-प्रदान एवं शास्त्रार्थ गर्थ्यो । त्यस समयको राजा मात्र नभएर प्रजाहरुमा पनि सहिष्णु थियो । एकै परिवारमा भिन्न-भिन्न धर्मका अनुयायीहरु पनि थिए । यस प्रकार सबैलाई आ-आफ्नो धर्मको अनुपालन गर्ने पुरै छूट थियो । त्यस युगमा संस्कृति, साहित्य, कला, ज्ञान-विज्ञान एवं धर्मनिरपेक्षता जस्ता भावहरुको उन्नति भएको थियो । प्राचीनकालमा जुन प्रकारको धार्मिक सहिष्णुता थियो त्यस प्रकारको सहिष्णुता आधुनिक युगमा अति दुर्लभ देखिन्छ । धार्मिक अनुयायीहरु बीच ज्ञान आदन-प्रदान एवं शास्त्रार्थको त टाढा कै कुरा हो एकै स्थानमा जम्मा हुनु पनि कठिनको विषय भनेको देखिन्छ । आजको २१ औं शताब्दीको वैज्ञानिक युगमा धार्मिक अनुयायीहरु बीच प्राचीनकालको जस्तै ज्ञान आदान-प्रदान, शास्त्रार्थ आदि भएको भए विश्वमा शान्ति सौहार्द एवं आत्मोत्थान हुनेमा दुई मत नहोला ।

*सदस्य, काठमाडौं जिल्ला गोन्पा समिति

आज विश्वमा धर्मको नाममा अनेका प्रकारका खेल खेलिरहेका छन् । कोइ पनि धर्मका तथ्य जानने प्रयास गर्दैनन्, धर्मको नाममा हत्य, हिंसा आदि बढी रहेका छन् । जब हत्य, हिंसा गर्छन भने त्यसलाई कसले धर्म भनेर स्वीकार गर्छ ? यै सबैले सोच्नु पर्ने कुरा हो । धर्ममा युद्ध हिंसा आदि अमानविय कार्य स्वीकार गर्दैन । इतिहासको पाना पल्टयाउदा आजसम्म बौद्ध धर्मले धर्मको निम्ति युद्ध, सिंसा गरेको पाईन्दैन । अन्य धर्मले बौद्ध धर्म माथि युद्ध गरेको उदाहरण धेरै भएता पनि त्यसको विरुद्ध बोद्ध धर्मले कहिले पनि प्रतिशोध गरेको छैनन् । यो नै बौद्ध भर्मका सहनशीलताको विशेषता हो । बोद्ध धर्मले जहिले पनि सबै धर्मको सम्मान गर्दछ । आचार अहिंसा र विचार प्रतीत्यसमुत्पादको सिद्धान्तले सर्वजनका हित, सर्वजनका सुखको निमित्त सदैव बौद्ध धर्म अघि बढिरहेका छन् ।

बौद्ध धर्मका प्रवर्त्तक भगवान् बुद्धका प्रादुर्भाव जनु समयमा भएको थियो त्यस समयको सामाजिक, धार्मिक तथा दार्शनिक परिवेशमा जातिभेद, वर्णभेद र लिंग भेदादि अनेक भतभेदहरुको वैषम्यता तथा असामंजस्य थियो । दार्शनिउ जगतमा पनि शाश्वत्वाद र उच्छेत्वाद जस्ता दुई प्रकारका भिन्न मतहरुको सिद्धान्त प्रसिद्ध थियो । त्यस प्रकारका मतहरुलाई अन्त गर्न भगवान् बुद्धद्वारा मध्यम मार्गको उपदेश दिनु भएको थियो । जसले समाजमा एक प्रकारको शान्त एवं सुन्दर वातावरण सिर्जना गरियो । त्यसैले हामी मध्यम मार्गको सिद्धान्तलाई यस धर्मको एक विशिष्ट पक्षको रुपमा लिने गर्छौं । सामान्यतया अन्य धर्म तथा दर्शनमा ईश्वर तथा ईश्वरीय शक्तिका अस्तित्व स्वीकार गरेको पाईन्छ । किन भने ईश्वारलाई सृष्टिकर्त्ता एवं कर्तुत्व सम्पन्न स्वीका गर्दछ । तर बौद्ध धर्ममा कुनै प्रकारको ईश्वर तथा ईश्वरीय शक्तिका अस्तित्व स्वीकार गरिन्दैन । त्यस कारण यस धर्ममा धार्मिक आस्थाको अपेक्षा वैयक्तिक विवेकको अदिक महत्व दिएको पाइन्छ । व्यक्ति आफ्नो विवेकको सहाराले जस्तो सुकै ज्ञानको तहसम्म पुग्न सक्षम हुन्छ र अन्नत: सम्यक् ज्ञान प्राप्त हुन्छ । तर आस्थाले सम्यक् ज्ञानको प्राप्ति हुन सक्दैन । बौद्ध धर्ममा भगवान् बुद्धलाई एक असल शिक्षक अथवा मार्ग दर्शकको रुपमा मात्र स्वीकार गरिन्छ न कि मुक्तिदाता न सृष्टिकर्त्ता । अत: मुक्ति व्यक्ति स्वयंको प्रयासमा निर्भर हुन्छ जुन सद्मार्गमा लग्दा मात्र प्राप्त हुन्छ । अन्यथा कुनै ईश्वार, देव-देवी, ऋषि आदिका बलले उस संसारको दु:खबाट मुक्त हुन सक्दैन । भगवान् बुद्धले पनि बताउनु भएको थियो-

न प्रक्षालयन्ति मुनयो जलेन पापम् । नैवापकर्षन्ति करेण जगद्दु:खम् ॥

नैव च स्रक्मते हय्न्येषु स्वाधिगम: । सद्धर्मतादेशनया विमोचयन्ति ॥

उहाँले सबै मानव-जातिको सम्बोधन गर्दै भन्नु भएको थियो- संसारमा मनुष्य भन्दा श्रेष्ठ अरु कोई छैन । स्वयं नै संसारको भाग्य-विधाता हो । दुनियाँमा राम्रो नराम्रो हुनु स्वयं मनुष्यको कारणले नै हो । मनुष्य आफ्नो दु:खको लागि मनुष्य स्वयंले प्रयत्न गर्नुपर्छ र सबैमा मैत्री, कारुण जस्ता सदभाव हुनु अति आवश्यक छ । बुद्धले भन्नु भएको थियो - ''जस्तै आमाले आफ्नो एक्लो पुत्रको रक्षा गर्न आफ्नो ज्यान दिन्छ, त्यस्तै हामीले पनि सबै प्राणीहरुको रक्षाको लागि उनीहरु प्रति मैत्री-भावनाको विस्तार गर्नु पर्दछ ।'' उहाँले भन्नु भए जस्तै सबै प्राणीहरु प्रति मैत्रीभाव हुनु पर्छ, आपसी मैत्रीभाव नै धार्मिक सहिष्णुता हो । विश्वको सन्दर्भमा बौद्ध विचारधाराले शान्तिको जुन अवधारणा प्रस्तुत गरियो त्यसमा मानवधिकारको साथै सबै देश र सम्प्रदायहरुको स्वायत्त्ताको सम्मा, सबै धर्महरु प्रति सहिष्णुताको भाव, विश्व शान्ति इत्यादि तत्व समाविष्ट भएको छ ।

भगवान् बुद्धले कहिले पनि बुद्धधर्मको कुरा गर्नु भएको छैन । उहाँको अनुयायीशरुले कालान्तरमा उहाँले देखाउनु भएको मार्गलाई बौद्ध धर्म भनेका हुन् । उहाँले आफ्नो अनुयायीहरुलाई उहा बताउनु भएको छ कि-

तापाच्छेदाच्च निकषात् सुवर्णमिव पण्डितैः ।

परीक्ष्य भिक्षवो ग्राहयं मद्धचो न तु गौरवात् ॥

अर्धात् हे भिक्षुहरु हो । मेरो वचनलाई बुद्धको वचन हो भनी गौरव गरेर यसलाई स्वीकार नगर्नु अपितु जुन प्रकारले सुन किन्दा पोलेर, बकाटेर र गोटेर परीक्षण गरिन्छ, त्यस्तै गरी मेरो वचनलाई पनि आफ्नो अनुभव तर्क-वितर्क गरेर स्वीकार गर्नु । अतः यपर्यूक्त तथ्यहरुबाट यो सिद्धि हुन्छ कि बौद्ध धर्म एक मानवतावादी स्वतन्त्र धर्म हो र बौद्ध धर्मले लोकतन्त्रलाई विशेष जोर दिएको छ ।

उपसंहारः- धर्मले व्यवहारिक एवं वास्तविक सुख प्रदान गर्छ, तसर्थ जुन धर्म माने पनि त्यसका आदर्श पालना गनुपर्छ । एकले अर्काको धर्मलाई सम्मान एवं धार्मिक अनुयायीहरु बीच मैत्रीभव हुनुपर्छ । चाहे बौद्धहोस, हिन्दु, मुश्लिम, क्रिश्चियन जे होस आ-आफ्नो धर्मको आफ्नै अस्तित्व, मौलिक संस्कृति र परम्परा भएकोले एकले अर्कोको अस्तित्वलाई सम्मान गर्नु पर्छ । एकले अर्काको धर्ममाथी हस्तक्षेप गर्ने अधिकार कसैलाई पनि छैन । त्यसैले धर्मावलम्वीहरुले स्वतन्त्रतापूर्वक आ-आफ्नो धर्म मानेर एउटा शान्त सम्यक् धार्मिक सहिष्णुताको वातावरण बनाउनु पर्दछ ।

सुखी हुने उपाय

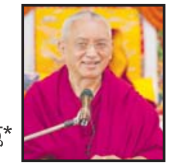

औतारी थुप्तेन जोपा रिन्पपोछे*

सुख

हामी सबै सुखी हुन चाहन्छौं । हाम्रो दैनिक जीवनको हरेक क्षणमा सुखी रहौँ भन्ने हाम्रो इच्छा हो । त्यति मात्र होइन, खास भन्ने हो भने हामी अपरिवर्तनशील, स्थायी परम सुख चाहन्छौँ र त्यस्तो सुख भोग सदा गरिरहन पाऔँ भन्ने हाम्रो चाहना हो ।

हामी सबै कुनै पनि समस्याहरू नआउन् र सधैं शान्ति नै शान्ति भइराखोस् भन्ने इच्छाले हरसम्भव प्रयास गरिरहेका हुन्छौँ । हामी जहाँसुकै रहेता पनि, हाम्रो जाति वा संस्कृति जस्तोसुकै भएता पनि हाम्रो धर्म वा दर्शन जस्तोसुकै भएता पनि हामीले बोल्ने भाषा जेसुकै भएता पनि हामी सबै खुसी नै हुन चाहन्छौँ, दुःखी हुन कोही पनि चाहन्नौँ । साँच्चै सबै जीवित प्राणीमा सुखी हुने र दुःखलाई त्याग्ने हरेक मौलिक इच्छा हुन्छ ।

तर धेरैजसो सुखी हुने हाम्रो प्रयासकै कारण हामीले झन् उल्टो खालि दुःख मात्र पाइराखेका हुन्छौँ ।

चित्तको पूर्ण शक्तिलाई हामीले जान्नु जरुरी छ र आफ्नै हित र जगतको पनि हितका लागि मैत्री चित्त कति आवश्यक रहेछ भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । हाम्रा दैनिक कार्यहरूमा यस्तो किसिमले परिवर्तन ल्याउन सक्नुपर्‍यो कि ती कार्यहरू आजका लागि मात्र नभएर भोलि वा पछिसम्मका लागि पनि खालि अरूलाई दुःख दिने खालका विघ्नकारी नबनुन् बरु सुखका कारण बनुन् । त्यस्तो हामीले सिक्नुपर्‍यो । हामीले भोग्ने एक एक अनुभवका क्षणलाई जस्तोः स्वास्थ्य, रोगी, धनी, गरीबी, मृत वा मरणासन्न क्षणलाई कसरी सुखमा बदल्न सकिन्छ भन्ने कुरा हामीले सिक्नुपर्छ । यस्तो गर्नका निमित्त हामीलाई नभई नहुने एकदमै शक्तिशाली शस्त्र भनेको ध्यान हो। ध्यानको बलले हामीले दिगो शान्ति तथा सुख पाउन सक्छौँ, अझ महत्वपूर्ण कुरा के हो भने हामीले यसमार्फत अरूलाई पनि शान्ति र सुख प्रदान गर्न सक्छौँ ।

तपाईंले जुनसुकै अवस्थामा पनि जसलाई भेटे पनि त्यो व्यक्ति वा प्राणी तपाईंका सबै इच्छाहरू पूरा गर्न आएका हुन् भनेर ठान्नुहोस् । यस्तो सोचाई नै साँचो सुख पाउने मुख्य द्वार हो । तपाईंले अरूलाई स्नेह गर्न थालेपछि मात्र तपाईंको जीवनमा साँचो सुखको घाम झुल्किन थाल्छ ।

समस्या र समस्याबाट मुक्ति, यी कुराहरू बाहिरबाट हुने होइनन् । समस्या दुःख र सुख शान्ति सबै तपाईंको आफ्नै मनबाट हुन्छन् । तपाईंको मनबाटै हुने भएकाले ती समस्याहरूलाई निवारण गर्ने शक्ति पनि तपाईंको मनभित्रै छ । यस्तो भएता पनि दुःख वा समस्या उत्पन्न गर्ने चित्तले नै त्यो दुःख वा समस्यालाई हटाउन सक्दैन । त्यसको लागि अर्कै चित्त, अर्कै सोच वा अर्कै मानसिक दृष्टिकोणको खाँचो पर्दछ, त्यसले सबै समस्याको

निवारण गर्दै सुखै सुख, शान्ति नै शान्तिको वातावरण बनाइदिन्छ ।

भगवान् बुद्ध वा आर्य महापुरुषहरूको चित्त तपाईंमा सार्न सकिन्न । शान्ति, सुख र सन्तुष्टि तपाईंको आफ्नै चित्तबाट आउनुपर्छ ।

जबसम्म सुख बाहिरबाट आउँछ, अरू मानिसहरूबाट आउँछ वा कुनै वाहिरी वातावरणबाट आउँछ भनी विश्वास गर्छौं, तबसम्म हामीलाई केही आपद्विपद् वा समस्या आइपर्दाखेरि अरूलाई वा कुनै बाहिरी वस्तुलाई नै सबै दोष दिइ नै रहन्छौं । उदाहरणका लागि धेरै मानिसहरू आफ्ना समस्याहरू आफ्ना आमाबावुका कारण भएका हुन् भन्ठान्छन् । उनीहरू भन्छन्, "मेरो आमाबाबुले गर्दा आज मेरो यस्तो दुर्दशा भयो । त्यसैले उहाँहरू दोषी हुनुहुन्छ ।" यस किसिमले पाश्चात्य संस्कृतिले नै समग्ररूपमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई आफ्ना सबै समस्याका लागि आफ्ना आमाबाबुलाई दोष दिने पाठ सिकाइराखेको हुन्छ । ती आमाबाबुले कति दया माया गरेर तिनीहरूलाई हुर्काउनुभयो, कसरी जीवन प्रदान गर्नुभयो भन्ने कुराहरू सिकाउनु त परै छ, त्यस्ता आमाबाबुलाई दोष दिने पाठ पो सिकाउँछ । तर साँचो कुरा, साँचो सुखको सम्बन्ध अतीत वा बितिसकेको कुरासित, वा भनौं हाम्रो इतिहाससंग र हाम्रो अतीतको पालनपोषणसंग हुने होइन । साँचो सुख त तब प्राप्त हुन्छ जब हामीले आफ्नो यो रागले ग्रसित असन्तुष्ट चित्तको अवस्थाबाट आफूलाई मुक्त गर्छौं । उही कुरो, यस रागले ग्रसित सधैं दुःखी मनबाट आफूलाई मुक्त नपारुन्जेल सन्तुष्टि मनमा हुने नै छैन ।

दुःख यस्तो कुचो हो जसले हाम्रा अकुशल विपाकफललाई बढारिदिन्छ ।

भौतिक प्रगतिको सुख केवल कृत्रिम खालको मात्र हुन्छ, एक प्रकारको वाह्य उत्तेजना, मानौं अध्यारो बेला झल्याँस्स एक छिन चटचाङ्गको प्रकाश परेजस्तै मात्र हो । साँचो सुख, दिगो खुसी र आनन्द त भित्री मनबाट वा मनको भित्रि गहिराईबाट मात्र उत्पन्न हुन्छ ।

खालि दुःख मात्र दिने त्यस्तो सुखलाई त्यागिदिनु बरु दुःखबाट आउने साँचो सुखलाई अंगाल्नु ।

ध्यान

आफ्नो शरीरलाई लचिलो बनाउँछु भनेर सोचेर मात्र तपाईंको शरीर लचिलो हुने होइन । शरीरलाई लचिलो बनाउन तपाईंले अभ्यास गर्नुपर्छ, नियमित व्यायाम गर्नुपर्छ । शरीरलाई लचिलो बनाउने त शरीर नै हो । शरीरलाई लचिलो वा तन्दुरुस्त पार्ने शरीर नै भए जस्तै मनलाई स्वस्थ पार्न, तन्दुरुष्त पार्ने पनि मनै हो । भन्नाको तात्पर्य दिगो सुख शान्ति स्थापना गर्नका लागि पनि मनले नै व्यायाम् गनुपर्छ । यही मनलाई नै नियमित तालिम दिइनुपर्छ ।

ध्यान मनको तालिम हो ।

गलत प्रकारका विकल्प, विक्षेपहरूलाई प्रतिकार गरेर सुख शान्ति अवैनस्यता कायम गराउने सही प्रकारको चिन्तनलाई स्थापना गर्ने गम्भीर मनोवैज्ञानिक उपाय नै ध्यान हो । ध्यान भन्दाखेरि भ्वाट्ट कुनै धार्मिक शब्द जस्तो लाग्ला, तर ध्यान भित्री मनको भित्री सुक्ष्म अभ्यास हो । ध्यानले चित्तलाई रक्षा गरेर तत्त्व बोध गराउँदछ । अरू प्राणीहरू तपाईंप्रति कति दयालु छन् भन्ने कुराप्रति हाम्रो ध्यानाकर्षण गराएर यसले मैत्री चित्त विकास गर्नमा पनि मद्दत पुऱ्याउँदछ । यति मात्र होइन; अरू प्राणीहरूले कसरी दुःख भोगिराखेका छन् भन्ने कुराप्रति

पनि सजग गराउने हुनाले मनमा करुणा पनि जागृत गराउँदछ ।

हाम्रो चित्तमा शून्यता ज्ञान कसरी उत्पन्न गराउने ?

यसको उत्तर हो, ध्यानद्वारा हाम्रो चित्तमा शून्यता ज्ञान उत्पन्न हुन्छ ।

साँचो अर्थमा ध्यानाभ्यास दुःखलाई सुखमा बदल्ने उपाय हो । तपाईंले आफ्नो मनलाई, आफ्नो सोचाइलाई कतिसम्म बदल्न सक्नुहुन्छ यो कुरा त्यसमा निर्भर गर्दछ ।

विषालु बीउलाई नष्ट गरिसकेपछि फेरि फेरि त्यसबाट विरुवा उम्रेर आउँदैन । कुनै कुनै ध्यानाभ्यास पनि त्यस्तै प्रकारको हुन्छ । दुःख पैदा गर्ने कर्म र क्लेशलाई नै नष्ट गरियो भने त्यसको बीउ वा जराले फेरि दुःख उत्पन्न गर्न सक्दैन । त्यो डढेको बीउ सरह हुन्छ । अन्यथा त्यसले हामीलाई धेरै हानि पुऱ्याउने गर्दछ ।

ध्यान गुरु एक आपतकालीन सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति सरह हुन् । जस्तै प्रहरी, जन सेवकहरू, सुरक्षाकर्मीहरू आदि सेवामा खटेका व्यक्तिहरू कोही व्यक्ति पानीमा डुब्यो भन्ने खबर पाउनासाथ वा कोही आपद्‌विपद्‌मा परेको छ भन्ने खबर पाएपछि तुरुन्तै साइरन घन्टी बजाएर रातो नीलो बत्ती पिलिक पिलिक बालेर दगुर्छन् वा हेलिकोप्टरबाट खोजी गर्ने बत्ती ठुलो (Search Light) बालेर त्यो दुर्घटनास्थलको आकाशमा उडिरहन्छ । ध्यान गुरुलाई पनि ठीक उस्तै प्रकारले लिन सकिन्छ । धर्माभ्यास जीवन रक्षक वस्त्र (Life Jacket) जस्तै हो । अब दुःखरूपी भयानक महानदी तर्नका लागि यो वस्त्र लगाउने हो या होइन त्यो तपाईंमाथि नै भर पर्ने कुरा हो । धर्माभ्यास गर्ने नगर्ने पनि तपाईंको आफ्नै रोजाईको विषय हो ।

ध्यान मनलाई शान्त, सफा र स्थिर बनाउने एउटा मार्ग हो । ध्यान थप हानि हुनबाट रोक्ने वा हुन नदिने उपाय हो । यो शान्तिको बाटो पनि हो । परमार्थतः ध्यान दुःख समस्याहरूलाई निवृत पार्ने उपाय हो । तर आफ्नो लागि मात्र मनको शान्ति भएर पुग्दैन । ध्यानाभ्यासको प्रमुख उद्देश्य बोधिचित्तोत्पाद गर्नु हो वा अरूलाई हानि कम हित ज्यादा गर्दै लाने संकल्प पैदा गर्नु हो । अरूलाई हानि गर्दै नगर्ने र हितै हित मात्र गर्ने हदसम्म बोधिचित्तोत्पाद गर्न सम्पूर्णरूपले सक्नुभएको छैन भने पनि त्यसो गर्ने कोसिस मात्र भएपनि त पक्कै पनि गर्न सक्नुहुन्छ, बोधिचित्तोत्पाद गर्ने कोसिस सधै गरी राख्नुपर्छ ।

आफ्नो मनलाई शोधन गर्ने प्रयास गर्नुहोस् । अरू प्राणीलाई दुःख दिनमा मात्र आफ्नो बुद्धिलाई प्रयोग गर्नुको साटो अब एक असल चित्त अर्थात् बोधिचित्तोत्पाद गर्ने कोसिस गर्नुहोस् । बोधिचित्तोत्पाद गरेर प्रज्ञा उत्पन्न हुन दिनुहोस् बरु । आफ्नो मनलाई सक्दो कसरी कम रिसालु बनाउने, कसरी अझ धेरै क्षान्तिले युक्त बनाउने, धैर्यवान बनाउने, कसरी स्नेहले भरिपूर्ण बनाउने, करुणावान बनाउने र सधैं अर्काको मात्र हित सोच्ने बनाउने त्यतातर्फ सोच्नुपर्छ । र त्यसका लागि मनलाई आवश्यक तालिम दिइनुपर्छ । त्यस्तो कुनै कसरत गरिएन, प्रयास तपाईंबाट भएन भने वा आफ्नो मनलाई पहिले जस्तो थियो त्यस्तै नै छोडिदिइयो भने मन झन् विग्रँदै जानेछ, झन् छाडा बन्नेछ र अझ धेरै क्रोधी, घमण्डी, रागी र असन्तोषी हुनेछ । सबै प्रकारका हिंसा यस्तै मनबाट जन्मिने हो ।

प्रज्ञाको अर्थ यथाभूत दर्शन हो ।

प्रज्ञा भन्नाले तत्त्वलाई तत्त्वतः हेर्नु मात्र हो (अर्थात् धर्मको यथार्थ स्वरूप जान्नु हो) । भाँडोमा पानी उम्लिएझैं हाम्रो मनमा पनि अन्धविश्वास, भ्रान्ति र अनावश्यक मिथ्यादृष्टिहरू भक भक उम्लिराखेका छन् । ती कुराहरूले गर्दा हाम्रो जीवनमा खालि दुःख र हानि हुन्छ ।

हाम्रा विक्षेपकारी चञ्चल विचारहरूलाई शान्त पार्ने तथा हाम्रा उम्लदो मनलाई शीतल पार्ने उपायहरू सिकेर हामीले वास्तवमा दुःख र समस्याका कारणबाट आफैंलाई मुक्त पार्ने अवसर प्राप्त गरेका हुन्छौं ।

सबै समस्याहरूबाट पार पाउने अचुक उपाय हो ध्यान ।

राग, द्वेष, मोह, मद र मात्सर्य यी पाँच प्रकारका क्लेशहरू मध्ये कुनै एउटा क्लेश हाम्रो मनमा उत्पन्न भयो भने त्यसलाई पूर्णरूपले विशुद्ध प्रज्ञाको रूपमा हेर्नुपर्छ । कहिलेकाहीं एकदम ठूलो राग जाग्यो भने त्यसलाई एकदम विशुद्ध धर्मकायको अभिव्यक्तिका रूपमा बुद्धको विशुद्ध चित्त अर्थात् प्रतिवेक्षणा ज्ञानको रूपमा ठानेर रागको स्वभावलाई मात्र हेर्दै जानुपर्छ । यसरी कुनै क्लेशको विशुद्ध स्वभावलाई हेर्न थालियो भने त्यो क्लेश केही बेरमै ठप्पै रोकिनेछ । यसरी ध्यान गर्दा एकछिनको लागि भए पनि ती पाँच क्लेशहरू मनबाट लोप भएर जानेछन् र हाम्रो विज्ञान (आलयविज्ञान) मा कुशल बीज रहन गई पछि (पञ्च) ज्ञानमा परिपाक हुनेछ ।

आफ्नो चित्तलाई वशमा राख्नु नै बुद्धका उपदेशहरूको सार हो । सब्ब पापस्स अकरणं कुसलस्स उपसम्पदा । सचित्तपरियोदपनं, एतं बुद्धान सासनं ॥ ५ ॥ बुद्ध-वग्गो, धम्मपदमा चित्तलाई वशमा पार्ने वा नियन्त्रण गर्ने मौलिक उपाय भनेको ध्यान नै हो । हामीले जीवनमा धेरै कुराहरू जान्न र धेरै धनसम्पत्ति जोड्न सफल भए पनि यो मनलाई वशमा पार्नु चाहिं असाध्यै गाऱ्हो कुरा हो । कुनै आपद्विपद् वा समस्याको सामना गर्नुपऱ्यो कि हाम्रो प्रतिक्रिया पुरानै हुनेछ अर्थात् जस्तो प्रतिक्रिया ध्यान सिक्नु पूर्व थियो, अहिले पनि त्यही प्रतिक्रिया । तुरुन्तै हाम्रो मन विचलित हुन्छ, विक्षिप्त हुन्छ, हामी हड्बडाउँछौ, आत्तिन्छौं, असन्तुष्ट हुन्छौँ र रिसाउँछौं । किन हुन्छ त त्यस्तो ? किनभने हामीले विपश्यनाको सही अभ्यास गरेकै रहेनछौँ । अझ मुख्य कुरो, आफ्नो मनलाई वशमा पार्नेतर्फ केही पहलकदमी वा विशेष प्रयास नै गरेका रहेनछौं । यस चित्तलाई वशमा राख्ने वा नियन्त्रणमा राख्ने अभ्यास नै हाम्रो मुख्य अभ्यास भइदिए, हाम्रो चित्त वर्षौंपछि, वा महिनौंपछि वा हप्तौंपछि वा अझ भनौं दिनदिनै राम्रो, परिशुद्ध भएर जानुपर्थ्यो । आवश्यक हेतु प्रत्यय मात्र मिल्नुपर्छ, मतिशोधनको निरन्तर र परिश्रमपूर्ण अभ्यास गरिरहे अवश्य पनि मन राम्रो हुँदै जानेछ, शोधन हुँदै जानेछ । यो कुरा सत्य हो कि होइन कृपया तपाईंहरू आफैले अभ्यास गरेर हेर्नुहोस्, जाँच्नुहोस् ।

धार्मिक जीवन जीउने मौकाको फाइदा अहिले नै किन नउठाउने ?

ध्यानको अभ्यास वा धर्मको अभ्यासको मूल लक्ष्य नै सबै सत्त्वहरूलाई हित सुख प्रदान गर्नु हो । अहिले वा आजको लागि मात्र होइन, दिगोरूपमा पछिसम्मका लागि हितसुख प्रदान गरिराख्नु । प्राणीहरू र हामी संगसंगै यस दुःखमयी जन्ममरणको भवसागरबाट पूर्णरूपमा तरेर नगएसम्म हित गरिराख्नु हो ।

राग

तीव्र रागले भरिएको मनले तत्त्वलाई छर्लङ्ग वा जस्ताको तस्तै हेर्न सक्दैन, एक किसिमले हाम्रो विपश्यनामा यसले हस्तक्षेप नै गर्दछ । रागको कारण कुनै पनि पञ्चकामगुणका विषयलाई हामी जस्ताको तस्तै नलिईकन रङ्ग चढाएर वा बढाईचढाई गरेर लिन्छौं । जसले गर्दा हामी ती विषयलाई नित्य, स्वलक्षणले युक्त र स्वभावैले राम्रो ठान्छौं । वस्तुको गुणलाई बढाइचढाई गरेर लिएर त्यसलाई "राम्रो" भन्ने नाम दिएपछि 'यो त साँच्चिकै, स्वभावैले राम्रै रहेछ' भन्ने भ्रम हाम्रो मनमा पर्न जान्छ । त्यसपछि त्यसैमा हामी बेस्सरी टास्सिन्छौं वा त्यसलाई ग्राह गर्छौं (उपादान स्कन्ध) । त्यस अतिरञ्जितपूर्ण प्रतिभासमा नै टाँस्सिएपछि वस्तुको यथार्थ स्वरूप देख्ने हाम्रो क्षमता हराएर जान्छ ।

त्यस्तो भयो भने ग्राह्य विषय जस्तै तपाईंलाई अति मन पर्ने व्यक्ति वा कुनै वस्तुलाई सोझै हेरेर भावना गर्नुभन्दा ग्राहक चित्तलाई नै प्रत्यक्ष हेरेर भावना गर्नुहोस्। केवल आफ्नै चित्तलाई मात्र हेरिराख्नुहोस् । तपाईंलाई भ्रान्त पार्ने वाह्य ग्राह्य विषयबाट आफ्नो ध्यानलाई हटाएर अब भ्रान्त ग्राहक चित्तमा एकाग्रपूर्वक केन्द्रित गर्नुहोस् । वाह्य विषयको बारेमा सोच्नुको सट्टा तपाईं त्यस विषयमा अभिनिविष्ट भइसकेको मनलाई नै हेरिरहनुहोस् । हेर्दाखेरि यो सरल किसिमको ध्यान भएता पनि यसको अभ्यास गर्न थाल्नुभयो भने परिवर्तन तुरुन्तै देखापर्नेछ । एकदम प्रबल र थाम्नै नसकिने खालको राग वा आसक्तिलाई अकस्मात् यसरी रोक्न सकिन्छ । तपाईंको आफ्नै र रागका विषयहरूको यथार्थ स्वरूप हेर्ने क्षमता तपाईंको मनमा छ, त्यसको लागि ठाउँ छ तपाईंको मनमा । एकछिनको लागि मात्र त्यो अभ्यास गर्नुभयो भने पनि रागले भरिएको तपाईंको मन शान्तदान्त र नियन्त्रित हुन थाल्नेछ ।

रागी मनको असन्तुष्टि नै

तनाव र पीरको मुख्य कारण हो ।

राग आसक्तिलाई त्यागी दिनाले कुनै हानि हुँदैन

हाम्रो कुनै चीज त्यागिन्न ।

साँच्चै, दुःखलाई ग्राह गर्न छोड्नुभयो भने

तपाईंले भित्री शान्ति पाउनुहुनेछ, गहिरो सन्तुष्टि पाउनुहुनेछ।

आफूलाई सधैं सन्तुष्टि प्राप्त भइरहोस् भन्ने हेतुले तपाईं राग आसक्तिको पछि पछि दगुर्नुहुन्छ । तपाईंको लक्ष्य उपयुक्त नै छ र त्यसलाई हासिल गर्ने इच्छा गर्नु पनि जाहेज नै छ । तर हासिल गर्ने उपाय सही भएन, त्यसले त झन् तपाईंलाई असन्तुष्टि सिवाय केही दिनेवाला छैन ।

रागको जतिसुकै पछि पछि लागे पनि सन्तुष्टि कहिल्यै प्राप्त हुन्न ।

तपाईं निरन्तररूपले रागको पछि पछि लाग्नुभयो तर कहिल्यैं सन्तुष्ट हुनभएन । फेरि फेरि त्यसलाई पछ्याउनुभयो, फेरि पनि परिणाम उस्तै, तपाईंले असन्तुष्टि नै हात पार्नुभयो । तपाईं थाक्नुभएन, फेरि कोसिस गर्नुभयो, फेरि असन्तुष्ट नै हुनुभयो ।

सानातिना सुखप्रतिको आसक्ति परमसुख प्राप्तिको मार्गमा ठूलो बाधा हो ।

रागलाई हटाउनुहोस वा त्यागी दिनुहोस् भन्नाले सबै सुखलाई चटक्कै त्यागी दिनुहोस् भन्न खोजिएको होइन । राग र रागका विषयहरूलाई एकचोटि गहिरिएर हेर्नुभयो भने बाहिर बाहिर ती विषयहरू जतिसुकै सुखमयी, आरामदायी लागेता पनि तिनमा साँचो सुख कहीं पनि पाउनुहुन्न । त्यसकारण रागलाई त्याग्नुपर्छ भन्नुको अर्थ सबै सुखलाई त्यागी दिनुपर्छ वा सबै सुखबाट टाढा रहनुपर्छ भन्न खोजिएको होइन । साँच्चै भन्ने हो भने रागलाई त्यागी दिनासाथ साँचो सुख वा परम सुखका सबै सम्भावित मार्गहरू तपाईंको सामुन्ने आफै खुल्नेछन् । तपाईंले अहिलेसम्म साँचो सुखको स्वाद चाख्नु भएकै छैन र त रागजन्य सूक्ष्म दुःखलाई पनि तपाईंले सुख भनी ठानी रहनुभएको छ - तर स्वार्थ र रागलाई परित्याग गर्दा प्राप्त हुने अनन्त लाभलाई बुझ्नुभयो भने त्यस्तो किसिमको वैराग कतिको आनन्ददायक कतिको सुखदायक रहेछ भन्ने कुरा तब राम्ररी थाहा पाउनु हुनेछ ।

कुनै वस्तुप्रति आसक्त हुनु छुरीको धारमा टाँस्सिएको मह चाट्नु जस्तै हो ।

हेर्दा सुखदायी नै लागेता पनि त्यसले उल्टो आफैंलाई दु:ख नै दिइरहेको हुन्छ ।

राग आसक्तिलाई त्यागी दिनाका लाभहरू राम्ररी र स्पष्टसंग नबुझेसम्म धेरैजसो तपाईं द्विविधामा फसी नै राख्नुहुन्छ, मानौं मनको रणभूमिमा दुईटा परस्पर विरोधी दलहरूको युद्ध चलिराखे जस्तै, एउटा रागको दल, अर्को प्रज्ञाको दल । तर ती दुईमध्ये एउटाको पक्ष तपाईंले लिनैपर्छ । रागको पक्ष लिनुको साटो धर्म वा प्रज्ञाको पक्ष लिने कोसिस गर्नुहोस् । भ्रान्ति र तत्त्व यी दुईमध्ये तत्त्वलाई नै छान्नु जस्तै हो ।

कुनै पनि सांसारिक सुख कुनै नौलो कुरा होइन

बरु थप दु:ख दिने वस्तु हो ।

वाह्य वस्तुमा आधारित सांसारिक सुख दु:खकै अर्को रूप हो । सांसारिक सुखजन्य समस्या एउटा समाधान हुन पाउँदैन, अर्को उत्पन्न भइसक्छ । तर यो एकदम सूक्ष्म छ, सूक्ष्म भएको कारणले हामी यसलाई दु:ख भनेर चिन्दैनौं, यसलाई "खुसी वा सुख" नै भनिराखेका हुन्छौं। त्यो दु:खमा सुखको गलत (परिकल्पित) नाम प्रक्षेपित गरिन्छ र त्यही भ्रान्तिमा ग्राह र विश्वास पनि गरिन्छ ।

यस प्रकार संसारको असह्य दु:खदायी वन्धनगार पनि हामीलाई एकदम मनोरम हरियालीले भरिपूर्ण सुन्दर उद्यान जस्तो लाग्छ जुन वास्तवमा भ्रान्ति सिवाय केही होइन ।

जबसम्म रागको पछि पछि दौडिन्छ

सन्तुष्टि कहिल्यै पनि प्राप्त भइन्न ।

मति

तपाईंको जीवनमा आइ नै रहने विभिन्न आपद्‌विपद्, समस्या इत्यादि दु:खदायी एवं कष्टकर भावनालाई प्रतिकार गर्ने वा परिवर्तन गर्ने उपाय अहिले तपाईंसंग छैन । ती समस्याहरूको सामना गर्न मति शोधनका उपायहरूलाई नअपनाउञ्जेल ती समस्याहरूका कारण तपाईं सधै दु:खीत नै रहनुहुनेछ । समस्या वा आपद्‌विपद्‌को सामना त गर्नुपर्छ तर मतिशोधनको अभ्यासद्वारा ती समस्या आपद्‌विपद्‌हरू नै तपाईंको धर्माभ्यास गर्ने साधन बन्न सक्दछन् । भएन त यो आश्चर्यजनक कुरो !

आफ्नो सम्पूर्ण जीवनका सबै उतारचढाव र मनका सबै भावनालाई धर्मको सारमा बदलिदिन साँच्चै सकिन्छ ।

तपाईंलाई कुनै आपद्‌विपद् वा समस्या आइपरेमा यस्तो सोच्नुहोस, "सबै सत्त्वहरूको ठाउँमा मैले यो समस्या भोग्दैछु । असंख्य सत्त्वहरूलाई दु:ख भोगाउनुको सट्टा त्यो दु:ख म आफैंले भोग्छु, आफैमा लिन्छु ती सबै दु:ख।" समस्या वा दु:ख कतै बाहिर छैन, तपाईंको मन भित्रै छ । त्यसैले यसरी सोच्नाले समस्याको मुख्य हेतु नै परिशुद्ध भएर जाने हुनाले समस्या पनि रोकिन्छ । तपाईंलाई समस्या जस्तो लाग्न छाड्नेछ । यसरी समस्याको सामना गर्नाले तपाईंको मन सधैं प्रसन्न हुनेछ र अरूलाई पनि यसबाट हित नै हुनेछ । जब तपाईंको मनले अरूको हित सोच्न थाल्छ, त्यसले तपाईंको पनि पक्कै हित हुनेछ ।

तपाईं आफ्नो मनले कसरी लिनुहुन्छ सबैथोक त्यसैमा निर्भर गर्दछ ।

जब हामी आफूलाई सबैभन्दा कठिन अवस्थामा पाउँछौ, त्यसबेला निकै खिन्न, उदास र दुःखी बन्छौं । हाम्रो प्यारो साथीले पनि हामीलाई छोडेर गएको छ, हाम्रो जागिर गएको अवस्था छ, वास्तवमा त्यो बेला नै हो हामीले आफ्नो शत्रुसित लड्नुपर्ने - त्यो शत्रु को हो त ? त्यो शत्रु क्लेश हो । यस्तो सोचौं, "सांसारिक भावनाहरूसित लड्ने बेला यही हो । सांसारिक कुराहरूले मलाई कहिले पनि साँच्चै सुखपूर्वक रहन दिएन, उनीहरूसित लड्ने मौका यही हो, अहिले यो कुरा मैले बुझ्नैपर्छ । लड्नु भन्नाले कुनै वाह्य शत्रुसित लड्नु भन्न खोजिएको होइन, आफ्ना भित्री शत्रुसित लड्नु हो । अनादिकालदेखि अनन्त सांसारिक जुनीहरूसम्म तपाईं हराउँदै आएका शत्रुहरूलाई अब हराएरै छोड्न सक्रिय कदमहरू चाल्नुपर्‍यो । एकचोटि भित्री शत्रु पराजित भयो भने वाह्य शत्रु पनि धेरै बेर टिक्न सक्दैनन् ।

आत्मस्नेह सबै विघ्न वाधाहरू, दुःखहरूका मूलद्वार हो ।

परस्नेह अर्थात् एक जना प्राणीलाई मात्र पनि निःस्वार्थ ढङ्गले स्नेह गर्नु नै सबै सुखको द्वार हो ।

जिन्दगीमा हामी रोगी त हुन्छौं नै । त्यस्तो बेला पनि अरूको हितको बारेमा सोचेर रोगलाई किन नअंगाल्ने?

हामीले हानि व्यहोर्छौं । त्यस्तो बेला पनि अरूको हितको बारेमा सोचेर हानिलाई किन सहर्ष नस्वीकार्ने?

हामी विभिन्न कठिनाईहरू भेल्छौं । त्यस्तो बेला पनि अरूको हितको बारेमा सोचेर कठिनाई दुःखकष्ट सहर्ष किन नभेल्ने ?

हामीलाई विभिन्न आफन्त नातागोतासम्बन्धी समस्याहरू आइपर्छन् । त्यस्तो बेलामा पनि अरूको हितको बारेमा सोचेर किन त्यस्तो समस्यालाई सहर्ष नभेल्ने ?

हामीले एकचोटि मर्नैपर्छ । मर्नैपर्दा पनि अरूको हितको बारेमा सोचेर किन नमर्ने ?

यो भन्दा सुखी जीवन सार्थक जीवन अरू कुनै होला ?

अरूको लागि जताततै दुःख भोगिराखेका असंख्य प्राणीहरूका लागि कुनै पनि दुःखकष्ट उद्विघ्नता इत्यादि सहन सिकेको खण्डमा त्यहीं बोधि लाभ गर्ने मार्ग बन्नेछ । दुःख नैराश्यता पनि सबैभन्दा दुर्लभ चिन्तामणि रत्न हुनसक्दछ । यस चिन्तामणि रत्नले आफ्नो र अरूको सबै सुखका इच्छाहरूलाई सहजै पूरा गरिदिन्छ ।

स्वेच्छाले सबै कठिनाईहरू, कष्टहरूलाई अंगालेर

सबै अप्रिय अवस्थाहरूलाई मार्गमा बदल्नुहोस् ।

मान्छेले तपाईंको मनलाई देख्न सक्दैन, उसले त केवल काय र वाक मार्फत तपाईंको मनको अभिव्यक्ति मात्र जान्न सक्दछ । बोधिसत्त्वको मति लिएर दिनदिनै अभ्यास गर्नुहोस् ! कायिक र वाचिक कर्मद्वारा सबै प्राणीहरूलाई परम सुख प्रदान गर्ने आफ्नो आकांक्षा पूरा होस् ।

आपद्विपद् र समस्याका बारेमा सुन्नुपर्‍यो भने विचलित नहुनुहोस् -

समस्याहरू सुन्नका लागि नै हो हाम्रो कान ।

समस्या कानमा लाउने कुण्डल हो । यो खालि कानको अलंकार मात्र हो ।

हामीले आफ्नो मति नै परिवर्तन वा शोधन गर्न सकेका छैनौं भने आकाशभरि व्याप्त त्रिकालका सबै बुद्धहरूका सबै उपदेश सुने पनि हाम्रो मनमा केही पनि बोध हुन सक्दैन । मतिशोधन गर्दैनौं भने हामी कहिल्यै सुखी हुन्नौं, कहिल्यै मुक्त हुन्नौं । त्यसैकारणले यतिका असंख्य बुद्ध बोधिसत्त्वहरूले सत्त्वहरूको उद्धार गर्ने काममा अथकरूपले निरन्तररूपले तदारुकताका साथ लागि राख्दा पनि अझै अनेक प्राणीहरूले दुःख भोगेको भोग्यै छन् । अहिले उहाँ आर्य महासत्त्वहरूले हाम्रो उद्धार गरिरहनु नभएकोले हो त त्यसरी दुःखी सत्त्वहरू झन् झन् बढेका ? होइन; दोष हाम्रै हो, हामीले नै आफ्नो तर्फबाट अभ्यास गरेनौं, आफ्नो मति शोधन गर्ने प्रयत्न कहिल्यै पनि गरेनौं र त यसरी दुःख भोगिरहनुपऱ्यो ।

यदि सुखी बनाउने नबनाउने कुरा बुद्धहरू, बोधिसत्त्वहरू वा भनौं ईश्वरैको हातमा भइदिएको भए अहिले शायद दुःख भोगिरहेको एकजना प्राणी पनि रहने थिएन होला । तर वस्तुतः दुःखबाट मुक्तिको लागि हामी आफैले मिहेनत गर्नुपर्छ । यो हामी आफैं र बुद्ध बोधिसत्त्वहरू दुवैको हातमा छ ।

बुद्ध र बोधिसत्त्वहरू वैद्य जस्तै हुन् र उहाँहरूका धर्मोपदेश औषधि जस्तै हुन् । मानौं शारीरिक रोग लागेमा सबै उपचार पद्धति राम्रोसित जानेका र रोग निको पार्न सक्ने डाक्टर नै भएता पनि हामीले त्यो डाक्टरको सल्लाह मान्दैनौं भने हाम्रो रोग कहिले पनि निको हुनेछैन । डाक्टरको सल्लाह नमानेकोले हाम्रो रोग निको भएन भने त्यसमा डाक्टरको के दोष ! हामी रोगी भएको बेला डाक्टरको सल्लाह मान्दैनौं भने डाक्टर विचराले के नै गर्न सक्छ ? कही पनि गर्न सक्दैन । यो कुरो बुझ्नु र संझनु अति जरुरी छ ।

तपाईंका जीवनका समस्याहरूलाई समाधान गर्नु छ भने

तपाई आफ्नो मनलाई अरूको लागि खुल्ला पारी दिनुहोस्। कष्ट, आपद्हरू जतिसुकै होउन्, वा जतिसुकै कठिन होउन् ती सबैलाई अर्काको खातिर ग्रहण गर्नाले हामीले आफ्नो जीवनलाई बदल्न सक्छौं ।

मानिसले चित्त परिशुद्ध गऱ्यो भने त्यसले पूरा वातावरणमा पनि असर पार्न सक्दछ ; त्यसले वातावरण नै बदलिन्छ।

उदाहरणको लागि मेरो गुरु लामा येसेलाई नै लिनुहोस् । लामा येसेले सबैलाई एकदम दयालु व्यक्तिका रूपमा हेर्नुहुन्छ । मेरो परीक्षणमा गुरुको आफ्नै चित्त राम्रो भएकोले उहाँ वरिपरिका सबै मानिसहरू पनि दयालु र असल चित्तका नै लाग्ने गर्थे । मेरो गुरु नजीक बस्नाले वा हुनाले अरुका मन परिवर्तित हुन्थ्यो वा भनौं गुरुको उपस्थितिले अरुको मनलाई अधिष्ठित गर्थ्यो । यसको अर्थ के हो त भन्दाखेरि अकुशल चित्त भएकाहरूको चित्त पनि कुशल चित्तमा परिणत हुन सक्छ स्वार्थी चित्त पनि दयालु चित्तमा परिणत हुन सक्छ ।

आफ्नो मतिलाई निगरानीमा राख्नुपर्छ । चौबीसै घन्टा सधैं खालि मनले जे जे भन्यो त्यही त्यहीं मात्र गर्ने, त्यसैमा मात्र आँखा चिम्लेर विश्वास गर्ने गर्नुभयो भने घातकसिद्ध हुनसक्छ - क्लेशहरूले चाहेको कुरा नै यही हुन्, यो बोधिसत्त्वले चाहेको कुरा होइन ।

मतिको शक्तिलाई कम नआाक्नुहोस् ।

शान्ति

बिहान सवेरै उठ्दा आफ्नो जीवनको अर्थका बारेमा सोच्ने गर्नुहोस्, आफ्नो सार्वभौमिक उत्तरदायित्व (Universal Responsibility) का बारेमा सोच्ने गर्नुहोस् जस्तै : "सबै सत्त्वहरूका प्रति म जिम्मेवार छु, उत्तरदायी छु । तिनीहरूका सबै दुःख म शान्त गर्नेछु, निवारण गर्नेछु, तिनीहरूलाई म सुखी पार्नेछु ।" उठेर लुगा लगाउँदाखेरि यसरी सोच्नुहोस्, "मैले आफ्नो सार्वभौमिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने हुनाले यो लुगा लगाउँदैछु ।" खाना खाँदाखेरि संधै यो दुर्लभ मनुष्य चोलाको मर्म र उद्देश्य संझनुहोस् । सबै सत्त्वहरूको हितार्थ काम गर्न तपाईंको जीउ बलियो र तन्दुरुष्त हुनुपर्छ, खानालाई तपाईंको जीउ तन्दुरुष्त र बलियो पार्ने औषधिका रूपमा लिनुहोस् । सुत्न जाँदाखेरि पनि फेरि यस दुर्लभ मनुष्य चोलाको अर्थलाई संझनुहोस् । निद्रा पनि औषधि जस्तै नै हो । आज तपाईं सुत्न जानुहुन्छ जसको फलस्वरूप तपाईं तरो ताजा रहन सक्नुहुन्छ । अनि भोलि तपाईं त्यही सार्वभौमिक उत्तरदायित्व पूरा गर्न दिलोज्यानले काम गर्न सक्नुहुनेछ । आफ्ना सबै कामहरू केवल अरूकै लागि मात्र गर्नुहोस् । अरूको लागि खानुहोस्, अरूको लागि सुत्नुहोस्, अरूको लागि काम गर्नुहोस्, अरूको लागि बाँच्नुहोस् । त्यसपछि जब मर्ने बेला आइपुग्छ, अरूकै लागि मर्नुहोस् ।

विश्वशान्तिका लागि यो एक यथार्थपरक र व्यावहारिक योगदान हो । यो हामीले जुनसुकै बेला पनि गर्न सक्छौं, दिनमा रातमा जुनै समयमा गर्न सक्छौं ।

तपाईंको मैत्रीचित्तले सारा सत्त्वहरू सुखी बन्छन् ।

परिवार, समाज, राष्ट्रको सुख शान्ति हाम्रो आफ्नो मैत्री चित्तमा निर्भर गर्दछ । हामी एक अर्कालाई मैत्रीचित्तले व्यवहार गर्छौं कि गर्दैनौं त्यसमा भर पर्दछ ।

हरेक सत्त्वको सुखको लागि हामी आफैं पूर्णरूपले जिम्मेवार छौं । हामी सबैको सार्वभौमिक उत्तरदायित्व हो यो । यो पूर्णरूपमा हामी सबैमा निर्भर हुने कुरा हो। मनलाई तालिम दिने काम थालेपछि त्यो काम विश्व शान्तिको लागि साँचो र परम समाधान हुनेछ - पृथ्वीमा मात्र शान्ति हुने होइन, असंख्य लोकधातुका सारा सत्त्वहरूलाई पनि यसले शान्ति प्रदान गर्नेछ ।

युद्ध केही समयका लागि वा अस्थायीरूपले मात्र नहुनु वास्तविक शान्ति होइन । वास्तविक शान्ति त मनबाट मात्र आउँछ ।

विश्व शान्तिका लागि कसरी योगदान दिने भन्ने बारेमा हामी सबैका ठूल्ठूला विचारहरू मतहरू होलान् तर आफ्नो परिवार, आफ्नो कार्यशालामै हामीले शान्तिको वातावरण बनाउन सकेनौं भने ती ठूल्ठूला विचारहरूको आखिर के प्रयोजन ? आफ्नै मनमा शान्ति कायम गर्न सकेनौं भने हामी कसरी विश्वशान्तिको दिशातर्फ अघि बढ्न सक्छौं ?

करुणा

करुणाको साथमा बाँच्नुहोस् ।

करुणाको साथमा काम गर्नुहोस् ।

करुणाको साथमा देहत्याग गर्नुहोस् ।

करुणाको साथमा ध्यान गर्नुहोस् ।

करुणाको साथमा रम्नुहोस् ।

जब समस्या आइपर्छ

करुणाको साथमा त्यसलाई झेल्नुहोस् ।

शाक्यमुनि बुद्ध जब बोधिसत्त्वका रूपमा हुनुहुन्थ्यो, त्यसबेला तीन असंख्य कल्पसम्म आफ्नो पावन शरीर दान गर्नुभयो । आँखा चाहिनेहरूलाई उहाँले आँखा दान गर्नुभयो, हातखुट्टा चाहिनेहरूलाई हातखुट्टा दान गर्नुभयो; त्यस्तै एक जन्ममा त महासत्त्व राजकुमारका रूपमा आफ्नो सम्पूर्ण शरीर नै भोकाँएका बघिनी र त्यसँका डमरुहरूलाई खुवाउनुभयो । कैयौंपल्ट उहाँले राजा भएर बारम्बार आफ्ना सम्पत्तिहरू गरीब दुःखी आर्तहरूलाई दान गर्नुभयो । तीन असंख्य कल्पसम्म शाक्यमुनि बुद्धले षड्पारमिता - दान पारमिता, शील पारमिता, क्षान्ति पारमिता, वीर्य पारमिता, ध्यान पारमिता र प्रज्ञा पारमिता - को अभ्यास गर्नुभयो । त्यसपछि उहाँले हामी र सबै प्राणीलाई सबै प्रकारका दुःख कष्टबाट मुक्ति प्रदान गर्न, सबै प्राणीहरूलाई बोधि लाभ गराउनका लागि सम्यक् सम्बोधि लाभ गर्नुभयो ।

हामीले पनि यस्तै जीवन जिउने चेष्टा गरौं, यस महान गुणलाई तिर्ने चेष्टा गरौं । **हाम्रा सबै परम इच्छा आकांक्षाहरूलाई परिपूर्ति गरिदिने चिन्तामणिरत्न हो करुणा ।** जब हामीले कुनै व्यक्ति वा कुनै जनावर उपर वा जोसुकै प्राणी उपर करुणा राख्छौं, ती प्राणीहरू दुःखबाट मुक्त होउन् भन्ने कामना गर्छौं । हाम्रो यो करुणा प्रबल भइसकेपछि खालि यसरी कामना वा इच्छा मात्र गर्दैनौ, प्राणीहरूको हितार्थ साँच्चिकै काम गरेर पनि देखाउँछौं। प्राणीहरूलाई दुःखबाट मुक्त गर्ने अभिभारा हामी आफैंले बहन गर्छौं ।

यसरी, सबै प्राणीहरूका दुःख निवारण गर्ने र सबै प्राणीहरूलाई सुखी पार्ने जिम्मा सम्पूर्णरूपले हाम्रै काँधमा छ । हाम्रै हातमा रहेको कुरो हो यो । यस सार्वभौमिक उत्तरदायित्व हामी सबैले बहन गर्नैपर्छ ।

हरेक व्यवहारमा सावधान हुनुहोस्, दयालु हुनुहोस् । यस्तो अवस्थामा संझनुपर्ने पहिलो कुरा नै करुणा हो, र पहिलो अभ्यास पनि करुणा नै हो ।

अरू प्राणीहरूसित तपाईंले गर्ने व्यवहारमा गहिरो ध्यान दिनुहोस् । सबैजनालाई वा हरेक प्राणी उपर तपाईंले उस्तै करुणा राख्न सक्नुहुन्न होला तर केही करुणा त तपाईभित्र छ छ । यसमा पनि अनुमोदन गर्नुहोस् ।

अरू कसैले करुणाको अभ्यास नगरे पनि तपाईंले चाहिं अभ्यास गर्नुहोस् ।

शत्रुप्रति करुणा

आफूलाई हुने सबै हानि दुःख आफ्नै चित्तबाट उत्पन्न हुन्छन् त्यस्तो कुनै हानि हुँदैन, दुःख हुँदैन जो आफ्नै चित्तबाट उत्पन्न नभएको होस् ।

तपाईंलाई घृणा गर्ने, मन नपराउने व्यक्ति उपर पनि कसरी करुणा जगाउन सक्नुहुन्छ ? सबैभन्दा पहिले त यो कुरा जान्नुपर्‍यो कि त्यो घृणा गर्ने व्यक्ति स्वयं मोह र द्वेषबाट पूर्णरूपले विक्षिप्त छ, अतृप्त राग चित्तबाट ग्रसित छ । त्यो व्यक्ति कुनै पनि हिसावले स्वतन्त्र र मुक्त छैन, त्यो कुरा जान्नु अति जरुरी छ । तिब्बत देश चीनियाहरूको हातबाट क्षतविक्षत भइराखेजस्तै उनीहरूको वशमा रहे जस्तै त्यो व्यक्ति पनि मोहको वशमा छ, मोहद्वारा क्षतविक्षत छ पूर्णरूपले । तपाईंलाई घृणा गर्ने व्यक्ति पक्कै पनि एउटा मोहद्वारा मात्र पीडित छैनन्, अत्यन्तै ठूलो धेरै मोहले पीडित छ विचरा । वस्तुतः व्यक्ति र उसको रीस वा क्रोध एउटै हुँदैन, वा समान हुँदैन त्यसैले कुनै पनि व्यक्तिलाई उसको क्रोधसंग समान ठानेर, एउटै ठानेर प्रतिक्रिया गर्नुको साटो त्यो व्यक्ति, उसको मोह, क्रोधलाई छुट्टाछुट्टै वा अलग अलग हेर्ने गर्नुपर्छ । क्रोध र व्यक्ति दुवै एउटै हुन् भन्ने भ्रम मात्र हो वास्तवमा त्यस्तो होइन । अरु त के, कुनै व्यक्तिलाई उसको क्रोधसित जोडेर वा एकीकृत गरेर लिँदा, त्यो क्लेशले ऊ त पीडित भइराखेकैछ तर तपाईं ऊ भन्दा ज्यादा पीडित वा दुःखी हुनुहुनेछ । जबकि व्यक्ति र क्रोध भिन्नाभिन्नै हुन् भनी सोच्दा जुन वास्तवमा सत्य नै हो, करुणाको लागि केही ठाउँ तपाईंको मनमा खाली रहनेछ ।

कुनै व्यक्तिले तपाईंलाई घृणा गर्छ, तपाईंसंग दुर्व्यवहार गर्छ भने त्यस्तो व्यवहार गर्दा ऊ केही छिन भएपनि खुसी नै होला तर वास्तवमा त्यो खुसी दुःख हो जुन खुसी जस्तो देखिन्छ मात्रै । घृणा गर्ने व्यक्तिले आफ्नो द्वेषलाई नै सुख भन्ठानेको हुन्छ, तर साँच्चै त्यो त दुःख नै हो । त्यसलाई दुःख भनेर चिन्न सक्नु र नसक्नु यहाँ फरक यति मात्र छ । तपाईंलाई घृणा गर्ने वा तपाईंसंग शत्रुता गर्ने व्यक्ति उपर पनि करुणा राख्नुपर्ने दोस्रो कारण यही नैं हो । ऊ करुणाको पात्र हो ।

तेस्रो कारण चाहिं के हो भने त्यो घृणा गर्ने व्यक्तिले पनि तपाईंले जस्तै नै दुःख दुःखताको दुःख भोग्नैपर्छ । भन्नुको अर्थ उसले जन्म, जरा, व्याधि, मरण, अप्रिय संयोग, प्रिय वियोग जस्ता सार्वभौमिक दुःख लगायत अनेकौं र अनगिन्ती दुःखहरू भोग्नुपर्छ । त्यो व्यक्ति कति दुःखी छ हेर्नुहोस् ?

यी सबै दुःखहरू त छँदै छन्, त्यसमाथि पनि तपाईंलाई घृणा गरेर, तपाईंसंग दुर्व्यवहार गरेर झन् झन् थप दुःख भोगाउने कर्म बनाउँदैछ झन् झन् दुर्गतिमा पुर्‍याउने कर्म बनाउँदैछ ।

अनि, त्यसबेला उसको क्रोधको बदलामा तपाईंले क्षान्तिको अभ्यास गर्नुभएन भने, त्यो दुःखी प्राणीप्रति करुणा राख्नुभएन भने झन् त्यसको विपरीत त्यो व्यक्तिलाई क्रोधको जवाफ क्रोधले नै दिनुभयो भने, त्यस्तो क्रोध उत्पन्न गरेर तपाईंले त्यो व्यक्तिलाई दुःखरूपी खाडलमा अझ धकेल्दै हुनुहुन्छ ।

यी सब कुराहरूको बारेमा विचार गर्ने हो भने तपाईं सामु अन्य विकल्प नै रहँदैन : भन्नुको मतलव सबै प्राणीका प्रति अझ तपाईंका शत्रुप्रति पनि करुणा राख्नै पर्ने हुन्छ ।

यदि कुनै कर्मले अरू प्राणी वा शत्रुलाई हानि गर्दछ भने

त्यसले तपाईंलाई पनि हानि नै गर्दछ ।

कसैले तपाईंलाई मन पराउँदैन, र असाध्यै नराम्रो किसिमले तपाईंसित दुर्व्यवहार गर्दछ भने क्षान्तिको अभ्यास गर्ने त्यो ठूलो अवसर हो जुन तपाईंको हातमा छ र त्यो अभ्यासद्वारा प्रज्ञा र करुणाको मार्गमा आफ्नो मनलाई विकसित वा अभ्यस्त पार्दै लान सकिन्छ ।

तपाईंलाई मन नपराउने, घृणा गर्ने वा दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्ति नै भएन भने तपाईंले यस्तो अवसर (क्षान्तिको अभ्यास गर्ने अवसर) कहाँ पाउनुहुन्छ ? कुनै मानिसले तपाईंलाई संधै माया मात्रै गर्छ र तपाईंको प्रशंसा मात्रै गर्छ भने संधै त्यसरी नै आफूले माया र प्रशंसा मात्र पाइराखोस् भन्ने तपाईं चाहनुहुन्छ, त्यतिबेला अभ्यास गर्ने अवसर खोइ त ? क्षान्तिको अभ्यास गर्ने अवसर खोइ ? परस्नेह र सर्व सत्त्वको हित चिताउने चित्त तपाईंले यस्तो अवस्था मा कसरी उत्पन्न गर्नसक्नुहुन्छ ? तपाईंलाई मन नपराउने व्यक्तिले मात्र तपाईंलाई क्षान्तिको अभ्यास गर्ने सुनौलो मौका प्रदान गरी राखेको हुन्छ र अनन्त लाभहरू दिई राखेको हुन्छ। हेर्नुहोस्, मलाई पक्का विश्वास छ कि तपाईंलाई क्षान्ति तथा करुणाको अभ्यासको अत्यन्तै आवश्यकता छ र त्यो अभ्यास गर्ने अवसर तपाईंसित द्वेष गर्ने व्यक्ति सिवाय अरू कसैले पनि प्रदान गर्न सक्दैन । त्यसैले ती व्यक्तिहरू त कति दयालु पो रहेछन् ।

भित्रै क्रोध छैन भने

बाहिर पनि शत्रु हुँदैन ।

“उसले मेरो हानि गर्‍यो, मसंग दुर्व्यवहार गर्‍यो इत्यादि” सोच्दै कसैसित तपाईंको असाध्यै ठूलो रीस उठ्यो भने तपाईंले उसलाई ‘शत्रु’ को दर्जा दिनुहुनेछ । तर त्यो व्यक्तिलाई प्रज्ञाको आँखाले हेर्ने हो भने त्यो शत्रुमा कुनै दोष देख्दैनौं बरु त्यसको सट्टा त्यो शत्रु त हामीलाई क्षान्तिको पाठ सिकाउने परम मित्र पो रहेछ भन्ने ज्ञान हुन थाल्छ । क्रोधलाई पालुञ्जेल अनगिन्ती वाह्य शत्रुहरू भई नै रहन्छन् । तर मनमा क्रोध नै छैन भने एक जना पनि वाह्य शत्रु रहनेछैन, कसैले आएर हाम्रो नराम्रोसंग आलोचना गरोस्, या हानि गरोस् वा हाम्रो ज्यानै लिन खोजोस्, एकजना व्यक्ति पनि हामीलाई शत्रु जस्तो लाग्नेछैन ।

तपाईंले घृणा गर्ने व्यक्ति पनि करुणाको पात्र नै हो ।

प्राणीहरूले कसरी अनेक प्रकारले दुःख भोगी राखेका छन् वा भनौं शत्रुका रूपमा देखापरेका प्राणीले पनि कस्तो ठूलो दुःख भोगी राखेका छन् भन्ने कुरा मात्र थाहा पाउनुभयो भने करुणा उत्पन्न भइहाल्नेछ । यस प्रकार करुणा उत्पन्न भइसके पछि, त्यो करुणा शत्रुप्रति पनि राख्नुपर्छ, त्यसरी नै एक एक गर्दै तपाईंको नगर वा सहरका सबै प्राणीप्रति करुणा जागृत गर्दै लानुपर्छ र अन्ततोगत्वा संसारका सबै प्राणीप्रति करुणा राख्न थाल्नुहुनेछ । सबैप्रति करुणा राख्नुहोस् । सबै प्राणीहरूका दुःख, मोह, भ्रान्ति स्वभावैले उस्तै उस्तै छन् । सबै आफ्नै जेलमा पूर्णरूपमा थुनिएका छन् । उनीहरूको अवस्था साँच्चै कस्तो असह्य र नाजुक छ भन्ने कुराको अनुभूति हुन थालेपछि उनीहरूका लागि केही गरूँ भन्ने भावना मनमा स्वतःस्फूर्तरूपले पलाएर आउनेछ । जे भने पनि उनीहरूको त्यस्तो दुःखद अवस्था देखेपछि तपाईंले उनीहरूका लागि केही नगरी बस्नै सक्नुहुन्न, तपाईंले अलिकति पनि चैन पाउनुहुन्न । हो कि होइन भन्नुहोस् ?

असल चित

सोचाइलाई विशाल पार्नुहोस् । सबै ठाउामा रहेका सबै सत्वहरुको उद्धार गर्ने यो बोधिसत्वको उपायकौशल्यहो ।

आफ्नो मात्र दु:ख, समस्या हटाएर आफूलाई मात्र सुखी पार्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । सीधै भन्ने हो भने आफ्नो जीवन जीउने अत्यन्तै हीन आशय हो यो । जसले गर्दा आफ्नो र अरू दुवैको हित सुख निश्चित हुन्छ, त्यो पो महान र अत्यन्तै उत्कृष्ट आशय हो । जस्तो हामी आफूलाई स्नेह गर्छौं, त्यसरी नै सबै सत्त्व प्राणीहरू – दु:ख भोगी राखेका वा सुखको लागि तड्पिराखेका सबै ठाउँका प्राणीहरूलाई पनि उत्तिकै स्नेह प्रदान गर्ने माया गर्ने आशय हो यो । यसले नै साँच्चिकै साँचो सुख र सन्तुष्टि प्राप्त हुन्छ ।

आखिर तपाईं केवल एकजना मात्र प्राणी हुनुहुन्छ । आफ्नो लागि जतिसुकै मरिमेटेर परिश्रमपूर्वक काम गरे तापनि आखिर एकजना प्राणीले एकजना प्राणीको लागि मात्र काम गरेको ठहरिन्छ । एकजना प्राणीको मात्र उद्धार हुने भयो । यो असाध्यै सीमित भयो । यो आशय असाध्यै संकीर्ण र हीन भयो । आफूलाई वा आफ्नो लागि मात्र सुख प्राप्त गर्ने जुन तपाईंको आशय छ, त्यो एकदम सानो र सीमित भएको कारणले त्यसबाट तपाईंलाई हुने लाभ पनि सानै र एकदम सीमित नै हुनेछ । यस्तो सानो आशयले तपाईंले परम सुख, महान लाभ पाउन सक्नुहुन्न, अरू त के कुरा साँचो अर्थमा लौकिक सुख पनि दिगो रूपमा पाउनुहुन्न ।

आफूलाई मात्र स्नेह गर्ने (आत्मस्नेही) चित्तलाई वा अरूलाई भन्दा आफूलाई नै धेरै माया गर्ने स्वार्थी चित्तलाई परिवर्तन गरेर आफूलाई भन्दा ज्यादा अरूलाई माया गर्ने परकल्याणाभिमुखी चित्त बनाउन सक्नुभयो भने शीघ्र नै साँचो सुख र सन्तुष्टिको ढोका खुल्न थाल्नेछ ।

जहाँतहीं सुखै सुख, सबैजनाको सुख

तपाईंको आफ्नै सुख बन्यो भने

कति जाति हुन्थ्यो होला ?

अरूलाई माया गरेर बाँच्न थाल्नुभयो भने तपाईंको अन्तिम क्षण अर्थात् मृत्युको क्षणमा पनि तपाईं ओठमा मुस्कान र हृदयमा खुसी लिएर मर्न सक्षम हुनुहुनेछौं ।

परस्नेह वा अरूलाई माया गर्न थाल्ने बित्तिकै तपाईंका सारा समस्या दु:ख समूल जष्ट हुनेछ ।

तपाईं नरकमै जन्मिनुपरे पनि, दु:खी हुनुपर्ने कुनै कुरा छैन, दु:खै भोगे पनि तपाईं एकजनाले मात्र भोग्नुहुन्छ यसमा कुनचाहिं ठूलो कुरा भयो त । तपाईं यो संसारबाट मुक्त नै हुनुभयो वा आफ्नो लागि तपाईंले निर्वाणै प्राप्त गरे पनि खुसी हुनुपर्ने कुरा छैन, मुक्त नै भए पनि तपाईं एकजना मात्र पो मुक्त हुनुभयो । अरू प्राणीहरू असंख्य भएका कारण उनीहरू आफूभन्दा कहाँ हो कहाँ महत्त्वपूर्ण र दुर्लभ छन् ।

तपाईंको जीवन अरूको लागि हो भन्ने कुरा संझनुहोस् ।

हाम्रो आफ्नै सुखको लागि, हामी आफू बाँच्नका निमित्त महत्त्वपूर्ण चीज हो । यो सबैभन्दा दुर्लभ र मूल्यवान चीज हो, संसारका सबै धनसम्पत्ति भन्दा पनि मूल्यवान चीज हो करुणा । असल चित्त, राम्रो चित्तको अभ्यास गर्नु भनेको सबै खालका शिक्षा पाउनु भन्दा पनि महत्त्वपूर्ण र दुर्लभ छ । असल चित्तको लागि अभ्यास गर्नु ध्यानको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण रूप हो ।

असल चित्तले तपाईंको सम्पूर्ण जीवनलाई नै लाभदायक बनाइदिन्छ ।

बोधि

अहिले तपाईंको मनमा यसै क्षण सबै आवधिक (क्ये च्यिग्) र परम (थार थुग्) सुख पाउने क्षमता छ, अरू त के कुरा सम्यक् सम्बोधिको अनुत्तर सुख लाभ गर्ने क्षमता पनि तपाईंको यसै मनमा छ ।

कुशल (असल) चित्त बिना बोधि लाभ गर्ने कुरा असम्भव छ ।

संवृति सत्यका रूपमा म र तिमी, संसार र निर्वाण, दुःख र सुख भन्ने कुराहरू रहला तर शून्यतामा ती सबै बीच कुनै फरक वा भेद रहन्न । शून्यतामा सबै एक रसका हुन्छ, समता भावका हुन्छ ।

सूर्योदय हुँदाखेरि हुन त उदाउने सूर्य त एउटै मात्र हो तर त्यो पृथ्वीका सबै तरल पदार्थमा प्रतिविम्बित हुन्छ, पातमा रहेको एउटा सानो शीतको थोपादेखि लिएर सबै सागर, नदीनाला, समुद्र इत्यादिमा सूर्यको प्रतिबिम्ब देखिन्छ । पानीमा प्रतिबिम्बित हुने आशय त सूर्यको होइन र न प्रतिबिम्बित हुनलाई केही प्रकारको मिहेनत नै गर्नुपर्छ सूर्यले । सूर्य उदाउने बित्तिकै प्रतिविम्ब त आफ से आफ देखिहाल्छ । ठीक यस्तै प्रकारले सम्यक् सम्बोधि लाभ भइसकेपछि तपाईंले पनि स्वतस्फूर्तरूपले आफ से आफ काय, वाक् र चित्तद्वारा विभिन्न उपायहरू प्रकट गरेर उद्धार गर्नुहुन्छ ।

परिशुद्ध चित्त भएकाहरूका लागि बुद्ध परिशुद्ध रूपमा देखापर्नुहुन्छ; अशुद्ध चित्त भएकाहरूका लागि बुद्ध अशुद्ध रूप, सामान्य रूपमा प्रकट हुनुहुन्छ । जसो गर्दा कुनै प्राणीको उद्धार हुन्छ त्यही रूपमा बुद्धले आफूलाई प्रकट गर्नुहुन्छ ।

दुष्ट चित्तले भगवान् बुद्धको शरीरमा छुराले चोट पुऱ्याउने प्राणी पनि होला भने अर्कोतिर बुद्धको शरीरलाई तेल घसेर सुगन्धित पार्ने प्राणी पनि होला । तर बुद्धले यी दुई प्राणीबीच कहिल्यै भेदभाव गर्नुहुन्न । बोधि लाभ गरेको व्यक्तिको तर्फबाट भेदभाव हुने त कुरै हुँदैन; उहाँमा त केवल ती दुवैका प्रति उत्तिकै करुणा मात्र हुन्छ । आफूलाई सहयोग गर्ने व्यक्तिलाई ज्यादा करुणा राख्ने वा आफ्नो शरीरलाई टुक्रा टुक्रा हुने गरी काट्ने व्यक्तिप्रति कम करुणा वा करुणै नराख्ने, त्यस्तो सोच बुद्धमा कदापि हुन सक्दैन । बुद्धले त सबै प्राणीहरूको हितमा निष्पक्ष ढङ्गले काम गर्नुहुन्छ । यसै लक्ष्यतिर हामी पनि अगाडि बढेर काम गरौं ।

शाक्यमुनि बुद्ध र त्रिकाल (भूत, वर्तमान र भविष्य) का सबै बुद्धहरू लगायत विभिन्न ठूल्ठूला धर्मगुरुहरू पनि प्रारम्भिकरूपमा हामी जस्तै नै हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूमा पनि अविद्या, क्रोध, राग, इर्ष्या, मद, व्यापाद तथा अन्य क्लेशहरूका साथै अरू पनि समस्याहरू थिए । तर उहाँहरूले आफ्नो जीवनलाई ती समस्याहरूमा मात्र अल्झाएर त्यतिकै छोड्नुभएन । आफ्नो मनका भित्री गुणहरूलाई विकास गर्न उहाँहरूले भरमग्दुर प्रयास गर्नुभयो र हामी भन्दा भिन्न हुनुभयो । चित्तका दोषहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै लगेर कुशल गुणहरूलाई उत्पन्न गर्दै लान उहाँहरूले परिश्रम गर्नुभयो । चित्तका कुशल गुणहरूको सार नै सबैका प्रति करुणा हो । हामीले पनि त्यस्तै गर्दै लगौं ।

एक क्षण पनि खेर नफाल्नुहोस् ।

आत्मस्नेह र परस्नेह

आफूले भोग्ने गरेका सबै दुःखहरूलाई ग्राह गर्नुको सट्टा यो 'अहम्' वा आत्मस्नेही चिन्तनलाई दिनुहोस् ।

आतंककारीहरू सबै नास भएर गए अमेरिकालीहरू कति खुसी हुन्छन् । अमेरिकालीहरूले आतंककारीहरूलाई व्यवहार गरेजस्तै यस "अहम्" लाई पनि त्यसरी नै व्यवहार गर्नुहोस् । सोच्नुहोस्, "आतंककारीभन्दा तीन करोड गुणा खतरनाक र हानिकारक छ यो 'अहम्' (दाग्) ।

सबै समस्यालाई आत्मस्नेहको पुरानो रोग निको पार्ने औषधिमा परिणत गर्नुहोस् ।

तपाईंले अहिलेसम्म कस्ता कस्ता आपद्‌विपद्‌हरू, समस्याहरू झेल्नुभयो होला, एक एक गरी ती सबै संझनुहोस् र ती समस्याहरूको सम्बन्ध स्वार्थी मनसंग छ कि छैन जाँचेर हेर्नुहोस् ।

यस्तो अभ्यास अलि परिश्रमपूर्वक गर्न थाल्नुभयो भने, अन्ततः यही आत्मस्नेही चिन्तनसित तपाईंका सारा समस्याको कस्तो घनिष्ट सम्बन्ध रहेछ भन्ने कुरा छर्लङ्ग देखिनेछ । परीक्षण गरेर हेर्नुभयो भने आत्मस्नेही चित्तका दोषहरू अझ गहिरोरूपमा तपाईंले देख्नुहुनेछ र हुँदाहुँदै तपाईंका परम शत्रु नै यही रहेछन् भन्ने कुरा पनि बुझ्नुहुनेछ ।

परिकल्पित वाह्य शत्रुको विषयमा कुरा गरौं, तपाईं जति त्यो शत्रुलाई खतरनाक र हानिकारक ठान्नुहुन्छ त्यति नै ज्याँदा तपाईं र त्यो शत्रुबीचको दूरी बढ्दै जानेछ। ठीक त्यसरी नै तपाईं जति त्यो आत्मस्नेही चित्तरूपी शत्रुलाई खतरनाक एवं हानिकारक ठान्नुहुन्छ, त्यति नै ज्याँदा तपाईं र आत्मस्नेही चित्तबीचको दूरी फराकिलो हुँदै जानेछ । तपाईंले स्वत आफूलाई झन् झन् त्यो आत्मस्नेही चित्तबाट टाढा राख्न चाहनुहुनेछ।

अरू प्राणी एकजना मात्र भए पनि त्यो प्राणी तपाईंभन्दा बढी महत्त्वपूर्ण छ । किन ? त्यो प्राणी मनुष्य वा जन्तु जोसुकै भए पनि यदि त्यो प्राणीप्रति तपाईंको स्नेह, माया ममता छ भने त्यो प्राणीको लागि तपाईंले आफ्नै बलिदान समेत दिन चाहनुहुनेछ, त्यसले तपाईंकै परिशुद्धि हुनेछ र तपाईंले नै अनन्तरूपमा पुण्यसंभार गर्नसक्नुहुनेछ । परस्नेहले परमसुखको अवस्था अर्थात् निर्वाण वा बोधिसम्म पनि तपाईंलाई पुऱ्याइदिन्छ ।

अर्को तर्फ, आत्मस्नेह बोधि लाभका लागि बाधा हो । आत्मस्नेह गर्न थालेदेखि नै बोधिको लागि ठूलो तगारो वा विघ्न परार्थक्रियामा ठूलो विघ्न बाधा खडा गरी सक्नुभयो ।

जुनबेलादेखि परस्नेह गर्न थाल्नुहुनेछ,

त्यसबेलादेखि तपाईंको साँचो सफलताको सुरुवात हुनेछ ।

जबसम्म हामीले आफ्नो चित्तको विकास गर्दैनौं, शोधन गर्दैनौं जबसम्म आत्मस्नेही चित्तलाई परस्नेही चित्तमा बदल्दैनौं, तबसम्म हामीले अरूलाई हानि नै गरिराखेका हुन्छौं, दुःख दिई नै राखेका हुन्छौं । साँच्चै आत्मस्नेही चित्तबाट उत्प्रेरित कार्यद्वारा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षतवरले खालि अरू प्राणीको मात्र हानि गरिराखेको हुन्छ । यस्तो आत्मस्नेही चिन्तनले काम गऱ्यौं वा व्यवहार गऱ्यौं भने सबै प्राणीले हामीबाट केवल हानि र दुःख मात्र पाई राख्नेछन् । उनीहरूले दुःख पाउने नपाउने कुरा त हामी मै निर्भर हुँदारहेछ ।

जब तपाईं अरूलाई स्नेह गर्छौं

तपाईंका सबै इच्छाहरूको परिपूर्ति हुनेछ ।

जुन आत्माको परिकल्पना तपाईंले गर्दै हुनुहुन्छ, जुन आत्मालाई तपाईंले यतिका माया गर्नुहुन्छ, त्यस्तो परिकल्पित आत्मा तपाईंलाई संसारको सबै चीजभन्दा प्यारो लाग्छ, महत्त्वपूर्ण लाग्छ, त्यस्तो आत्मा कही पनि छैन, न शरीर भित्र छ, न शरीर बाहिर, न मन भित्र छ न मन बाहिर । जब जब आत्मस्नेही चिन्तन उत्पन्न हुन्छ, कृपया यो कुरालाई संझनुहोस् ।

चित

सबै आफ्नो चित्तको कार्यमा निर्भर हुन्छन् ।

धेरैजसो हामी साधारण प्राणीहरूको मन भर्खर भर्खर हिंड्न जानेको एकदम जिद्दी बच्चा जस्तै हुन्छ । त्यो जिद्दी बच्चालाई जस्तै यो मनको पनि राम्ररी हेरविचार गरिनुपर्छ । मनले जे जे भन्यो ती सबै गर्न हामी सक्दैनौं, मनले जे जे माग्यो ती सबै चीज हामीले दिन पनि सक्दैनौं । त्यो जिद्दी बच्चाले जे जे भन्यो हामी त्यही गर्न नसके झैं मनको हरेक मनमानी पनि पूरा गर्न सक्दैनौं। बच्चाले भनेका वा मागेका सबै चीज पुऱ्याइदियो भने त्यो वच्चा छाडा उच्छृङ्खल भएर निस्कनेछ । त्यसैले मनले जे जे भन्यो त्यही त्यहीं निशंकोचरूपले मान्नु खतरनाक हुनेछ ।

मन के हो ? मन अरू केही होइन मनद्वारा नै 'आरोपित (विज्ञान) मात्र' हो ।

चित्त एउटा पीठोको डल्लो जस्तै हो । भन्नाको तात्पर्य यसलाई मुछेर जुनसुकै आकारमा पनि ढाल्न सक्नुहुन्छ। यसलाई मुछेर दुःखको आकार दिन सक्नुहुन्छ वा यसैलाई मुछेर परम सुख निर्वाणको आकार पनि दिन सक्नुहुन्छ।

चित्त कुनै चेला वा शिष्य जस्तै हो । किनभने तपाईं सधै यसको गुरु हुनुपर्छ, सधै यसलाई पाठ पढाउनुपर्छ ।

चित्त बच्चा जस्तै हो अर्थात् तपाईं यसको आमाबाबु बन्न सक्नुपर्छ र सधै यसलाई सावधानीपूर्वक र प्रेमपूर्वक हेरचाह गरेर यसलाई सही मार्गदर्शन दिइरहनुपर्छ । यदि तपाईं पनि बच्चा जस्तै भएर बच्चाले जे जे भन्यो त्यसलाई मान्दै जानुभयो भने, यसरी बच्चा हुनुभयो भने ठूलो विघ्न वाधा उत्पन्न भएर जीवन दुःखमयी बन्नेछ।

चित्त डुङ्गा सरह हो र तपाईं त्यो डुङ्गा हाँक्ने कप्तान हुनुहुन्छ ; चित्त मोटरगाडी हो भने तपाईं त्यसको चालक हुनुहुन्छ । जहाज हाँक्ने कप्तानका रूपमा समुद्रको पानी कस्तो छ जान्नुपर्छ, चालकका रूपमा बाटोलाई हरेर गाडी हाँक्नुपर्छ, नक्सा हेरेर भए पनि अगाडि बढ्नुपर्छ । चित्त (मन) लाई उसले जहाँ चाह्यो त्यहीं जथाभावी किसिमले बेलगाम विना चालक, विना कप्तान दगुर्न दिनुभयो भने तपाईं महा खतराको दिशातर्फ पुग्नुहुन्छ ।

तपाईं हरहमेशा आफ्नो मतिलाई ध्यान दिनुहोस् ।

कुनै गोप्य सेवक झैं त्यसको निगरानी गर्नुहोस् ।

कुनै अंगरक्षक झैं त्यसको रक्षा गर्नुहोस् ।

एउटा गुप्तचरले जसरी आफ्नो निशानाको निगरानीमा रहेको हुन्छ त्यसरी नै मनको निगरानी गर्नु । मनले कहाँ कहाँ के के गर्छ सबैको जासुसी गरी राख्नुहोस् । यसका बारे सबै थोक जान्ने कोसिस गर्नुहोस् ; ऊ के सोच्दैछ, के योजना बनाउँदैछ, के कर्म गर्दैछ, एउटा एउटाको जानकारी राखी राख्नुहोस् । मन जब जब अकुशल हुन थाल्छ, गएर तुरुन्तै हस्तक्षेप गरी हाल्नुहोस् ।

जुन स्फूट र विज्ञप्तिमय छ (स्यल् शिङ् रिग् पा) त्यही चित्त हो । यही चित्तको परिभाषा हो । यहाँ स्फूट वा स्पष्ट भन्नाले चित्तले सबै कुरा जस्ताको तस्तै यथार्थलाई देख्छ भन्ने होइन । स्पष्टको अर्थ यति मात्र हो कि चित्तले जुनै चीज पनि स्पष्टसंग देख्छ, चाहे सही किसिमले होस् या गलत किसिमले तर स्पष्टसंग देख्छ। उदाहरणको लागि टाढाबाट डिपार्टमेन्टल स्टोरमा राखिएको ठूलो पुतली साँच्चै मान्छेकै रूपमा देखिन्छ । त्यस पुतलीलाई 'मान्छे' भन्ने संज्ञा दिइन्छ किनभने त्यसको आकारप्रकार र बनावट मान्छेको जस्तै छ र त्यही परिकल्पित संज्ञामा गहिरोकिसिमले विश्वास गरिन्छ । अतः साँच्चै त्यो मान्छे होइन त्यो त पुतली हो तर टाढाबाट हेर्ने मानिसलाई त्यो मान्छेकै रूपमा देखा पर्दछ । त्यो देखिएको रूप (प्रतिभास) त वास्तवमा सही होइन, तै पनि मनमा त्यो स्पष्टसंगै देखापर्दछ ।

मनको स्वभाव नै विज्ञप्ति हो ।

धर्म (छ्योए) हरू सबै मनमा मात्र प्रतिभासित हुन्छन् ।

चित्तको यही प्रभास्वर प्रकृतिले गर्दा नै हामीसंग आफूले चाहेबमोजिम सुख हासिल गर्ने क्षमता छ । केवल यसले गर्दा हामीमा हरेक आशा जिउँदै छ । यसले हामीलाई सबै समस्या दुःखहरूबाट मुक्त हुने मौका प्रदान गरेको छ । दुःखबाट मात्र होइन दुःखका सबै कारणहरूबाट पनि मुक्त हुने अवसर हामीमा छ । यही प्रभास्वरमय चित्तकै कारण हामीले सूक्ष्म भन्दा सूक्ष्म आवरणहरूलाई पनि हटाएर महासुख प्राप्त गर्न सक्छौं ।

चित्त प्राकृतिकरूपले परिशुद्ध छ, (राङ् शिन्त्यन् ढाग् पा)

सहजरूपले दोषरहित छ (ल्ह्येन् च्यिग् क्ये पे क्योएन् म्ये)।

चित्तको आफ्नै निजी स्वभाव छैन । आफ्नै स्वभाव भएको (आत्मा) जस्तो लागेता पनि यो पूर्णरूपले निःस्वभाव छ । चित्तका रूपमा परिकल्पित गरिएको विज्ञप्तिम (प्रतीत्यसमुत्पन्न) आधारमा आश्रित भएर विभिन्न विज्ञानको संज्ञाको भरमा सोही चित्तले आरोपित गरिएको अस्तित्व मात्र हो । त्यही नै चित्त हो । त्यो आधार शरीर होइन । त्यो आधार त्यस्तो रूपविहिन अमूर्त तत्व हो जुन स्पष्ट छ विज्ञप्तिमय छ । विषयको आधारमा चित्तले नै चित्तलाई आरोपित गर्दछ । त्यसैले प्रतीत्यसमुत्पादको आधारमा मात्र आधार र विज्ञान छन् यी बाहेक साच्चैं चित्त कहाँ छ ?

हरेक क्षण क्षण मिलेर विज्ञान बन्छ र अंश अंश मिलेर क्षण बन्छ । त्यस हिसाबले विज्ञानका हरेक क्षण त्यसका अंशहरूमा निर्भर हुन्छ ।

मन वा चित्तको बारेमा सोच्दा वा सुन्दा अनायासै हामीले कुनै एउटा धर्मलाई 'मन' भनेर नामाकरण गरिराखेका वा संज्ञा दिइराखेका हुन्छौं । अनि हामी त्यो मन साँच्चै छ भन्ठान्छौं र त्यसमा गहिरो विश्वास नै गर्छौं । यसरी संज्ञा दिइएको बाहेक साँच्चै मन हुँदै हुन्न । यो त विकल्प वा धारणा मात्र हो । चित्त हेतु-प्रत्ययमा निर्भर हुने भएकोले प्रतीत्यसमुत्पन्न हो र आयतन र संज्ञा दिने विज्ञान (योगाचारः प्रवृति विज्ञान) मा पनि

आधारित भएका हुँदा चित्तको स्व-लक्षणसत्ता छैन वा आफ्नै नीजि स्वभाव छैन । चित्तको परमार्थ स्वरूप वा स्वभाव तथागत गर्भ नै हो र यो सत्यले गर्दा नै हामीले बोधिज्ञान प्राप्त गर्ने कुरा सम्भव हुनजान्छ ।

फूलहरूलाई हेर्नु मात्र पनि चित्तकै अभिव्यक्ति हो ।

चित्त थुप्रै च्यानलहरू भएको टेलिभिजन जस्तै हो । एउटा च्यानलमा तपाईंले समस्यै समस्या मात्र देख्नुहुन्छ । तर अर्को च्यानेल बदलेर हेर्दा सबै तपाईंले शून्य अर्थात् खालि संज्ञा मात्रै पाउनुहुन्छ । क्रोधको च्यानेलमा झगडा, युद्ध र मारकाट बाहेक केही देख्नुहुन्न । रागको च्यानलमा वासना र आसक्ति मात्र देख्नुहुन्छ । यी दुइटा च्यानलमा मात्रै यति धेरै फरक फरक प्रसारणहरू भइरहेका हुन्छन्। आफूले जस्तो च्यानेल रोज्यो आफ्नै हेराइ वा परिभाषा अनुसार जीवन तपाईंको सामु खडा हुन्छ । एउटा च्यानल त्यस्तो होला जहाँ सबैथोक खत्तम भएको निराशै निराश जस्तो देखिएला । तर तान्त्रिक च्यानल लगाएर हेऱ्यो भने तपाईंले सबैथोक शुद्धै शुद्ध मात्र देख्नुहुन्छ, आफैलाई बुद्ध देख्नुहुन्छ र सम्पूर्ण संसार एक मण्डलको रूपमा देख्नुहुन्छ ।

सौहार्दता, बैमनस्यता, सुखद जीवन, दुःखी जीवन, यहाँसम्म कि नरक र बोधिसम्म पनि सबै आफूले छान्ने चित्त मार्ग वा च्यानलमै निर्भर हुन्छ । यो कुरा हामीले संझिराख्नुपर्छ ।

काम

खासगरी काम गरिरहँदा आफ्नो दुर्लभ मनुष्य शरीरको वास्तविक अर्थ के हो र यसको उद्देश्य के हो भन्ने कुराहरू संझने गर्नुहोस् । काम जस्तोसुकै भएपनि काम गर्न तयार भइ बसिराखेका बेला यसरी सोंच्ने गर्नुपर्छ, "म अरूलाई मेरो सेवा प्रदान गर्न गइरहेको छु किनभने यिनीहरूको सबै दुःख निवारण गरेर यिनीहरूलाई सुखै सुख दिन चाहन्छु ।" तपाईंलाई आफ्नो कामको लागि तलब दिइएपनि नदिइएपनि आफ्नो खुसी वा सुखको लागि मात्र काम गर्नु भन्दा अरूहरूको बारेमा पनि सोच्ने गर्नुहोस् । राग र स्वार्थले ओतप्रोत भएर काम गर्न हिंड्नु भन्दा मैत्री करुणाको कुशल आशयका साथ अरूलाई सुख दिने उद्देश्यले काममा जानुहोस् न । काम जस्तोसुकै भएपनि तपाईले यस्तो गर्न सक्नुहुन्छ ।

तपाईंलाई काममा राख्ने व्यक्तिहरूको गुण संझनुहोस्। उनीहरूले तपाईंलाई काम दिएकाले न हुन् तपाईंले अहिले जीवनलाई आरामपूर्वक जिउँदै हुनुहुन्छ । धर्मको अभ्यास गर्ने तथा अर्काका लागि आफ्नो श्रम दान गर्ने जुन अविश्वस्नीय अवसर तपाईंले पाइराख्नु भएको छ ती सबै उनीहरूकै दयाबाट आएका हुन् ।

तपाईं कुनै कारखानामा काम गर्नुहुन्छ भने उदाहरणको लागि भनौं तपाईंले निर्माण गरिरहनुभएको वस्तुले कसरी हजारौं उपभोक्ताहरूलाई सुख र आराम प्रदान गर्नेछ भन्ने बारेमा सोच्नुहोस् । तपाईं एक शिक्षकका रूपमा काम गर्नुहुन्छ भने तपाईले दिएको शिक्षाले नै तपाईंका विद्यार्थीहरू कतिपयले जागिर पाउनेछन्, उनीहरू सुखी भइ अरूलाई पनि मद्दत गर्न सक्नेछन् । यस्तो सोच्नुहोस्। तपाईं घर बनाउँदै हुनुहुन्छ भने कति मानिस, कुकुर, बिरालो र चराचुरुङ्गीहरूले आफ्नो वास र सुरक्षाका लागि त्यो घर प्रयोग गर्नेछन् भनी सोच्नुहोस् । आफूले सबैलाई आफ्ना सेवाहरू प्रदान गर्दैछु भनी सोच्नुहोस् ।

तपाईंको काम जस्तोसुकै भए पनि त्यसलाई अरूको निमित्त समर्पित गर्नुहोस् जसले गर्दा उनीहरूले सुख पाउन् ।

सबै प्राणीहरूलाई हित गर्ने कुरा सोच्न सक्नुभएन भने पनि ठीकै छ कमसेकम ती अल्पसंख्यक प्राणीहरूका बारेमा त सोच्नुहोस् जसले साँच्चै तपाईंको श्रम, तपाईको अमूल्य समय र मिहेनतबाट हरेक किसिमको

सुखसुविधा पाउन सक्दछन् । काम गर्न थालेदेखि वा काममा गएदेखि एकछिन बसेर यसरी नै सोच्नुहोस्, तपाईंको परिश्रमलाई यसरी फेरि फेरि अर्काका निमित्त समर्पित गरिदिनुहोस्। तपाईंको काम जस्तोसुकै होस्, वा तपाईंलाई आफ्नो काम पटक्कै मन पर्दैन भने पनि तपाईंको हृदयमा सधैं अरूहरूको चिन्तनले बास पाउनुपर्छ । काम एउटै भए पनि तपाईंको मति फरक हुनेछ ।

यसरी तपाईंले काम र ध्यानलाई एकीकृत गरेर लानसक्नुहुनेछ जसले गर्दा काम आफै पनि ध्यान नै बन्नेछ ।

असल मनले काम गर्नुहोस्

काम

अरूबाट माया पाउने इच्छा छ भने पहिला अरूलाई नै माया देऊ

जब तपाईं आफ्नो मनको हेरचाह गर्नुहुन्छ, जब आफ्नो मनलाई क्षान्तिको अवस्थामा राख्नुहुन्छ, प्रज्ञाको अवस्थामा राख्नुहुन्छ, करुणाको अवस्थामा राख्नुहुन्छ तव मात्र तपाईं आफैलाई साँचो प्रेम गर्नुहुन्छ, तब मात्र तपाईंले आफूलाई साँचो सुरक्षा प्रदान गर्नुहुनेछ ।

चित्तको स्वरूप (सेम्त्रि) र कर्मको कार्य नबुझीकन तपाईंले आफूलाई कुनै हालतमा प्रेम गर्नसक्नुहुन्न । सबभन्दा पहिले सुख र दुःख हुने हेतु र प्रकृया नै राम्रोसंग जान्नुपर्छ बुझ्नुपर्छ; नत्र आफूले आफूलाई असाध्यै प्रेम गरिरहेको छु जस्तो लागेता पनि साँच्चिकै भन्ने हो भने उल्टो तपाईंले आफूलाई हानि मात्र पुऱ्याइरहनुभएको हुन्छ । प्रायः सधैजसो यस्तै नै हुनेगर्छ ।

परम पावन श्रद्धेय दलाई लामाज्यू सधै भन्ने गर्नुहुन्छः "आफूलाई प्रेम गर्ने सबैभन्दा राम्रो उपाय नै अरूलाई प्रेम गर्नु वा स्नेह गर्नु हो; साँचो अर्थमा 'स्वार्थी' हुने एउटै मात्र व्यावहारिक मार्ग अरू प्राणीलाई स्नेह गर्नु हो ।

कम मात्र राग हुनुको अर्थ धेरै स्वतन्त्रता पाउनु हो । जति जति राग घट्दै जान्छ, त्यति त्यति साँचो मैत्रीको लागि ठाउँ खुल्दै जान्छ ।

प्रेमी प्रमिकाको मायाप्रीति भन्दा साँचो माया स्नेह बिल्कुलै भिन्न छ किनभने प्रेमी प्रेमिकाको मायाप्रीतिमा आफूले मन पराएको व्यक्तिका बारेमा ठूलो भ्रम पालिराखेको हुन्छ । यो भ्रम शायद मायाप्रीतिमा डुब्ने प्रेमी प्रेमिका दुबैले पालिराखेको हुनसक्छ । त्यस्तो भ्रान्तिले मुछिएको दृष्टिमा नफस्ने प्रयत्न गर्नु अति आवश्यक छ र व्यक्तिलाई फरक दृष्टिले हेर्न सक्नुपर्छ, त्यो दृष्टि हो प्रज्ञा र करुणाको दृष्टि ।

आफ्नो आशयलाई सावधानीपूर्वक जाँच्नुहोस् ।

प्राणीहरूलाई हित गर्ने र वैराग भावनाको कुशल आशय तपाईंमा छैन भने बरु यसको उल्टो तपाईंका भइरहेका र चाहेका सम्बन्धहरू आत्मस्नेह चिन्तन, आसक्ति र रागले अभिप्रेरित छन् भने तपाईं रागका विषय, आशक्तिका विषयहरूको जति जति नजीक जानुहुन्छ, शायद तपाईंलाई ठूलो भ्रान्तिवश् ती चीजहरूले आफ्ना सबै दुःखहरू हटाइदिनेछन् भन्ने जस्तो लाग्ला तर साँच्चै भन्ने हो भने तपाई नरकहरूको झन् झन् नजीक पुग्नुहुन्छ ।

अर्को तर्फ साँचो स्नेह त्यस्तो स्नेह हो जसमा स्नेहका पात्रले पनि आफूलाई स्नेह गरोस्, सधैं ऊ आफूप्रति राम्रो बनोस्, बदलामा मैले चाहेका जे सुकै गर्न ऊ तयार होस् भन्ने किसिमको कुनै पनि आशा हुँदैन । साँचो स्नेह वा मैत्रीको अर्थ त कुनै व्यक्तिले दुःख पाइराखेको देखेर ऊ दुःखबाट मुक्त होस् र सुखले युक्त होस् भन्ने मनोकामनाले मैत्री र करुणाले ओतप्रोत भई उसको मद्दत गर्नु हो । मानिसले तपाईंको बारेमा सोचे पनि नसोचे पनि तपाई उसलाई मद्दत गर्नुहुन्छ किनभने ऊ समस्यामा परेको हुनाले मद्दतको खाँचो छ । बस् त्यति मात्र हो । त्यही साँचो स्नेह (माया, प्रेम) अथवा मैत्रीको सार हो ।

तपाई कहिले पनि एक्लै पर्नुहुन्न : जहाँतही जहिले पनि तपाई वरिपरि असंख्य बुद्ध र बोधिसत्वहरू घेरेर बसिरहनुभएको छ, सदैव तपाईंलाई मैत्रीपूर्वक बाटो देखाइरहनुभएको छ । आखिर उहाँहरूले गर्ने काम नै त्यही हो ।

त्यस्तो पनि समय आयो जब तपाईंको सम्बन्ध विच्छेद भयो अथवा तपाईंको प्रेमी वा प्रेमिकाले कुनै अर्कै व्यक्तिका लागि तपाईंलाई छोडिदियो भने त्यस्तो अवस्थामा तपाईंले यस्तो सोच्दै आफ्ना केही दुःखलाई परिवर्तन गर्ने कोसिस गर्नुपर्छ : "मैले ऊसंग धेरै सुखसंग बिताइसकें, त्यहीं सुखको अनुभव अन्य कसैले गर्न चाहेमा के नै विग्रियो र ? अर्को व्यक्ति पनि मजस्तै नै महत्वपूर्ण छ । मैले जस्तै उसले पनि सुखै चाहन्छ दुःख चाहँदैन ।"

आफूलाई माया गर्नु जाहेजै छ तर उपाय ठीक भएन भने त्यो राम्रो हुँदैन (त्यसले काम गर्दैन) । आफूलाई माया गर्ने सबैभन्दा राम्रो उपाय सबै प्रकारका आत्मस्नेही चिन्तनलाई त्यागिदिनु हो ।

अविद्या

अविद्याले युक्त भइ बाँच्नु भनेको ठोस् फलामे बाकसको जेलभित्र रहनुसरह नै हो । त्यो जेल कुनै पनि पृथ्वीको जेलभन्दा अत्यन्तै भयानक र उम्किन गाऱ्हो छ । तर आसक्ति त्याग्ने अभ्यास गरेमा, यस इहलोक र परलोकका विषयहरू, सांसारिक सुख इत्यादिप्रतिको आसक्ति छोडेमा, तिनको सट्टामा करुणा र 'सर्व धर्म शून्यता' को भावनामा अभ्यस्त हुँदै गएमा तपाईं मुक्त हुनुहुनेछ । यस्तो अभ्यास गरेमा कुनैपनि प्रकारको जेलले तपाईंलाई थुनेर राख्न सक्दैन ।

आफ्नो क्लेशलाई नै जित्न सक्नुहुन्न भने

अन्य कुनै पनि साँचो जित कसरी हात पार्न सक्नुहुन्छ?

संसारको श्रष्टा नै अविद्या हो ।

जब हामीले कुनै असत् वा तत्वविरोधी वस्तुलाई सत् भनेर विश्वास गर्छौं, त्यही बेला हाम्रो चित्तले समस्याहरू सृजना गर्दछ । यथाभूत धर्मविरोधी हाम्रा इच्छा आकांक्षाहरू पूरा भएनन् भने एक तटस्थ धर्म पनि दुःखको रूपमा उत्पन्न हुनेछ ।

जहाँ भ्रान्ति हुन्छ, त्यहाँ त्यो भ्रान्तिलाई भ्रान्तिकै रूपमा जानेर तत्वलाई साक्षात्कार गर्न सकिन्छ ।

आत्म (ग्राहक), कर्म, ग्राह्य, मित्र, शत्रु, अपरिचित, आफ्नै शरीर, आफ्ना सम्पत्ति, इष्टमित्रहरू र आफन्तहरूको यर्थाथ स्वरूपलाई एकचोटि नियालेर हेरौं । ती सबै स्वभावैले क्षणभंगुर छन्, विभिन्न हेतु र प्रत्ययका कारण

क्षण क्षणमा परिवर्तन भइरहन्छन् । त्यति मात्र होइन, कुनै पनि बेला ती सबैको अन्त्य पनि हुनेछन् । यहीं नै सबै धर्मको स्वभाव हो ।

यी सबै वस्तुहरू स्वभावैले क्षणभंगुर हुँदा हुँदै हामीले तिनलाई नित्यका रूपमा हेरिराखेका हुन्छौं । नित्य साथी, नित्य शत्रु, नित्य धनसम्पत्ति, नित्य शरीर, नित्य जीवन, नित्य मन, यसरी सबैलाई नित्य कहिले परिवर्तन तथा नाश नहुने किसिमले देखिराखेका हुन्छौं । अनित्यलाई हामी नित्य भनेर ग्राह गरी राखेका हुन्छौं । यही मूल दोष हो ।

जहाँ दुःख हुन्छ, त्यो दुःखलाई सबै प्राणीहरूका निमित्त भोग्ने संकल्प गरियो भने त्यहाँ सुख पनि हुन सक्छ ।

नित्य र भावको मिथ्यादृष्टिका कारण हामीले सबैलाई नित्य र सत्वस्तुको रूपमा ग्राह गर्दछौं र ती भ्रान्तिहरूमा गहिरो विश्वास गर्छौं - अविद्याको स्वभाव यही नै हो ।

धर्महरूको आफ्नै स्वतन्त्र सत्ता छैन तर हेतु प्रत्ययहरूमा निर्भर भएर मात्र वा प्रतीत्यसमुत्पन्न सत्ता मात्र हुन्छ । अविद्याको पनि स्वतन्त्र सत्ता छैन; अविद्या पनि प्रतीत्यसमुत्पन्न नै हो ।

भ्रान्तिहरूलाई सत् मानी विश्वास् गर्नु नै काय् वाक् र चित्तबाट हुने अकुशलको जग हो ।

टेबुललाई टेबुलपोस्टले छोपेर राख्दा त्यो टेबुल साँच्चै केले बनेको हो हामीले ठम्याउन सक्दैनौं । त्यसरी नै भ्रान्तिको आवरणले हेतु प्रत्ययको स्कन्धलाई छोपिराख्ने हुनाले हामीले शरीर र मनमा "म" भन्ने नाम आरोपित गर्छौं, तर वास्तवमा ती त खालि नाम आरोपित गरिएका इन्द्रिय र आयतन मात्र हुन् । आफैले नाम आरोपित गरेका भ्रान्तिमा गहिरोरूपले टाँस्सिने हुनाले यी भन्दा पर आत्मको यथार्थ स्वरूपलाई देख्नै सक्दैनौं ।

वैज्ञानिकहरूले भने जस्तो अविद्या "स्वतः उत्पन्न संवेग (Instinct)" होइन । यो आफ से आफ उत्पन्न भएको चीज होइन । यसलाई हामी आफैंले बनाएका हौं। जब जब वस्तुहरूको प्रतिभासलाई खालि आरोपित भ्रान्तिका रूपमा मात्र नठानेर स्वलक्षणसत्ताका रूपमा ग्राह गर्छौं, तब तब अविद्याको पनि हामीले निर्माण गरिरहेका हुन्छौं । यो अविद्या सबै क्लेश, सबै कर्म र सबै दुःखको समुदय अर्थात मुहान (श्रोत) हो ।

स्वभावसिद्धताको धारणा पूर्णरूपले अनावश्यक छ ।

यो एकदमै महत्वपूर्ण बुंदा हो : स्कन्धहरूमा निर्भर भएर जुन मानिसले 'म' भन्ने नाम आरोपित गर्दछ त्यो भवमूल अविद्या होइन । त्यो मनस् आफै "गलत" होइन । जब त्यो 'म' हाम्रो मनमा प्रतिभासित हुन्छ, त्यसको आफ्नै निजि सत्ता भएको जस्तो लाग्छ, खालि आरोपित गरिएको जस्तो पटक्कै लाग्दैन । तर यस स्वभावसिद्ध 'म' प्रतिभासित हुने मन पनि भवमूल होइन । भवमूल त त्यस्तो मन हो जसले यस स्वभावसिद्धरूपमा प्रतिभासित भएको 'म' को साँच्चैनै आफ्नै स्वभाव छ, साँच्चै सत् हो भनेर गहिरोपूर्वक विश्वास गर्दछ ग्राह गर्दछ (उपादान) । त्यो पो हो भवमूल वा संसारको मूल । सबै दुःखको पात्र पनि त्यहीं हो ।

"म" को यर्थाथ स्वरूप नदेख्ने अविद्या लाखौं परमाणु बम भन्दा पनि हानिकारक छ ।

सुख र दु:ख तपाईंको आफ्नै कुशल र अकुशल कर्मसंग सम्बन्धित हुने गर्दछन् । कर्म तपाईंको आफ्नै चित्त हो; कर्म तपाईंको आफ्नै चित्तको आशय वा चिन्तन हो ।

जब कुनै अकुशल विचार वा चिन्तन मनमा उत्पन्न हुन्छ तपाईं त्यसको पछि पछि दौडिनुहुन्छ, अनि तपाईंले आफैलाई बन्धनागारमा थुन्नुहुन्छ । त्यस्तै जब कुनै कुशल विचार मनमा उत्पन्न हुन्छ तपाईं त्यसको पछि पछि लाग्नुहुन्छ, अनि परम सुखको ढोका खोल्नुहुन्छ ।

भगवान् बुद्धको कर्म सम्बन्धी उपदेशको सम्यक् ज्ञानले तपाईंलाई अनादिकालदेखिको पुनर्जन्म, अविच्छिन्न दु:ख, अपरिहार्य र अनियन्त्रित जीवनको अपत्यारिलो गहिरो निद्राबाट ब्यूँझाइदिनेछ ।

आफूलाई र अरूलाई हानि गर्ने अकुशल कर्मलाई त्यागेपछि दु:खलाई प्रहाण गर्ने स्वतन्त्रता सदा हामीमै निहित हुनेछ । अकुशल कर्मको प्रहाणले अतीतका दु:खबाट आफूलाई मुक्त गर्दछौं र अकुशल कर्मको शोधनले हामीले वर्तमान र भविष्यका लागि पनि सुखको ढोका खोलिदिन्छौं।

हामीले गर्ने हरेक कर्म बीऊ रोपे जस्तै नै हो । हाम्रो चित्तसन्ततिमा हरेक कर्मले एउटा एउटा छाप छोडेको हुन्छ । जब निश्चित प्रत्ययहरूको संयोग हुन्छ, त्यो छाप विपाकफलमा परिणत हुन्छ अर्थात् प्रकट हुन्छ; पानी, माटो र घाम जस्ता प्रत्ययहरू मिलेमा बीउबाट फलको रूपमा टुसा पलाउन थाल्छ । लोभ, क्रोध वा आत्मस्नेहले प्रेरित भएका कर्महरूले हाम्रो जीवनमा दु:खको रूपमा विपाक फल दिन्छ । त्यस्तै मैत्री, अलोभ, अनासक्त भाव, निस्वार्थ भावले गरिएका कर्महरूको फलस्वरूप सुख हुनेछ ; त्यो बीज मुक्ति र प्रीति सुखका रूपमा प्रकट हुन्छ ।

तपाईं आफ्नो बारीमा स्याउहरू उत्पादन गर्न चाहनुहुन्छ भने तपाईंले स्याउकै बीउ रोप्नु पर्नेछ । ठीक त्यस्तै प्रकारले असल चित्तद्वारा राम्रा राम्रा आशयहरू उत्पन्न गरेर त्यही राम्रा आशयहरूको प्रभावले जीवन यापन गर्नुभयो भने तपाईंबाट हुने कर्म पनि कुशल नै हुनेछ जसको फलस्वरूप तपाईंले दुवै लौकिक र परमार्थ शान्ति सुख नै पाउनुहुनेछ । यो त प्राकृतिक नियम र प्रकृया नै हो ।

मकै, फर्सी वा केराको बीउ रोपेर तपाईं स्याउको आशा गर्न सक्नुहुन्न ।

हाम्रो अविद्या, क्रोध, राग, आत्मस्नेह र अन्य क्लेशहरू जतिसुकै प्रबल र गहिरो भएता पनि र हामीले जतिसुकै भारी अकुशल कर्महरू गरेता पनि यी सबै नित्य होइनन् अनित्य हुन् । यी सबै आवरणहरू खालि तात्कालिक वा अस्थायी मात्र हुन् । आकाशमा देखिने तुषारो झैं मनमा लागेका यी तुषाराहरू पनि नित्य छैनन्, ती सधैं त्यहाँ रहनेवाला होइनन् किनकि ती सबै मनको अभिन्न अङ्ग होइनन् । उष्णता, आद्रता र वायुमण्डलीय प्रत्ययहरू मिलेपछि तुषारोले साँझको सूर्यलाई केहीबेरसम्म छेकिराखेझैं ती सबै मनका आवरणहरू पनि हेतु प्रत्ययमै निर्भर छन्। त्यस्तै अर्को त्यस्तै हेतु प्रत्यय मिलेपछि अर्थात् त्यस्तै वायुमण्डलीय प्रत्ययहरू मिलेपछि तुषारो विस्तारै हट्दै जान्छ भनेजस्तै नै कुशल कर्म संग्रह र मति शोधन अभ्यास जस्ता हेतुहरूमा निर्भर भएर ती सब क्लेशहरू पनि हट्दै जानेछन् ।

मैलो कपडा वा धूलो लागेको धमिलो ऐना पनि त्यस्तै नै हो । त्यो धूलो खालि अस्थायी मात्र हुन्, नित्य होइनन्। त्यस्तै हेतु र प्रत्ययमा निर्भर भएर नै कपडा मैलो बन्छ र अर्को हेतु प्रत्ययमा निर्भर भएर त्यहीं कपडा सफा पनि बन्न सक्छ । कुनै निश्चित हेतु र प्रत्ययले गर्दा ऐनामा धूलो जम्छ र फोहर देखिन्छ जसको कारण ऐनाले राम्रो प्रतिबिम्ब नदिने हुन्छ । तर अर्कै हेतु र प्रत्ययको कारण त्यो धूलो हटाउन सकिन्छ जसको फलस्वरूप ऐनामा सबैको सफा प्रतिबिम्ब आउँछ ।

आस कहिल्यैं मर्दैन ।

कपडा जतिसुकै मैलो (ढि मा) किन नहोस् त्यसमा लागेको धूलो र कपडा एउटै होइन, त्यो धूलोलाई जहिले पनि निकाल्न सकिन्छ । ऐनामा जतिसुकै बाक्लो धूलो जमे पनि ऐनालाई त जुनसुकै बेला पनि सफा गर्न सकिन्छ । यस्तै प्रकारले हाम्रा क्लेश र हाम्रा अकुशल कर्म जतिसुकै भारी भएता पनि अकुशल कर्म (मि गे वा) एवं क्लेश (न्यों मोङ्) र मन एउटै नभएकोले ती आवरण (ति. डिब् पा) हरूलाई हटाएर चित्तलाई पूर्णरूपले (योङ् सु) निर्मल (डिमे) शुद्ध (दग्पा) पार्न सकिन्छ । हामी भय, दोष र सबै नचाहिँदा मनका भाव चित्तवृतिहरूबाट मुक्त हुन सक्छौं । हाम्रो चित्त सबै प्रकारका दोष (क्योन्) बाट मुक्त र सबै प्रकारका ज्ञानले युक्त हुन सक्दछ । हाम्रो चित्त सम्यक् सम्बुद्धको चित्त (जोग् पे साङ् ग्ये क्यि सेम्) बन्न सक्छ ।

विभिन्न कर्म र आशयहरू (ल्ये धाङ् क्युन् ल्योन् ना छोग्) ले हाम्रो चित्तमा विभिन्न असरहरू गरिराखेका हुन्छन् । एउटा कर्मले हाम्रो मनलाई आवरणले छोपिदिन्छ भने अर्को कर्मले ती आवरणबाट मुक्त तुल्याई सम्यक् सम्बुद्ध पनि बनाई दिन्छ । नराम्रो आशय (पाप चित्त) अर्थात् अविद्या, क्रोध, राग र अन्य क्लिष्ट बिचारले गरिएको कर्मले हाम्रो चित्तलाई आवरणले छोपिदिन्छ । तर अद्वेष, अलोभ र अमोहका साथ सबै सत्वलाई हित गर्ने करुणाको चित्तले ओतप्रोत भई बाँचेमा परम फल त सधैं राम्रै कुशलै हुनेछ ।

अहिलेसम्म आफ्नो काम र धार्मिक अभ्यासमा पनि जतिसुकै नराम्रोसंग असफल भइराखे पनि र जतिसुकै भारी अकुशल कर्म गरेको भएता पनि यो अकुशल कर्म त खालि हेतु फलद्वारा प्रभावित धर्म मात्र हो । यसको साँच्चै स्वभाव छैन । अकुशल कर्मको एउटा राम्रो गुण के हो भन्दाखेरी यसलाई शोधन गर्न सकिन्छ । यो राम्रो गुण हो । त्यसैले आशा कहिले पनि मर्दैन ।

चलचित्र बनाउँदाखेरि विभिन्न छाँयाचित्रहरू फिल्ममा रेकर्ड गर्नुहुन्छ । रेकर्ड गरिसकेपछि त्यो फिल्मको चक्कालाई छाँयाचित्र प्रक्षेपक यन्त्र वा प्रोजेक्टरमा राखेर विद्युत प्रवाह दिँदाखेरि फिल्ममा भएको छायाँचित्रहरू पर्दामा चलचित्रका रूपमा प्रक्षेपित हुन्छन् । हामीले कर्म पनि यस्तै प्रकारले भोग्छौं । कुशल र अकुशल बीजले प्रभावित भएका हाम्रा सबै कर्महरू आफ्नो चित्त सन्तति (राङ् ग्यु) मा वासना (भाग् छ्याग्) का रूपमा रेकर्ड हुन्छन् वा बस्छन् । ढिलोचाँडो कुनै समयमा हाम्रो जीवनमा त्यस्तो अवस्था आइदिन्छ जसमा त्यो रेकर्ड गरिएका वासनाहरू सक्रीय हुन थाल्छन्, प्रक्षेपित हुन्छन् । हाम्रा सबै दुःख समस्या र हाम्रा सबै सुखको हेतु नै यही हो ।

जन्मेदेखि नमरेसम्म हाम्रो शरीर, हाम्रा इन्द्रियहरू, इन्द्रियका सबै विषयहरू इत्यादि सबै हाम्रा पहिलेका वा (पूर्वकृत) कर्मले हाम्रो विज्ञान (नाम श्ये) मा छोडिएका छापहरू वासनाहरूबाटै प्रकट हुन्छन्, प्रक्षेपित हुन्छन् । जन्मेदेखि नमरेसम्म हाम्रो अगाडि दैनिक जीवनमा विहानदेखि बेलुकासम्म प्रतिभासित हुने वा भनौं भोग्ने सबै कुराहरूको सम्बन्ध हाम्रो मनसंग हुन्छ । हाम्रो चित्तको दृष्टिकोणमै सबै आयतनहरू समेटिन्छन् ।

पसल वा विशाल बजारमा सामान किन्न जाँदाखेरि हजारौं प्रकारका सुन्दर, भद्दा, राम्रा नराम्रा तटस्थ अनुभव हुने खालका सामानहरू देखिन्छन् ती सबै सुन्दर, भद्दा इत्यादि हाम्रै चित्तको सोंच वा दृष्टिकोणसंग सम्बन्धित कुरा हुन्। संसारका सबै चीजहरू यसैगरी चित्तको विज्ञप्ति मात्र हुन् ।

हाम्रो शरीर, हाम्रा इन्द्रियहरू र इन्द्रियका विषयहरू वा आलम्बनहरूलगायत हामीले हेर्ने सबै कुरा यही मनकै प्रक्षेपण मात्र हुन् । हाम्रो मनै अशुद्ध छ भने सबै हामी अशुद्ध नै देख्छौं । हाम्रो मन शुद्ध छ भने सबै शुद्ध देख्छौं । हामीले बस्तुलाई कसरी हेरिरहेका छौं हाम्रो दृष्टिकोण कस्तो छ सबै कुरा त्यसमा भर पर्छ त्यस अनुसार नै हामीलाई वस्तुहरू राम्रो, नराम्रो, सुन्दर, कुरुप इत्यादि लाग्ने गर्छ ।

पहिलेका अकुशल कर्मका वासनाहरूको परिशुद्धिका लागि केही गरिएन भने ती वासनाहरू अझै त्यहीं रहने भए जो अन्ततः ठूलो समस्या दुःखका रूपमा प्रकट हुनेछन्। तर हामीले ती समस्याहरू भोग्नु पर्दैन किनकि त्यसको समाधान छ । यी समस्याहरूलाई पछि पनि कदापि भोग्नुपर्ने छैनौं ।

दुःख कष्ट झेल्नु अगावै हामीसंग त्यसको हेतुलाई परिशुद्ध गर्ने अवसर हुन्छ । क्लेशहरूमार्फत हुन गएको हाम्रा कर्म र त्यसले छोडेका छाप वा बीजलाई परिशुद्ध गरियो भने दुःखबाट हामी मुक्त हुनेछौं ।

हेतुलाई परिशुद्ध गरियो भने स्वतः दुःख निवारण भएर जानेछ ।

हाम्रा पहिलेदेखिको अविद्या (मारिग्पा) ले अनादिकालदेखि (थोग् म्ये) हाम्रो चित्तसन्तति (राङ् ग्यु) मा बीजहरू (भाग् छ्याग्) छोड्दै आएका हुन्छन् र चलचित्र देखाउने प्रोजेक्टर मेशिनबाट प्रक्षेपण भए जस्तो ती बीजहरू पनि प्रक्षेपण हुने गर्छन् । यो प्रक्षेपणलाई आफैद्वारा परिकल्पना गरिएको वा नाम राखिएको 'म' को अत्यन्तै घनीभूत भाव (concrete reality) का रूपमा हामीले देख्ने गर्छौं (यो म साँच्चिकै छ भनेर विश्वास गरेर अत्यन्तै गहिरोरूपले त्यसमा टास्सिनु) । तर त्यो त पूर्णरूपले एउटा भ्रान्ति (ज्योग् पे ठुल् पा) सिवाय केही पनि होइन ।

परिकल्पित नामाङ्कन

आफूलाई आफ्नै चित्तले ठग्न नदिनू

मान्नुहोस् कि राति अंध्यारो (म्युन्) मा तपाईंले बाटोमा एउटा बेरिएको डोरी देख्नुभयो । त्यो डोरी नै त्यस्तै किसिमले बेरिएको छ र राति तपाईंले स्पष्टसंग पनि देख्न सक्नुहुन्न । त्यसैले पहिले झ्वाट्ट हेर्दाखेरि "ए यो सर्प पो हो त !" भनेर परिकल्पना गरेर त्यसलाई सर्पको संज्ञा (दु श्ये) दिनुहुन्छ । अब तपाईंले त्यसलाई सर्प भन्ने संज्ञा वा नाम दिइसकेपछि साँच्चै तपाईंलाई पनि त्यो सर्प जस्तै नै लाग्नेछ । तपाईंलाई सर्प जस्तो लागेको बस्तुलाई खालि आफ्नै मनले प्रक्षेपण मात्र गरेको वा बनाएको हो र साँच्चै त्यो सर्प होइन भन्ने कुराको तपाईंले चालै पाउनुहुन्न किनभने खालि प्रक्षेपितरूपमा मात्र देख्नुहुन्न त्यसलाई । त्यो त साँच्चै सर्पै हो, त्यसको आफ्नै निजी सत्ता छ, अपरिकल्पित र स्वभावसिद्ध, तपाईंले त्यसरी नै लिइराखेको हुन्छ । तर मनले 'सर्प' भनेर बनावटी संज्ञा (label) दिनु भन्दा अगाडि त त्यहाँ कुनै सर्प थिएन र सर्प जस्तो चीज पनि थिएन । तपाईंले "सर्प" भनेर मनमनै लिएपछि मात्र त्यसैमा गहिरो विश्वास गरेर त्यो डोरीलाई सर्पजस्तो देख्नुभयो । तर अलिकति ध्यान दिएर हेर्नुभयो भने वा भनौं एउटा बत्ती लगेर त्यहाँ देखाउनुभयो भने त्यसबेला त्यो त सर्प

होइन रहेछ त्यो त डोरी पो रहेछ भन्ने कुरा स्पष्ट संग देख्नुहुन्छ । त्यसलाई 'सर्प' भनेर नाम दिनु त ठूलो गल्ती हो भन्ने कुरा थाहा पाउनुहुनेछ ।

अब यसलाई आफ्नो 'अहम्' वा 'म' (डा) मा पनि लागू गरेर हेरौं । कुनै निश्चित हेतु र प्रत्यय (ग्यु क्येन्) अर्थात् शरीर र चित्तका स्कन्धहरू (ल्युइ सेम क्यि फुङ् पो) वा पञ्चस्कन्धमा आश्रित भएर नै तपाईं "म" भनेर नाम वा परिकल्पित संज्ञा दिइरहनुभएको छ । यसरी 'म' भनेर नाम दिइसकेपछि त्यसमा तपाईंले विश्वास गर्नुभयो र अनि त्यो 'म' तपाईंको सामु प्रतिभासित भयो - तर प्रज्ञाको ज्योति (श्येराब् क्यि नाङ् वा) त्यसमा फिंजाँइ दियोभने त्यसलाई पनि तपाईंले पूर्णरूपले मिथ्या वा गलत देख्नुहुन्छ (लोग्पार् ता वा) ।

कुनै अवस्थालाई 'खराब (ङ्येन्)' भनेर परिकल्पित नाम दिनु (labeling) समस्या होइन ; समस्या त तब हुनेछ जब तपाईं त्यस परिकल्पित नाममा विश्वास गर्न थाल्नुहुन्छ ।

कुनै अवस्था वा परिस्थितिलाई 'यो खराब परिस्थिति हो' भनेर परिकल्पित संज्ञा दिनु अगाडि तपाईंलाई कुनै पनि अवस्था खराब लागेको थिएन । कुनै मानिसले तपाईंको बारेमा कुभावना राखेको कारणले "उसलाई म मन पर्दैन" भनेर परिकल्पना गरेर मनमनै संज्ञा दिनु अगाडि उसले आफूलाई मन पराउँदैन भन्ने प्रतिभास समेत पनि तपाईंमा थिएन । यी प्रतिभासहरू (नाङ् वा दिइ) तपाईंको आफ्नै चित्तबाट आएका हुन् ।

परिकल्पित संज्ञालाई साँचो ठानेर नै जीवन कष्टकर बन्छ ।

जब तपाईं 'उसलाई म मन पर्छ' भनेर परिकल्पना गरेर त्यस परिकल्पित संज्ञामै विश्वास गर्नुहुन्छ, त्यही परिकल्पित संज्ञा तपाईंको अगाडि प्रतिभासित हुन थाल्छ । त्यसलाई 'साथी'को रूपमा परिकल्पना गर्नुभयो भने ऊ साथी जस्तै लाग्नेछ । तपाईंदेखि रिसाउनेलाई 'शत्रु' को परिकल्पित संज्ञा दिनुभयो भने त्यसैमा विश्वास गर्नुभएपछि त्यो शत्रु झैं लाग्नेछ । तर मित्र (डोग्) र शत्रु (डा) दुबै (न्यी) तपाईंको आफ्नै मनबाट आएका हुन् । "उसलाई म मन पर्छ", "उसलाई म मन पर्दैन", "उनी मलाई मद्दत गर्छिन्", "उनले मेरो कुभलो चिताउँछिन् मेरो हानि गर्छिन्" यी सबै आफ्नै मनबाटै आउने हुन् । एउटा कामलाई 'मद्दत' भनिदियो भने अर्को कामलाई 'हानि' को संज्ञा दिइदियो । संज्ञै मात्र हुन् सबै । त्यसरी संज्ञा दिएपछि न तपाईं लाई मद्दत वा हानि जस्तो लाग्यो । वास्तवमा दुवै आफ्नै मनबाट आएका होइनन् त ?

समस्यालाई रोक्ने एउटा उपाय त्यसलाई हेर्ने तरीकामै परिवर्तन गर्नु र समस्या भनी नामाङ्कन गरिएको जुन परिकल्पित संज्ञा छ त्यसमा विश्वास गर्न छोड्नु हो ।

संज्ञालाई संज्ञा कै रूपमै चिन्नु वा निःस्वभाव (राङ् श्हि्यन् म्ये) भनेर चिन्नु आफै पनि क्षान्ति (जोपा) को अभ्यास हो । तपाईंका आफ्ना विचारहरू र कार्यको स्वभावलाई मात्र खालि स्मृतिवान् भएर हेरिराख्नुभयो भने तपाईंका समस्याहरूलाई निवारण गर्न सकिनेछ र शान्ति र सुख पाउन सकिनेछ । यस्तो गरेमा आफ्नो चित्तभित्रै तपाईंले मुक्ति पाउनुहुनेछ ।

भ्रान्तिले (ठुल् प्ये) सम्पूर्ण संसार र निर्वाण (खोर् दे थाम् च्ये) लाई आवरण (डिब्) ले ढाकिदिन्छ । वास्तवमा यी पनि खालि परिकल्पित नाम मात्रै हुन् ।

एउटा परिकल्पित नाममा अर्को परिकल्पित नाम आरोपित गरिन्छ ; त्यसमा पनि फेरि अर्को आरोपित गरिन्छ । यसरी जन्मेदेखि नमरेसम्म यस्तै प्रकृया चलिनै रहन्छ ।

शून्यता

कुनै पनि धर्मको आफ्नो निजी स्वभाव हुँदैन (सर्व धर्म निःस्वभावता) । यो तथ्य नजान्नु नै सबै दुःखको मूल हो । यो तथ्य स्मृतिसहित जान्नु नै निर्वाण र ज्ञानको हेतु हो । यसले मनका सबै दोषहरू (क्योएन्) पनि निर्मूल हुन्छन् ।

जसरी 'म' पूर्णरूपले शून्य निःस्वभाव) छ

त्यसरी नै यो 'म' भन्ने संज्ञा आरोपित गर्ने आधार स्कन्धहरू पनि पूर्णरूपले निःस्वभाव छन् ।

'आत्मा' को छुट्टै पहिचान बनाउने हाम्रो यो मन नै हो, हामीले भिन्न, स्वतन्त्र आत्मालाई प्रक्षेपण गर्छौं, त्यस्तो आत्मा जसको आधार अर्थात् नाम र रूप (पञ्चस्कन्ध) संग कुनै सरोकार छैन, त्यस्तो पञ्चस्कन्धभन्दा भिन्न आत्माको हामी परिकल्पना गर्छौं र "म" भन्ने संज्ञा दिने विज्ञानभन्दा पनि भिन्न छुट्टै आफ्नै अस्तित्व भएको आत्माको परिकल्पना गर्छौं । केही त छ छ त्यस्तो अबनावटी वा अकृत्रिम आत्मा जसको आफ्नै स्वलक्षण सत्ता होस्, यस्तो हामी सोच्छौं र यस आत्मालाई हामी निरन्तर बचाई राख्छौं । यो आत्मालाई दुःख कष्ट होला, समस्या होला वा यो आत्मा मर्ला भनेर हामीलाई सधैं डर लागिरहन्छ ।

यो 'आत्मा'को वास्तवमा आफ्नै किञ्चित स्वभाव नभएपनि यहाँ बस्ने, उठ्ने, सुत्ने, खाने, हिंड्ने र दुःख सुख भोग्ने, समस्या पर्दा समाधान खोज्ने, ध्यान गर्ने, परम सुख खोज्ने यो 'म' चाहिं छ नभएको होइन । यी सबै काम गर्ने म त हुन्छ तर त्यो म आधार (नामरूप) मा गरिएको प्रक्षेपण सिवाय केही पनि होइन । नाम रूप भन्नाले शरीर र मनको योग हो ।

शून्यतामा "मेरो मन" र "बुद्धको मन" भन्ने केही पनि हुँदैन ; "मेरो शून्य मन" र "बुद्धको शून्य मन" भने पनि हुँदैन । शून्यता मा 'यो' र 'त्यो' भन्ने हुँदैन । सबै सम रस (रोच्यिग्) वा समता (ताङ्ञोम्) स्वभावका हुन्छन् ।

ग्राहक, कर्म र ग्राह्य सबैलाई मायाका रूपमा हेर्नुहोस्। (खोर् सुम् कुन् ग्युमारस्हिग् पा)

हामीलाई सबै सत्, आफ्नै स्वभाव भएको जस्तो लाग्छ, खालि परिकल्पित संज्ञा जस्तो लाग्दैन तर आफ्नै स्वभाव भएको एउटा पनि वस्तु (धर्म) हुँदैन, यहीं तत्व हो । मृगतृष्णामा पानीको भान परेर पानी नै छ भन्ने ठानिन्छ तर वास्तवमा मरुभूमिमा एकथोपा पानी पनि हुँदैन भन्ने कुरा हामीलाई थाहा छ । यसरी नै ग्राहक, कर्म र ग्राह्य सबैको आफ्नै निजी स्वभाव भएको जस्तो लाग्छ तर ती सबै खालि भ्रान्ति मात्र हुन् भनी बुझ्नुपर्छ । यथार्थमा सबै शून्य स्वभावका हुन्छन् ।

कुनै पनि वस्तु (धर्मको) को आफ्नो निजी स्वभाव हँदैन ।

संज्ञा दिने चित्तको अभावमा 'म' भन्ने पनि हुँदैन । चिन्तन गर्ने र आत्मालाई नाम दिने चित्त नै रहेन भने आत्मा पनि रहँदैन । साँच्चै भन्नुपर्दा चिन्तनद्वारा नै नाम र रूप वा शरीर र चित्तको योगमा यो आत्मालाई आरोपित गरिन्छ । 'म' देखि एकदम सूक्ष्मतर अणु अणुसम्म पनि सबै खालि आरोपित मात्र हुन् खालि नाम मात्रैका लागि छन् यी सबै ।

तत्व र हाम्रो दैनिक जीवनमा भोग्ने प्रक्षेपित प्रतिभास यी दुइ बीच ठूलो भिन्नता छ । यी दुईलाई गलत

अर्थले बुझ्नु नै सबै दुःखको आधार हो ।

आत्म सबै स्कन्धको समूह पनि होइन, एउटा एउटा स्कन्ध पनि होइन । आत्मा यी स्कन्धहरूबाट भिन्न पनि छैनन् । यदि 'म' स्कन्धहरूबाट भिन्न हुँदो हो त प्रहरीले शरीरलाई लगेर थुन्नेबेलामा यो 'म' पनि किन त्यो शरीरसंगै गएर जेलमा थुनिनुपर्ने, त्यसमा त कुनै तर्कसम्मत कारण छैन । साँच्चै भिन्न भए शरीर विरामी भएमा, भोको भएमा वा शरीरलाई प्यास लागेमा, 'म' पनि विरामी, भोको हुनुपर्ने आवश्यकता हुने थिएन न यसलाई प्यास लाग्नुपर्थ्यो । र मन निरास भएमा 'म' पनि किन संगै निरास हुनुपर्ने ? यदि 'म' स्कन्धबाट अलग वा भिन्न भएमा 'म' शरीर बिना नै तिब्बत वा संसारभरि यात्रा गर्न सक्थ्यो र हामीलाई टिकट किन्ने वा अन्य खर्चको चिन्ता पनि हुँदैन थियो होला तर तपाईंहरूलाई राम्रै थाहा छ, यस्तो काही हुन्छ त ?

धर्मको हेतुप्रत्ययसापेक्ष मात्र भाव छ, हेतुप्रत्यय नरहनासाथ धर्म पनि रहँदैन ।

एकचोटि हामीले खाने अन्नको बारेमा सोचौं । निश्चित हेतु र प्रत्यय भएको कारणले अन्नहरू पनि छन्, त्यसपछि त्यही अन्न खाद्यपदार्थका रूपमा प्रयोग हुन्छ । जब ती अन्न धूलोपीठो हुने गरी पिंधिन्छ, ती हेतु र प्रत्ययअनुसार अब पीठो हुने भयो । त्यसपछि पनि जब त्यहीं पीठो प्रयोग गरी चाउचाउ वा पाउरोटी र अन्य रोटी बनाइन्छ, ती नै हेतुप्रत्यय अनुसार फेरि अब पाउरोटी वा चाउचाउ बन्ने भए । यस प्रकार विभिन्न कालमा एउटै धर्म विभिन्न विभिन्न हेतुप्रत्ययका कारण अरू धर्ममा परिणत भइरहन्छ। पहिले अन्न थियो, पछि, पीठो हुँदै पाउरोटी वा चाउचाउसम्म बन्नपुगे । अन्ततः पाउरोटी वा चाउचाउलाई खाइसकेपछि मलमा परिणत हुन्छ ।

विभिन्न हेतुप्रत्ययका कारण देखापरेका यी परिवर्तित धर्महरू ती परिवर्तित आधारमा निर्भर भई मनले आरोपित गरेको संज्ञा शिवाय केही पनि होइन । ती हेतु प्रत्ययको संयोगका कारण भएका विभिन्न धर्महरूको आफ्नै स्वभाव छैन । ती आधारहरूमा आश्रित भई यो मनद्वारा आरोपित मात्र हुन् ती सबै । यी सबै भएर पनि हामी ती विभिन्न धर्मको आफ्नै अस्तित्वमा विश्वास गर्छौं । आधारहरू फरक फरक भएकाले हामीलाई धर्महरू पनि फरक फरक जस्तै नै लाग्दछ ।

"अन्न", "पीठो", "मुछेको पीठोको डल्लो", "पाउरोटी", "चाउचाउ" र "मल" यी मध्ये कुनैको पनि आफ्नै स्वतन्त्र स्वभाव छैन । पूर्णरूपले निःस्वभावसिद्ध छन् ती सबै किनभने सबै आधाररूपी हेतुप्रत्ययमा आश्रित भई मनद्वारा आरोपित गरिएका मात्र हुन् । अन्नदेखि मलसम्म जति पनि धर्महरू भए सबै शून्य छन् । तर यहाँ एउटा महत्वपूर्ण कुरा के बुझ्नुपर्छ शून्य भन्नाले ती धर्म आफैंमा छँदै छैन भन्न खोजिएको होइन - अन्न अन्नशून्य छ भन्न खोजिएको होइन - केवल अन्नको आफ्नो स्वतन्त्र स्वभाव मात्र छैन भन्न खोजिएको हो ।

यो 'म' को आफ्नै स्वभाव नभए पनि 'म' छँदै छैन भन्न मिल्दैन किनभने यहीं 'म' ले दुःखको हेतुलाई त्यागेर सुखको हेतु निर्माण गर्दछ र परहितका लागि धेरै क्रियाहरू सम्पादन गर्दछन् ।

हामीले शून्यताज्ञानलाई अहिलेको अहिल्यै साक्षात्कार गर्नु आवश्यक छ । यसको साक्षात्कारमा एक सेकेण्ड मात्र पर्खनु पनि अति नै लामो पर्खाइ हुनेछ – भनौं कल्पौंसम्म पर्खेर बसेजस्तो ।

तपाईंहरूले प्रतीत्य समुत्पादको भावना गरेर दैनिक जीवनमा शून्यता ज्ञानको अभ्यास गर्नसक्नुहुन्छ । प्रतीत्य समुत्पादको भावना गर्दा यो 'आत्मा वा म' (ग्राहक), कर्म र ग्राह्य सबै कसरी खालि आरोपित मात्र हुन् भनेर

साक्षात्‌रूपमा हेरिन्छ । कार्यालयमा काम गर्दा, मानिसहरूसंग कुराकानी गरिरहँदा, सभावैठकमा व्यस्त हुँदा वा परिवारसंग बसिरहँदा जुनसुकै बेला पनि यसको भावना गर्न सक्नुहुन्छ। (तर गाडी चलाइरहँदा यसको भावना नगर्नु बेश हुन्छ शायद्) । विशेष गरी रीसै उठ्ने गरी तपाईंको आलोचना गर्ने वा कुरा काट्ने व्यक्तिसंग कुरा गर्दा यसको भावना गर्नुहोस् या अनायास घमण्ड पैदा गर्ने किसिमले तपाईंको तारिफ गर्ने व्यक्तिसंग कुरा गर्दा पनि यसको भावना गर्नुहोस् । प्रतीत्यसमुत्पाद वा शून्यताज्ञानको भावना गर्नुहोस् । दुईटै एउटै कुरा हो । दुइटै एउटै भावना हो ।

मृत्यु

यदि तपाईंले मृत्युलाई संझनुहुन्न (मरणानुस्मृति) भने धर्मलाई पनि संझनुहुन्न (धर्मानुस्मृति)

सप्तत्रिंशद जिनपुत्र चर्या (ग्यल् स्ये लाग् ल्येन् सो द्युन् मा) का लेखक महा बोधिसत्व थोग् मे स्हाङ्पोलाई कुनै एकजना साधकले रोग वा अन्य दुःखहरू झेल्दाखेरि धर्मको अभ्यास कसरी गर्ने भनेर सोधेका थिए । यसको जवाफमा थोग्मे स्हाङ्पोले भन्नुभयो :

यदि तपाईंको माया देह (ग्यु ल्युइ) रुग्न वा विरामी (न्ये क्यि नार वा) छ भने यो त राम्रै (या पो) हो । किन? किनभने विभिन्न धर्म अभ्यास गररे आवरण शोधन गरेजस्तै यो रोगले पनि आवरण शोधन गरिदिनेछ ।

यदि तपाईंमा रोग छैन भने पनि ठीकै छ । किन ? किनभने स्वस्थ शरीर र मन हुनुको उद्देश्य तपाईंको मनुष्य जीवन सार्थक बनाउनु हो ।

यदि तपाईं गरीबै भए पनि ठीकै छ । किन ? कमसेकम तपाईंले आफ्नो धनसम्पति त स्याहार्नुपर्नेछैन वा अरूसंग प्रतिस्पर्धा त गर्नु पर्नेछैन । सबै झैंझगडा, कलह भौतिक सम्पतिहरूप्रतिको तीव्र आसक्तिले गर्दा नै हुने हुन् । धनसम्पति नै छैन भने केमा आसक्ति, के को लागि झैंझगडा र कलह ?

यदि तपाईं धनी हुनुहुन्छ भने पनि ठीकै छ । किन ? किनभने त्यसबाट तपाईंले आवधिक (लौकिक) र परमार्थ सुखका लागि झन् धेरै पुण्यसंभार गर्न सक्नुहुन्छ । सबै सौभाग्य सुख निश्चितरूपमा कुशल कर्म वा पुण्यकै उपज हुन् ।

तपाईं छिट्टै मर्न लाग्नुभयो भने पनि ठीकै छ । किन ? किनभने कुशल संस्कारको सहाराले तपाईं अवश्यंभावीरूपले रोगादि विघ्नवाधारहित भई अभ्रान्त मार्गमा प्रवेश गर्नसक्नुहुन्छ ।

तपाईं छिट्टै मर्नुहुन्न धेरै लामो जीवन बाँच्नुहुन्छ भने पनि ठीकै छ । किन ? तपाईंले जल, निधि र तापजस्तो उपदेश (दाम डाग) पाउनुभएको छ । अवसर भएको बेलामा वा बेलैमा ती उपदेशहरूको अभ्यास गरेर तपाईंले आफ्नो चित्तलाई परिपक्व पार्दै बोध (तोग्) रूपी अन्न उमार्न सक्नुहुन्छ ।

यस जीवनको सेकेन्ड सेकेन्डमा तपाईंले नरकमा जाने वा बोधि प्राप्त गर्ने, संसार वा निर्वाणको बाटो छान्न सक्नुहुन्छ, त्यो स्वतन्त्रता तपाईंमा छ ।

तपाईंको जीवनमा जेसुकै भएपनि आफ्नो चित्तलाई सुखमा परिणत गरिरहनुहोस् । रोगी वा स्वस्थ जेसुकै भएपनि, धनी गरीब जस्तोसुकै भएपनि, छिट्टै मर्नेवाला वा धेरै लामो समय सम्म बाँच्ने जस्तोसुकै अवस्थामा पनि यो जीवनलाई अर्काको हित गरेर सार्थक बनाउन खोज्नुहोस्।

कुनै कुनै वस्तु त सदा रहनेवाला छन् वा नित्य छन् भन्ने खालको गलत विश्वास हामीमा छ। समयको हरेक क्षणलाई हेर्‍यौं भने ए यो त सधैंभर रहनेवाला छ भनेर हामी सोंच्नपुग्छौं। हामीले त्यस्तै किसिमले 'आत्म', शरीर, धनसम्पति, वरिपरिका आफन्त मानिस र सम्पूर्ण संसारलाई नै लिइराखेका हुन्छौं सोचिराखेका हुन्छौं। ती विश्वासहरूमा हामी पागलपनको हदसम्मै टास्सिन्छौं। तर अन्नतः अचानक यी सबै भ्रम मात्र रहेछन् भन्ने कटु सत्य हाम्रो सामु आइहाल्नेछ। त्यसबेला अपरिहार्यरूपले मृत्यु वा कुनै हानि नोक्सानी भइदिन्छ अनि अनित्यको कटु सत्य अप्रत्यासितरूपले अगाडि देखेपछि हामीले सबै किसिमको दुःख, संताप, भय, नैराश्य र भावविह्वलता अचानकनै अपत्यारिलो किसिमले नै भोग्नेछौं छांगाबाट खसेभ्कैं। तर नित्य भन्नु केवल भ्रम मात्र हो। जति गहिरोपूर्वक हामीले यस तथ्यलाई बुझ्यौं त्यति नै कममात्र विक्षिप्त हामी यो सत्यलाई सामना गर्दाखेरि हुनेछौं।

मृत्यु हरेक क्षणमा हुन सक्छ, अर्कै मिनेटमा पनि हुन सक्छ।

त्यसैले धर्मको अभ्यास आजै अहिले नै गरिहाल्नुहोस्।

मृत्युको अन्तिम घडी आइपुग्दाखेरि मृत्युदेखि तपाईंलाई ठूलो डर लागेपनि त्यो घडीलाईं धर्म अभ्यास गर्ने एक अवसरको रूपमा लिनुहोस्। मनमनै यसरी सोच्नुहोस् "असंख्य प्राणीहरू पहिल्यै मरिसके, असंख्य आज मरिरहेका छन् र भविष्यमा पनि असंख्य मरिरहनेछन्। मर्ने सबैको दुःख म आफैंले लिएर वा भोगेर सबैलाई त्यो दुःखबाट मुक्त भएको हेर्न पाएदेखि कति आनन्द हुन्थ्यो कति अद्भूत हुन्थ्यो ? त्यसकारण सबै प्राणीहरूको तर्फबाट म यो मृत्यु भोग्नेछु।" यस प्रकार तपाईं आफ्नो मृत्यु पनि बोधिमार्गमा प्रयोग गर्देहुनुहुन्छ। यसरी नै तपाईंले आफ्नो मृत्युको बारेमा भावना गर्न सक्नुहुन्छ र साँच्चै मर्नै परे पनि तपाईं खुसी खुसी वा सुखी मन लिएर मर्नुहुन्छ।

यस मनुष्य जीवनको हरेक क्षण रत्नै रत्नले भरिएको आकाश भन्दा पनि दुर्लभ छ। त्यसैले कृपया यसको सही पहिचान गर्नुहोस्।

लेन देन

एउटा ध्यानाभ्यास यस्तो छ जो अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण छ र जसलाई तोङ् ल्येन् वा देन लेन वा दिने र लिने अभ्यास भनिन्छ। यसमा सबै प्राणीहरूको सबै प्रकारका दुःखहरू आफूमा लिएर त्यसलाई परिवर्तन गरेर सुख (दे वा) र आनन्द (गा वा) सबै प्राणीहरूलाई दिइन्छ। आफ्ना आत्मस्नेही चिन्तनबाट छुटकारा पाउन अर्थात् आत्मस्नेही चिन्तनलाई नष्ट गर्न पनि यसको अभ्यास गर्न सकिन्छ। यो अभ्यास गर्ने उपायबारे केही आधारभूत उपदेशलाई यहाँ समावेश गरिएको छ।

श्वास भित्र तान्दा बाक्लो कालो धूवाँ नाकको प्वालभित्र गइरहेछ भनी कल्पना गर्नुहोस्। त्यो कालो धूवा जगतका सबै दुःख, सारा सत्वहरूलाई आइपर्ने हानिनोक्सानी र सबैतिर व्याप्त भइरहेको पीडा, रोग कष्ट इत्यादि सबै त्यसमा मिसिएको छ भनी कल्पना गर्नुहोस्। त्यति मात्र होइन मनुष्य, जनावर, प्रेत र नरकका अनेक दुःखी सत्त्वहरूले भोग्ने अप्रिय दुःखद अवस्थाहरू (क्येन् ङ्येन्) लाई पनि श्वास तान्दाखेरि नै तानेर

लिनुहोस् । ती सबै तपाईंको नाकको प्वालबाट भित्र गइरहेछन् भनी संझनुहोस् (स्यल् ताब्) र भित्र गएर हृदयमा अवस्थित तपाईंको आत्मस्नेही चित्तमा पूर्णरूपले विलिन भयो (दाग् च्ये ज्यिन् पे सेम् ला ज्योग् पार् थिम्) र जति जति तपाईं श्वास तान्दै जानुहुन्छ त्यति नै तपाईंको आत्मस्नेही चित्त (दाग् च्ये ज्यिन् पे सेम्) नाश हुँदैछ भनेर कल्पना गर्नुहोस्।

यहाँनेर स्मरणीय कुरा के हो भने तपाईंको लौकिक (अभ्युदय) र परमार्थ सुख (निश्रेयस्) मा सधै हस्तक्षेप गर्ने, सारा सत्त्वहरूलाई दुःख र आवरणबाट उद्धार गरेर लौकिक र परमार्थ सुख प्रदान गर्ने तपाईंको नैसर्गिक गुणलाई कुंठित पार्ने यो तपाईंको आत्मस्नेही चिन्तन नै हो ।

यो कालो धूवाँलाई श्वासको रूपमा तानेर आत्मस्नेही चिन्तनमा विलय गर्दा गर्दै यो आत्मस्नेही चिन्तन विस्तारै विस्तारै कम कम हुँदै अन्ततः लोप भएरै जानेछ । आत्मस्नेही चिन्तन लोप भएर गएपछि यो सत्काय दृष्टि अर्थात् 'म' जसलाई आत्मस्नेही चिन्तनले एकदम प्यारो, दुर्लभ र महत्वपूर्ण ठानिराखेको थियो त्यो पनि त्यसरी नै हराएर जानेछ । आत्मस्नेही चिन्तन हराएर गएपछि त्यसले ग्राह गर्ने आलम्बन पनि हराएर जानेछ ।

यसरी सबैको अभाव भएपछि त्यहाँ खालि आरोपित कुराहरू मात्र बाँकी रहन्छन् । अब यो मात्र आरोपित म भन्ने संज्ञाले श्वास फाल्दाखेरि सुख र मुक्ति र प्रकाश पठाएर सबैप्रकारका दान अरू प्राणीहरूलाई प्रदान गर्नुहुन्छ । 'मात्र आरोपित म'ले यसरी श्वास बाहिर फाल्दा सबै कुराहरू जस्तै आफ्ना सबै सुख, पुण्य, सुखको कारण, आफ्नै शरीर, र धनसम्पतिहरू नरक, प्रेत, तिर्यक, मनुष्य र देवलोकका प्राणीहरूलाई समेत मनमनै दानस्वरूप दिनुहुन्छ । तपाईंको शरीर नै चिन्तामणिरत्न (यि श्हियन् नोर् बु) बन्छ र सबैलाई यसरीनै दानस्वरूप दिनुहुन्छ । सत्त्वहरूका सबै पर्यावरण शुद्ध भूमि (धाग् श्हियङ्) बन्छ।

अब धन सम्पत्ति चाहिनेहरूले धनसम्पत्ति प्राप्त गर्छन्, सबैले आकाशभरि व्याप्त (खा ख्याब्) धन सम्पत्ति प्राप्त गरे भनेर कल्पना गर्नुहोस् । गुरुको आवश्यकता हुनेहरूले सम्पूर्ण बोधिमार्ग देखाउन सक्ने एक पूर्णरूपले योग्य गुरु प्राप्त गरे । औषधि चाहनेहरूले औषधि प्राप्त गरे । वैद्यको आवश्यकता हुनेहरूले वैद्य पाए, पति चाहनेले पति पाए, पत्नी चाहनेले पत्नी पाए, साथी चाहनेले साथी पाए यसरी सबैलाई सुखभोगका लागि जे जे चाहेका हुन् सबै प्राप्त गरे भनी मनमनै स्पष्टसंग कल्पना गर्नुहोस् ।

यस्तो अभ्यासले सबै प्राणीहरूले आफूले चाहेका सबै पाउँछन् र सबै ती सुखभोगहरू (लोङ् च्योए) उनीहरूका चित्त शोधन गर्ने हेतु बनेर परम सुख (निर्वाण) मार्ग उनीहरूको मनमा उत्पाद भयो जसले गर्दा उनीहरू सबै सम्यक् सम्बुद्ध बने भनेर कल्पना गर्नुहोस्। उनीहरू सबै करुणामय बोधिसत्त्व अवलोकितेश्वर बने भनेर कल्पना गर्नुहोस् ।

पछि 'म' को शून्यताको बारेमा केही बेर ध्यान गरेर यस तोङ् ल्येन् अभ्यासलाई अन्त गर्न सक्नुहुन्छ । शून्यताको ध्यान गर्दा 'म' को आफ्नो स्वभाव छैन

(राङश्यिन् म्ये) भन्ने कुरा निरन्तररूपले स्मृतिवान् भई जानिराख्नुपर्दछ ।

काय दान

यो चित्त परिवर्तिन अर्थात् मति शोधन सम्बन्धी एउटा सानो ध्यानविधि हो जसमा हामी चतुमर्हाभूतरूपी यो शरीर सबै प्राणीहरूको हितसुखका लागि समर्पण गर्छौं र खास यसमा हामी स्वार्थ त्याग र परस्नेहलाई अभ्यासमा उतार्छौं ।

परमपूज्य चौधौं दलाई लामाज्यूले प्रायशः शान्तिदेवकृत बोधिचर्यावतारबाट यो श्लोक उद्धृत गर्नुहुन्छ :

पृथिव्यादीनि भूतानि निःशेषाकाशवासिनाम् ।

सत्त्वानामप्रमेयाणां यथाभोगान्यनेकधा ॥ २० ॥

एवमाकाशनिष्ठस्य सत्त्वधातोरनेकधा ।

भवेयमुपजीव्योऽहं यावत्सर्वे न निर्वृताः ॥ २१ ॥ ३ बोधिचित्तपरिग्रह । बोधिचर्यावतार ॥

जसरी (आकाशजस्तै) असीम र असंख्य सत्त्वहरूका लागि पृथ्वी, जल, अग्नि, र वायु यी चार महाभूतहरू अनेक उपभोग्य वस्तुहरू जस्तै बनेका छन् । त्यसरी नै म पनि ती असीम असंख्य प्राणीहरू मुक्त नहुञ्जेलसम्म उनीहरूको जीविकाका लागि सदा आधारभूत जीवन सामग्री बनिरहूँ।

यस श्लोकमा हामीले अचिन्त्यरूपले (साम् ये) बहुसंख्यक असीम् प्राणीहरूका लागि (सेम् च्येन् पाग् तु म्ये पा यि) जिउने आधार नै बन्न सकूं । केही समयका लागि मात्र होइन, केही क्षण एक दुईदिनका लागि पनि होइन, सदा सदाका लागि । यस प्रकार हामीले शरीरलाई त्याग गरिसकेपछि अब यस चतुमर्हाभूतरूपी शरीरलाई आफ्नो सुखखुसीका लागि कसरी सदुपयोग गर्ने भन्ने बारेमा निर्णय गर्ने पूर्ण अधिकार र स्वतन्त्र त प्राणीहरूमै निहित हुनेछ । यो महाभूतले निर्णय गर्ने होइन न यो हामीले निर्णय गर्ने कुरा हो ।

यो अभ्यास गर्नका लागि, निम्नानुसार मनमनै भावना गर्नुहोस् । सबैभन्दा पहिले शरीरका चार महाभूतहरू गएर बाहिरी चार महाभूतहरू जस्तै पृथ्वी, आपो, तेजो र बायुमा गएर लय भए । हाम्रो मासु र हड्डीहरू बाह्य पृथ्वी धातुमा लय भए त्यसपछि हाम्रो शरीर स्थूल र स्थिर पृथ्वीमा परिणत भयो र त्यसलाई यस लोकका मात्र नभएर सबै लोकधातुका सबै प्राणीहरूले आफ्नो जीविका र सुखका लागि आफूले चाहेअनुसार नै प्रयोग गरे ।

पृथ्वीको रूपमा परिणत भएको हाम्रो शरीर सबै प्राणीले खेत, अन्न, सुन्दर उद्यान, सडक र बाहन इत्यादिका रूपमा प्रयोग गरे । यसलाई सुन, हीरा मोती अन्य रत्नहरू प्राप्त गर्न, घर, नगर बनाउन, सुरुङ् र पुल बनाउन प्रयोग गरे । यसलाई सकेसम्म अति विशाल तवरले भावना गर्नुहोस् ।

हाम्रा दुई आँखाहरू त्यसपछि सूर्य र चन्द्रमा भएर सारा सत्त्वहरूको उपभोगका साधन बने । ती सूर्य र चन्द्रले उनीहरूलाई उज्यालो पारेर बाटो देखाई मद्दत गरे । हाम्रो मासु सबै प्राणीहरूका लागि अन्न बन्यो । संसारका सबै अन्न, विशालबजारमा भएका सबै खाद्यपदार्थमा तपाईंको मासु लय भयो । हामी पिजा, चीज, म्याकरोनी, हामवर्गर, मःमः इत्यादि बन्यौं र सबैतिरका सबै प्राणीहरूले हामीलाई खाँदैछन् । आफ्नो छाला पनि सबैलाई दिऔं । आफ्नो छाला वस्त्रका रूपमा सबैले लगाउँदैछन्, आफ्नो रौं र कपालले उनीहरूलाई न्यानोपना दिँदैछन् ।

शरीरमा भएको रगत, पानी र अन्य तरल पदार्थहरू सबै बाह्य आपो धातुमा गएर बिलिन भए भनी भावना गर्नुहोस् । त्यो आपो धातु सबै प्राणीहरूले बाँच्नका लागि र सुखका लागि प्रयोग गरे । तपाईंको शरीरकै तरलपदार्थका रूपमा रहेको संसारको सबै पानी विभिन्न किसिमले प्राणीहरूले आफ्नो हितसुखका लागि प्रयोग गरे । पानीका अनेक एवं विविध प्रयोगका बारे सकेसम्म विशालरूपले भावना गर्नुहोस् । भनौं यो धान खेतमा सिंचित पानीका रूपमा प्रयोग भयो, सिँचाइका नहरहरूमा यही पानी बगिरहेछ, जहाँतही यसले प्यास बुझाउँदैछ, फूलहरूलाई पोषित तुल्याउँदैछ इत्यादि । प्राणीहरूले तपाईंलाई सुन्तलाको रस, कोकाकोला, रक्सी, आमाको दूध र ग्यातोरेड रसका रूपमा पिउँदैछन् ।

त्यसपछि तपाईंको शरीरमा भएको तेजो धातु बाहिरी तेजो धातुमा गई बिलिन भयो भनी भावना गर्नुहोस् । त्यसलाई आफ्नो सुखका लागि सबै प्राणीहरू प्रयोग गर्दैछन् । ताप र त्यसको पोल्ने शक्तिले कसरी सारा प्राणीहरूलाई हित गर्दैछ सोच्नुहोस् जस्तै तापले उनीहरूलाई न्यानो पारिराख्दैछ, प्रकाश दिँदैछ, उर्जा निर्माण गर्दैछ । ताप खाना पकाउन र जीविकोपार्जनका लागि पनि प्रयोग हुँदैछ । सधैंजस्तो सकेसम्म व्यापकरूपले स्पष्टसंग यसलाई मनमनै भावना गर्नुहोस् ।

तपाईंले फर्ने श्वास पनि बाह्य वायु धातुमा बिलिन भयो भनी भावना गर्नुहोस् । सबै प्राणीहरूले यस वायु धातुलाई जीवित रहनका लागि श्वास प्रश्वास र चल्नका निमित्त प्रयोग गर्दैछन् । वायु स्वभावैले हलुका हुन्छ र सबैलाई चल्न मद्दत पुऱ्याउँदछ जसले गर्दा सबैले स्वतन्त्रता पाउँदछन् । श्वास पनि जीवन नै हो । आफैंलाई श्वासका रूपमा सबै प्राणीहरूले फेरेर उनीहरूको शरीरभित्रका हरेक कोष कोषमा जीवनवर्द्धक अक्सिजनले भरुन् ।

अब सबैतिरका सारा प्राणीका अकुशल कर्म र दुःख तपाईंमा आएर पाक्यो र त्यसपछि उनीहरू सबै दुःख र त्यसका कारण, सबै अकुशल कर्म र आवरणबाट पूर्णरूपले मुक्त भए भनी भावना गर्नुहोस् ।

सबैतिरका सारा प्राणीका भयंकर अकुशल कर्महरू परिपाक भएर त्यसका सबै फल आफैले भोगें भनी सोच्नुहोस् । यी सबै दुःख र दुःखका कारण तपाईंको आत्मस्नेही चित्तमा आएर लय भयो र त्यसले "साँचो म" लाई ग्राह गर्ने स्नेह गर्ने ग्राहक र ग्राह्य दुबैलाई नष्ट गरिदियो । अब स्वभावसिद्धरूपमा प्रतिभासित यो "साँचो म" शून्य भयो । यसरी मनमनै भावना गर्नुहोस्।

यसरी शून्यतामा विलिन भएपछि खालि प्रक्षेपित "म' मात्र बाँकी रह्यो र यस "म'ले अब तपाईंका सबै सुख र पुण्य सबै प्राणीहरूलाई परिणामना गर्दैछन् । हरेक लोकधातुका प्राणीले तपाईका त्रैकालिक सुख र पुण्य प्राप्त गर्दैछन् र भोग्दैछन् । ठीक यस्तै तरीकाले आकाश भरी व्याप्त र सबै कालका बुद्ध र बोधिसत्त्वहरूका पुण्यलाई पनि परिणामना गरिदिनुहोस् । यो पुण्य पनि सबै प्राणीहरूले पाउँदैछन् एवं भोग्दैछन् भनी जान्नुहोस्।

यस प्रकारले चतुर्महाभूतद्वारा निर्मित तपाईको शरीर अमृतमा परिणत भयो र त्यस अमृतमा सबै बुद्ध एवं बोधिसत्त्वहरूका चित्तको प्रज्ञा लय भयो र सबै लोकधातुका सार पनि त्यही अमृतमा लय भयो । यो अमृतले सबै प्राणीहरूलाई पोषित तुल्याउँदै जीवनका आधारका रूपमा प्रयोग भयो। सबैका इच्छाहरू यसले परिपूर्ति भए, सबैले परम सुख, परमानन्द प्राप्त गरे ।

अब तपाईंले षडगति (नरक, प्रेत, तिर्यक, मनुष्य, असुर र देवलोक) का सबै प्राणीहरूलाई आफ्नो शरीर दान गरिसकेपछि अब तपाईंको शरीर रहेन अब खालि मन मात्र बाँकी रह्यो । मनको पनि आफ्नै स्वभाव

छैन, आफ्नै स्वलक्षणसत्ता छैन । यसको वास्तविक स्वभाव वा शून्यतामा ध्यान दिनुहोस् । चित्तको किञ्चित पनि आफ्नो स्वभाव छैन यो पूर्णरूपले निःस्वभाव छ भने कुरा स्मृतिका साथ जानिराख्नुहोस् ।

अब **ओं आः हूँ** भन्ने मन्त्र सातचोटि जप्नुहोस्

त्यसपछि पुण्यपरिणामना गर्नुहोस् ।

पुण्य परिणामना

सबै प्राणीहरूका लागि बोधि लाभ गर्नु नै सबैभन्दा उत्तम पुण्य परिणामना हो । यसो गर्दा पुण्य अक्षय र अनिरुद्ध (गाग् म्ये) हुनपुग्दछ । पुण्य परिणामना गर्दा एउटा ध्यान दिनुपर्ने महत्त्वपूर्ण कुरा के हो तपाईंको पुण्यपरिणामना विशुद्धरूपले शून्यताको मूद्राले मुद्रित भएको हुनुपर्छ । "आरोपित मात्र" अर्थात् सर्वधर्म निःस्वभावताको अर्थमा विशेष ध्यान दिएर भावना गर्नुभयो भने तपाईंको पुण्य परिणामना विशुद्ध हुन जान्छ र भावग्राहको मलले रहित हुनेछ । यस प्रकारले शून्यताले तपाईंको परिणामनालाई मुद्रित गर्दा त्यो परिणामना नाश भएर जाँदैन । त्यसलाई कुनै पनि प्रकारका भावी लोभ, क्रोध वा मिथ्यादृष्टिले नष्ट गर्न सक्दैन, त्यो पुण्य बैंकमा जम्मा गरेको पैशा वा धनसम्पत्ति जस्तै अक्षय हुनपुग्छ अर्थात् प्रकोपको प्रभावले छुन नसक्ने ढुकुटी ।

पुण्य परिणामना गर्दा, यस्तो प्रकारले मनमनै सोच्नुपर्छ ।

भूत, वर्तमान र भविष्य तीनै कालमा संग्रहित मेरा र अन्य सारा प्राणीहरूका पुण्यले (दाग् ग्यि धाङ् डो क्युन् क्यि ध्युइ सुम् साग् पे गे छोग् क्यि) सबै सुख र मंगलको श्रोत (फ्येन् देइ ज्युङ् न्ये) मेरो र सारा प्राणीहरूको चित्तमा बोधिचित्तोत्पाद होस् । पहिल्यै बोधिचित्तोत्पाद गरिसकेकाहरूको बोधिचित्त झन् झन् बढेर जाओस्

(क्ये पा न्याम् पार् म्ये पा याङ् । घोङ् न्ये घोङ् दु फ्येल् वार् श्ह्योग्) ।

त्यसपछि परिणामनालाई शून्यताले मुद्रित गर्न यस प्रकारले मनमनै सोच्नुपर्दछ ।

भूत, वर्तमान र भविष्य तीनै कालमा संग्रहित 'मात्र आरोपित' मेरा र 'मात्र आरोपित' सबै प्राणीहरूका 'मात्र आरोपित' पुण्यले हामीहरूले 'मात्र आरोपित' बोधिज्ञान लाभ गर्न सकौं र 'मात्र आरोपित' सारा प्राणीहरूलाई 'मात्र आरोपित' बोधिज्ञान लाभ गराउंन सकौं ।

धार्मिक विद्यालय सम्वन्धी भए गरेका नीतिगत निर्णय एवं कार्यहरूको विश्लेषण तथा समीक्षा

- जनार्दन नेपाल*

नेपाल एक भौगोलिक विविधतायुक्त बहूजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक रितीरिवाजले परिपोषित मुलुकको रूपमा परिचित छ । यहाँको शिक्षा परम्परा पनि एक पिंढीबाट अर्को पिंढीमा हस्तान्तरण हुँदै आएको पाइन्छ । बौद्ध, हिन्दु, इस्लाम, जैन लगायतका विभिन्न धर्मावलम्वीहरूबाट यो मुलुक संरक्षित रहेको छ । शिक्षा प्रणाली पनि यो विविधताबाट प्रभावित हुनु स्वभाविकै हो । बुद्धका उपदेश तथा बौद्धदर्शनमा आधारित गुम्बा शिक्षा प्रणाली, हजरत मोहमदका उपदेश तथा कुरानका दर्शनमा आधारित मदरसा शिक्षा प्रणाली तथा हिन्दु दर्शनमा आधारित संस्कृत शिक्षा प्रणाली पनि नेपालको परम्परागत शिक्षा प्रणालीको रुपमा रहिआएका छन् । यी परम्परागत रूपमा चल्दै आएका गुम्बा, मदरसा र गरूकुल जस्ता शिक्षण संस्थाहरू हालसम्म शिक्षा प्रणालीको मूलप्रवाहीकरणमा आई नसकेको अवस्था विद्यमान छ । यी संस्थाहरू आफ्नै साधन स्रोत एवम् आफ्नै विशिष्ट शैक्षिक प्रक्रियाका आधारमा संचालन हुँदै आएका छन् भने राज्यले पनि यस प्रकारको शिक्षा प्रणालीको संवर्द्धन र प्रवर्द्धनमा चासो लिन थालेको छ । औपचारिक रुपमा सरकारी स्वीकृति, सम्वन्धन तथा सरकारी साधन स्रोत प्रयोग सम्वन्धी प्रयास स्वरुप हालैका वर्षहरूमा केही कार्यहरू हुन थालेका छन् । सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमले लक्षित गरे बमोजिम सबै बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको अवसर प्रदान गर्ने सम्वन्धमा शिक्षा विभागबाट विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएको व्यहोरा सबैमा विदितै छ । यसै सन्दर्भमा शिक्षाको मूल प्रवाहमा आउन नसकेका तर कुनै न कुनै रुपमा शिक्षा हाँसिल गरी रहेका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउन हालसम्म भएका व्यवस्था यस प्रकार रहेका छन् ।

नीतिगत व्यवस्था :

अन्तरिम संविधान :

१) प्रत्येक समुदायलाई कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने हक हुनेछ ।

२) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, साँस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने हक हुनेछ ।

तीन वर्षीय आधारपत्र :

❖ सार्वजनिक-निजी साझेदारी अनुरूप र स्थानीय निकाय तथा समुदायको सहभागिताको प्रतिरूप अपनाई शिक्षण संस्थाको व्यवस्थापन गरीनेछ ।

❖ मदरसा र गुम्बाका साथै गुरुकुल आश्रम शिक्षालाई शैक्षिक प्रणालीको मूलधारमा ल्याइनेछ ।

विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना

❖ मदरसा, गुम्बा/विहार, गुरूकुल/आश्रमजस्ता परम्परागत शैक्षिक व्यवस्थालाई सुदृढ तथा संस्थागत गरी यी संस्थाहरूले दिने शिक्षा राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार र औपचारिक शिक्षाको समकक्षी बनाउने ।

मदरसा, गुम्वा र गुरूकुल/आश्रम जस्ता धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरूले धार्मिक उद्देश्य अनुरूप निजी एवं सार्वजनिक लगानीमा शिक्षा प्रदान गर्ने प्रवन्ध गरीरहेकै छन् । यस्ता धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरूलाई सरकारी लगानी अपरिहार्य भै सकेको छ । सबै बालबालिकालाई शिक्षाको समान अवसर प्रदान गर्ने राष्ट्रिय नीति अनुरूप यस्ता संस्थाहरू मार्फत प्रदान गरीने शिक्षालाई राष्ट्रिय मूल प्रवाहमा ल्याउन सरकारी तवरवाट विभिन्न प्रयास एवं कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुँदै आएका छन् । जसलाई संक्षेपमा निम्नानुसार चर्चा गरीन्छ ।

१. "मदरसा प्रकृतिका नयाँ विद्यालय खोल्न चाहेमा शिक्षा ऐन २०२८ (सातौं संशोधन सहित) र शिक्षा नियमावलीको परिधि भित्र नै रही संस्थागत रूपमा सञ्चालन गर्न (स्वीकृत गर्न पाउने गरी) निवेदन दिन पाउने व्यवस्था गर्ने गराउने" ०५९/१/१७ को शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको सचिव स्तरीय निर्णय बमोजिम शिक्षा विभागबाट ०५९/२/१० को च.नं. ४३० को पत्रानुसार ५ वटै क्षे.शि.नि. र ७५ वटै जिल्लालाई निर्देशन पठाइएको ।

२. शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको पहलमा २०६१ सालमा मुस्ताङ्ग जिल्लामा गुम्वासंग सम्वद्ध व्यक्तिहरूसंग छलफल कार्यक्रमको आयोजना भएको ।

३. आ.व. ०६२/०६३ को वजेट वक्तव्य मार्फत घोषित नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको सिलसिलामा निम्नानुसार गोष्ठीहरूबाट सुझाव संकलन भएको ।

क) २०६२/९/१८-१९ मा भैरहवामा र २०६३/३/३१ र ३२ जनकपुरमा मदरसा सम्वन्धी गोष्ठी भएको,

ख) २०६२/१२/१५-१६ चितवनमा गुरूकुल सम्वन्धी गोष्टी भएको,

ग) २०६२/१०/१९-२० काठमाण्डौमा गुम्वा सम्वन्धी गोष्टी भएको,

४. २०६३/७/२४ मा जिल्लास्तरमा ३ सदस्यीय धार्मिक विद्यालय सम्वद्ध संस्थागत समावेशीकरण समन्वय समिति -जि.शि.अ. को संयोजकत्वमा शा.अ.{वि.प्र. हेर्ने } १ र वि.नि. मध्ये- १ गरी ३ सदस्यीय समिति गठन भएको ।

५. ०६३/०६४ को आ.व. मा पनि जम्मा रु १ करोड ३० लाख रुपैया त्यस्ता धार्मिक प्रकृतिका विद्यालयहरूलाई निर्देशन मुताविक जिल्लामा निकासा अनुदान दिने गरी वजेट वांडफाँड भै सबै जिल्लामा निकासा भएको ।

६. मदरसा, गुरूकुल र गुम्वा जस्ता धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरूले प्राथमिक तहको सामुदायिक विद्यालयको रूपमा अनुमति लिंदा धरौटी नलाग्ने र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट यस्ता विद्यालयहरूको लागि छुट्टै पाठ्यपुस्तक तयार नगरून्जेल सम्मका लागि कक्षा ५ को पाठ्यक्रमले तोकेको सिकाई उपलब्धिहरूको आधारमा सम्वन्धित जि.शि.का/स्रोतकेन्द्र तथा नजिकको मातृ विद्यालयबाट (कक्षागत परीक्षा लिनुपर्दा) उक्त संस्थाहरूमा भएको पठनपाठनको परीक्षा लिई नतीजा प्रकाशन तथा प्रमाण पत्र वितरण गर्ने गराउने गरी २०६३/७/२४ मा नै मा. मन्त्रीस्तरीय निर्णय भएको ।

७. आ. व.०६२/०६३ मा शिक्षा विभागको निर्णयानुसार गुम्वा, मदरसा एवं गुरूकुलका प्रत्येक संस्थालाई प्रति विद्यार्थी रु. ३००।- का दरले प्रति संस्था ११ जना विद्यार्थी बराबरको एकमुष्ठ रकम रु. ३३००।- विद्यालय सुधार योजना कोष अन्तर्गत संस्थागत समावेशीकरण जिल्ला समन्वय समितिको निर्णयबाट एकिन भएका उक्त संस्थाहरूलाई निकासा दिने गरी वजेट निकासा भएको ।

८. शिक्षा नियमावलीको नियम (७७) अनुसूची ३ अनुसार कक्षागत विद्यार्थी संख्या पुगेका वा पुग्ने अवस्था सुनिश्चित भएका उक्त धार्मिक संस्थाहरूलाई भौतिक पूर्वाधार सन्तोषजनक भएमा मागका आधारमा कुनै धरौटी नलाग्ने गरी सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयको अनुमति दिन सकिने तर विद्यार्थी संख्या नपुग भएको अवस्थामा शिक्षा नियमावली २०५९, (संशोधन सहित) को नियम ५२ अनुसार वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अनुमति दिने र सो को परीक्षा जि.शि.का., स्रोतकेन्द्र वा जि.शि.का. ले तोकेको विद्यालयबाट लिन लगाइ प्रमाणिकरण गर्ने गराउने ०६३/७/२४ को मन्त्रीस्तरीय निर्णय बमोजिमको परिपत्र ५ वटै क्षे.शि.नि. र ७५ वटै जि.शि.का. हरूमा ०६३/७/३० मा पठाइएको ।

९. शिक्षा विभागको ०६३/६/५ को च.नं. ७२ को "पाठ्यक्रमको स्वरुप र प्रकृति सम्वन्धमा" विषयक पत्रद्वारा पाठ्यक्रमको स्वरूप र प्रकृति सम्वन्धी ढाँचा तयार गरी पठाइ दिन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई अनुरोध गरी पठाइएको ।

१०. आ.व. २०६३/०६४ मा २०६३/१०/६ देखि ऐं ८ गते सम्म पोखरास्थित श्री प्यारामाउण्ट मा.वि. मा गुम्वा सञ्चालकहरूका लागि शैक्षिक परिचयात्मक कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन भएको ।

११. २०६३/१०/२३ देखि २५ सम्म चितवन मा.वि. भरतपुरमा गुरूकुल आश्रम सञ्चालकहरूका लागि शैक्षिक परिचयात्मक कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन भएको ।

१२. २०६३/१०/१६ देखि १८ सम्म मदरसा सञ्चालकहरूकालागि शैक्षिक परिचयात्मक कार्यशाला गोष्ठी भैरहवामा सञ्चालन भएको ।

उक्त सबै गोष्ठीहरूमा विद्यालय अनुमति/स्वीकृति प्रकृया वैकल्पिक विद्यालय सञ्चालन गर्ने तरिका, छात्रवृत्तिको व्यवस्था, विद्यालय सुधार योजना अनुदान प्रणाली, प्राथमिक पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकहरू आदिको वारेमा व्यापक छलफल गरी पृष्ठपोषण आदन प्रदान कार्य समेत सम्पन्न भएको आदि ।

१३. शिक्षा विभागको ०६२/९/८ को निर्णयानुसार महानिर्देशकज्यू को संयोजकत्वमा ७ (सात) सदस्यीय संस्थागत समावेशीकरण समन्वय समिति गठन भएको ।

१४. आ.व. २०६४/०६५ मा सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत धार्मिक संघ संस्थाहरूलाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउनका लागि १ करोड ३० लाख अनुदान उपलब्ध गराउने कार्यक्रम रहेकोमा अन्य स्रोत बाट गरी जम्मा २ करोड २९ लाख ९८ हजार अनुदान निकासा भएको ।

आ.व. ०६४/०६५ देखि निम्नानुसार जिल्लामा प्रति संस्था वार्षिक रू.२६०००।- का दरले अनुदान निकासा गरीएको । यसका अतिरिक्त कार्यक्रम कार्यन्वयन निर्देशिका- २०६७ मा अन्य अनुदान सम्वन्धी व्यवस्था गरीएको छ ।

तपसील

क्र.स.	जिल्ला	गुम्वा/विहार	क्र.स.	जिल्ला	गुम्वा/विहार
१	ताप्लेजुङ्ग	१७	२	पाँचथर	१
३	इलाम	८	४	संखुवासभा	३
५	भोजपुर	१३	६	सुनसरी	४
७	सोलुखुम्वु	४४	८	खोटाङ्ग	१
९	उदयपुर	३	१०	काठमाण्डौ	६७
११	काभ्रेपलान्चोक	२६	१२	दोलखा	६
१३	रामेछाप	७	१४	सर्लाही	१
१५	मकवानपुर	२२	१६	कास्की	१
१७	मुस्ताङ्ग	११	१८	रूपन्देही	४
१९	नवलपरासी	१	२०	कपिलवस्तु	२
२१	कैलाली	४	२२		

मिति ०६६/८/२८ को माननीय (मन्त्री स्तरीय) निर्णयानुसार आचार्य नुर्वु शेर्पा ज्यूको अध्यक्षतामा **गुम्वा व्यवस्थापन परिषद् नेपाल** निम्न कार्य क्षेत्रका आधारमा गठन भएको छ ।

कार्य क्षेत्र (TOR)

१) विद्यालय गुम्वा व्यवस्थापन अनुमति/स्वीकृति विषय र प्रक्रियामा मन्त्रालय/विभागलाई नीतिगत राय सुझाव दिने ।

२) गुम्वा/विहारमा अध्यापन गरीने पाठ्यक्रम निर्माणका लागि सुझाव दिने ।

३) गुम्वा/विहारमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरुलाई उपलब्ध गराइने शैक्षिक प्रमाण पत्र स्तरीकरणमा राय सुझाव दिने ।

४) गुम्वा/विहारमा शिक्षक व्यवस्थापनका विषयमा राय सुझाव उपलब्ध गराउने ।

५) परिषद्को कार्यवधि बढीमा २ वर्ष रहने र परिषद्को बैठकमा बढीमा ३ जनासम्म सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञ आमन्त्रण गर्न सकिने ।

यसै कार्य क्षेत्रका आधारमा गुम्वा/विहार व्यवस्थापन परिषद् नेपालको मिति ०६६/१२/२३ को निर्णयानुसार निम्न विषयमा राय सुझाव पेश गर्न उपसमिति गठन गरीएको थियो ।

क) गुम्वा विद्यालय अनुमति/स्वीकृती उपसमिति

श्री फुपु छेम्वे शेर्पा - संयोजक

श्री पेम्वा दोर्जे शेर्पा - सदस्य

श्री निमा तेन्दुङ शेर्पा - सदस्य

श्री दातेम्वा शेर्पा - सदस्य

श्री जनार्दन नेपाल - सदस्य

ख) गुम्वा विद्यालय पाठ्यक्रम व्यवस्थापन उपसमिति

श्री खेन्पो ङवङ वोसेर - संयोजक

श्री आचार्य कर्मजङवो शेर्पा - सदस्य

श्री विष्णु प्रसाद अधिकारी - सदस्य

श्री रामराज खकुरेल - सदस्य

श्री नोर्की शेपा - सदस्य

ग) गुम्वा विद्यालय शिक्षक व्यवस्थापन उपसमिति

श्री आचार्य नुर्वु शेर्पा - संयोजक

श्री सिद्धार्थ (भिक्षु निग्रोधा) - सदस्य

श्री यम बहादुर खड्का - सदस्य

श्री पेम्वा लामा - सदस्य

श्री श्याम तामाङ्ग - सदस्य

माथी उल्लेखित उपसमितिबाट प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा गुम्वा व्यवस्थापन परिषद् नेपालको वैठकबाट छलफल भई पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई अनुरोध गरीए अनुसार आधारभूत तहको पाठ्यक्रम समेत स्वीकृत भई सकेको अवस्था छ । यसै गरी शिक्षक व्यवस्थापन तर्फ शिक्षकहरूका लागि शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रमा प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सम्पन्न भई सकेको छ । गुम्वाका शिक्षकहरुको पेशागत विकास तालिम काभ्रेको धुलिखेल र तनहुँको दमौलीमा सञ्चालन भई सकेको छ ।

आ.व. ०६६/०६७ मा गुम्वासंग सम्वन्धित सरोकारवालाहरूको ३ दिने अभिमुखीकरण काभ्रेको धुलिखेलमा सञ्चालन गरीयो । यसै गरी ०६८ असार २ गते दोलखाको चरिकोटमा गुम्वासंग सम्वन्धित सरोकारवालाहरूको समीक्षा गोष्ठी सञ्चालन भएको थियो ।

वर्तमान स्थिति

- यस्ता धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरू समुदायको अनुदानमा संचालन भएका छन् ।
- यस्ता संस्थाहरूको पाठ्यक्रमको मूल आधार सम्वन्धित संस्थाको धार्मिक शिक्षा र विद्यार्थीको सिकाई धार्मिक तथा सामाजिकी करणमा आधारित छ ।
- यस प्रकारका धार्मिक संस्थामा संस्थाको शिक्षा निशुल्क हुने र गरीव असहाय, अनाथ र अपांग हरूकालागि आवश्यकता अनुरुप शैक्षिक सामाग्री भोजन तथा आवासको व्यवस्था गरीएको छ ।

- यस प्रकारका धार्मिक संस्थामा पूर्व प्राथमिक देखि स्नातकोत्तर सम्म पठन पाठनको व्यवस्था हुँदै आएको छ ।
- यी संस्थामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको विवरण अर्थात Flash 1 र 2 केहि संस्थाहरूवाट भर्ने गरेता पनि सवै संस्थाहरूबाट भर्ने भराउने गरीएको छैन ।
- पाठ्यपुस्तक, शैक्षिक सामग्री तथा शिक्षक पारिश्रमिकको लागि सरकारी तवरबाट पूर्ण रुपमा व्यवस्था हुन सकेको छैन ।
- यस्ता प्रकृतिका केही संस्थाहरू आफ्नो धार्मिक उद्देश्यमा खलवल पुग्न जाने आशंकाका कारण शिक्षाको मूल प्रवाहमा अर्थात् अनुमति लिन उत्साहित देखिदैनन ।
- संस्थामा विद्यार्थी- शिक्षक राजनितिक उद्देश्यले प्रेरित भई संघ संगठनमा आवद्ध हुने र संस्थाको उद्देश्य अनुरूप सामाजिक सद्भाव विग्रने डरले मूल प्रवाहमा समाहित हुन तत्पर हुन सकेका छैनन ।
- प्रचार प्रसार र प्रेरक व्यत्तित्वका :कमीका कारण सबै संस्थाका संस्थापकहरूमा सूचना र जानकारीको कमीका कारण यस प्रकृतिका संस्थाको अनुमति र स्वीकृति लिने प्रकृयावारे अनभिज्ञ छन् ।
- हालसम्म पनि यस प्रकृतिका सबै संस्थाहरूको विवरण सम्वन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा प्राप्त हुन सकेकाछैनन् ।

अनुमति तथा व्यवस्थापन

- यस प्रकृतिका संस्थाहरूको अनुमति प्रकृया सम्वन्धमा शिक्षा नियमावली २०५९, को नियम ३ तथा अनुसूचि ३ का आधारहरूका कारण सरल र सहज हुन सकेको छैन।
- यस प्रकृतिका संस्थाको अनुमति सम्वन्धमा जग्गाको स्वामित्व संस्थाको नाममा हुने व्यवस्थालाई अनिवार्य गरी अन्य पूर्वाधारहरू जस्तै विद्यालय भवन, कक्षा कोठा, विद्यार्थी संख्या र शैक्षिक सामग्री आदिमा लचिलो व्यवस्था गरिनु पर्ने देखिन्छ ।
- अनुमति प्राप्त गरी संचालन भएका र हुने यस प्रकृतिका धार्मिक संस्थाहरूलाई स्वयतत्ता दिनु पर्ने र कुनै कारणवस मूल प्रवाह भन्दा छुट्टै रहने स्थिति आएमा त्यस संस्थाको सम्पत्ति लगायत भौतिक पूर्वाधार सरकारीकरण हुने नभई सम्वन्धित संस्थाको नै हुने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ ।
- यस प्रकृतिका संस्थाको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी परम्परागत रुपमा संचालन गर्दै आएका सम्वन्धित व्यक्ति र समुदायलाई नै दिनु पर्दछ ।
- विगतदेखि संचालनमा रहेका धार्मिक प्रकृतिका संस्थाहरूलाई संचालित अवस्थानै खुलाई विना धरौटी अनुमति दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- सम्वन्धित धार्मिक संस्थाको उद्देश्यमा प्रतिकुल नहुने गरी संस्थापकहरूलाई विद्यालय संचालन र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रदान गरिनुपर्दछ ।

संस्थागत समाहीकरण अनुदान वितरणका आधारहरू

१. अनुमति प्राप्त विद्यालय वा वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम संचालन भएकालाई र अनुमति नभएका विद्यालय वा संस्थाहरूको हकमा यो अनुमति दिई यो अनुदान उपलब्ध गराउने ।

२. यो अनुदान विद्यालयको खातामा वा वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम संचालन भएको क्षेत्रको आधारमा विद्यालयको खातामा पठाउनु पर्ने ।

३. यो अनुदान पाउने विद्यालय वा वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रममा अध्ययन गर्ने बालबालिकाको विद्यार्थी भर्ना फारम र Flash 1 र 2 अनिवार्य रुपमा भर्ने गर्नु पर्ने ।

४. शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायहरूबाट अन्य अनुदान पाएका विद्यालय वा वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमलाई दोहोरो हुने गरी यो अनुदान उपलब्ध नगराउने ।

आ.व. ०६६/०६७ को वजेट वक्तव्यमा शिक्षाको नीति यस प्रकार रहेको छ ।

१. जनताको मौलिक अधिकारको रुपमा रहेको शिक्षामा आम नेपालीको सहज पहूँच सुनिश्चित गरीने छ । शिक्षालाई अनिवार्य गर्ने कानूनी व्यवस्था गरीनेछ । आगामी दुई वर्ष भित्र सबै नेपाली साक्षर हुने गरी निरक्षरता उन्मूलन कार्यक्रम सञ्चालन गरीनेछ । शिक्षालाई गुणात्मक, सीपमुलक र व्यावसायिकता तर्फ उन्मुख गराइनेछ । सबै नेपालीलाई आ-आफ्नो मातृभाषामा प्राथमिक शिक्षा हासिल गर्न पाउने अवसर दिलाइनेछ । कक्षा १० सम्म क्रमशः निशुल्क शिक्षा उपलब्ध गराइनेछ ।

विद्यालयम भर्ना हुने, तर निरन्तर विद्यालय नगई बीचमै कक्षा छोड्ने समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न दिवा पोषणयुक्त खाजा कार्यक्रमलाई हालको २१ जिल्लाबाट ३५ जिल्लामा विस्तार गरीनेछ । दिवा खाजामा स्थानीय खाद्यान्नको प्रयोग अनिवार्य गर्न आवश्यक पर्ने प्रविधि र तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरीनेछ ।

शिक्षाको पहुँच नपुगेका सीमान्तीकृत वर्गका बालबालिकाहरूमा शिक्षाको पहुँच पुऱ्याउन बालविकास केन्द्रहरू विस्तार गरीनेछ । अपाङ्ग, पिछडिएका र विपन्न वर्ग, मुसलमान, दलित, थारु, मधेशी, लोपोन्मुख र कर्णाली क्षेत्रका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरीनेछ ।

परापूर्वकालदेखि आफ्नै साधन र स्रोतमा सञ्चालन भएका धार्मिक प्रकृतिका गुम्बाहरुलाई मूल प्रवाहीकरण गर्ने सन्दर्भमा हाल आएर कक्षागत रुपमा अनुमति प्रदान नगरी साविक बमोजिम सञ्चालन भएको अवधि खोली सम्वन्धन दिनु पर्ने र यस प्रकृतिका संस्थाहरुलाई आवसीय सुविधा सहितको (भोजन, स्टेशनरी, छात्रवृत्ति, पाठ्यपुस्तक) समेतलाई आधार मानी संस्थागत एकाईका आधारमा अनुदानको व्यवस्था हुन सम्वन्धित सरोकारवालाहरुको प्रवल धारणा रहेको छ ।

"अस्तु"

शान्तिका अग्रनायक गौतम बुद्ध

टिका शेर्पा (थुप्तेन काल्साङ)*

शान्तिका अग्रनायक भगवान गौतम बुद्धको जन्म लगभग ४६३ ई.पू. नेपालको कपिलवस्तु निकट अत्यन्त रमणीय स्थल लुम्बिनी उद्यान नजीक एक विशेष प्रकारको साल वृक्षमुनि भएको थियो । राजकुमार सिद्धार्थको जन्म हुँदा सारा जगत प्रकाशमान भएका थिए । उनान्तीस वर्षको उमेरमा राजकुमार सिद्धार्थले सारा दरबारीय सुख वैभवलाई थुकेको थुकलाई झैं त्यागी परम् सत्यको खोजीमा वनगमन गरेका थिए ।

सत्यको खोजी गर्ने क्रममा उहाँले अनेक गुरुहरुका सामु पुग्नु भई ६ वर्षको कठोर तपस्यामा लीन हुनु भएपछि अन्तमा बोधिवृक्षमुनि सम्यक सम्बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो । त्यसपछि राजकुमार सिद्धार्थ भगवान बुद्धको नामले प्रसिद्ध हुनुभयो । बैशाख शुक्ल पूर्णिमाको दिन उहाँले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो । बुद्धत्व प्राप्त गर्न पूर्व अनेक दुःख कष्ट झेल्नु भई प्राप्त गर्नु भएको ज्ञान ज्यादै गम्भीर, गहन र व्यापक थियो । जुन प्रतित्यसमुत्पाद र चार आर्य सत्य जस्ता ज्यादै गहन विषयमा ज्ञान प्राप्त भएको थियो । घासी मंगलले चढाएको कुश र सुजाताले चढाएको खीरले सिद्धार्थको जीवनमा ज्यादै महत्व राख्दछ । सुजाताले चढाएको खीर सेवन गर्नुभएपछि सिद्धार्थको शरीर बत्तीस लक्षण र अस्सी अनुव्यञ्जनले युक्त हुनाका साथै देख्दा ज्यादै आकर्षक शरीर र सुन्दा ज्यादै आनन्द लाग्ने मधुर स्वरले युक्त हुनुभयो । सुजाताले स्वर्ण पात्रमा चढाएको उत्तम खीर सेवन गरे पश्चात घाँसी मंगलले चढाएको कुशमाथि पर्यङ्क मुद्रा (वज्रासन) मा पूर्व तर्फ फर्केर पलेटी कसी यस्तो वाचा गरे - "जबसम्म मलाई ज्ञान प्राप्त हुँदैन तबसम्म मेरो शरीरबाट हाड छाला छुटेर गए तापनि म यस आसनबाट कदापि उठ्दिनँ भनी वाचा गर्नुभयो ।" त्यसपछि सिद्धार्थ ध्यानमा लीन भएर बोधिवृक्ष मुनि बसे । यसरी जब सिद्धार्थ बुद्धत्व प्राप्त गर्न लाग्दा राक्षसी शक्तिले उन्मत्त मारगणहरुले दुःख दिन थाले । मारगणहरुले सिद्धार्थलाई शुरुमा प्रलोभन देखाएर सांसारिक माया मोहमा फसाउन अनेक प्रयत्न गरे तर केही सीप नचलेपछि मारगणहरु रुष्ट भएर अस्त्र शस्त्र बर्साउन थाले । तर अचम्मको कुरा जब उनीहरु अस्त्र बर्साउँथे ती सबै अस्त्रहरु फूलका थुँगाहरु भएर राजकुमार सिद्धार्थ माथि बर्सिन्थे । यो दृश्य देखेर मारगणहरु स्तब्ध भई राजकुमार सिद्धार्थसँग सम्वाद गर्न थाले । हे राजकुमार, - "तपाईं किन यसरी एकान्तमा विरक्तिएर बस्नु भएको ? जानुहोस् दरबारलाई तपाईको खाँचो छ, दरबारीय सुख सयलमा रम्नुहोस् ।" उत्तरमा राजकुमार सिद्धार्थ भन्नुहुन्छ - "हे दुष्ट राक्षस, मैलै अनगिन्ती सत्व प्राणीहरुको उद्धारका निम्ति बुद्धत्वको खोजीमा अनादिकालदेखि प्रणिधान गर्दै आईरहेको छु म यस आसनबाट मेरो लक्ष्य पूरा नभएसम्म उठ्दिनँ ।" फेरि मारगण भन्छन् - तिमीले अनादिकालदेखि बुद्धत्वको लागि जब तप र प्रणिधान गरेको देख्ने कोही छ ? त्यो साक्षी बस्ने हामीलाई देखाउन सक्छौ ?" उत्तरमा सिद्धार्थ भन्नुहुन्छ - "दुष्ट मार, मैलै सबै सत्वप्राणीहरुका कल्याणका निम्ति बुद्धत्व प्राप्त गर्न खोजेको प्रमाण देख्ने साक्षीको रुपमा यो खुल्ला आकाश छ, स्वतन्त्र रुपले

*त्रिरत्न अनुवाद समिति

बहने पवन छ अनि सबै प्राणीहरुका आधार यो धर्ती नै मेरो साक्षी हो ।" यति भन्दै सिद्धार्थले आफ्नो दायाँ हातद्वारा भूमि स्पर्श गरे । यसरी भूमि स्पर्श गर्नसाथ भूमिदेवी प्रकट भई यसो भने - "हो, यो कुरो सत्य हो, हामी नै यो कुराको प्रत्यक्ष साक्षी हौं । हे दुष्ट राक्षसहरु, तिमीहरु विनाश भएर जाने छौ ।" यति भन्दै भूमिदेवी त्यहाँबाट अन्तर्धान भइन् । जमीन फाटेर भयंकर हुरी बतास चल्न थाल्यो । अन्तमा सबै मारगणहरु त्यसै जमीनमुनि भासिएर बिलाए । यसरी सिद्धार्थ गौतमले संसारको सबैभन्दा गम्भीर तथा गहन ज्ञान सम्यक सम्बुद्धत्व प्राप्त गरे । गौतम बुद्धले ज्ञान प्राप्त गर्नु भएपछि उनान्चास दिनसम्म चुपचाप बसे । यसरी चुपचाप एकान्तमा बस्नु भएको देख्नुभई ब्रम्हा र इन्द्रले भगवान् बुद्धलाई आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान अरुलाई पनि सुनाउन अनुरोध गर्नु भयो । बारम्बार अनुरोध गर्नुभएपछि गौतम बुद्धले सर्वप्रथम सारनाथको मृगदावनमा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरुलाई प्रथम पल्ट चार आर्य सत्यको विषयमा धर्मोपदेश दिनुभएको थियो । जुन मत नै अहिले आएर बौद्ध धर्मको नामले विश्व विख्यात भएको छ । बुद्धत्व प्राप्त भएपछि भगवान गौतम बुद्धले पैंतालीस वर्षसम्म सबै जगतलाई कल्याण हुने अमृतमय धर्मोपदेश प्रदान गरेका थिए । सबै रोगको उपचार एउटै औषधिबाट सम्भव हुँदैन भने झैं व्यक्तिको मानसिक क्षमता अनुसार भगवान् बुद्धले धर्मोपदेश प्रदान गर्नु हुन्थ्यो । मृद्युइन्द्रिय र मध्यम इन्द्रियका निम्ति सूत्र पिटक देशना र तीक्षीणेन्द्रियका निम्ति तन्त्र पिटकको देशना गर्नुभएको थियो । बुद्धका उपदेशमा मूलतः संसार दुःखले व्याप्त छ र दुःख उत्पन्न हुने कारण हुन्छ । त्यो दुःखलाई रोकथाम गर्ने उपाय हुन्छ र त्यो उपाय पत्ता लगाउन स्वयं भदन्त भगवान् बुद्धद्वारा उपदिष्ट मार्गलाई अपनाउनु पर्दछ भन्ने जस्ता गहन विषय रहेको पाइन्छ । सबै वस्तु वास्तवमा नाशवान छन् र हामीले जे देख्छौं, जे भोग्छौं ती सबै नाशवान र क्षणिक हुन्छ । तर ती सबै वस्तुलाई यथार्थमा साँच्चै नित्य र शाश्वत हुन्छ भनी त्यसैमा टाँसी रहे वा ती वस्तुप्रति असक्त भईरहे त्यसैबाट दुःखद वेदना उत्पन्न हुन्छ र त्यसलाई सामान्य अर्थमा दुःख कष्ट भयो भन्ने चलन छ । अनित्यलाई नित्य, दुःखलाई सुख, अनात्मालाई आत्मा हुन्छ भन्ने र अशुद्धलाई शुद्ध हुन् भनी पक्रने बुद्धि वा विचारलाई मिथ्या दृष्टि भनिन्छ जुन मुख्यतया दुःखको कारण बन्दछ । कुनै पनि प्राणी दुःखलाई त्याग्ने र सुखलाई प्राप्न गर्न लालायित हुन्छन् । तर सुख कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने विषय थाहा नभएकोले उनीहरु झन्-झन् दुःखरुपी दलदलमा फस्दै जान्छन् र संसाररुपी भवचक्रमा घुमी रहन्छन् । भगवान बुद्ध भन्नुहुन्छ - **चित्तस्य दमनं साधु, चित्तं दान्तं सुखवहम ।** अर्थात चित्तलाई संयमित वा दमन गर्नु नै सबै भन्दा असल कर्म हो किनकि जब चित्त दमित वा संयमित हुन्छ तब मानवले परम सुख प्राप्त गर्दछ । यसरी भगवान बुद्धले सबैको कल्याणार्थ धर्मोपदेश दिनुभएपछि असी वर्ष पुरा गरी एकासी वर्षमा लाग्दा भौतिक शरीरलाई त्यागी कुशीनगरमा उत्तरतर्फ सिरानी पारी महापरिनिर्वाणमा प्रवेश गर्नुभयो । भगवान् बुद्धले महापरिनिर्वाण प्राप्त गर्नुभएपछि विशेष गरी नेपाल, भारत, तिब्बत, श्रीलंका, बर्मा, थाइल्याण्ड, इन्डोनेशिया, कोरिया, ताइवान, सिङ्गापुर, चीन र मंगोलिया हुँदै जापानसम्म र भोट हिमश्रृँखला सेरोफेरोदेखि अफगानिस्तानसम्म फैलिएर कतै स्थविरवादी परम्परा त कतै महायानी वा बज्रयानी आ-आफ्नै परम्परा अनुसार बौद्ध धर्मको अध्ययन अध्यापन अविच्छिन्न रुपले चली नै आईरहेको छ ।

भगवान बुद्धले त्यसबेला नै सामाजिक कुरीति र कुप्रथाको खुलेर खण्डन गर्नुभएको थियो । धर्मको नाममा अबोध पशुको हत्या गर्ने जस्ता पशुबलि प्रथाको पनि विपक्षमा उभिनुहुन्थ्यो र सबै प्राणीहरुको समान

जीउने नैसर्गिक अधिकार हुन्छ भनी भन्नुहुन्थ्यो । समाजमा रहेका कुरीति, कुप्रथा, छुवाछुत, जातीय विभेद र लैङ्गिक विभेदको भगवान बुद्धले खुलेर खण्डन गर्नुका साथै परिवार र समाज अनि समतामुलक समाजको विकासमा महिलाहरुको उल्लेखनीय भूमिका हुन्छ भन्नुभएको थियो । सामाजिक विकासमा महिलाहरुको अझ बढी जिम्मेवार रहने कुरा आजभन्दा २५५५ वर्ष अगाडि नै बताई सक्नुभएको थियो । मानव ठूलो कर्मले हुन्छ जाति विशेषले हुँदैन, जसले परम सुख चाहन्छ उसले आफ्नो तन, मन र वचनको कर्मलाई सदैव शुद्ध पार्नै पर्दछ । हत्या नगर्नु, चोरी नगर्नु, झुटो नबोल्नु, परस्त्री वा परपुरुष गमन नगर्नु, अरुको अहित नचिताउनु, इर्ष्या र घमण्ड नगर्नु तथा मादक पदार्थ सेवन नगर्नु आदि दश कुशल कर्महरुको पालना गर्न सकेमा मात्र कुनै पनि मानवले जीवनमा परम सुख प्राप्त गर्दछ भनी भगवान गौतम बुद्धले आफ्नो उपदेशमा बताउनु भएको छ । भगवान बुद्धको परिनिर्वाण पछि भगवान बुद्धले ठाउँठाउँमा दिनुभएको उपदेशलाई संग्रह गर्न आनन्दलाई अनुरोध गरे अनुरुप आनन्दले सूत्रपिटकको संग्रह गरे । आर्य उपालिले विनय पिटकको संग्रह गरे भने महाकाश्यपले अभिधर्म पिटकको संग्रह गरे । यी नै तीन बुद्ध वचन संग्रहित पिटकलाई अहिले आएर त्रिपिटकको नामले चिन्दछन् ।

जे होस् भगवान् बुद्धको उपदेशलाई व्यवहारमा अनुसरण गर्न सके मानव जीवन निश्चित रुपले सुखी बन्ने कुरामा कुनै शंका रहँदैन । किनकि सुख, शान्ति र समृद्धि नै मानवको पहिलो रोजाइ हुन्छ ।

॥ भवतु सर्वसंगलम् ॥

महायान बौद्ध धर्मको चार सम्प्रदाय

खेन्पो ङावाङ वोशेर लामा*

नमो गुरु बुद्ध धर्म संघेभ्य,

गुरु बुद्ध धर्म संघलाई नमस्कार र महायान परम्परामा भगवान् बुद्धलाई भन्दा पहिले गुरुलाई नमस्कार गरिन्छ । किन भने बुद्धलाई चिनाएर बुद्धले देखाएको मार्गमा अग्रसर गर्ने काम गुरुले गर्नु भएकाले पहिले गुरुलाई अभिवादन गरेको हो । यसरी महायान मार्गमा लागेर अघि बढ्दै क्रमशः तन्त्रमा प्रवेश गर्ने परम्परा रहेको छ ।

सामान्यतया महायानी हुनका लागि सात महाविशेषताले युक्त हुनु पर्दछ । ती हुन– महालक्ष्य, महासाधना, महाज्ञान, महावीर्य, महोपायकौशल्य, सम्यक साधन र महाकर्मलेयुक्त हुनु । अर्थात् जुन काम आरम्भ गरे पनि अरुलाई लक्षित गरी शुरु गर्नु पर्ने, आफूलाई भन्दा अरुलाई बढिमहत्व दिनुपर्ने, अरुको हितसुखको लागि निरन्तर लागि पर्नुपर्ने, समाजको कल्याणका लागि कहिल्यै हतोत्साहित हुनु नहुने, हित हुने विभिन्न कुशल उपाय अपनाउनु पर्ने र शान्ति, उन्नति र शक्ति प्राप्त हुने काम अघि बढाउनु पर्ने आदि ।

महायान मार्गमा प्रवेश गरे पछि गुरु सेवा गरी षडपारमिता लगायत सूत्र परम्परामा भएको ग्रंथहरुको अध्ययन गरी अभ्यास गर्ने कार्यको थाल्नी गर्ने, त्रिरत्नको शरणगमन गरी पञ्चशील, अष्ट शील तथा विनयपिठक अन्तर्गत २५३ वटा शीलको पालन गर्ने गरिन्छ लामा भिक्षु भिक्षुणीहरुले । शीलपालन गर्नु भनेको कोही कसैको हित विपरित नचित्ताउनु हो ।

यस पछि तन्त्रमा प्रवेश गरी जप साधना गर्नका लागि मूल गुरुबाट तान्त्रिक अभिषेक लिनु पर्छ । बुद्ध धर्ममा प्रवेश गर्ने प्रथम प्रवेशद्वार त्रिशरणगमन हो भने तन्त्रको प्रवेशद्वार अभिषेक । त्यसैले बुद्ध धर्ममा प्रवेश गर्नका लागि उक्त कडीहरु पार गर्न अति आवश्यक छ । त्रिरत्न अर्थात् बुद्धरत्न, धर्मरत्न, संघरत्नको शरणगमन गरे पश्चात् क्रमशः लोक देवता (भोगवलि खाने देवदेवी) लाई ढोक्नु नहुने, हिंसा गर्नु नहुने, अबौद्धहरुको संगत गर्नु नहुने नियम पालन गर्नु पर्छ । तन्त्रमा प्रवेश गरे पछि यस लोकलाई देवताको भुवनमा, आफू लगायत सर्वप्राणीलाई देवताको रुपमा, वाणी र शब्दलाई मन्त्रको रुपमा र मनलाई आकाशमय महाशून्यको रुपमा भावना गरी अभ्यास गर्ने गरिन्छ । यसरी साधन अभ्यास गर्ने महायानी भिक्षु भिक्षुणीहरुले शिरमुण्डन गरी तीन प्रकारको रातो र पहेलो वस्त्र लाउनु पर्छ भने अभिषेक लिएर तान्त्रिक मार्गमा लागेका तान्त्रिक गुरुहरुले कपाल पालेर तीन प्रकारको सेतो वस्त्र लगाउछ । यिनले माथि उल्लेखित २५३ वटा शीलहरु पालन गर्नुका साथै निम्न लिखित शीलहरु अनिवार्य रुपमा पालन गर्नु पर्छ । ती हुन – आफूलाई अभिषेक प्रदान गर्ने गुरुलाई अपहेलन गर्नु नहुने, सुगत (बुद्ध) को बचन भन्दा बढि गर्नु नहुने, गुरुभाइ (धर्ममित्रलाई) रिस गरी दोष लगाउनु नहुने, प्राणी प्रतिको मैत्री चित्त छोड्नु नहुने, बोधिचित्त त्याग्नु नहुने, आफ्ना वा अरुको धर्मसम्प्रदायलाई गाली गर्नु नहुने, अपरिपक्क शिष्यलाई गुह्य कुरा बताउनु नहुने, पञ्चबुद्धात्मक स्कन्ध (देह) लाई तिरस्कार गर्नु नहुने, स्वाभाविक रुपले शुद्ध धर्ममा संदेह गर्नु नहुने, दुष्टलाई सदा मायाँ गर्नु नहुने, नाम रुप इत्यादि रहित धर्म (वस्तु) लाई त्यही रुपमा हेर्नु नहुने, श्रद्धालु भक्त जनको मन विगार्नु नहुने, साधनमा चाहिने सद्द्रव्यहरु यथावत् सेवन नगर्ने, प्रज्ञामयस्त्रीलाई निन्दा गर्नु नहुने आचार व्यवहार त्यागेर नियम पालन गर्नु पर्ने र त्यसको उल्लंघन गरे महापापको भागी बन्नु पर्ने तान्त्रिक नियम मान्नु पर्छ ।

महायानी समाजमा ब् + ल + मरुलामा शब्द अत्यन्त लोकप्रिय शुभ नाम हो । यो संस्कृत भाषाको गुरु शब्दको पर्यायबाची शब्द हो । भारत, श्रीलंका, बर्मा, थाइलैण्ड आदि बौद्ध देशमा बुद्ध धर्मको धार्मिक नियम अनुसार प्रव्रजित अनुयायीहरुलाई भन्ते, श्रमणेर, भिक्षु, भिक्षुनी गुरुमा इत्यादि धार्मिक शुभ नामबाट सम्बोधन गरिए झैं नेपालका उत्तरी हिमाली क्षेत्र लगायत, भोट, चीन, भारत, भारतको लद्दाख, सिक्किम, भुटान मंगोल आदि बौद्ध देशहरुमा वहाँलाई गेज्योङ, गेलोङ, गेलोङमा, आनी, टापा भनेर सम्बोधन गरिन्छ । समग्रमा वहाँलाई सबैले बुझ्ने भाषामा लामा, गुरु भनेर बोलाइन्छ । यसको अक्षरशः अर्थ लगाउदा "ब्ल" (ला) भनेको उत्तर (माथि) र "म" (मा) भनेको स्वामित्व बोधक शब्द हो । यसको मतलब हो शिष्यगणको माथि उच्चासनमा बस्ने योग्य व्यक्ति, विद्याको गह्रौं भरी बोकेको विशिष्टा व्यक्ति भएको हुनाले लामा भनिएको हो । तसर्थ लामा पद प्राप्त गर्नका लागि सूत्र–तन्त्र लगायत संपूर्ण बौद्ध वाङमयको शास्त्रहरुको अध्ययन, अभ्यास एवं अनुभव गरेका विद्वान, मनसन्ततिमा दया, मायाँ र करुणाको जल भरेको, हजारौ, असंख्य शिक्षा प्रेमी शिष्यको सदीच्छा पूरा गर्न सक्ने महापुरुषमात्र लामा हुन योग्य हुन्छ भनिएको छ । तर हाम्रो यहाँ एक जाति विशेषको रुपमा, विभिन्न अपराधिक, पेशामा संलग्न विर बहादुर लामा र मान वहादुर लामाहरुले लामाको नाम दुरुपयोग गरेको पाइन्छ । यसबाट लामा समाज र विद्वद्वर्गको नै अपमान गरेको देखिन्छ । लत लिखित धार्मिक निकायहरु लामा समाजको सामाजिक संघ संस्थाको रुपमा प्रस्तुत् गर्न सकिन्छ ।

ञिंमा सम्प्रदाय

यो ञिंमा सम्प्रदाय प्राचीन अर्थात् पुरानो सम्प्रदाय हो । हिमाली क्षेत्रमा अरु धर्म सम्प्रदायहरु भन्दा पहिले प्रचार भएकाले ञिंमा भनेको हो । बौद्ध धर्मअन्तर्गत नेपालको उत्तरी हिमाली क्षेत्र लगायत विभिन्न देश र प्रान्ताहरुमा प्रचलित सम्प्रदायहरुमध्ये ञिंमा प्रमुख सम्प्रदाय हो । ७ औं शताब्दीमा धर्मराजा स्रोङचन गम्पोको रानी हुन पुगेकी नेपाली राजकुमारी भृकुटि (ल्हचिग ठिचुन)ले आचार्य हुश्हङ कुसर, ब्राह्मण शंकर र मञ्जुशील आदि विद्वानहरु निमन्त्रणा गरी लोकेश्वरका २१ सूत्रतन्त्रहरु१ भोट भाषामा अनुवाद गरी बौद्ध धर्मका प्रारम्भिक शुभ आरम्भ गरिएको थियो । ९ औं शताब्दीमा धर्मराजा ठिस्रोङ देउचनको शासनकालमा नेपालबाट उपाध्याय शान्तरक्षित, उडियनका आचार्य गुरु पद्मसंभव, कश्मीरका पण्डित विमलमित्र र लोचावा (दोभाषी) पगोर वैरोचन, कव पलचेग इत्यादि महाप्राज्ञिक संघद्वारा त्रिपिटक (विनयपिटक, सूत्रान्तपिठक र अभिधर्मपिटक), चारतन्त्र (क्रियातन्त्र, चर्यातन्त्र, योगतन्त्र, अतियोगतन्त्र) वर्ग लगायत सम्पूर्ण बौद्ध वाङमयका ग्रन्थहरु भोट भाषामा अनुवाद गरी अध्ययन अध्यापन गराएको, बौद्ध धर्मका आधारशिला प्रव्रजित भिक्षुसंघको, संस्था स्थापना गरेको र साम्ये महाविहार (गोन्पा) स्थापना गरी बौद्ध धर्मलाई विस्तारपूर्वक विकास गरेका थिए तथा राहुल सांस्कृत्यायनका अनुसार १० औं शताब्दीको प्रारम्भमा धर्मराजा ठिरल्पाचनको शासनकाल (ई.८७७–९०१) मा आचार्य जिनमित्र, सुरेन्द्र, जय रक्षित आदि प्राज्ञिक बौद्ध महासंघले बौद्ध ग्रन्थहरु अनुवाद गर्ने र पहिले आफ्ना बाजे, बराज्यूको पालामा अनुवाद गरेका बौद्ध वाङमयका ग्रन्थहरुलाई संशोधन, परिमार्जन गरी अब आइन्दा यसमा कुनै थपघट गर्न नपाउने गरी निश्चित गरेको परम्परालाई ञिंमा र यस परम्पराका अनुयायीहरुलाई ञिमापा भनिन्छ । यस परम्परामा बुद्धलाई समन्तभद्रको रुपमा, गुरु मूल पद्मसम्भवलाई बुद्धको निर्माणकायको रुपमा र रुद्रगुरु(गुरुडग्पो) लाई, इष्टदेवता वा आत्मदेवताको रुपमा अथवा अष्टहेरुक – यमान्तक, हयग्रीव, श्रीहेरुक, अमृतकुण्डली, कील, मामाबोतोङ, मोपाटग्डाग्, जिग्तेन छ्योतोद्लाई इष्टदेवको रुपमा मान्दछ र सिंहमुखा र वज्रवाराही आदिलाई शक्तिस्वरुप डाकिनी मान्दछन् भने मूल दर्शनमा जोग्क्षेन२ (महासन्धि) अर्थात् महासम्पन्न र नौ यान (श्रावकयान, प्रत्येक बुद्धयान, बोधिसत्त्वयान, कृयायन,चर्यायान, योगयान, अनुयोग

र महाअतियोग) मा मान्ने गरेका छन् । यसका साथै महाकाल, पण्डक, राहु, व्रती, वज्रवराही, चण्डी, श्रीमत्काली, श्मशानपति आदि शक्तिशाली देवदेवी र स्थानीय देवदेवीहरु धर्मरक्षक धर्मपालको रुपमा मानिन्छ ।

उपर्युक्त धर्मराजा ठिस्रोङ देउचन, गुरु पद्मसम्भव र शान्तरक्षित, यी तीनलाई यस सम्प्रदायको मूल संस्थापक एवं शासनको विस्तार गर्ने गुरु र उपासकको रुपमा मान्दछन् । यी तीनलाई लामा बौद्धधर्मावलम्बीहरु खेन, लोब, छ्योसुमको उपनामले पुकार्दछन् । यिनीहरुले कृपा नगरेको भए आज हिमवत् खण्डको असंख्य मानिसहरुले बौद्ध धर्मको रसपान गर्न संभव हुन्न होला, त्यसैले तिनै महात्माहरुको गुण सम्झेर संभव भए सम्मको आदर सत्कार गर्दछन् हिमवत् खण्डका मानिसहरु । यो सम्प्रदाय नेपालका संखुवासभा, सोलुखुम्बु, रामेछाप, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक लगायत उत्तरी हिमाली क्षेत्रका अधिकांश जिल्लाहरुमा रहेका छन् । त्यसैगरी भारतका लद्दाख, लाहुर प्रीती, सिक्किम र भूटानसमेतमा फैलिएका छन् । संखुवासभाका डिकी छ्योस्लिङ गोन्पा, सोलुखुम्बुका तेङपोछे गोन्पा, सोलुजुनवेशीको च्यिवाङ गोन्पा, थुब्त्यान छ्योलिङ गोन्पा, काठमाडौँ बौद्धका स्येछेन गोन्पा, सेतो गोन्पा, गोरखाको सम्पा छ्योस्लिङ गोन्पा, मुगुको सेर्खाङ गोन्पा, सुङ्ज्योन गोन्पा, मुस्ताङको गेकर गोन्पा र हुम्लाको रिन्छेन लिङ गोन्पाहरु उदारणार्थ प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी तिब्बतका खाम प्रान्त, मध्य तिब्बत, भारतका उडिसा प्रान्त, दक्षिण भारतका कर्नाटक र हिमालचल प्रान्तहरुमा पनि यस सम्पदायका ठूलाठूला गोन्पाहरु स्थापना गरेका छन् । यस सम्प्रदायको गोन्पामा सूत्र परम्पराका लामा भिक्षु, श्रमणेर र मन्त्र (तन्त्र) परम्पराका तान्त्रिक (गृहस्थी) गुरुहरु अध्ययन अध्यापन गरिरहेका हुन्छन् ।

ञिंमा सम्प्रदायको परमपूज्य गुरु मिन्लिङ ठिछेन हुनु हुन्छ भने यस सम्प्रदायको मुख्य शाखाहरु मिन्लिङ, कथोग, दोर्जेटाक, पालयुल, स्येछेन र जोग्छेन रहेकाछन् । यस सम्प्रदायको अनुयायीहरुलाई उच्च दर्शनिकताको रुपमा हेरिन्छ ।

ञिंमाको गोन्पामा अध्ययन अध्यापन गर्ने पाठ्य पुस्तकहरु

१ प्रतिमोक्षसूत्र	२ विनयसूत्र (श्रावकयानको मतनुसार)
३ अभिधर्मकोश	४ अभिधर्मकोशसमुच्चय (वैभाषिकको मतनुसार)
५ माध्यमिक मूलप्रज्ञा	६ बोधिचर्यावतार
७ चतु:शतक	

८ मूलमाध्यमिक र मैत्रीको पञ्चवर्गीयग्रंथहरु योगचारमतको आधारमा पढाइन्छ । यसलाई ञिंमापाहरु स्युङछेन च्युसुम (१३ महाग्रंथ) भन्छन् ।

उपर्युक्त विषयमा माध्यमिक (कक्षा ९) देखि ४ वर्ष अध्ययन पूरा गरे पछि १ फर्छि राब्ज्याम्पा, यहाँबाट ३ वर्षको अध्ययन पछि –उमा थटाल मार्वी वाङ्छ्युक , यहाँबाट २ वर्षको अध्ययन पछि –दोडाक राब्ज्याम्पाको सत्रहरु पस गरे प्रमाण–पत्र दिइन्छ । यसको अर्थ क्रमशः पारमिताज्ञाता, माध्यमिक ज्ञात्रा र सूत्र तन्त्रज्ञाता हुन्छ ।

यस सम्प्रदायमा त्रिपिटक लगायत कामा र तेर्मा नामक महत्वपूर्ण पुस्तकहरु पनि भएको पाइन्छ । कामा भनेको गुरु वंश परम्परानुसार अविछिन्न रुपमा प्रचार भई आएको पुस्तकहरु र तेर्मा भनेको ९ औं शताब्दि तिर गुरु पद्मसंभवले योग्य पात्रहरुलाई देशना गरेको तर तत्काल प्रचारमा ल्याउन नसकी गोप्यस्थानमा

लुकाइराखेको पछि समय अनुकुल हुदाँ त्यस ठाउँबाट निकालेर प्रचारप्रसारमा ल्याएका ग्रन्थरत्नहरु हुन् ।

कर्ग्युद् सम्प्रदाय

जिन (बुद्ध) वज्रधरले देशना गरेको गुह्य तान्त्रिक विद्याहरु अविछिन्न रुपमा मूल गुरुको आज्ञा अनुसार अक्षरशः पालना गर्ने एउटा धार्मिक सम्प्रदायको नाम हो कर्ग्युद् । बुद्धरुपी गुरुको आज्ञा पालना गर्ने भएकोले यसलाई गुरुवंशपरम्परा (कर्ग्युद्) समेत भन्ने गरेको पाइन्छ । यस गुरुपरम्परालाई हिमाली क्षेत्रमा स्थापना गर्नका लागि गुरु मरप लोचवा (सन् १०१२–१०९७) ले तीन पटकसम्म नेपाल र भारतको भ्रमण गरेको प्रमाण पाइन्छ (भोट–चीन बृहत् शब्दकोश, २०६०) । भारतमा महासिद्ध गुरु नरोपाको दर्शन र उहाँका चरणकमल शिरोपर गरी महामुद्रा (निर्वाण) अन्तर्गत रहेको सम्पूर्ण तान्त्रिक विद्याको शिक्षादीक्षा र अभिषेक ग्रहण गरे । यस सम्प्रदायमा विभिन्न उपनामबाट प्रचारप्रसार भएको मध्ये उनीमार्फत हिमाली क्षेत्रमा प्रचारप्रसार भएको गुरुपरम्परालाई द्वगपो कर्ग्युद् भनिन्छ । यो विस्तृत प्रचारप्रसार हुने क्रममा गुरुवंशजको नामबाट कर्म कर्ग्युद् छलपा कर्ग्युद्, बरोम कर्ग्युद्, फगटु कर्ग्युद् गरी चार ठूला वर्गहरुमा विस्तार भएका छन् । त्यसमध्ये फगटु गुरुवंशअन्तर्गत डिगुङ कर्ग्युद्, डुग्पा कर्ग्युद् यजाङ कर्ग्युद्, ठोपु कर्ग्युद्, शुग–सेब–कर्ग्युद्, मेलपा कर्ग्युद्, मरछङ कर्ग्युद्हरु विकास भएका छन् । त्यस्तै महासिद्ध ख्याटुबमार्फत प्रचारप्रसार भएको गुह्य तान्त्रि गुरुपरम्परालाई शहाङपा कर्ग्युद् भनिन्छ । यस सम्प्रदायका मूल इष्ट देवता चक्रसंवर हुन् भने यसको मूल दर्शन अर्थात् अन्तिम लक्ष्य महामुद्रा (निर्वाण) प्राप्त गर्नु हो । यस सम्प्रदायले चतुर्भुजा महाकाललाई धर्मराक्षक धर्मपालको रुपमा मान्दछ । तसर्थ यस किसिमको गुरुशिक्षापद्धतिलाई कर्ग्युद् र यस परम्पराको अनुसरण गर्ने शिष्यसंघ अर्थात् अनुयायीहरुलाई कर्ग्युद्पा भन्छि ।

यस सम्प्रदायमा सिद्ध तैलोपा, नरोपा, मरपा, मिला र द्वग्पो ल्हाज्येलाई वंशपरम्पराका ५ परम पूज्य गुरु मानिन्छ । उपर्युक्त ४ ठूला वर्ग र ८ साना वर्गका अनुयायीहरुले जुन देवदेवीको पूजा गर्दा पनि पहिले उक्त ५ परम पूज्य गुरुहरुका प्रार्थना गरेपछि मात्र अन्य देवदेवीको पूजा आरम्भ गर्दछन् । यस सम्प्रदायको महागुरु मर्पाको अन्यतम चेला महायोगी मिलाऱ्यपाले जिन्दगी भरि सिस्नुको झोलमात्र खाएर महामुद्राको अभ्यास गरी उत्तरी हिमाली क्षेत्रमा बुद्ध धर्मलाई स्थायित्व दिन अविस्मरणीय कार्य (चर्या) गरेको छ । हाल प्रचारप्रसारमा रहेको १७ औं कर्मपा यही वंशपरम्पराका प्रमुख गुरु हुन् । उहाँलाई अवतारी परम्पराबाट पदस्थापना गरिन्छ । यो सम्प्रदाय नेपालका केही जिल्लाहरुमा, तिब्बतका विभिन्न प्रान्तमा, भारतका लद्दाख र भूटानमा व्यापक रुपमा फैलिएको छ , भूटानमा भूटान सरकारले राष्ट्रिय मानेता प्रदान गरी मानेको यही सम्प्रदयअन्तर्गतको डुग्पा कर्ग्युद् हो । दोलखाको लब्छ्यी गोन्पा, विगु आनी गोन्पा र काठमाडौँका दाब्जाङ गोन्पा र पोखराको स्याङपा गोन्पा र सिक्किम गण्टुकको कर्मपा गोन्पाहरु यस सम्प्रदायका ठूला गोन्पाहरु हुन् । कार्ग्युद् सम्प्रदायको परमपूज्य गुरु कर्मपा हुनु हुन्छ र वहाँले लगाउने चमकमय टोपी उड्ने विश्वास गरिन्छ । यस सम्प्रदायमा ध्यान भावनालाई वढिमहत्व दिइन्छ ।

सक्या सम्प्रदाय

ञिंमा सम्प्रदायको निकट रहेर खोन्कोनक्षोग ग्यालपो (सन् १०३४–११०२) ले डोगमी येशे -लोचावा) लाई तन, मन र वचनद्वारा आदर सत्कार गरी मूल गुरु मान्ने गरेका थिए । त्यसपछि महासिद्ध विरुप आदि हेवज्रतन्त्रको अनुयायीहरुले अनुसरण गरी आएको धार्मिक वंशपरम्परालाई अपनाएर सङ–ङाग–सर्मा (अर्वाचीन गुह्यमन्त्र)को आध्यात्मिक शिक्षादीक्षा ग्रहण गरी प्रचारप्रसार गरिआएको धार्मिक सम्प्रदायको नाम हो सक्या

। "स" भनेको माटो र "क्या" भनेको सफेद, खैरो र पाण्डु ठाउँहरुलाई भनिन्छ । अर्थात् खैरो माटो भएको ठाउँमा प्रथम गोन्पा स्थापना गरेको हुनाले यस सम्प्रदायको नाम सक्या भएको हो भनिएको छ । यस सम्प्रदायको प्रथम संस्थापक खोनकोछोग ग्यालपोको स्वर्गारोहण (सन् ११०२)पश्चात् उहाँका उत्तराधिकारी सछेन कुनग् त्रिंपो, सोनम चेमो, टग्पा ग्यल्छेन, सपेन कुनगा ग्याल्छन् र डोगोन छ्योग्यल फग्पा आदिले यस सम्प्रदायलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने काम गरे । उक्त ५ गुरुलाई यस सम्प्रदायको ५ परमपूज्य एवं सक्य गोङ्मा ङाको नामले पुकारिन्छ । संख्याको हिसाबले यो धर्म सम्प्रदायको अनुयायीहरु अलि कम भए पनि धर्म शासनको सेव गर्ने विद्वद्वर्गको संख्याचाहिँ कम छैन । हिमवतखण्डमा सर्वप्रथम पण्डितको पदवी प्राप्त गर्ने यिनै सम्प्रदायको चौथो व्यक्ति सपेन (सक्य पण्डित) कुन्गा ग्याल्छन् हुनुहुन्थ्यो र यिनले मंगोलका सरदार चाँगिज खाँलाई आकर्षित पारी युद्ध मत्थर पार्ने काम गरेका थिए । नेपाल हुँदै हिमालतिर जानु भएका नन्दहरि (शंकराचार्य?)लाई शास्त्रार्थ (हुम्ला जिल्ला)मा पराजित गरी वहाँको जटावाल शिर हालसम्म सक्या गोन्पामा राखिरहेको छ भनी सक्या पंडितको जीवनीमा लेखिएको छ । उनको स्वर्गारोहण पश्चात् उहाँका उत्तराधिकारी डोगोन छ्योग्याल फाग्पाले शासक कुबाई खाँले सोधिएको प्रश्नको कुशलता पूर्वक उत्तर दिनु हुँदा राजा खुशि भई तिब्बतलाई धर्मदक्षिणाको रुपमा प्रदान गर्दा वहाँ तिब्बतका शासक समेत हुनुभएको थियो । यस सम्प्रदायमा वंश परम्परानुसार संघप्रमुख -मठाधीश) हुने परम्परा रहिआएको छ । यस सम्प्रदायको मठाधीशलाई सक्य् गोङमा भनिन्छ । सक्या सम्प्रदायमा छर्पा र ङोर्पा नामक दुई प्रमुख शाखा देखिन्छ ।

यस सम्प्रदायले नेपालका मुस्ताङ जिल्ला र काठमाडौँको बौद्ध, तिब्बतको तोद् प्रान्त, भारतको राजपुर, दर्जेलिङ आदि स्थानमा धार्मिक केन्द्र (गोन्पा) हरु स्थापना गरेका छन् । त्रिङमा सक्प्रदायमा जस्तै सक्य गोन्पामा पनि तन्त्र र सूत्रपरम्पराका लामा गुरुहरु अध्ययन गरिरहेका हुन्छन् । अनि तान्त्रिक गृहस्थी गुरु र ध्यान गरी बस्ने ध्यानी (भावुक) गुरुहरुले कपाल पालेर लट्टा पारेका हुन्छन् भने भिक्षुहरुले कपाल काटेर मुण्डले पारेका हुन्छन् । यस सप्रदायका गोन्पाहरु सेतो र रातो कमेरोले पोतेको हुन्छ । यस सम्प्रदायले अँगालेको मूल धार्मिक दर्शनलाई नाङसुम ग्युसुम र तदनुरुपको मूल ग्रन्थ डाछेन च्योग्य हो, यस सम्प्रदायका मूल देवतालाई क्ये दोर्जे (हेवज्र) र धर्मपालका रुपमा महाकाललाई मानिन्छ । यस परम्पराद्वारा चलिआएको धार्मिक सम्प्रदायलाई सक्या र यस पक्षधरका अनुयायीहरुलाई सक्यापा भन्दछन् । लामा महायान समाजमा बौद्ध वाङमयको ग्रन्थरत्नहरु संरचना र व्याख्यान गर्ने कार्यमा यस सम्प्रदायको गुरुहरुको नाम उच्च स्थानमा रहेको पाइन्छ ।

गेलुग् सम्प्रदाय

महायान बौद्ध धार्मिक परम्परामा प्रचलित सम्प्रदायहरुमध्ये गेलुग् पनि एक महत्त्वपूर्ण सम्प्रदाय हो । भोटको रबज्युङ छैटौँ अग्नि चरा वर्ष (सन् १३५७) मा दोम्य चोङखा गाउँमा जन्मनुभएका लोजाङ टग्पाले सानै उमेरदेखि बौद्ध धर्ममा प्रवेश गरी भिक्षु धर्म (शील) ग्रहण गरेका थिए । उनले क्रमशः बौद्ध साहित्य, दर्शन र तन्त्रहरुको विषयमा गहिरो अध्ययन अध्यापन गरी बौद्ध धर्ममा देखिएका त्रुटिहरु संशोधन गरे । तत्पश्चात् अतीश दीपङ्करले आरम्भ गरेको कदम् सम्प्रदायलाई केही परिवर्तन गरी गेलुग् सम्प्रदायको स्थापना गरे (देवथेरमरपो ई.सं. १३४६–१३६३), सर्वप्रथम रिवोछे (महापर्वत) भन्ने स्थानमा यस सम्प्रदायको "गदेन नम्पर ग्यल्वीलिङ" नामक गोन्पा स्थापना भएको थियो । त्यही गोन्पा स्थापना भएको ठाउँका नामबाट यस सम्प्रदायको नाम रिवो गेलुग् भएको हो । लोजाङ टग्पाले गोन्पाहरुमा बौद्ध धर्म दर्शनका बारेमा शास्त्रार्थ गर्ने, वाद संवाद गर्ने, अध्ययन, अध्यापन गर्ने अनुसन्धान तथा अन्वेषण गर्ने शैक्षिक परम्पराको पनि व्यवस्था बसाले । विशेष गरी विनयसूत्रको पटन पाटन प्रक्रियालाई ठूलो महत्त्व प्रदान गरी विनय धर्म पालना गर्ने

भिक्षुसंघको विकास गरेका थिए । आफूले प्रारम्भ गरेको मूल धर्म दर्शनको नाम महामाध्यमिक (उमाछेन्पो) भन्ने नामकरण गरी आफू र आफ्ना अनुयायीहरुलाई माध्यमिक (उमापा) भन्ने गरेका थिए । त्यसैगरी आफ्ना मूल इष्ट देवताका रुपमा वज्रभैरव र महाकाल, धर्मराजा र वैश्रवणलाई धर्मपालका रुपमा मान्ने गरेकाछन् ।

यस सम्प्रदायका संस्थापकहरु ज्ये चोङखपा लोजाङ टग्पा र उहाँका दुई शिष्यलाई ग्यल्छप दरमा रिन्छेन र ख्यटुव गेलेग् पाल्जाङ भनिने तीन जनालाई ज्ये यपस्यासुम (तीन पिता पुत्र) भनिन्छ । यसरी माथि उल्लेख भएको प्रक्रियाअनुरुप चलिआएको परम्परा अर्थात् सम्प्रदायलाई गेलुग् सम्प्रदाय भन्ने गरिन्छ र यस सम्प्रदायको अनुसरण गर्ने अनुयायीहरुलाई गेलुग्पा भनिन्छ ।

यो सम्प्रदाय तिब्बतका अधिकांश प्रान्तमा फैलिएको ठूलो धार्मिक संस्था हो । हाल यो नेपाल र भारतका केही प्रान्तहरुमा पनि विकास भएको छ । काठमाडौँको कपन गोन्पा यस सम्प्रदायको एक नमूनाको रुपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । भारतका विभिन्न प्रान्तमा यस्तै गोन्पाहरु स्थापना गरेका छन् र महायानी समूहमा धेरै संख्यामा लामा भिक्षु भएको धर्म सम्प्रदाय पनि यही हो । तिब्बतको ल्हासास्थित सेरा, ढेपुङ र गादेन गोन्पाहरु यस सम्प्रदायका प्रमुख शिक्षण संस्थनहरु हुन् । यसमा सन् १९५९ अघिसम्म हजारौँका संख्यामा लामा भिक्षुहरु अध्ययन अध्यापन गरिरहेका थिए । यस सम्प्रदायमा विद्वद्वर्गबाट छनौट गरी गादेन ठिपा संघनायक नियुक्त गर्ने परम्परा रहेको छ । गादेन ठिपामा नियुक्त भए पछि सुनको गद्दीमा बस्नु पाइन्छ । त्यसैले लामा समुदायमा “आमाको छोरालाई विद्या भए गदेनको स्वर्ण गद्दी खाली छ” भन्ने भनाइछ । संघ नायकको समय अवधि ७ वर्षको हुन्छ । हालसम्म १०२ संघ नायकले स्वर्ण गद्दी आरोहण गरिसकेका छन् ।

गेलुग् सम्प्रदायको गोन्पामा अध्ययन अध्यापन गर्ने पाठ्य पुस्तकहरु

१ विनयसूत्र (श्रावकयानको मतनुसार), २ प्रमाणवार्तिक ३ अभिधर्मकोश (वैभाषिकको मतनुसार)

४ प्रज्ञापारमिता (अभिसमयलंकारशास्त्र, योगचारको मतनुसार) ५ माध्यमिकशास्त्र र यस अन्तर्गतको ग्रंथहरु सबै अध्यापन गर्ने गरिन्छ ।

यी पाँच मूल ग्रंथलाई स्युङछेन् पोडा भन्छन् । यी विषयहरु उत्तीर्ण हुन फर्छिन राब्ज्याम्पा, उमापा र गेशे राब्ज्याम्पाको स्तर (कक्षाहरु) पास गर्नु पर्छ अथवा माध्यमिक (कक्षा९) देखि १६ वर्ष सम्म निरन्तर अध्ययन गरी स्नातकोत्तर उत्तीर्ण भए पछि दोराम्पा र छोग्राम्पा तथा ल्हाराम्पाको मौखिक शास्त्रार्थमा पास गर्न सके तिनले ल्हाराम्पाको गेशे उपाधि पाइन्छ(गेशे भनेको कल्याणमित्र भनिएको हो) । यस पछि मन्त्र (तन्त्र)मा प्रवेश गरी यस परम्पराको विधि (जप, साधन) पूरा गरे पछि ङाग्राम्पाको उपाधि पाइन्छ । यस पछि आ आफ्ना योग्यता अनुसार खेन्पो पद प्रदान गरी ठूलो ठूलो गोन्पाको प्रमुख लामामा नियुक्ति गरिन्छ ।

हाल केन्द्रीग तिब्बती उच्च शिक्षा संस्थन, स्नातकोत्तर, सारनाथ, वारापसीले संपूर्णानन्द संस्कृत विश्व विद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी उपर्युक्त चारै सम्प्रदायको पाठ्यक्रम र पाठ्य पुस्तक लगायत संस्कृत, हिन्दी, अंग्रजी, पाली आदि विषयहरु समावेश गरी निम्ननुसारको स्तर कायम गरी प्रमाण–पत्र प्रदान गरिएको पाइन्छ ।

१ उमा होग्मा रु पूर्वमाधयम, (S.L.C.)

२ उमा गोङमा रु उत्तरमाध्यम,(10+2)

३ त्यान्च्योपा रु शास्त्री, (B.A,)

४ लोपोन रु आचार्य, (M.A)

५ रिग्च्यिकाङजीन रु विद्यावारिधि, (P.H.D)

बोन सम्प्रदाय

भोट देशमा बौद्ध धर्म प्रचार हुनुभन्दा पहिले प्रचार भएको एक सम्प्रदायको नाम हो बोन । सन् १९५९ सम्म यसले धर्म सम्प्रदायको मान्यता प्राप्त नगरेको भए पनि हाल एक धार्मिक सम्प्रदायको मान्यता प्राप्त गरेको छ ।

यसका संस्थापक गुरुको नाम तोनपा शेन्राब हो तर यो कहिले आगमन भएको तिथिमिति निश्चित भएको देखिँदैन । भोटमा यो व्यापक प्रचार भएको बेला दोल्वोन, ख्यार बोन र ग्युरबोनको नामले तीन समूह भएको पाइन्छ । तर पछि संशोधन गरी बोनकार (सेतो बोन) र बोननाक (कालो बोन) मा मात्र सीमित गरेको पाइन्छ (भोट चीत बृहत् शब्दकोश, ई.स. १९८५) । त्यस समयमा तिनीहरुले भूतप्रेतलाई प्रार्थना गरेर पूजा गरेको आधारमा मृतकको काजक्रिया र जीवितको उपचार गर्ने गर्दथे । हाल नेपालका कुनै जनजातीय समूहभित्र जीव हत्या गरी मरणक्रिया गर्ने चलन पनि त्यही बोन परम्परा हो कि भन्ैं लाग्छ । यो भविष्यमा अनुसन्धानले बताउने कुरा हो ।

यस सम्प्रदायले भोटका ९ औं राजवंश पुदेगुङ्ग्यालको समयकालमा राजकाजको काममा पनि समावेश भई शासन चलाउन मद्दत गरेको पाइन्छ (भोट चीन बृहत् शब्दकोश, १९८५: १८५३) । तत्पश्चात् ७ औं शताब्दीबाट भोटका राजाहरुले बौद्ध धर्म अपनाउन थालेपछि यसले निकै ठूलो उतारचढाव बेहोर्नु पर्‍यो तर पछि गएर बुद्ध धर्मसँगै मेलमिलाप गरेर बसेको अनुमान हुन्छ । किनभने महायानी बुद्ध धर्ममा प्रचलित धार्मिक शब्दहरु बोन सम्प्रदायले पनि प्रयोग गरेको देखिन्छ । जस्तै “नवयान”, यो ञिङमा सम्प्रदायको आफ्नो धार्मिक विशेषता हो, यो बोन धर्ममा पनि पाइन्छ । त्यस्तै ञिङमा सर्मा (प्राचीन, अर्वाचीन) यो भोटमा ७–१० औं शताब्दीको अघि पछि बुद्ध धर्म प्रचार प्रसारको क्रममा प्रयोग गरेको शब्द हो, यही शब्द बोनहरुले पनि प्रयोग गरेको पाइन्छ । त्यस्तै ग्यकार केदु (भारतीय भाषामा) वा आर्य भाषामा अनुवाद गरेको भन्ने प्रचलित शब्दहरु बोन ग्रन्थमा पनि जस्ताका त्यस्तै प्रयोग गरेको प्राप्त हुने हुँदा उनीहरु एकआपसमा धार्मिक सहिष्णुता अपनाएर बसेको बुझिन्छ । यस सम्प्रदाय अन्तर्गत सेता बोनहरु नेपालका पश्चिम डोल्पा र मुस्ताङ जिल्लामा केही गोन्पाहरु र काठमाडौंका सीतापाइलामा पनि एउटा ठूलो गोन्पा स्थापना गरेको पाइन्छ । त्यस्तैगरी भारतका सिमलामा बोनहरुका शिक्षणसंस्था भएको सुनिन्छ । तिब्बतमा फाटफुट मात्रमा भएको र तिब्बतको पूर्वी खामतिर पनि यो सम्प्रदाय भएको बुझिन्छ । बौद्धहरु स्तूप, मणि, गोन्पा र स्वयँभू आदि दायाँबाट प्रदक्षिण (घुम्ने) गर्छन् भने बोनहरु वायाँबाट । महायानी बौद्धहरुको उत्तर वस्त्र रातोमा पहेलो टालेको लगाउछ भने बोनहरु रातोमा नीलो । यस सम्प्रदायमा पनि रिन्पोछे , अवतारी र खेन्पो(प्रज्ञा) आदि भएको पाइन्छ । यो सेतो बोनको संक्षिप्त वृत्तान्त हो यस सम्प्रदायको परमपूजय गुरु म्यानरी ठिजिन हुन् भने यस वर्गका धार्मिक चिन्ह, अमर र निर्वाणको चिन्ह युँडटुङ हुन् । बौद्धहरुले प्रयोग गर्ने युँडटुङ चाहि यसरी दायाँतिर घुमेको हुन्छ । कालो बोन बुद्ध धर्मको विपरित भएकाले त्यस बारे केही बताउन उचित लागेन ।

यसको अतिरिक्त दीर्घा जीवि र सुस्वास्थ्यका लागि अपरिमितायुको पूजा उपासन गर्ने गरिन्छ भने

लोकको उद्धार गर्न सहस्रभुजा लोकेश्वरको, लोकलाई दया, मायाँ र शान्ति प्रदान गर्न आर्य अवलोकितेश्वरको, लोकमा विघ्न वाधा हटाउन वज्रपाणि र एकजट्टी देवीको, ज्ञान उपार्जन गर्न मञ्जुश्री र सरस्वतीको, धन सम्पत्ति प्राप्त गर्न कुवेर र वसुन्धाराको, पापनष्ट गर्न वज्रसत्त्व र आर्य आवरणविष्कम्भीकको, विवाह गर्दा मञ्जुश्री र कालचक्रको, घरको जग खन्दा क्षितिगर्भ र पृथ्वी देवीको, नानीको न्वारन गर्दा वज्रचण्डक्रोध र वज्रविदरणको,सिद्धि प्राप्त गर्न आर्या ताराको, वर्षा वर्षाउन नागराजाको, वालीनाली फस्टाउन भूमिदेवीको, प्राकृतिक वातावरण जोगाइराख्न वृक्षदेवताको र प्राकृतिक सम्पदालाई जोगाइ राख्न हिमाल र तालहरुलाई देवदेवीको वसस्थानको रुपमा आदि इत्यादिको श्रद्धा, भक्तिपूर्वक पाठ पूजा गरी घर परिवार, छरछिमेक, घरगाउँ, देश परदेश र जगत प्राणी सबैको सुख, शान्ति र समृद्धिको कामना गरिन्छ । अरुको सुख सुविधानै आफ्ना श्री सम्पत्ति संझिने महायानी समुदायमा । भवतुसर्वमंगलम् ।

पादटिप्पणी

१ लोकेश्वरका २१ सूत्रहरु–कारण्डव्यूहसूत्र, पद्मगर्भसूत्र, एघारमुखे (अवलोकितेश्वर)को सूत्र, एघारमुखे (अवलोकितेश्वर) को धारणी, अमोघपाशको सूत्र, उत्तरार्ध अमोघपाशसूत्र, पद्मवरवशचक्रवर्ती, मन्त्रविधिको तन्त्र, चिन्तामणिको धारणी, महाकरुणाअवियोगसूत्र, प्रभाव्यूह, पद्ममुकुटसूत्र, षडक्षरसूत्र, सद्धर्मपुण्डरीकसूत्र, पण्डरीकसूत्र, विभिन्न नदीको सूत्र, आभासलीलासूत्र, एकसय आठ शुभनामसूत्र, शुभनाम सम्पूर्ण देशना गरेको सूत्र, हजार हात हजार आँखावाला (अवलोकितेश्वर) को सूत्र आदि ।

२. जोगछेन (महासन्धि)– ञिंमा परम्पराको उच्चतम आध्यात्मिक मूल दर्शन एवं अप्रतिहत दर्शन ।

३ महामुद्रा–निर्वाण, महाप्रहाण (सबै दोष छोडेको), महाबोध (महाज्ञान) र महाचित्त (ठूलो मन) अर्थात् तीन महागुणले युक्त महासिद्धिलाई महामुद्र भनिन्छ । यसलाई अपरिवर्तनीय महासुख र परन्तका महाफल पनि भन्ने गरिन्छ ।

४ महामाध्यमिक (उमा छेनपो)– मध्यम मार्ग, उच्छेदवाद र शाश्वतवादलाई नछोइकन देखाएको मार्गदर्शन ।

आधारभूत तहको गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा पाठ्यक्रमः एक परिचय

स्मीता नेपाल*

१. पृष्ठभूमि

पाठ्यक्रम जुनसुकै शिक्षा प्रणालीको एक प्रमुख मार्गनिर्देशक हो। यसले राष्ट्रिय आवश्यकताका साथै सामाजिक र व्यक्तिगत आवश्यकतालाई पनि सम्बोधन गर्न सक्नुपर्दछ। भौगोलिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र भाषिक जस्ता विविधताहरूले भरिएको हाम्रो जस्तो देशमा त झन् यसका चुनौतिहरू अझ धेरै हुन्छन्। सामूहिक जीवन पद्धति, आपसी सद्भाव र सहिष्णुता, सरल, मैत्रीपूर्ण र आफ्नै संस्कार र संस्कृतिमा रमाउने जीवनशैली जस्ता आदर्श नेपाली जनजीवनका मौलिक विशेषता हुन् । विविध कला, धर्म, वेशभूषा, रहनसहन भएर पनि एकापसमा गहिरो आस्था, आत्मीयताका साथ परस्परमा सद्भावपूर्ण व्यवहार आफैंमा विशिष्ट छन् ।

शिक्षाले परम्परागत प्राचीन मूल्य, मान्यता र आस्था विश्वासको संरक्षण र सवंर्धन गर्दै नयाँ मूल्य मान्यता र नैतिकताको स्थापनामा पनि विशेष भूमिका खेल्न सक्नुपर्दछ । त्यस्तै सामाजिक ऐतिहासिक विकासक्रममा रहिआएका जातिगत, भाषागत, अर्थगत, संस्कृतिगत र क्षेत्रगत आदि विभिन्न विभेदहरूको खाडललाई पुर्दै सम्पूर्ण राष्ट्रलाई ऐक्यवद्ध पार्ने कार्यमा शिक्षा प्रणाली पनि प्रतिवद्ध हुनुपर्छ । त्यसैले सामाजिक ऐतिहासिक विकासक्रममा शैक्षिक व्यवस्था पनि बहुआयामिक तथा विस्तारित हुँदै जानुपर्छ ।

सन् २००० को सबैका लागि शिक्षासम्बन्धी सेनेगलको डकार सम्मेलनले सन् २०१५ सम्म विश्वव्यापी रूपमा सबैका लागि शिक्षा प्रदान गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता जाहेर गरेको र नेपालले पनि उक्त प्रतिवद्धतालाई अनुमोदन गर्दै राष्ट्रिय कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिरहेको छ । उपर्युक्त कार्ययोजनाले शिक्षाको अवसर र पहुँचबाट बाहिर रहेका सबै नेपालीलाई आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने विभिन्न कार्यक्रमसमेत तयार गरी कार्यान्वयनका लागि अगाडि सारेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा परम्परागत रूपमा आफ्नै मौलिक विशिष्ट पहिचानका साथ सञ्चालन हुँदै आएका गुम्बा, मदरसा र गुरूकुल जस्ता शैक्षिक प्रणालीलाई शिक्षाको मूलधारमा समाहित गर्दै जाने राज्यको शैक्षिक नीति रहेको छ । यस नीतिलाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०६३, तीन वर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४-२०६७) एवम् विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (२०६७-२०७२) ले आत्मसात् गरेका छन् ।

परम्परागत रूपमा आफ्नै मौलिक विशिष्ट रूपमा सञ्चालन हुँदै आएको गोन्पा (गुम्बा) शिक्षालाई राज्यको तर्फबाट आवश्यक मान्यता प्रदान गर्दै यसको विकासमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि यसलाई शिक्षाको मूल धारका रूपमा ल्याउन आवश्यक छ । यसका लागि औपचारिक रूपमा सरकारी स्वीकृति, सम्बन्धन तथा सरकारी साधन स्रोत प्रयोग गरी यसप्रकारको शिक्षालाई संवर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्ने प्रयास स्वरूप हालैका वर्षहरूमा केही कार्यहरू हुन थालेका छन् । गोन्पा (गुम्बा) शिक्षालाई राज्यले शिक्षा प्रणालीको मूल धारमा ल्याई विश्व स्तरमा राज्यको मान्यतालाई प्रस्तुत गर्न आधारभूत शिक्षाको कक्षा १ देखि ५ सम्मको पाठ्यक्रम स्वीकृत भइ कार्यान्वयनमा आइसकेको र वर्तमान परिवेशमा कक्षा ६-८ को पाठ्यक्रम पनि विकास भई परीक्षणको क्रममा रहेको छ ।

---

*पाठ्यक्रम अधिकृत, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

२. गोन्पा शिक्षाको परिचय

बुद्धका उपदेश तथा बौद्ध दर्शनमा आधारित गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा प्रणाली पनि परापूर्वकालदेखि नेपालको एक प्रमुख शिक्षा प्रणालीका रूपमा रहिआएको छ । प्रारम्भिक कालमा गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा प्रणालीमा त्रिपिटकमा आधारित प्राकृत तथा पाली भाषा, संस्कृत तथा भोटभाषामा बौद्ध दर्शन तथा साहित्य, जातक आदि विषयहरूको पढाइ हुने गर्दथ्यो । यस शिक्षा परम्परामा गुरूका रूपमा लामा भिक्षुद्वारा शिक्षा प्रदान गरिन्छ । बौद्ध शिक्षा पारिवारिक बन्धनबाट मुक्त हुने र महिला तथा पुरूष दुवैलाई विभेद नगरी शिक्षा पाउने व्यवस्था विद्यमान छ । त्यसैले बौद्ध शिक्षामा वर्ण र लिङ्ग भेद रहेको पाइँदैन । प्राचीनकालदेखि गोन्पा, विहार आदि बौद्ध धर्मका मुख्य केन्द्रका रूपमा रहिआएका छन् ।

प्राचीनकालदेखि हालसम्म विभिन्न कालखण्ड पार गर्दै बौद्ध शिक्षा कायमै रहिआएको छ । बौद्ध शिक्षाको आफ्नै विशिष्ट मौलिक परम्परा रहेको छ । सम्भोटा लिपिमा लेखिएका बौद्ध ग्रन्थलाई आधार मानेर मूलतः नेपालका मङ्गोलियन मूलका मानिसहरूले गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा प्रणाली अवलम्बन गर्दै आएका छन् । प्राचीनकालदेखि नै गोन्पा (गुम्बा) शिक्षा प्रणाली निरन्तर रूपमा अगाडि बढ्दै आएको छ ।

यो शिक्षा पद्धतिले मूलतः बौद्ध दर्शनमा आधारित ज्ञान, सीप र अभिवृत्तिको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान प्रदान गर्दै आएको छ । यस शिक्षामा धार्मिक अनुष्ठानका अतिरिक्त मानिसको जीवनमा अति आवश्यक पर्ने औषधोपचार विधि, खगोल शास्त्रसम्बन्धी ज्ञान, विभिन्न चित्रकला र मूर्तिकलाका साथै मानव मस्तिष्कलाई सांसारिक विषयवस्तुबाट क्रमशः हटाई आध्यात्मिक विकासमा जोड दिइन्छ । परापूर्वकालदेखि गोन्पाहरूमा परम्परागत रूपमा लेखिने थांका (पौभा) चित्रकलामा विशेषगरी बौद्ध धर्म दर्शनलाई दृश्यात्मक प्रविधिद्वारा साकार चित्रहरूमा व्यक्त गरी सामान्य जनजीवनमा समेत स्पष्ट रूपमा बुझाउने गरिएको पाइन्छ । यसरी बुद्ध धर्म दर्शनमा आधारित गोन्पा शिक्षाले धर्म अनुशासनलाई अक्षुण्ण राख्दै बुद्ध धर्मका ग्रन्थरत्नहरूको अध्ययन अध्यापनका माध्यमबाट शैक्षिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ ।

३. गोन्पा (गुम्बा) शिक्षाको आधारभूत तहको तहगत उद्देश्य

गोन्पा शिक्षाको महत्वलाई दृष्टिगत गर्दै विश्व शान्तिका माहानायक भगवान् बुद्धको अर्ति उपदेश एवम् बौद्ध शिक्षा परम्परालाई आधुनिक परिवेशमा अझ सशक्त रूपमा अध्ययन अध्यापन गर्ने कार्यमा थप योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यले गोन्पा (गुम्बा) शिक्षाको पाठ्यक्रम विकास गरिएको हो । जसअनुसार गोन्पा (गुम्बा) शिक्षाका माध्यमबाट आधारभूत तह पूरा गरेका विद्यार्थीबाट निम्नानुसारका उद्देश्य प्राप्त हुने अपेक्षा राखिएको छ :

१. राष्ट्र, राष्ट्रिय एकता र लोकतान्त्रिक संस्कारको भावना पैदा गराउने

२. बौद्ध धर्म संस्कृतिप्रति आस्थावान् भई बौद्ध धर्म संस्कृतिअनुसारका आधारभूत अनुष्ठान गर्ने ज्ञान तथा सीपको विकास गराउने

३. नागरिकमा नैतिकता, अनुशासन र स्वावलम्बन जस्ता सामाजिक एवम् चारित्रिक गुणको विकास गर्ने

४. भोट, नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषाका भाषिक सीपका साथै आधारभूत गणितीय सीपको विकास गर्ने

५. विज्ञान, सूचना प्रविधि, वातावरण र स्वास्थ्यसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान तथा जीवनोपयोगी सीपको विकास गर्ने

६. बौद्ध कला संस्कृतिप्रति अभिरूचि जगाई सिर्जनशील सीपको विकास गर्ने

७. बौद्ध धर्म संस्कृतिलगायत विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र क्षेत्रप्रति समभाव जगाई शान्तिपूर्ण समावेशी समाजको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने

८. मानव अधिकार तथा सामाजिक मूल्य मान्यताप्रति सचेत भई आध्यात्मिक आचरणको विकास गर्ने ।

४. आधारभूत शिक्षाको पाठ्यक्रम ढाँचा

विद्यालय क्षेत्र सुधार योजनाले परिभाषित गरे बमोजिम आधारभूत शिक्षाको अवधि आठ शैक्षिक वर्षको हुने छ । आधारभूत शिक्षाअन्तर्गत कक्षा ६-८ मा निम्नानुसारको पाठ्यक्रम ढाँचा निर्माण गरिएको छ।

पाठ्यक्रम ढाँचा (कक्षा १-३)

क्र.सं.	विषय	कक्षा १-३	
		पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१.	नेपाली	६	१००
२.	अङ्ग्रेजी	५	१००
३.	गणित	६	१००
४.	सामाजिक अध्ययन तथा सिर्जनात्मक कला	६	१००
५.	विज्ञान, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	५	१००
६.	स्थानीय विषय / भोट भाषा	६	१००
	जम्मा	३४	६००

पाठ्यक्रम ढाँचा (कक्षा ४-५)

क्र.सं.	विषय	कक्षा १-३	
		पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१.	नेपाली	६	१००
२.	अङ्ग्रेजी	५	१००
३.	गणित	६	१००
४.	सामाजिक अध्ययन	५	७५
५.	सिर्जनात्मक कला	३	२५
६.	विज्ञान तथा वातावरण शिक्षा	४	५०
७.	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	४	५०
८.	स्थानीय विषय / भोट भाषा	६	१००
	जम्मा	३९	६००

पाठ्यक्रम ढाँचा (कक्षा ६-८)

क्र.सं.	विषय	कक्षा ६-८	
		पाठ्यभार	पूर्णाङ्क
१.	नेपाली	५	१००
२.	अङ्ग्रेजी	५	१००
३.	गणित	५	१००
४.	सामाजिक अध्ययन (जनसङ्ख्या, नागरिक, नैतिक शिक्षा समेत)	६	१००
५.	विज्ञान (वातावरण शिक्षा समेत)	५	१००
६.	स्वास्थ्य शारीरिक शिक्षा	३	५०
७.	मातृभाषा / भोट भाषा	५	१००
८.	स्थानीय विषय / गोन्पा शिक्षा	५	५०
	जम्मा	३९	७००

द्रष्टव्य : स्थानीय विषय /गोन्पा शिक्षाका रूपमा कला/पेसा/व्यवसाय/प्रविधिसम्बन्धी विषयहरू पर्नेछन् । योग, आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा, कम्प्युटर, थान्का, दीप-धूप निर्माण, काष्ठकला, मूर्तिकला, वास्तुकला, कृषि, पशुपालन, वाद्यवादन र सङ्गीत मध्येबाट एक विषय चयन गर्न सकिने छ ।

५. पाठ्यक्रमको प्रयोग र पाठ्यपुस्तकको अनुकूलन

माथिको पाठ्यक्रम ढाँचामा व्यवस्था भएका विषयमध्ये सामाजिक अध्ययन र मातृभाषा विषयका रूपमा भोट भाषाका छुट्टै पाठ्यक्रम यस पाठ्यक्रममा समावेश गरिएको छ । नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, विज्ञान, स्वास्थ्य तथा शारीरिक विषयका पाठ्यक्रम साधारणतर्फका सम्बन्धित कक्षाकै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकहरू प्रयोग हुने व्यवस्था गरिएको छ । तर पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यपुस्तक तयार गर्दा बौद्ध धर्म, संस्कृतिअनुसार विषयवस्तुमा आवश्यकताअनुसार अनुकूलन (Adaptation) गर्न सकिने व्यवस्था छ । साधारण विद्यालयतर्फका पाठ्यपुस्तक पनि आवश्यकताअनुसार सम्भोटा लिपिमा वा अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद गरेर शिक्षण गर्न सकिने छ ।

६. पठनपाठनको माध्यम

गोन्पा (गुम्बा) शिक्षाअन्तर्गत दिइने आधारभूत शिक्षामा मूलतः सम्भोटा लिपिमा भोट भाषालाई मातृभाषाका रूपमा शिक्षाको माध्यम बनाइने व्यवस्था छ र अरू भाषा विषय तथा अन्य विषयको विषयवस्तुलाई दृष्टिगत गरी नेपाली, अङ्ग्रेजी तथा भोट भाषा गरी भाषिक माध्यमका रूपमा त्रयभाषिक नीति अवलम्बन गरिने उल्लेख छ ।

७. स्थानीय विषय

साधारण विद्यालयतर्फको आधारभूत तहको पाठ्यक्रममा व्यवस्था भएबमोजिम यस गोन्पा (गुम्बा) शिक्षातर्फ आधारभूत तहका सामाजिक अध्ययन र शारीरिक शिक्षा विषयको २० प्रतिशत पाठ्यभारको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री गोन्पा (गुम्बा) आफैले निर्माण गर्न सक्ने छ । यस्तो पाठ्यक्रममा सामाजिक अध्ययनका लागि वार्षिक ३२ घन्टी र शारीरिक शिक्षाका लागि १२ घन्टी निर्धारण गरिएको छ । तथापि गुम्बा, विहारहरूमा विद्यार्थीहरू आवासीय रूपमा रहने भएकाले यस पाठ्यक्रममा समावेश नभएका धार्मिक क्षेत्रका प्रमुख विषयवस्तुहरू स्थानीय विषयका रूपमा विहान बेलुकीको समयमा पठनपाठन र अभ्यास गर्न सक्ने छन् ।

८. शिक्षण प्रक्रिया र समयावधि

आधारभूत तहमा पढ्ने बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक अवस्थालाई दृष्टिगत गरी यस तहमा अध्ययन अध्यापन गराउँदा विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा जोड दिनुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

बौद्ध शिक्षा परम्पराको आफ्नै विशिष्ट र मौलिक शिक्षापद्धति भएकाले औपचारिक शिक्षामा पनि बौद्ध शिक्षा परम्परालाई अनुशरण गर्दै शिक्षक (लामा) हरूले सहजकर्ता (Facilitator) को भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ । विद्यार्थीकेन्द्रित शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापबाट सिकाइ प्रभावकारी हुने, बालबालिकाहरूले व्यावहारिक तथा बौद्ध धर्म दर्शनअनुसार जीवनोपयोगी सीप आर्जन गर्न सक्ने र उनीहरूमा रहेको प्रतिभा प्रष्फुटनको सम्भावना रहने भएकाले शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा सकेसम्म विद्यार्थी केन्द्रित र बालमैत्री शिक्षण विधि अपनाउनुपर्ने छ । औपचारिक रूपमा गरिने अति आवश्यक पूजा विधि बाहेक अन्य विषयवस्तुहरू विद्यार्थीले बुझ्ने गरी सरल तरिकाले शिक्षण गर्नुपर्ने छ । साथै सबैप्रकारका आवश्यकता भएका (अपाङ्गता, अशक्त, असहाय, कमजोर आदि) विद्यार्थीलाई समेट्ने गरी कक्षामा समावेशी शिक्षण प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ ।

परम्परागत गोन्पा (गुम्बा) शिक्षामा आफ्नै मौलिक प्रकारको शिक्षणपद्धति रहेको परिवेशलाई दृष्टिगत गरी गोन्पा (गुम्बा) को आवश्यकता, पाठ्यक्रमको व्यवस्था आदिलाई दृष्टिगत गरी गोन्पा (गुम्बा) स्वयम्ले पठनपाठनको अवधि तय गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

९. विद्यार्थी मूल्याङ्कन

आधारभूत तहमा निर्माणात्मक/सुधारात्मक मूल्याङ्कन पद्धतिका आधारमा विद्यार्थीको सिकाइलाई सुनिश्चित गरिने व्यवस्था गरिएको छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तरमा सुधार गर्नु हो । यसका लागि शिक्षकले विद्यार्थीको व्यक्तिगत सिकाइउपलब्धिका आधारमा पटकपटक सिकाइअवसर प्रदान गर्नुपर्ने छ ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका (प्रगति विवरण/Portfolio)

राखिने छ । कार्यसञ्चयिकालाई विद्यार्थीको कक्षा कार्य, धार्मिक अनुष्ठान र क्रियाकलाप, परियोजना कार्य, उपलब्धि परीक्षा, विद्यार्थीमा आएको व्यावहारिक परिवर्तन, अवलोकन, हाजिरी आदिका माध्यमले अद्यावधिक गरिने छ । गोन्पामा पठनपाठन भएका विषयवस्तु र विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा प्रत्येक महिना गोन्पा (विद्यालय) मा छलफल गर्ने व्यवस्था गरिने छ । कार्यसञ्चयिकामा त्यसको अभिलेख राख्ने व्यवस्था गरिने छ

आधारभूत तहमा निरन्तर विद्यार्थीको मूल्याङ्कन पद्धति अपनाइने छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य, निर्दिष्ट सिकाइ उपलब्धिका आधारमा विद्यार्थी उपलब्धिको नियमित मूल्याङ्कन गरी सोको अभिलेखका आधारमा कक्षोन्नति गर्नु हो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका क्रममा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको स्तर हेरी सुधारात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने छ सहभागिता कम भएका र न्यूनतम सिकाइउपलब्धि हासिल नगरेका विद्यार्थीहरूका लागि पुनः सिक्ने अवसर दिने गरी सम्बन्धित शिक्षक (लामा) र गोन्पा प्रमुखको निर्णयबाट कक्षोन्नति गर्न सकिने छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (निर्माणात्मक मूल्याङ्कन) मा औसत उपलब्धि हासिल गरेका तर निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा अनुत्तीर्ण भएका विद्यार्थीका हकमा सम्बन्धित विषय शिक्षक (लामा) र गोन्पा प्रमुखले कक्षोन्नतिको निर्णय गर्न सक्नेछन् । त्यसै गरी विविध सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने प्रावधान छ ।

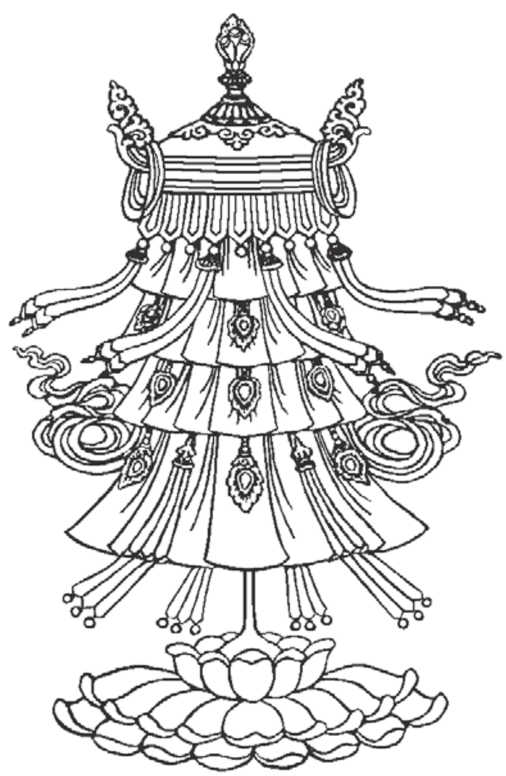

ऐतिहासिक पृष्ठभूमिमा बौद्ध विश्वविद्यालय

प्रा.डा.खड्गमान श्रेष्ठ*

परिचय:

भगवान् बुद्धको पवित्र जन्मस्थल लुम्बिनीको गरिमा र महिमा अतुलनीय छ । यही पवित्र भूमिमा सर्वलक्षण सम्पन्न सिद्धार्थको जायजन्म भएको थियो । यही पवित्र स्थलमा शिशु सिद्धार्थले सातवटा कमलको फूलमाथि टेकेर उत्तरतर्फ फर्की दाँया हात उचालेर चोर औँला ठड्याई "अग्गो हमास्मि लोकस" (संसारको अग्र पुरुष मै हुँ) भनी उद्घोष गरेको भन्ने जातक अट्टकथामा उल्लेख गरिएको छ । यही भाव एव विचारलाई केन्द्र विन्दु बनाई लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको लोगो बनेको छ । "नमो तस्सो भगवतो अर्हतो सम्मासम्बुद्धस" (भगवान अर्हत सम्यक संवुद्धलाई नमस्कार) भनी श्रावक बुद्ध, प्रत्येक बुद्ध, र सम्यक सम्बुद्ध मध्ये सम्यक सम्वुद्धलाई सर्वोपरि स्थान दिइएको छ । शैशवावस्था देखिनै प्रज्ञावान भएका हुनाले प्रज्ञालाई महत्व दिई लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयले सर्वलक्षण सम्पन्न सर्वार्थसिद्धबाट बाट प्रेरणा लिनुपर्छ भन्ने भावले उक्त लोगो बनाएको छ ।

सर्वार्थसिद्ध महापुरुष सम्यक सम्बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी रहेको कुरा ऐतिहासिक दृष्टिले पनि प्रमाणित भएको छ । ईशापूर्व २४९ मा मौर्य सम्राट् अशोक आफ्ना गुरु उपगुप्तका साथ बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको तीर्थयात्रामा आएर भगवान बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीमा भएको थियो भनी एक शिलास्तम्भ ठडयाएका थिए । उक्त स्तम्भमा ब्राहमी लिपिमा ९० वटा अक्षर सँग्लो रुपमा कुँदन लगाएका थिए । ईशापूर्व तेस्रो शताब्दीदेखिनै उक्त अभिलेख यथास्थितिमा रहेकोले बौद्ध धर्मको इतिहासमा यस शिलालेखले महत्वपूर्ण स्थान राखेको छ । लुम्बिनीको अशोक स्तम्भमा कुँदिएको उक्त शिलालेख यस प्रकार छ । "देवानां-पियेन पियदसिन लाजिन विंसतिवभिसितेन अत्तन आगच्छ महियिते हिदबुधे जाते साक्यमुनीति शिला विगधभिच कालापित्त सिला थवेथ उसपापिते हिद्भगवान जाते-ति लुम्बिनीगामे उवलिकटे अथभागयेच"

अशोक स्तम्भको रेलिङ्गमा लुम्विनी विकास कोषले राखेको एक सूचनापाटीमा उक्त अभिलेखको भावार्थ यसरी दिइएको छ ।

"देवताहरुका प्रियदर्शी (अशोक) राजा राज्यभिषेकको बीसौं वर्षमा आफै सवारी भइबक्स्यो । यहाँ बुद्ध शाक्यमुनिको जन्म भएकोले ढुङ्गाको एउटा प्राचीर बनाउन लगाइबक्स्यो र एउटा शिलास्तम्भ स्थापना गरिवक्स्यो । यहाँ भगवानको जन्म भएकोले लुम्बिनी गाउँको (कर) घटाई आठौं भाग गरिबक्स्यो ।" @

श्रीलंकाका विशिष्ट प्राध्यापक इन्द्राणी मुनासिंघेले एक पुस्तिकामा लेखेका छन् । "विश्वकै सवभन्दा ठूला धर्मगुरु बुद्ध हुन् । बुद्धको जन्म भूमि लुम्बिनीमा अशोकले बुद्धसित सम्वन्धित तीर्थस्थलहरुको तीर्थयात्रामा आउँदा बुद्धको जन्मस्थललाई स्मरण गराउने गरी एक शिलास्तम्भ ठड्याउन लगाएका थिए ।"# प्रा.मुनासिंघेले यो पनि लेखेका छन् । "लुम्बिनीमा राजकुमार सिद्धार्थलाई जन्मदिनु अगाडि रानी महामायाले स्नान गरेको

*रजिष्ट्रार

@घनश्याम राजकर्णिकार, बुद्ध ज्योतिका केही रश्मी "बुद्धका जन्मस्थल लुम्बिनी", काठमाण्डौ;आश्रय ताम्राकार तथा अन्य, २०६४ वि.सं. पृ ६४

#इन्द्राणी मुनासिघे, स्टयाटस अफ एन्सेन्ट श्रीलंकन विमेन अन बुद्धिजम, काठमाण्डौ; थर्द वैशाक कमिमेरेशन, २००९ पृ. १ .

पवित्र पोखरी पुष्करिणी,भक्तजनले राखेका चैत्यहरु, उत्खनन्मा पाइएका पुरातात्विक वस्तुहरुको अवशेष, बुद्धको जन्मस्थलमा चिनो स्वरुप राखिएको चिनोढुङ्गा (Marker stone),मायादेवीमन्दिर परिसरमा रहेका भिक्षुहरु रहने विहार, मायादेवीको मन्दिरको गर्भगृह वरिपरि गर्भगृहलाई केन्द्र बनाई विभिन्न ऐतिहासिक कालक्रममा बनाइएका मन्दिरको जगको अवशेषहरु अहिले सम्मपनि विद्यमान भएकाले भगवान बुद्धको जन्मस्थलमा विभिन्न समयमा तीर्थयागीहरु तीर्थयात्रा गर्न आउथ्ये भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ ।" ऐनन पृ. १

लुम्बिनीमा भएको बुद्धको जन्म र जीवनी सम्वन्धमा प्रकाश पार्ने साहित्यिक सामग्रीहरुमा निम्नलिखित स्रोत सामग्रीहरु उल्लेखनीय छन् ।

क) मूल पाली त्रिपिटकको एक अङ्गको रुपमा रहेको जातकको परिचय दिने निदान कथा

ख) महासांघिक लोकोतरवादी शाखाको पहिलो वा दोस्रो शताब्दी ईशापूर्व मिश्रित संस्कृत भाषामा लेखिएको सर्वास्तिवाद मतको ललितविस्तर ग्रन्थ

ग) पालीमा लेखिएको महाबोधी वंश

घ) विशुद्ध संस्कृत भाषामा लेखिएको बुद्ध चरित

ङ) आचार्य अश्वघोष रचित पाली र संस्कृतमा लेखिएका निकायहरुमा उल्लिखित वोधिसत्व सिद्धार्थको जन्म सम्वन्धी वर्णन

च) महासंन्धिदासको लोकोत्तरवादी शाखाको ईशापूर्व पहिलो र दोस्रो शताब्दीको ग्रन्थ महावस्तु जातकहरुको टिप्पणीकार आचार्य अश्वघोषले मायादेवीको गर्भधारणको वर्णन यसरी गरेका छन् - " कपिलवस्तु नगरमा आषाढ महोत्सव मनाइएको थियो । सवै नागरिकहरु महोत्सव मनाइरहेका थिए । पूर्णिमाको ७ दिन अगाडि महामायादेवी सुवासयुक्त पुष्पमाला लगाई उत्सव मनाइरहेकी थिइन् । उत्सवको सातौं दिन उनी बिहान सबेरै उठी सुवासयुक्त पानीमा स्नान गरी नगरवासीहरुलाई चारहजार सुवर्ण मुद्रा दान गरिन् । उनले सुन्दर आभूषण धारण गरी व्रत बसी सकेपछि शयन कक्षमा गइन् । त्यही रात उनले आश्चर्यजनक सपना देखिन् ।" मधुकर पिपलायन, <u>बर्थप्लेस अफ द र बुद्ध लुम्बिनी</u>, पश्चिम पुरी, न्यू दिल्ली ; सम्यक प्रकाशन २००७ ई.सं, बुद्ध संबत्,२५५१ पृ.२१ "उनलाई विश्वका चार धर्मपालहरुले बिछ्याउनवाट उठाई हिमालमा लगे । तिनले उनको बिछ्याउनालाई एक ठूलो साल बृक्षको छाहारीमा एक चट्टानमा राखे । विश्वका संरक्षकका देवीहरुले तातो पानीले उनलाई नुहाई दिए । दैवी वस्त्र र दैवी पुष्पहरु लगाइ दिए । तिनले उनलाई रजत पर्वत नजिकै उनको शिर पूर्वतर्फ पारी एक दैवी शैयामा राखी दिए । तिनले यसो गर्दा वोधिसत्वले एक सेतो हाती भइ सुवर्ण पर्वतलाई परिक्रमा गऱ्यो । त्यसपछि उक्त सेतो हात्ती रजत पर्वत पुगी महामायादेवी कहाँ शैया नजिकै गयो ।

उक्त सेतो हात्तीको सुँडमा एउटा सेतो कमलको फूल थियो जुन चाँदीको माला जस्तै थियो । उसले मीठो आवाज निकाली शैयाको तीन पटक परिक्रमा गऱ्यो । त्यसपछि उसले आफ्नो सुँडमा महामायाको दाँया कोखामा घुसारी आफू पेटमा आषाढ शुक्ल पूर्णिमाका दिन प्रवेश गऱ्यो ।" ऐजन पृ.२४,२५. महामायाको सपना अद्धितीय रह्यो र सपनाको इतिहासको यो एक अद्धितीय अङ्गको रुपमा रह्यो । वोधिसत्व सिद्धार्थको (गर्भाधानको) जन्मको सम्वन्धमा एक अर्को कथा पनि पाइन्छ । गर्भावस्थामा मायादेवी कपिलवस्तुवाट आफ्नो माइती जाँदा वीचमा रहेको लुम्बिनी उद्यानमा वोधिसत्व सिद्धार्थको जन्म भएको थियो । वुद्धको जन्मस्थल पुण्यभूमि लुम्बिनी बौद्धहरुको ४ ठूला तीर्थस्थलहरु मध्ये पहिलो तीर्थस्थलहरु मध्ये पहिलो तीर्थस्थल हो ।

ललितविस्तर सूत्रमा भगवान बुद्धले आफ्ना अनुयायीहरुलाई लुम्बिनी, वोधगया, सारनाथ र कुशीनगरको तीर्थयात्रा गरेमा ठूलो पुण्य हुन्छ भनी देशना गरेका थिए । ललितविस्तरमा लुम्बिनीको वर्णान गरिएको छ जसमा स्वेतकेतु वोधिसत्वले तुषिता भुवनमा देव पुत्र तथा वोधिसत्वहरुलाई आफ्नो अन्तिम जन्म महामायाको गर्भमा हुने भनी बताएको उल्लेख छ ।. मीन वहादुर शाक्य "लुम्विनी र होली पिलग्रिमेज साइट" काठमाण्डौ; सोभेनिर,२०६५ पृ २२७. चिनिया तीर्थयात्री लुम्विनीलाई लाप्फानी (सुन्दरकेटी) भन्दछन् । सालको रुख भएको सुन्दर फूलवारी लुम्विनीलाई प्रदिमोक्ष पनि भन्दछन् जसलाई इन्द्रको चित्तलता उद्यानसंग तुलना गर्न सकिन्छ भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

विश्वशान्तिको मुहान लुम्बिनी

अष्ट्रेलियाको बंर्कले नगरमा भएको बौद्ध विद्धानहरुको बीसौं महासभामा अन्तरराष्ट्रिय वौद्ध समुदायको ऐक्यवद्धता जनाई एक प्रस्ताव पारित गरिएको थियो । जसमा शान्तिका प्रतिमूर्ति भगवान बुद्धको पवित्र जन्मस्थल लुम्बिनीको महत्व र गरिमालाई बढाउँदै लग्नु पर्छ भनी उल्लेख गरिएको छ । यही घोषणाको परिप्रेक्षमा १९९८ को नोभेम्बर ३० देखि दिसेम्वर ५ सम्म लुम्विनीमा भएको प्रथम विश्व वौद्ध शिखर सम्मेलनले यस्तो सिफारिश गरेको छ ।

"आध्यात्मिक एवं भावनात्मक प्रवाहलाई संदर्भ र समय अनुकुल प्रयोग गर्ने सिलसिलामा प्रत्येक बौद्ध मार्गीले लुम्विनीको पवित्रस्थललाई यसरी विकास गर्नुपर्छ जसवाट विश्वशान्तिको प्रवर्द्धन गर्नमा मार्गदर्शन र प्रेरणा प्राप्त होस्" । उक्त शिखर सम्मेलनले लुम्बिनीलाई "विश्वशान्तिको मुहान र वौद्धहरुको तीर्थस्थलहरु मध्ये सवभन्दा पवित्र तीर्थस्थल" भन्ने नेपालको घोषणालाई स्वीकृत गरेको थियो । उक्त पहिलो विश्ववौद्ध शिखर सम्मेलनले लुम्विनीमा एक अन्तराष्ट्रिय बौद्ध विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने सिलसिलामा सम्भाव्यता अध्ययन गर्नका लागि एक अध्ययन टोली गठन गर्ने सिफारिश पनि गरेको थियो । ."शिखर सम्मेलनको सिफारिश लुम्बिनी"; लुम्बिनी विकास कोष,नोभेम्वर ३० देखि दिसेम्वर २, १९९८ पृ.९८

लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय

उपर्युक्त आधारमा लुम्बिनी वौद्ध विश्वविद्यालय सन् १९९८ मा भएको प्रथम वौद्ध शिखर सम्मेलनको उपजको रुपमा रहेको छ । दोस्रो विश्वबौद्धशिखर सम्मेलन (३० नभेम्वर देखी २ दिसेम्वर २००४) को पूर्व सन्ध्यामा २९ नभेम्वर २००४ (१४ मार्ग २०६१ वि.सं.) मा लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय सम्वन्धी अध्यादेश नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भयो । उक्त दिवसलाई यस विश्वविद्यालयले विश्वविद्यालय दिवसको रुपमा मनाई आएको छ । सन् २००५ मा उक्त अध्यादेशलाई नवीकरण गरियो । सन् २००६ (२०६३ वि.सं) को दोस्रो जनआन्दोलन पछिको व्यवस्थापिका संसदको पहिलो अधिवेशन २०६३ सालले उक्त विधेयक पारित गऱ्यो । कार्तिक २१ को उक्त विधेयक ऐनको रुपमा नेपाल राजपत्रको विशेष अङ्क ४० ग । १ मा प्रकाशित भएको छ । लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालय ऐन २०६३ बने पछि आधिकारिक रुपमा विश्वविद्यालय देखा पऱ्यो । सन् २०१० को जुलाई २७ (२०६७ साल असाढ १३)मा पहिलो विश्वविद्यालय सभा बस्यो । उक्त सभाको पहिलो वैठक पछि लुम्बिनी विश्वविद्यालय नियम पनि स्वीकृत भएको छ ।

सन् २००५ को अगष्ट ४ मा उक्त विश्वविद्यालयको उपकुलपति पदमा प्रा.डा. तुलसीराम वैद्य नियुक्त हुनुभयो र सोही वर्षको अगष्ट ३१, २००५ मा रजिष्ट्रार पदमा श्री केदार शाक्य नियुक्त गरिनु भयो ।

सन् २००४ को दिसेम्वर (२५ पौष २०६१ वि.सं) का दिन मन्त्रिपरिषदमा संस्कृति मन्त्रालयले पठाएको

प्रस्ताव अनुसार उक्त विश्वविद्यालयलय रुपन्देही जिल्ला लुम्विनीको पर्सा चौराहबाट उत्तरतर्फ तेनुहवा गा.वि.स वडा नं ८ स्थित भेलभुजा,भैरहवा लुम्विनी भूमिगत जल आयोजनाको स्वामित्वमा रहेको २ विघा ३ कट्ठा ११ धूर जग्गा र उक्त आयोजनाको कामका लागि बनाइएका केही क्वार्टरहरुको भोगाधिकार यस विश्वविद्यायलाई प्रदान गरियो । लुम्बिनीको भेलभुजाको उक्त क्वार्टरहरुमध्ये पूर्वतर्फको एक क्वार्टरलाई विश्वविद्यालयले मर्मत गरी २०६७ साल बैशाख महिनादेखि विश्वविद्यालयको केन्दिय कार्यालयको प्रशासकीय भवनको रुपमा संचालन गरिरहेको छ ।

विश्वविद्यालयको भौतिक पूर्वाधार केही नबनाई विश्वविद्यालयको घोषणा गरिएको हुँदा विश्वविद्यालयको सभाले वौद्ध अध्ययन सम्वन्धी कक्षा शुरु गर्न सकेकोछैन् । तर विद्यावारिधि कार्यक्रम भने २०६६ श्रावण सत्र देखि संचालन हुँदै आएको छ ।

शैक्षिक भवनको निर्माण

विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले लुम्विनी विश्वविद्यालयको प्रस्तावना अनुसार शैक्षिक भवन निर्माण गर्नका लागि आ.व २०६७।२०६८ को बजेटमा २ करोड बजेट प्रदान गरेको छ । उक्त भवनको लागत २७४०००००।-अनुमान गरिएको छ । उक्त भवन आ.व २०६८।२०६९ मा पूरा गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

अन्य भौतिक पूर्वाधार

विश्वविद्यालयको नियमित कार्य संचालनको लागि छात्र तथा छात्राहरुको होस्टेल,स्टाफ एवं होस्टेल वार्डेनको क्वार्टर आदि बनाउने लक्ष्य पनि राखिएको छ ।

अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना

लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयलाई अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा बौद्ध विद्वानहरुको विचारको आदान प्रदान केन्द्र एवं बौद्ध शैक्षिक प्रखरताको केन्द्रको रुपमा विकास गर्ने र अन्तरराष्ट्रिय स्तरको वौद्ध अनुसन्धान केन्द्रको रुपमा विकास गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । विश्वविद्यालयले यसको लागि भौतिक पूर्वाधार तयार गर्नेतर्फ प्रारम्भिक कारवाही गरिरहेको छ । प्रस्तावित पंचवर्षीय योजनामा यी कार्यक्रमहरु परेका छन् । यस कार्यमा चीनको बौद्ध महासंघले सूची देखाएको छ ।

संगठनात्मक स्वरुप

विश्वविद्यालयको ऐन नियम अनुसार विश्वविद्यालय सभा, कार्यकारी परिषद,प्राज्ञिक परिषद, अनुसन्धान समितिको गठन भई विद्याबारिधि (पीएच.डी) सम्वन्धी कार्यक्रमलाई सन् २०१० देखिनै विश्वविद्यालयले वौद्ध अध्ययन संकाय अन्तर्गत संचालन गरी रहेको छ । यसलाई अगाडि बढाउन एक अनुसन्धान समिति गठन गरिएको छ ।

पदाधिकारीहरु

पूर्व उपकुलपतिको ४ वर्षको पदावधि समाप्त भएपछि २०६६ साल फाल्गुण २८ गते देखि प्रा.डा त्रिरत्न मानन्धर उपकुलपति पदमा, २०६४ मार्ग २० गते देखि, प्रा.डा खड्गमान श्रेष्ठ रजिष्ट्रार पदमा, र २०६५ साल माघ २४ गते देखि प्रा.डा. शंकर थापा डीन पदमा कार्यरत रही आउनु भएको छ ।

शिक्षक तथा अन्य कर्मचारीहरु

विश्वविद्यालयको कार्यकारी परिषदले विश्वविद्यालयको स्थापना कालदेखि नै विश्वविद्यालयको आफ्नो नियम विनियम नवनुन्जेलसम्म आर्थिक नियम, कर्मचारी प्रशासन सम्वन्धी नियम आदिको अनुशरण गरी काजमा आएका,अस्थायी रुपमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरुबाट काम चलाई आएको छ। तीनजना पदाधिकारीका अतिरिक्त कार्यकारी परिषद्ले सृजनागरेको १२ जना कर्मचारीहरुको दरवन्दीवाट केन्द्रीय कार्यालय र संपर्क कार्यालयको काम विश्वविद्यालयले चलाई आएको छ। विश्वविद्यालयलाई नियमित बजेट प्राप्त भएपछि अहिलेसम्मका सिर्जना भएका पदका अतिरिक्त अन्य थप पदहरुमा पदपूर्ति समितिले नियमानुसार स्थायी दरवन्दी पूर्ति गरी शैक्षिक तथा प्राज्ञिक कार्यक्रमलाई विश्वविद्यालयले अगाडि वढाउने छ।

भौतिक तथा प्राज्ञिक लक्ष्य

उपर्युक्त भौतिक लक्ष्यका अतिरिक्त विश्वविद्यालयले अन्तरराष्ट्रिय स्तरको अनुसन्धान केन्द्र,अन्तरराष्ट्रिय स्तरको वौद्ध अनुसन्धान कर्ताको क्वार्टर आवास देवदहमा बनायने लक्ष्य राखिएको छ। अनुसन्धान केन्द्र र अनुसन्धानकर्ताहरुको निवासका लागि क्वार्टरहरु निर्माण गर्न रु १५ करोड माग गरिएको छ। अन्तरराष्ट्रिय अनुसन्धान केन्द्र र अनुसन्धानदाताहरुको क्वार्टर विश्वविद्यालयलाई उपलब्ध हुने देवदह र मायादेवीको माइतीको रुपमा रहेको ठाउँमा बनाउने लक्ष्य राखिएको छ।

प्राज्ञिक विकासका लागि तयार गरिएको पंचवर्षीय योजनाको रुपरेखामा उक्त योजनामा बौद्ध अध्ययन संकाय अन्तर्गत स्नातक, स्नातकोत्तर, एमफिल, विद्यावारिधि, तहको अनुसन्धान अल्पकालीन तालीम एवं पढाइ सञ्चालन गर्ने कार्यक्रहरु रहेकाछन्।

पाठ्यक्रमको विकास र विद्यावारिधि तहको कार्यक्रम शुरु

स्नातक एवं स्नातकोत्तर तहका हिमालय बौद्ध अध्ययन, थेरवाद, महायान, एप्लाइड वुद्धिजमका लागि पाठ्यक्रमहरु बनाउने कार्य जारी छ। निकट भविष्यमानै उक्त कार्यक्रमहरु कार्यान्वियत हुनेछन् र विद्यावारिधि सम्वन्धी शोषकार्य अनुसन्धान समितिको निर्णय अनुसार अगाडि बढिरहेको छ। विश्वविद्यालयमा २०६७ सालदेखि २०६७ सालको श्रावणे सत्र शुरु भएको छ। विद्यावारिधि तह २०६७ श्रावणे सत्रमा २५ जना शोधार्थीहरु तथा माघे सत्रमा ९ गरी जम्मा ३४ शोधार्थीहरुले नाम दर्ता गराइसकेकाछन्।

पुस्तकालयको विकास

विभिन्न उदारमनादाता एवं संघ संस्थाहरुको सहयोग लिई वौद्ध धर्म दर्शन र संस्कृति सम्वन्धी पुस्तकहरु संकलनगरी विश्वविद्यालयले एक पुस्तकालय बनाइरहेको छ। यसमा सबैको सहयोगको अपेक्षा राखिएको छ।

उपसंहार

भगवान बुद्धको शान्ति र करुणा सम्वन्धी शाश्वत सन्देशलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न अन्तरराष्ट्रिय समुदाय (प्रथम वौद्ध शिखर सम्मेलन)ले प्रतिपादन गरेको लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयलयलाई अन्तरराष्ट्रिय प्राज्ञिक अनुसन्धान एवं प्राज्ञिक केन्द्रको रुपमा अगाडि बढाउने लक्ष्यलाई परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले स्थापना गरिएको लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयको प्राज्ञिक तथा भौतिक लक्ष्यलाई परिपूर्ति गर्नु नितान्त आवश्यक छ। विश्वविद्यालयलाई नियमित रुपमा वजेट उपलब्ध गराई भगवान बुद्धको गरिमा र महिमालाई निरन्तर रुपमा

A Study of Theravada Buddhism in Nepal

Bhikshu Nigrodha

"Go you forth, O Bhikkhus, on your journey, for the welfare of the many, for the happiness of the many, out of compassion for the world, for the good, the benefit, the bliss of deities and men."

The above saying of the Buddha, at the time of sending out the first group of disciple to propagate the Doctrine in the second year of his preaching, is an explanation of how and why Buddhism has survived for so long and succeeded in converting a large part of mankind to its cause.

During the Buddha's lifetime, Buddhism spread rapidly through the great personality of the Buddha himself and through the spirit of renunciation, self-discipline and sacrifice of the disciples who formed the Sangha and followed the Buddha's example. After his Nirvana, the disciples, still living up to these ideals, continued to spread Buddhism far and wide.

In the first century of the Buddhist Era, two Buddhist Councils were held to protect and preserve the purity of the Buddha's teachings. The First Councils was held by 500 Arahants at Rajagaha under the royal patronage of king Ajatasattu of Magadha three months after the passing away of the Buddha. The purpose of the Councils was to fix the Doctrine and the Discipline as taught and laid down by the Buddha. At these Councils the Venerable kassapa was the president, while the Venerable Upali and Ananda were chosen to recite the Vinaya and the Dhamma respectively. One hundred years later, there lived at Vesali a large number of monks who were lax in discipline. The elder of the order the challenged them to and open debate after the lax monks had been defeated, seven hundred Arahants held the Second Council to revise and confirm the canon.

In B.E. 218 there came to the throne of India one of the greatest men in history, King Ashoka, the first Buddhist emperor who ruled the Mauryan Empire for 41 years. In the early years of his reign, Ashoka was a fierce king. In the eighth year of his reign, he invaded and conquered Kalinga, a country of brave people in the south. The horrors of this conquest made him so remorseful over the suffering of the people that he gave up war completely. And it was at this time that King Ashoka became converted to Buddhism. Form this moment he adopted the policy of Dharmavijaya (conquest by righteousness or conquest of men's hearts by the Law of Duty of Piety) in place of Sangamavijaya (conquest by war), and spent the rest of his life promoting the Dharma or the law of Piety throughout his great empire. He was changed from Candasoka, or Asoka the Fierce, to Dharmasoka, or Asoka the Righteous, whose example all later great kings tried to follow.

In accordance with his policy of piety, King Ashoka had his edicts inscribed on rocks and pillars which were scattered everywhere throughout his empire to carry his message to his people. In the 18th year of his reign, the Third Buddhist Councils was held under his patronage at Pataliputra (modern Patna), his capital, with the object of purging the Sangha of heretics and preserving the pure teachings. It is said that 1000 Arahants participated in this Council and the Venerable Moggalliputta Tissa was the president.

After the Council, nine missions of elders were sent to preach the Dharma in various states and foreign countries. Of these, the first mission headed by the Elder Mahinda, son of King Ashoka himself, carried the Message of Buddhism to Ceylon. The second mission headed by the Elders Sona and Uttara was sent to Suvarnabhumi which some scholars identified with Nakorn Pathom Province in central Thailand. According to the Edicts, King Ashoka also sent his messengers and ambassadors to spread his message of the law of piety in the kingdoms of the west in Asia, Europe and Africa such as Egypt, Cyrene and Greece.

In Nepal the religion seem to have excited for a long time, probably from the beginning of the Buddhism onward. Little is however; known of the period before the seventh century A.D. and the Buddhist of Nepal was in all probably not substance different for that of Northern India. In the legendary history of the Svayambhupurana a great role is assigned to Manjusiri, who came from China to Svayambhu, made the great lake disappear which up to then had filled the valley, founded the city of Kathmandu. In view of the Kathmandu and placed there as a ruler the king Dharmikara whom he had brought with him from Maha-him. The Buddha himself was born in Nepal, at Lumbini, and Ashoka is known to have visited his birth place, where he erected and inscribed pillar.

In view of the Kathmandu Valley's geographical position it is not surprising that the two most important people in the history of the Nepalese settled there. They were the Newars, strongly Indianized Mongols who migrated from the north or north east, and the Gurkha (or Gorkhas) who came from Rajasthan and were originally pure Aryans but in the course of time interested with various tribes, especially those from the west Nepalese mountain region. While the Gurkhas Speaks Nepali (also called Gurkhali), the Newars speaks Newari (usually called Nepal bhasa), and a language of Tibeto-Burman origin with many Indian words borrowed both from Sanskrit and from modern Indian languages. There is rich Newari literature, mostly religious, narrative and didactic, which has so far been little explored.

While the Gurkhas were exclusively Hindus, some of the Newars were adherents of Hinduism, others were adherents of late Buddhism ,and others of religious syncretism, characteristic of the Nepal Valley , of which the dividing lines cannot be precisely defined, but in which Buddhist, Hindu (chiefly saviatantric) and popular religious element mingled. There is every reason to believe that the earliest Newars were ,in fact , predominantly Buddhist ,and that later, too ,in the middle ages, the majority of the Newars followed the

Vajrayana, the third great Buddhist school of thought, though the Newar were neither political nor militarily particularly active, and though they are today a minority of a little more than half a million , it was they who gave the Nepal valley its special character, far they have long been the cultural elite of the country.

However, the conquest of 1768 of the Malla states (Which had at times been at war with each others) by the Gurkhas who had settled in the west of the country brought about a radical change. Shah Prithivi Narayan (1768-75) was the first of the dynasty of shahs, who until their invaision of the Nepal Valley had owned only an unimportant principality in the small town of Gurkha with him, began an era of attempts to hinduize the valley, which led at times to rigorous repression of the Newar.

The Kathmandu Valley was the centre of not only the poltical and economic, but also the intellectual and religious life of the Nepal. The Nepalese Buddhism' usually refers solely to this heartland and centre of Nepal and to the particular form of Buddhism which was developed in this tiny area. Such a usage can however, be disputed, since one meets various forms of Buddhism, or a religion close to Buddhism, in other parts Nepal. Just as the countryside and climate of the country are very diverse, so the ethnic and religious distribution of the population presents a varied and even confusing picture. A number of peoples of Tibeto-Burman origin have developed religions which show various degrees of assimilation to forms of late Buddhism, and the sherpas in the North east (Who have become famous as mountaineers and mountain guides), as well as the Bhotiyas who live in the high mountain regions on the borders of Tibet, are adherents of Lamaism, the Tibetan form of Mahayana/ Vajrayana.

The first reference to Buddhism in historical times concern the Emperor Asoka. Two edicts found Inscribed in southern Nepal and four stupas named after the emperor in patan, as well as the insistent tradition that Asoka married his daughter charumati to a nobleman from Nepal, are a reminder of the extent of the influence of the Indian emperor and snow a direct connection between him and the kathmandu valley.

However we evaluate this unauthenticated tradition, it seems reasonable to suppose that the teaching of Buddha was introduced into Nepal either during as soon after reign of Ashok, around 268-232B.C, since there Buddhism has developed uninterrupted in the Nepal valley, under the hindu dynasty and side by side with the Indain or hinduized Sections of the population, and flourishes, though much altered, to the present day.

For a long time the situation in the valley of Kathmandu was similar to that of pre-Islamic India. There were many schools and sects of late Buddhism at work in Nepal, and the country experienced a great –and final-influx of Buddhism forces in in the 12th and 13th centuries, when Islam invaded northern India and Buddhism finally ceased on Indian soil. The centre of Nepal now become a sanctuary for many monks, scholars and artists from India, who had a crucial effect on both the religious and the artistic life of the Buddhist Newars.

Through the centuries Indian immigrants of the most diverse faiths and sects had brought Indian culture to the Nepal valley, but the stream of devout Buddhist dried up completely after Muslim rule had been firmly established in India. While Hindus courts and successive groups of new immigrants ensured not only the survival but the constant renewal of the Hindu faith, a spiritual revival of Buddhism through external forces was from then on devised to Buddhism in the Kathmandu valley. It was infact probably the growing isolation of Buddhist Newar communities which existed alongside a Hindu faith constantly strengthened and nourished by new stimuli that fed to the peculiar development of the Nepalese form of Buddhism.

Many Nepalese monasteries, especially those of patan, probably the oldest Buddhist city in the valley, were widely renowned as places of learning and instruction and attracted Buddhist monks of both the Theravada and Mahayana studies in Nepal. Hsuan-tsang also recorded in his 'report from western countries' that in the Nepal valley Buddhist and Hindu buildings stood side by side. But where as the Theravada, unable to establish itself firmly among the broad mass of the population of Nepal, lost ground and finally disappeared, the vajrayana, which was easily assimilated and open to Hindu influences, continued to prosper. Since the beginning of the 20th century Thervada missionary activity has begun again with the arrival of Sinhalese monks who are working to introduce Thervada Buddhism, but their success has been limited.

Theravada Buddhism was re-introduced into Nepal form Burma and Srilanka in the 1930s, and its adherents have struggled for recognition and acceptance ever since. With its focus on the austere figure of the monk and biography of the historical Buddha and more recently with its emphasis on individualizing meditation and on gender equality, Thervada Buddhism contrasts sharply with the highly ritualized Tartaric Buddhism traditionally practiced in the Kathmandu valley.

Theravada Buddhism is the typical traditional school of Buddhism, which intends to keep whole the real ideologies and teachings of Buddha with insist narrow dimensions this school of though believed that the original version of teachings.Should not be encouraged to change. Buddha real teaching should eternalized in everyday life. Thus, it can is the fundamentalist sect of Buddhism. The followers of this sect stresses over the traditional belief should maintain celibacy through life.

Buddhism is a way to salvation which is open to all and depends for its attainment neither on faith nor on divine grace, but only on understanding 'the way things really are', such understanding, it says, can be achieved only after careful moral and psychological preparation. The concern of the Buddhism is the welfare has a purely moral purpose men whose families are starving cannot be expected to be virtuous, let alone to meditate. It is even difficult to feel confident that there is such a thing as a Buddhist society.

According to the recorded history of Nepal, after the social reform carried out by King Jayasthiti Malla, Buddhism was on decline. Ven. Mahaprajna, a Hindu by birth, then

became the first person to be ordained as a Buddhist monk in 1924. A famous Tibetan Lama Ven. Tsering Norbu in Kathmandu ordained him.

During the rule of Rana Prime Minister, late Chandra Shamsher, the law of Nepal strictly banned conversion or proselytization. Therefore, Ven. Mahaprajna was expelled from the country along with four other Buddhist Lama-monks. The Ven. Mahaprajna, during the exile, had been re-ordained as the first Theravadian monk in 1928 at Kushinara under the tutorship of the most Ven. U. Chandra Mani Mahathera (Burmese).

This, in course of time, brought the waves of the Theravada Revivalism in Nepal. Many youths departed their homes for ordination in the Southern School or Noble Order. The first Theravada Buddhist monk appeared in the streets of Kathmandu in 1930, he was Bhikkhu Prajnananda. The late Venerables viz. Prajnananda, Shakyananda, Dhammaloka, Amritananda, Anuruddha, Subodhananda, Buddhaghosh also had been ordained as monk. Likewise Ratnapali, Dharmapali and Sanghapali appeared as first Buddhist Anagarika-Nuns in the Nepalese history of Theravada Buddhism.

In 1943, Ven. Dhammalok established Anandakuti Vihara, which is located at the western side of Swayambhu Hill in Kathmandu. This is the first Theravada Buddhist monastery in Modern Nepal. The most Ven. Narada Mahathera brought with him sacred relics of Lord Buddha, along with a sapling of Sri Mahabodhi tree from Anuradhpura, Sri Lanka, to be planted in the vicinity of Anandakuti Vihara. In 1944, the contemporary Prime Minister Juddha Shamsher J.B. Rana summoned eight monks including Ven. Bhikshu Prajnananda, Bhikshu Dhammaloka, Bhikshu Subodhananda, Bhikshu Prajnarashmi, Shramanera (Novice) Prajnarasa, Shramanera Ratna jyoti, and Shramanera Aggadhamma and Shramanera Kumar kassapa who were living then in Kathmandu, and ordered them not to preach the Dhamma. The monks refused to yield to the order. The Prime Minister then strictly ordered them to leave the country within three days. In those days, Ven. Amritananda was at Saranath in India. All monks from Nepal went to Saranath and they formed the first Buddhist Society of Nepal, called "Dharmodaya Sabha" under the patronage of most Ven. U. Chandra Muni Mahathera.

Today, Dharmodaya Sabha is the biggest national Buddhist society. This society conducted 4th and 15th WFB conference and has organized national Buddhist Congress in various parts of Nepal.

Both, late Ven. Sangha Mahanayak Prajnananda Mahathera and Ven. Dr. Acharya Mahanayak Amritananda were the towers of enchanting and charismatic personality of Theravada Buddhism in Nepal. They were prominent Buddhist scholars, and had devoted their whole lives for Buddha Shasana or the dissemination of Buddhism. Ven. Dr. Amritananda has contributed to the Nepalese Theravada Buddhism writing several scholarly and academic volumes. He was well known as an International Buddhist Monk of Nepal and was also a leading figure among the Buddhist Societies. During his lifetime, in 1946, a Good Will

Mission from Sri Lanka, headed by Ven. Narada Mahathera visited Nepal. The mission was allowed to visit Buddhist Pilgrimage places but was not permitted to preach the Dhamma and not to interact with the Buddhists and other citizens of Nepal. With the help of Ven. Amritananda, Sri Lankan delegation met Prime Minister Padma Shamsher J.B. Rana and the premier gave permission to Ven. Dhammalok to return Nepal and gradually other monks also were able to return from exile.

In 1951, All Nepal Bhikkhu Association was established, and then gradually monastic life was organized in Vihara.

Six decades after the revival of Theravada Buddhism in Nepal, there at present 28 Theravada Viharas in Kathmandu, 19 in Lalitpur, 4 in Bhaktapur and 44 also outside the valley, included all 96. Now Nepal has 303 Bhikkus and Samaneras and 135 Nuns Sangha Members. There are 170 novices and monks, 27 nuns, all included 197 are studying in countries such as Sri Lanka, Thailand, Myanmar and so on. Now at the present context of Nepal, we have 438 Nepalese Bhikkhus, Samaneras and Anagarikas all included accept foreign countries.

Although being birthplace of Buddha, Buddhist arts, culture and social system are unable to flourished and spring. Nepali society is not able to adopt Buddhist culture, arts and literature. In contrast, in Sri lanka, Thailand, Burma, Laos, Vietnam Theravada Buddhism and culture have been found in developed stage, where that was lately introduced the Theravada Buddhism. In those societies Theravada Buddhism's philosophies ideology and teaching have been implemented every aspect of social life. Thus the study is attracted to formulate and established the ideology and teaching of Theravada Buddhism in Nepali society and culture.

Buddhism is also a world religion in the sense that it has been able to adopt itself to a variety of social system. Thus we find it today in a modern industrial society like Japan as well as in the peasant societies of Southeast Asia. Moreover, even now according to traditional Buddhist chronology, more than 2,600 years after the Buddha first preached its strength as a missionary religion has not been sapped. It has reached the USA via Hawaii, taken as a philosophy; it found adherents in Europe and North America by the turn of this century. Today it has become a religion practiced in the western world too; here too there are Buddhist institutions, though comparatively few. Even in India and Indonesia, countries in which Buddhism long seemed extinct; Buddhist monks and monasteries have again appeared.

Thus, become a world class religion. Buddhism has been accepted in many countries. Though beings world class religion, Buddhism has not been able to take place widely in the context of Nepali society. Probably the new generation will carry out the importance of Buddhist religion, culture and literature in our society.

The Signification of Theravada Buddhism demands a lot of study, where as there are only countable studies in Nepal and probably even around world. However many studies have

been conducted on Buddhism. thus there are many issue that require further study in societies. Further intensive studies can also be done to complete such as Chronology of Buddhism.

Theravâda Buddhism contributes to Nepalese society in different aspects such as literature, education, social welfare and customs, along with others. The number of Buddhists is increasing day-by-day and the popularity of Buddhism has drawn attentions of the State into Buddhist activities. From an alien religion, Theravâda has become familiar to the society and integrated into the country and has won the hearts of people. Theravâda Buddhists are involved in various kinds of social work and are specialists in various corners of Nepalese society. Almost all the monks and nuns are involved in many different fields for the betterment of Nepalese society and for promotion of Buddhism for the welfare, goodness and happiness of the all. Theravâda Buddhism is flourishing and running in right track once again in the country where the Buddha was born.

Reference

- Acharya Bhikshu Amrtananda 1982 , A short History of Theravada Buddhism in Nepal, Kathmandu.
- Bhikkhu Sudarshan, 1995 (ed.), **Pragyananda Comemorative Volume**.
- Bhikkhu *Sudarshan*, 2533 BE, "Jhi Guru Chandranmani Mahâsthavir", **Lumanke Bahapin**, Bhikkhu *Sudarshan* (ed.), (Kathmandu: Lasata Press),
- Cf. Ria Kloppenborg "Thervada Buddhism in Nepal", (1977), Kailash V.4 p. 304, note 11.
- Edward Conze, A short History of Buddhism
- Heinz Bechert & Jens-Uwe Hartmann , 1988 Observations on the reform of Buddhism in Nepal, JNRC Vol.VIII
- Kondanya, *Buddha Vihara Bhrikutimandapa,* Data Collection in brief -2005 : Updated Theravada Records in Present Nepal
- Sarah Levine & David N. Gellner, 2005, Rebuilding Buddhism, The Theravada Movement in Twentieth Century Nepal
- Tuladhar, Kuldharma Ratna 1986, Buddhism and Nepal, Kathmandu.
- Phra Sujan Maharjan, The Revival of Theravada Buddhism and its contribution to Nepalese Society, thesis-B.E 2549

The Life of the Buddha

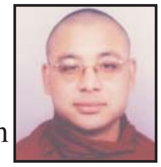

Siddhartha Maharjan

Background: The lineage of previous Buddhas

According to the main sources of Tripitaka, there are many Buddhas appeared before sakyamuni and many many will follow him. The Scholar Ashaghosa (2nd cent A.D.) gives much of the details in his work calles Buddhacarita.

The outline of the incident is that a wandering scholar called sumedha came to the city of Dipavati. The citizens told him they were waiting the arrival of the Buddha Dipamkara. At once he respected and conceived the idea of becoming like him.

Buddha announced to the crowd fact this young student would in aeonst to come become another Buddha with the name of sakyamuni.

Finally under the Buddha kasyapa of the present kalpa he lived as the ascetic Jyotipala and later king vessanatara before i.e. the human birth just before gaining tusita heaven as a fully matured Bodhisattva.

The Birth and youth of Buddha

The ancient literature in both pali and Sanskrit the bodhisttva examined the world below to select the proper time and place for his final birth. He decided upon the city of kapilvastu, capitial of the sakya clan in Nepal. King suddhodana and his wife mayadevi were then his parents. The great Bodhisattva adopted the form of a white elephant which appeared to queen maya in a dream and entered her womb through herside. As the time for birth approached queen maya was traveling with her followers and rested a short way in a Lumbini park. There standing under a tree and holding to a branch for support the birth took place. On the full moon day of May in the year 623 B.C. Modern scholars have calculated that day was about the year 563 B.C.

The Naming ceremony

After giving birth shortly queen maya died. Her sister Mahaprajapati took over care of the child. On the fifth day, he was given the personal name of Siddhartha and family name of Gautama. Which means ‘wishfulfilled’.

An ascetic Asita decided to go and visit him. With his supernatural power of vision Asita saw child’d body was endowed with the 32 special marks of a great man as the 80 minor marks.

He proclaims only two possible destinies. If he remains a householder he will

become a world emperor (Chakravarti) if homeless will become a fully enlightened Buddha. Who will lead countless beings to salvation?

Many learned Brahmins invited, amongst them were eight distinguished men Examining the characteristics of the child: every body gave a double same interpretation but youngest kondanna declared that he would definitely become a Buddha.

The ploughing Festivals

We find the young in the care of his nursemaid's accompanying his father to a state ritual. One source describe as a ceremonial ploughing of the land time a lonely price to sit up straight on his cushions and observe his own breathing.

Early youth life of pleasure and Marriage

King wants to make sure that his son's destiny should be royal power no wish to leave home. Father provided three separate palaces to spent varying seasons of the year. In short all the pleasures of the arts, entertainment and luxuries way of comfort life is for young prince.

The time came, when the age of 16 he should marry. He has to demonstrate any skills in the warrior arts.

Later yasodhara was chosen and married prince. Some version of the story names her gopa, Bimaba and rahumata.

The great Renunciation

The prince began to feel restless to his palace. One glorious day, as he went out of the palace to see the world outside. His eyes met strange sight of a old man, a diseased person, a corpse (dead body) and hermit.

The trips on first three sights convinced him nature of life and fourth signified the means to overcome the ills of life and attain calm and peace. In his that trip news was just brought his wife had given birth to his son. Immediately his resolves to abandon the home life before his new born son added to the bonds of affection and involvements.Prince was exclaimed, An Impediment- rahu has been born a fetter has arisen so named Rahula by his grandfather.

A fter the shock of the four signs the prince paid a last visit to his wife calling his charioteer chanda . he went down to courtyard to mount his kanthaka horse and silent depart from the palace gates. It was in his 29 year the turning point of his carrer that prince made this historic journey. What has known as the great renuneciation on Asad full moon day. He journey far , and crossing the river Anoma rested on the bank which is located in India now. He shaved his hair and hand over his ornaments to channa with instructions to return to the palace, adopted simple yellow garb of an ascetic and became homeless wanderer living with

barefooted and bareheaded. he concentrated all his time and energies upon discovering the truth.

The search

As a seeker after what is good (kim kusalagavesi) searching for peaceful state, he approached Alara Kalama an ascetic speedily learnt his doctrine seventh Arupa Jhana, the realm of nothingness, (Akincannayatana),an advanced stage of concentration.

The ascetic Gotama was not satisfied with those knowledge which did not lead to Nibbana than he left him and approached with Uddaka Ramaputta, who attained the final stage of mental concentration, The Realm of neither perception nor Non perception- Neve sanna nasannayatana. The Bodhisatta gain that power also but his quest of life was not achieved. He was seeking Nibbana, the complete cessation of suffering. Dissatisfied with Ramaputta's system too. He departed. He found that nobody was competent to teach him so he gave up seeking external help, for truth and peace are to be found within.

His Struggle for Enlightenment

Meeting with disappointment but not discouraged, wandered in the district of Magadha and to the banks of the river Nairanjana. After that arrived at Uruvela, the market town of senani. Hearing of his renunciation kondanna and others 4 sages also renounced the world and joined his company. In ancient time great importance was attached rites, ceremonies and sacrifices. It was then popular belief that no salvation could be gained unless one led a life of strict asceticism. Accordingly for 6 years he made a super human struggle practicing all forms of austerity. He reduced his food to a single seed or grain of rice per day. He suppressed his breathing until he stopped his breathing completely and suffered violet pains in consequence. With the result his body was reduced almost to a skeleton.

Temptation of Mara the Evil one

As his hard-line practice his coloured skin turned pale, blood dried up, eyes were sunk and blurred. At this critical stage Mara approached and hamper to the Gotama.

(According to Buddhism there are five kinds of Maras.)

1. The five aggregates (Khandha)
2. Moral and immoral activities (Abhisamkhara)
3. Death (Maccu)
4. Passion (Kilesa)
5. Mara the Deity (Devaputta)

The Middle Path

The Gotama was now fully convinced through personal experience, of the utter futility of self mortification. Abandoning it forever, he adopted an independent course- The Majjhima patipada – The middle path. He recalled how when his father was engaged in ploughing , he sat in the cool shade of the tree, having attained to the first Ecstasy. He thought well, this is the path to Enlightenment. He realized that Enlightenment could not gained with exhausted body, so he decided to take food. The five ascetics left him at a crucial time, but he was not discouraged. After a meal offered by Sujata, he made a firm resolve not to rise from his seat until he attained Buddhahood.

The Enlightenment

Having in his 35th year On Happy Vesak night, as he was seated under the pippala bodhi tree at Buddha gaya with his own practice, In the first watch, he developed supernormal knowledge enabled him to remember his past lives Pubbenivasanussati Nana. In the Middle watch he developed supernormal vision dealing with the death and rebirth of beings Cutupapata Nana and the last watch he gained the supernormal knowledge with regard to the destruction of passion – Asavakkhaya Nana, and comprehending things as they truly are attained perfect Enlightenment- Samma Sambodhi.

Soon After the Enlightenment

After the Enlightenment for seven weeks the Buddha fasted and spent his time under the bodhi tree and in its neighborhood, experiencing the bliss of Emancipation- Vimutti sukha.

In the seventh week two merchants, Tapassu and bhalluka visited at the rajayatana and they offered flour and honey to Buddha. They seek refuge in the Buddha and Dhamma so they were the first disciples who took the twofold formula. They begged an object of worship the Buddha presented them some hair, which is believed that enshrined in shwe dagon pagoda in Rangoon, Myanmar.

The Buddha Propounds his Dhamma

The Buddha accepted, the invitation of Brahma Sahampati. Who will understand the Dhamma quickly ? was the first thought that occurred to the Buddha before he embarked on his noble mission.

You yourselves should the exertion, The Tathagatas are only teacher, this is the word of Buddha.

He remember two ascetic alara kalama and Uddaka Ramputta but unfortunately both of them died already. Ultimately he thought of the five ascetic who attended on his struggle for enlightenment.

With his divine eye he perceived that they were in Benares. On the way to benares to teach the dhamma he meet Upaka, a wandering ascetic. He wandered and arrived at the deer park in Isipatana .

The Dhammacakkappavattana Sutta was the first discourse the Buddha delivered to those monks. There were two extreme(Anta) which should be avoide by a recluse. They are Attachment to sensual pleasure and addiction to self mortification. Hearing it eledest kondanna attained Sotapatti. After hearing Annattalakkhana Sutta, which deals with soullessness that they all attained Arahatship.

The Venerable Kondanna became the first arahant and senior member of the sangha and youngest Assaji one of the five, who converted the great sariputta , the first chief disciple of the Buddha.

The sending of the Missioners

In Benares there was a young man Yasa , son of millionaire go away from home and went to the Buddha. Buddha presence and expounded the dhamma, hearing it he attained an arahant. Later Yasa's father and mother became the first lay disciple (Upasaka) who sought refuge in Triple gems. His mother and his former wife also were first two lay women disciples.(Upasika)

Yasa had fifty four friends and with Yasa's conversion they also entered the order and attained Arahantship.

When there were sixty Arahants excluding the Buddha in this world, he gave directions to propagate the sublime Dhammma-

Go forth , O bhikkhus for the god of the many, for the happiness of the many, out of compassion for the world, for the good, benefit and happiness of gods and mens… let not two go by one way. Preach the dhamma, excellent in the beginning, middle and in the end, proclaim the holy life altogether perfect and pure.

Conversion of thirty young men

It was the rainy season the Buddha spent his first retreat at Isipatana than he went towards Uruvela. On the way he rested at the foot of tree. At that time thirty young men with their wives to a grove to amuse themselves. As one had no wife he took with him a courtesan while they are enjoying that woman absconded wit their valuables. They went in search of her , saw the Buddha and inquired whether he saw a woman passing that way.

" Which do you think, young men, is better seeking a woman or seeking oneself ?' questioned the Buddha.

If seeking oneself is better than Buddha preach the doctrine to them. They attentively listened and received the higher ordination.

Conversion of the three Kassapa Brothers

At Uruvela there lived three mattes hair (Jatila) ascetics known as Uruvela, Nadi and Gaya kassapa brothers living separately with five hundred, three hundred and two hundred disciples respectively. Buddha have to use psychic powers to converted them. He preached the Adittapariyaya Sutta , All in flames , hearing which all attained Arahantship.

The Buddha meets king Bimbisara

With his large disciples the Buddha with the promise he made to king Bimbisara before his enlightenment proceeded to Rajagaha.

The Buddha thereupon preached the jataka and the eye of truth arose in them all. King Bimbisara attained sotapatti then invited the Buddha with followers to his palace for meal. On the following day the king offered his bamboo grove (veluvanarama) for the use of the Buddha and his disciples.

Conversion of Sariputta and Monggallana

They are well known for chief disciples of buddha's sangha order.

The Buddha visits his birth place

The Buddha visits his birth place to fulfill the king suddhodana desires to see the Buddha. The Buddha goes on his alms round in Kapilavatthu hometown. The king and Mother Maha pajapati saw the light of truth and attained stage of sainthood.

The Buddha meets princess Yasodhara,his step brother Nanda, prince rahula and also cousin Ananda.

Devadatta was the another person who entered the sangha order and gain psychic powers once he approached many proposal but the Buddha refused than he committed many evil act for which he still suffers in Avici.

The Buddha's Ministry

The buddh's successful ministry lasted 45 years. According to Buddhavamsa commentary his first 20 years were spent as follows:

1st year – Benares

2nd – 3rd and 4th years – Rajagaha

5th years – Vesali, Bhikkhuni Sasana was founded in 5th vasssana year of the Buddha. (the order of Nuns)

6th year – Mankula hill

7th year – Tavatimsa Heaven

8th year – Bhesakala forest

9th year – kosambi

10th year – parileyyaka forest

11th - ekanala brahmin village

12th – veranja

13th - Caliya rock

14th – Jetavana Monastery, Savatthi

15th – Kapillavatthu

16th – City of alavaka

17th – Rajagaha

18th – caliya rock

19th – 20th - Rajagaha

(Conversion of Angulimala, Anathapindika and Visakha are the most prominent lay supporter.

The Buddha's Daily Routine divided into 5 parts – namely,

i) the forenoon session

ii) the afternoon session

iii) the first watch

iv) middle watch

v) last watch

The remaining 25 years were spent in savatthi at the jetavan monastery built by Anathapindika, the millionaire and the at pubbarama, built by visakha, the chief benefactress of the Buddha.

The Buddha's Parinibbana

The Buddha's last meal was offered by cunda at pava. His last disciple convert was Subhadda. The doctrine and discipline will be teacher when I am gone.

Behold O disciples, I exhort you. Subject to decay are all component things. Strive on with diligence.

These were the last words of the Buddha.

At the last moment Immediately he rested between two sala trees in kusinara and emerging from the fourth ecstasy the Buddha finally passed away.

As a man he was born. As an extraordinary man he lived. As a Buddha he passed away.

Bhāvanākrama: Ācārya Kamalaśīla's views on the path to Buddhist Enlightenment

MIN BAHADUR SHAKYA*

INTRODUCTION

Bhāvanākrama (stages of meditation) which was written in the eighth century by the Indian Buddhist scholar Kamalaśīla at the request of the Tibetan King Trisong Detsen, is one of the gems of Buddhist literature.

Ācārya Kamalaśīla was one of the great Indian masters who brought Buddhism to Tibet. The commentary he wrote on Śāntarakṣita's *Tattvasaṃgraha* demonstrates his acuteness of thought and his versatility as a logician. Although, he is not the best-known Buddhist missionary to Tibet, his work there and most particularly his writing firmly established Buddhism in the hearts of Tibetans. Arguably Ācārya Kamalaśīla and his teacher Bodhisattva Śāntarakṣita should be credited with propagating, preaching and developing Buddhism in Tibet in all its purity and authenticity.

It is recorded that shortly before Śāntarakṣita passed away, he advised the Tibetan king that because dispute over Buddhist doctrine was likely to arise in Tibet, he should invite his disciple, Kamalaśīla, from India to resolve it.

A short biographical account of the great master, the circumstances in which he composed this text, and its impact on Tibetan Buddhist tradition, is in order.

BIOGRAPHY OF KAMALAŚĪLA

There is no definite information on his date of birth, birthplace or parentage in the Indian sources. What little is known is drawn from the Tibetan sources. He is believed to have been born in 720.[1] Sarat Chandra Das has suggested that he achieved fame as a philosopher in the Indian city of Magadha. A number of his works on Tantra have survived, and it is thought that at one time he taught Tantra in the Buddhist university of Nālandā.[2]

---

* Director of Nagarjuna Institute of Exact Methods, P. O. Box 100, Chakupat, Lalitpur, Nepal.

[1] H.D.Sankalia, p.122; E. Kïïïamïcïrya (ed) *Tattvasaṃgraha,* p.xix

[2] Vidyïbhïïaïa:op.cit.p.327

Kamalaśīla was a disciple of Ācārya Śāntarakṣita. After the death of his guru, he went to Tibet at the invitation of the Tibetan king Thri song De'u btsan (742-798). Rajendra Ram suggests that he traveled by way of Nepal to Tibet[3]; however, no source confirms that he did so.

His surviving works include:

On Vinaya

1. *Sramaṇapañcaśatkārikāpadābhismaraṇa*

On *Prajñāpāramitā*

2. *Āryasaptasatikā-Prajñāpāramitāṭīkā*
3. *Āryavajrachhedikā-Prajñāpāramitāṭīkā*

On *Mādhyamaka*

4. *Madhyamakālaṅkārapañjikā*
5. *Madhyamakālokanāma*
6. *Tattvālokanāmaprakaraṇa*
7. *Sarvadharmaniḥsvabhāvasiddhi*
8. *Bodhicittabhāvanā*
9. ***Bhāvanākrama*** (in three volumes)
10. *Bhāvanāyogāvatāra*

On *Sūtra* Commentaries

11. *Āryavikalpapraveśadhāraṇīṭīkā*
12. *Āryaśālistambhaṭīkā*

On *Lekha*

13. *Brāhmaṇī dakṣiṇambayai aṣṭa duḥkhaviśeṣa nirdeśanāma*
14. *Śraddhotpāda pradīpa*

On *Pramāṇa*

15. *Nyāyabindu pūrva pakṣa saṃkṣipta*
16. *Tattvasaṃgrahapañjikā*[4]

---

[3] Rajendra Ram: A History of Buddhism in Nepal (1977), p.49

[4] This text is extant in original Sanskrit and has been published by three publishers. Among all other work the voluminous commentary of Tattvasaïgraha called Tattvasaïgrahapañjikï is a monument of his great learning and scholarship.

On Tantra:

17. *Ḍākinīvajraguhyagīti nāma marmopadeśa*
18. *Mahāmudropadeśa Vajraguhyagīti*[5]

Unfortunately none of these works is preserved in the original Sanskrit but only in Tibetan translation.

Kamalaśīla's visit to Tibet

According to Petech, the reign of king Khri-srong lde btsan marked the zenith of Tibetan power and the affirmation of Buddhism as the chief religion of the state. It was in this period that Tibet established an "indirect influence on the ultimate destiny of Central Asia through the elevation of Buddhism to the status of state religion of Tibet." The king decided to organize a debate between the Chinese master Hva-shang Mahāyāna and the Indian master Kamalaśīla in order to bring clarity to a very confused doctrinal situation.

According to Sarat Chandra Das provides the following account, [the king] sent messengers to Magadha to bring Ācārya Kamalaśīla. Hva-shang, [the Chinese Ch'an master who was in Lhasa at that time] became very much concerned at the king's encouragement of the Indian school. He began to teach the dharma by explaining the larger *yum*, *prajñāpāramitā* (*Śatasāhasrikā*?), and other abstruse works in his own idiosyncratic manner. Rejecting the *śāstra*s, he insisted that the only correct religious practice was to lie down and be perfectly still. *Dhyāna* was simply a state of total passivity, and all discussion of doctrine was to be avoided.

> There was no basis for this approach in the Buddhist scriptures. Rather, it existed only in Hva-shang's imagination. Wherever the eighty *sūtrānta*s, which the Buddha delivered and which are the foundation of Mahāyāna Buddhism disagreed with his ideas, he rejected them. When the Tibetan monk Ye-shes dvan-po informed the king about the views of the Indian philosopher, he was much impressed by them and announced, "you [Kamalaśīla] are my Ācārya.[6]

King Trisong Detsen arranged a debate between the followers of Ācārya Śāntarakṣita, led by Ācārya Kamalaśīla and Chinese Hva-shang in Samye monastery, south of Lhasa, in order to decide which approach (gradual or sudden) should be permitted to take

---

[5] Haraprasad Sastri :Bauddha Gan O Doha, app p.16,Cordier: Catalogue du Fonds Tibetain Vol III.287,288,289; and Vidyïbhïïaïa: Indian Logic; 129-130

[6]

root in Tibet. The King invited Kamalaśīla to represent the Indian Buddhist School (gradual) while Hva Shang Mahāyāna represented the Chinese Ch'an School (sudden).

The Great Debate at Samye (792-794 AD)

It is reported that when Kamalaśīla and Hva Shang Mahāyāna first met in Samye, Kamalaśīla twirled his rosary around his finger, thereby posing the question, "What is the source of the cycle of saṃsāra?". Seeing this, Hva Shang is said to have covered his head, indicating that "ignorance is the source of suffering." Kamalaśīla then felt that Hva Shang Mahāyāna was someone who understood the Buddha's teaching.

The events of this famous debate, which are recorded in all the official Tibetan Chronicles, provide the focus of a major work by Professor Demieville.[7] According to the rules adopted for the debate, the winner's approach to Buddhism would be endorsed by the King and the loser would have to leave the country. Thus, after Kamalaśīla and the Indian Buddhist School won the debate, Ch'an Buddhists were no longer allowed to proselytize in Tibet.

It appears that the Ch'an tradition that had been practiced in Tibet during Śantarakṣita's accendancy (743-762 AD) had changed markedly by the time Kamalaśīla reached Tibet. The (later) Ch'an placed great emphasis on rejecting all forms of thought, not just in the context of a specific practice, but as a philosophical position, i.e. they took the doctrine of emptiness to its most nihilistic conclusion.

It was this nihilism that Kamalaśīla attacked.

Sarat Chandra Das's account of his refutation of the Chinese position is based on Tibetan sources.

> When Kamalaśīla arrived, the debate between the two schools [Chinese and Indian] was joined. The king, taking his seat in the middle of the hall, presided as adjudicator. Hva-shang headed the eight rows of seats on the king's right which were allotted to his followers, and the Indian Ācārya sat at the head of the left bank of seats filled with Tsen min-pa. The king placed a garland in the hands of each of the principals and announced that he who suffered defeat in the debate should present his garland to the winner, and leave the country forever.
>
> Hva-shang Mahāyāna spoke first: "When virtuous or sinful acts are performed the result is either transportation to heaven or damnation in hell. Neither could liberate the *sattva* from worldly existence. Both would be obstructions to the attainment of Buddhahood (*nirvāṇa)*. To exemplify this, the sky becomes

[7] Le concile de Lhasa, Une controverse sur la quitetisme entre Bouddhistes de l'Inde et de la Chine du VIII siecle de l'Ere chretienne.Bibl.Institut des Houtes Etudes chinoise, vol VII, Paris 1952.

equally obscured, whether the cloud that obscures it is a white or black. Therefore one should not think about anything at all. If the mind remains absolutely free from thought, i.e inactive, then contemplation from *bhava* (worldly existence) is possible. *Avikalpanā* (absence of mental activity) is identical to *nirālambha*, (total freedom from thought)."

Kamalaśīla countered, "To say that it is possible to be free from thought, i.e., to be in a state of absolute mental inactivity, is to reject [the concept of] *pratyavekṣaṇa prajñā*, (discriminative wisdom/knowledge derived from the critical examination of phenomena). But the root of *samyak jñāna* (perfect wisdom) is *pratyavekṣaṇa prajñā*. Therefore, to reject it is tantamount to rejecting *lokavigata prajñā* (wisdom that transcends the faculties of man and god).

Without *pratyavekṣaṇa prajñā* (discriminative wisdom), how can the Yogī find himself in the state of *avikalpanā* (without mental activity)?

If there were absolute inactivity of mind so as to cause unconsciousness, i.e., loss of the power of cognition of all external or internal phenomena, which is to be devoid of knowledge, mental activity would be in competition with mental passivity.

By thinking the thought, 'I must not remember any dharma', I am subverting my determination not to think, and as a result my memory is reactivated with greater force.

If the mind enters a state of unconciousness i.e, its functions are paralyzed, it may be temporarily freed from *vikalpanā*, i.e., for a time it may remain in a state of mental inactivity.

But without *pratyavekṣaṇa prajñā* it is impossible to attain freedom from *vikalpanā*.

If the faculty of memory is suspended and *pratyavekṣaṇa prajñā* is absent, it is impossible to grasp that *sarvadharma* (all phenomena) are by their nature void and impermanent. Only if *pratyavekṣaṇa prajñā* is attained, may the obfuscating process that is constantly at work be terminated.

Therefore, it is only by *pratyavekṣaṇa prajñā* that false notions may be thrown out. To claim that remembering everything and forgetting everything at one and the same time is possible is clearly a contradiction.

Memory and total mental inactivity cannot co-exist. The former constitutes activity and the latter its negation which, according to Hva-shang, must be acquired. But it is impossible for the two to co-exist.

How can *pūrvasthāna anusmaraṇa* (memory of one's place and condition) be obliterated?

It is by discriminating thought that the Yogī acquires *samyak jñāna* and it is by meditating on inner and outer phenomena in reference to the three times that

he loses *vikalpanā* (mental activity) and thus frees himself from erroneous concepts and false views.

Being well-equipped with *upāya* and *jñāna*, he frees himself from darkness and attains *sambodhi dharma* (the state of supreme enlightenment).

The outcome of the Great Debate was that Tibet adopted Indian rather than Chinese Buddhism. "According to the Tibetan historians, this philosophical debate leading to Kamalaśila's victory was an important moment in the religious history of Tibet."[8] However, the victory of Indian Buddhism in Tibet cost Kamalaśīla his life. Four butchers were sent by Hva-shang Mahāyāna to kill Ācārya Kamalaśila by squeezing his kidneys.[9]

Many mistakenly believe that Kamalaśīla's philosophical position outlined above was the only one propounded in the Samye Debate, and this is the reason why Tibetan Buddhists accepted it.

However in a dialogue between HH Dalai Lama and Ch'an Master Sheng Yen, Master Shen Yen said:

> I am very grateful to His Holiness for bringing up the subject of the Chinese master Hva shang. From the story [of the Great Debate], it seems that those Chinese monks during the time of Kamalaśīla were not qualified to represent Ch'an[10].
>
> [However] In the Dunhuang Caves… Buddhist scholars have found ancient texts relating a story about the first Chinese monk who greatly influenced Tibetan Buddhism, in particular in the practice of meditation. So maybe the first Chinese master who went to Tibet [who pre-dated Hvasang Mahāyāna] wasn't so bad after all!
>
> Prior to arrival of Hvasang Mahāyāna, the first Chinese monk, whose name was unknown, was to represent the Ch'an school in Tibet. He seems to have been supported in his views by some Tibetan Masters notably by Nam mK'a' sNying po (Ākāśagarbha of gNubs) who was himself a well known master of Ch'an as evidenced by texts published by M. Lalou in which his connection with Ch'an teachers, who considered themselves the spiritual descendants of Bodhidharma, is noted.[11]

---

[8] H.Hoffmann, p.78; A.Chattopadhyaya,p.249

[9] A.Chattopadhyaya,p.78.Some says that the story of the murder of Kamalaïila, as a vengeance of the chinese master, was perhaps concocted later on.The killers of the Indian Païïitas were according to Ba zhed the Mu-stegs pa; these, as is well known, are not buddhists , but tïrthika, heretics.

[10] It seems that Hva shang Mahïyïna was one of the sevenfold Chinese emanations descended from Khenpo Dharmottarala see.G.Tucci on Minor Buddhist Texts p.391

[11] Namkhai Nyingpo is recorded in the Nyingma literature i.e Nyingma rgyud 'bum, the most authorative tantra texts of rDzog Chen sect.

KAMALAŚĪLA'S *BHĀVANĀKRAMA*

Kamalaśīla wrote his *Bhāvanākrama* in Tibet itself, bearing in mind the requirements of his Tibetan audience. *Bhāvanākrama* is the first Sanskrit text written by an Indian Buddhist Master in Tibet. It is composed of three chapters in Sanskrit. No complete Sanskrit manuscript of *Bhāvanākrama* survived in its land of origin. Prof. Tucci obtained Sanskrit redactions of Chapter One in Tibet and of Chapter Three in Russia, both of which he published in Romanized Sanskrit.[12]

A brief overview of Kamalaśīla's conception of the path to Enlightenment according to his *Bhāvanākrama*.

Outline of meditation practice for the Bodhisattva who resolves to realize perfect enlightenment (*ādikarmika)*.

A. Meditation on Great Compassion (*karuṇā bhāvanā*)
B. Generation of Bodhicitta (*bodhicittotpāda*)
C. Importance of Practice (*pratipatti*)
D. Meditation on Calming the Mind (*samatha*)
E. Meditation on Discriminative Wisdom (*vipaśyanā*)
F. Accumulation of Merits (*dvaya saṃbhāra*)
G. Practice of Skill in Means (*upāyakauśalya*)
H. Attainment of Perfect Enlightenment as a result by integrated practice of Wisdom and compassion (*buddhattva phala prāpti*)

A. *Meditation on Great Compassion*

According to Kamalaśīla, the first requisite for a Bodhisattva is to develop great compassion by observing the suffering of the six realms. He must have great determination to relieve all sentient beings who are beset with three kinds of suffering.

To begin with, he must consider first his friends, then his enemies, and then ordinary people. Next, he should generate great compassion for all sentient beings of the ten di-

[12] The second chapter was retranslated from Tibetan into Sanskrit and then into Hindi by ïcïrya Gyaltsen Namdrol, and published by the Central Institute of Higher Tibetan Studies, Sarnath, 1985.

rections. In the same way that a mother seeks to relieve the pain of her child, he should generate compassion to relieve the sufferings of all sentient beings.

B. *Generation of Bodhicitta*[13]

By generating great compassion, Bodhicitta, a prerequisite of perfect enlightenment, spontaneously arises. Bodhicitta is the desire for all sentient beings to attain perfect enlightenment. There are two kinds of Bodhicitta, 'wishing' and 'engaging'. Though there are many benefits from wishing for/aspiring to Bodhicitta, the benefits of 'engaging' Bodhicitta are innumerable.

The *sādhaka* who practices 'engaging' Bodhicitta, practices meditation on the six perfections for the accumulation of merit and wisdom.

In a lucid prose style, Kamalaśīla supports his thesis with many references culled from the *sūtra*s including *Dharmasaṅgīti*, *Ārya viradatta paripṛcchā*, *Akṣayamatinirdeśa*, *Ārya Śraddhābalādhāna*.

C. *Importance of Practice* (*pratipatti*)

Unless he disciplines himself, the Bodhisattva who practices Bodhicitta cannot discipline others. So first he must practice generosity, and so forth. His practice will be purified only if supported by wisdom.

The Bodhisattva should establish himself in non-abiding *nirvāṇa* (*apratiṣṭha nirvaāa*). The practice of *Śūnyatā* alone does not lead to Perfect Enlightenment. For this, three modes of wisdom are required: listening (*Śrutamayī*), contemplation (*cintāmayī*) and insight (*bhāvanāmayī*). The Bodhisattva should first listen closely to the Buddha's teachings in order to understand their intent. Through correct reasoning, he will be able to understand them at different levels. Having acquired knowledge through correct reasoning, he should meditate deeply in order to enhance his understanding of ultimate truth.

The Bodhisattva's meditation practice has many components: six perfections, four ways of gathering disciples, nurturing sentient beings, purification of Buddha lands, and so on, all of which may be classified into two groups: wisdom (*prajñā)* and skillful means (*upāya)*. One must practice both together.

D. *Meditation on Calming the Mind* (*samatha*)

One should first practice *samatha* in order to maintain a calm mind. The Buddha taught that only with a calm mind one may see things as they really are. Diligent practice is ne-

---

[13] See HH Dalai Lama's *Activating Bodhicitta in Meditation on Compassion*. LTWA: Dharamshala.

cessary for the maintenance of the calm mind. The beginner Bodhisattva should start with short practices, live in a quiet place, to limit his needs to a minimum, practice contentment, engage in few activities, observe *śīla*, and free himself from attachments and obsessive thinking. Meditation is best performed in the full-lotus posture (*paryañkāsana*), like the Buddha, or in the half-lotus posture. This assures steadiness and composure. One should meditate on the aggregates, sense spheres, and elements of existence. Should one's mind be afflicted by desire and so forth, one should meditate on physical impurities. If the mind holds back from practicing *samādhi*, one should meditate on the merits of practicing *samādhi*. By focusing on an antidote, one eliminates the five hindrances, and one's capacity to practice *samatha* meditation develops.

E. *Meditation on Discriminative Wisdom* (*vipasyanā*)

Once the mind is focused on the object of meditation one should analyze it by insight (*vipassanā)* to know its reality. Without insight, one cannot eradicate the roots of delusion. Thus one should develop discriminative wisdom by analyzing the object of meditation. With the help of a spiritual friend, support of learned ones, and *yoniśo manasikāra* (three accumulations of insight), one perceives the lack of selfness in people and phenomena. This is made possible by special insight alone. This is confirmed in the *Ārya Sandhinirmocana sūtra*. All phenomena are made up of the five aggregates, twelve sense spheres and eighteen elements of existence. So also is the mind. When one perceives that the mind has no innate existence one understands that it is an illusion. Through the use of analytical insight one see that phenomena have no inherent existence. Only then can one enter into *samādhi* free of all concepts (*nirvikalpa*).

The analysis and investigation of the nature of phenomena require the application of both reason and scriptural knowledge during meditation on selflessness. However the Chinese monk Hva-shang, mistakenly followed the path of inactivity in the belief that it would result in liberation from *saṃsāra*. In refuting this position, Ācārya Kamalaśīla provides many arguments and scriptural references. He suggests that one keep one's distance from those who oppose his views on the grounds that they have little understanding, are self-absorbed, unmindful of teachers and scholars, reject the Tathāgata's moral injunctions, and are destructive of themselves and other people.

F. Accumulation of Merits (*dvaya sambhāra*)

Although all phenomena lack ultimate inherent existence they exist conventionally. People who have difficulty in understanding the selfless nature of phenomena suffer greatly. Thus one should generate compassion and aspire to attain perfect enlightenment

on their behalf. To this end, one should accumulate merit by reciting *samantabhadra's* aspirational prayer, performing all six perfections, and so forth.

G. Practice of Skill in Means (*upāyakauśalya*)

Nurturing sentient beings, purifying Buddha fields, and attaining omniscient wisdom are the results of practicing the six perfections with skillful means. Thus the Bodhisattva should discipline himself by practicing wisdom and skill in means together. If separated, liberation cannot be attained. Only with unified practice shall the Bodhisattva attain non-abiding *nirvāṇa*.

As Ārya Maitreyanātha says in his *Abhisamayalaṅkāra*:

> Through the force of wisdom, one does not fall into Saṃsāra
> And through the force of compassion one does not stay in peaceful Nirvāṇa.

This truth is presented in many *sūtra*s including the *Vimalakīrtinirdeśa*, *Akṣayamatinirdeśa*, *Sagaranāgarāja paripṛcchā*, *Gayāśīrṣa*, and so forth.

H. Attainment of Perfect Enlightenment as a result of integrated practice of Wisdom and Compassion (*Buddhattva phala prāpti*)

If the Bodhisattva's practice is enriched by great compassion, Bodhicitta, and skill in means, his dharma life will be superb. He will have visions of Buddhas and Bodhisattvas even in dreams; he will accumulate great merit and wisdom. His delusions and other obstructions will be cleansed. He will develop special powers, such as clairvoyance. He will travel to innumerable worlds, make offerings to Buddhas, and hear their teaching. Reaching the highest spiritual sphere, he will meditate on the transcendent wisdom of the path of meditation. In order to attain this highest level, he must practice diligently at the lower level. When the transcendent wisdom of the Tathāgata is attained and one enters the ocean of omniscience, all one's objectives will be met. By these practices, the mind stream is thoroughly purified.

The *Ārya Saṃdhinirmocana sūtra* reads:

> Focus the mind on higher and higher spiritual sphere which are like gold. Unsurpassable and perfectly consummated Buddhahood can then be realized.

CONCLUSION

The purpose of my article is not to glorify the Indian Buddhist School or to denigrate the Ch'an School but rather, to outline those key practices that *Bhāvanākrama* presents. Owing to a lack of dialogue between the Tibetan and Ch'an masters these precious teachings of the Buddha were lost to both traditions.

May all beings be happy and free from suffering..

REFERENCES:

Tucci, Guissepe, (ed). 1978 - *Minor Buddhist Texts*. Motilal Banarsi Das: Delhi

Sharma, Paramananda, (tr). 1997 - *Bhāvanākrama* of Kamalaśīla. Aditya Prakashan: Delhi

Gyaltsen, Namdrol, (ed). 1985 - *Bhāvanākrama*. Central Institute of Higher Tibetan Studies: Sarnath

Lhakdor and Lobsang Chopphell (tr.). 1997 - *Kamalaśīla's Bhāvanākrama: The Middle Meditation Stage*,

Jordhen, Geshe Lobsang, Ganchenpa, Losang Choephel, and Russell, Jeremy (tr.). 2001 - *Stages of Meditation* by H. H. Dalai Lama. New York: Snow Lion Publications.